

A szerző a Debreceni Egyetem docense, a Rajk László Szakkollégium tanára és a Szuverén.hu főszerkesztője. Alkotmányelmélettel, összehasonlító alkotmányjoggal és az emberi jogokkal foglalkozik.

Az ELTE jogi karán szerzett diplomát, egyetemi éveiben a Láthatatlan Kollégium ösztöndíjasa volt. Tanulmányúton járt Varsóban és Oxfordban, DAAD ösztöndíjjal kutatott a Humboldt Egyetemen.

1994-ben a Társaság a Szabadságjogokért alapító tagja és 1999-ig programvezetője volt. 1997-ben részt vett a Fundamentum című folyóirat létrehozásában, 2000-ig a szaklap szerkesztője volt. 2000 és 2010 között az Alkotmánybíróságon dolgozott tanácsadóként.

Jelentősebb művei a Túl a szövegen, Értekezés a magyar alkotmányról című monográfia (Osiris, Budapest, 2009) és az Emberi jogok című tankönyv (Osiris, Budapest, 2003), melynek társszerkesztője és -szerzője volt.

TÓTH GÁBOR ATTILA

ÉLETFOGYTIG SZABADLÁB

ÉLETFOGYTIG SZABADLÁB ALKOTMÁNYJOGI KARCOLATOK

ÉLET ÉS IRODALOM

TÓTH GÁBOR ATTILA

Mi volt itt a rendszerváltás után? Mi lett itt a „fülleforradalom” után? Kérdések, melyek heves vitákat keltenek. Ez a könyv a magyarországi demokrácia elmúlt két évtizedének megértéséhez kíván hozzájárulni, és körvonalazza a jelenlegi alkotmányos átalakulás természetét. A gyűjteményes kötet az 1993 és 2011 között született rövid alkotmányjogi elemzések, publicisztikák szerkesztett és bővített változatát tartalmazza. A feldolgozott írások többsége az egykori Magyar Hírlap nevezetes hetedik oldalán, a Magyar Narancs Egotrip rovatában, a HVG véleményoldalán, az Élet és Irodalom Szabadláb rovatában és a Szuverén.hu oldalain jelent meg.

A többek között Montesquieu *Perzsa leveleit* és a *Federalist Paperst* felidéző szövegek bemutatják, hogy az alapjogok itthon és külföldön nem utópikus ködképek, hanem a szabad polgárok boldogulását és a politikai közösség koordinációját elősegítő jogi eszközök. A különálló eseményekre reflektáló írások folyamából kirajzolódnak az 1989-es alkotmányos konstrukció működés zavarai. Legyen szó törvényhozóról, miniszterről, büntetőbíróról, járványügyi hatóságról vagy középiskolai tanárról, a reflexek és attitűdök gyakran jelezték a szabadság hagyományának hiányát.

A kötet utolsó része a választások utáni rövid, de sorsfordító periódusról szól. A 89-es alkotmány lebontásával és az új alaptörvény elfogadásával olyan rendszer született, amelynek karakteréhez tartozik, hogy csorbítja a mindenkit egyenlően megillető emberi jogokat és szabadságokat. Ezért most az itt a kérdés, hogy miként viszonyuljanak az új rezsimhez azok, akik elkötelezett hívei az alkotmányos demokrácia morális elveinek és bevált intézményeinek.

Életfogytig szabadláb

Tóth Gábor Attila

ÉLETFOGYTIG SZABADLÁB
ALKOTMÁNYJOGI KARCOLATOK

TÓTH GÁBOR ATTILA

TARTALOM

Előszó	11
INDULÓ KÉRDÉSEK	
Vannak-e már emberi jogaink?	18
Kell-e új alkotmány?	23
Folytatja-e az Alkotmánybíróság?	26
Visszaállítható-e a halálbüntetés?	30
Szabad-e büntetni a drogfogyasztókat?	33
Milyen a rendőrségi törvény szelleme?	37
És ki véd meg a rendőröktől?	41
Élni jog vagy kötelesség?	45
És ki dönt az életről?	49
Komolyan tiltható a vicc?	54
ISKOLAPÉLDÁK	
Járványügynökök	60
Rab lelkek	62
Csapda	64
Betörők	66
Kutatók	68
Hamisítók	70
Pecsétnyomók	72
A jog birodalma	74
A jog birodalma II.	76
Az állam arzenálja	78
Ragályos ijedelem	80
Éhhalál Pesten	82
Ha én bazsarózsa volnék	84
Kopókacsa	86
Pormacska	88
A hatalom szokásai	90
Méltóságos urak	92
A rinya	94
Alkotmány a forgószelemben	96
Szabályszabászat	98
Dzsungelharc	101

PERZSA LEVELEK	
[Távol Irántól]	103
[Távol Európától]	106
[Az alkotmány mumusa]	109
[Adu ász]	113
[A begyulladt állam]	116
[Az állam orra]	119
[Az alkotmány szakála]	122
[Az állam feje]	125
[Az alkotmány nyelve]	128
[Szabadszáj]	130
[A fityiszszabály]	133
[A buszok emberi jogai]	136
[Brown Strasbourgban]	139
[Mindenki Kenedi]	142
[Skype]	145
[A fecske]	149
[Az államfő napjai]	152

ISTENI VARIÁCIÓK

Isten háta	156
Isten botja	159
Isten nyája	161
Isten szava	164
Az élet értelme	167
A lélek törvényei	170
Lóláb	173
A relativitás elmélete	176
A seregek ura	178
A végítélet messzesége	180
Örökség	183
Apokrif	186
Isteni méltóság	189
A világ szeme	191
Napsütötte sáv	194
Lenni vagy nem lenni?	197

SZUVERÉN SZELLEM

A sikeres forradalom	202
Rasszista propaganda a közmédiában	205
Herkules és a hidra: Orbán harca az alkotmánnyal	209

Az alkotmánybíráskodás modelljei	212
A bírói hatalom	216
Ófelsége főügyésze	219
A felsőház: szuterén	222
Visegrádi alkotmányok	226
Preambulum: előszó vagy seregszemle?	229
Alkotmánybírói határozatok ötven nap alatt	234
Az áprilisi alkotmány pedigréje	237
A választójog értelme	241
Egész évben alkotmányozás	245
Egy párt rendszere	247
Szabadság nélkül	251
Justitia bekötött szeme	255
A tüntetők, a bulizók és az állam	259
Pragmatikusok	263
Teherviselés	267
Irány Strasbourg?	271
Mi van, és mi legyen?	274
Vannak-e még emberi jogaink?	281
Felhasznált szövegek	289
Név- és tárgymutató	293

Waldhauser Teréz emlékének

ELŐSZÓ

Bölcsek azt mondják, az élet nevelési regény. Az én történetemben a rendszerváltás utáni első években kezdődött új fejezet. Az alkotmányos átalakulás forrataga, a kibontakozó jogállami kultúra és az élénk emberi jogi diskurzus ösztökélt arra, hogy – sok kaland után – a jogász pályát válasszam.

1993-ban, másodéves joghallgató voltam ekkor, írtam egy publicisztikát az emberi jogok állásáról, majd vettem magamnak a bátorságot, és bevitettem a Magyar Hírlap szerkesztőségébe. Azokban az években ez az újság markánsan liberális vonalat vitt, és a hetedik oldalán *A hír szent, a vélemény szabad* című rovat remek publicisztikákat közölt. Bekopogtam Gádor Ivánhoz, a rovat nagyhíru és – mondjuk így – kontroverzális vezetőjéhez. Emlékszem, a félhomályos irodát bagófüst lepte be, a szerkesztő az íróasztalánál ült, melyet nagy papírhalom borított. Rám nézett, megkérdezte, miért jöttem. Mondtam, egy cikket hoztam közlésre. Elkérte a szöveget, rögvest végigolvasta és bólintott. „Hamarosan leközljük – dörmögte rekedt hangján, és még hozzátette –, írjon három-négyhetente valamit.”

Az egészet akkor kezdtem elhinni, amikor pár nap múlva megláttam a cikket az újság nevezetes hetedik oldalán. Majd alig telt el egy hét, és újabb meglepetés ért. Levelet kaptam Fridli Judittól, aki a szabadságkorlátozást elszenvedő betegek (mentális sérültek, drog-fogyasztók, HIV-fertőzöttek) kezelésének emberi jogi, etikai aspektusaival foglalkozó kutatóként mutatkozott be. Élismerően utalt a cikkemre, és arra kért, keressem meg. „Bizonyára találunk módot arra, hogy – amennyiben kedvet érez hozzá – kutatásainkban együttműködjünk” – írta. Most elég ehhez annyit hozzáfűznöm, hogy néhány hónap múlva Judit kezdeményezésére többedmagunkkal megalakítottuk a Társaság a Szabadságjogokért nevű szervezetet.

Igy rövid idő alatt egyszerű másodéves joghallgatóból publicistává és kezdő alapjogi kutatóvá léptem elő. Később a Magyar Hírlaptól átigazoltam a Magyar Narancshoz, mert a modern magyar zsurnalizmust megteremtő lap pompás lehetőséget kínált fel: az Egotrip rovatban önálló tárcasorozatot indíthattam, melyben a TÁSZ-os ügyek tapasztalatait oszthattam meg az olvasókkal. A *Szabaddal* címen indult rovatom cikkeit Novák Zsófia és Bojtár B. Endre gondozta. A 2000. év környékén más munkáim és hullámzó publicista kedvem miatt alig jelent meg írásom. Aztán a sors úgy hozta, hogy a HVG véleményrovatának lettem gyakori szerzője. Itt Pető

András rovatvezető terelte profin a kézirataimat a nyomda felé. Bár ennél a lapnál volt a legnagyobb olvasóközönségem, egy idő után kezdtem akadálynak érezni a merev formai elvárásokat, és nehezen viseltem, ha a főszerkesztő húzni akart a cikkemből. Következő állomásom az Élet és Irodalom lett, ahol Kovács Zoltán önálló rovatot biztosított számomra, előkelő megjelenési hellyel. A Szabadláb-sorozat újraindult, és közel négy évig tartott. Az újabb váltásra 2010-ben került sor, amikor Miklósi Zoltán barátommal megalapítottuk a Szuverén.hu című online elemző- és véleményportált, és attól kezdve írásaim többsége ott jelent meg.

Ez a könyv az elmúlt közel két évtizedben született alkotmányjogi publicisztikákból meríti tartalmát. A karcolat, a kroki, a tárcsa leginkább a pillanat műfajai. Általában aktuális eseményre, közéleti problémákra reflektálnak, személyes véleményt közvetítenek, az olvasó orientálására irányulnak. Mi értelme közzétenni ezek feldolgozását? Azt hiszem, elsősorban azért lehetnek méltók az olvasó figyelmére, mert – túl azon, hogy láttatják a szerző szellemi fejlődésregényének folyamát – próbálnak általános tanulságokat keresni az aktuális események mögött. Bemutatják, hogy az alapjogok és más alkotmányos garanciák itthon és külföldön nem a realitásoktól távoli ködképek, hanem a politikai közösség koordinációját szolgáló és a polgárok boldogulását elősegítő jogi instrumentumok. Emellett a szövegfolyam talán hozzájárulhat ahhoz is, hogy jobban megértsük a magyar alkotmányos demokrácia két évtizedes történetét. Úgy is fogalmazhatok, hogy tartalmazzák az ország nevelési regényének néhány epizódját.

A kezdőpont 1993, az Antall-kormány utolsó éve, amikor már kialakult az alkotmányos alapszerkezet, és a demokratikus pártok keresték egyrészt saját helyüket a rendszerben, másrészt a fogást az ellenoldal pártjain. Olyan témák kerültek napirendre, mint a halálbüntetés, a szólásszabadság, a drogfogyasztás. Tanulságos, hogy már akkor veszélyben volt a szárnyait kibontó alkotmánybíráskodás, és szembe kellett nézni azzal a kérdéssel, hogy mi a helye a rendőrségnek egy demokratikus jogállamban.

Ma már tudjuk, az 1989-90-ben létrehozott alkotmányos intézményi struktúra nem kapott megfelelő politikai támogatást és társadalmi elismerést, és lassan felülkerekedtek a lebontásában érdekelt erők. Az írások folyama nem ad számot a mélyen fekvő társadalmi és történeti okokról, de talán kirajzolódnak belőle a következmények: az intézményi működés zavarai, a politikai és jogi döntéshozók jogállami elkötelezettségének hiánya, az alapvető jogokat

tiszteletben tartó demokratikus önvédelem gyengesége. A különálló történetekre reflektáló cikkekből kitűnhet, hogy a nehéz erkölcsi, politikai és jogi esetekben a döntéshozók gyakran a jogelvek és a szabadságjogok félretételében látták a megoldást, és kerékkötőnek tartották az alkotmányos berendezkedés hivatásos és civil védelmezőit. Legyen szó törvényhozóról, miniszterről, büntetőbíróról, járványügyi hatóságról vagy középiskolai tanárról, a reflexek és attitűdök rendre a szabadság hagyományának hiányát jelezték.

A szövegek alapján rekonstruálható, hogy a hanyatlás 2006 környékén fordult drámai mértékűvé. Eltérő módon és mértékben, de mindkét politikai oldal hozzájárult az alkotmányos demokrácia romlásához, és a főbb közintézmények is alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy meggátolják a folyamatokat. Vagy nyíltan alkotmányellenes érzületeket és törekvéseket tapasztalhatunk, vagy pragmatizmusnak nevezett elvtelenséget. Az eredményt a 2010-es parlamenti választások adatai tartalmazzák.

A kötetbeli történet utolsó szakasza a választások utáni rövid, de sorsfordító periódus. Az 1989-es alkotmány feltűrése, valamint az új alaptörvény előkészítése és elfogadása számvetésre készíti a megfigyelőt. Az események ugyanis egyre határozottabban jelzik azt, hogy míg a köztársaság két évtizedében a cikkekben felemlített alapjogi sérelmek az alkotmányos demokrácia intézményrendszerének működési zavarai voltak, addig a „fülkeforradalom” után az új rendszer definitív jellemzőivé válnak. Ezért már nemcsak az a kérdés, hogy mi volt itt két évtizedig, hanem az is, hogy mi lesz itt, és főként, hogy miként viszonyuljanak az új berendezkedéshez azok, akik elkötelezett hívei az alkotmányos demokrácia morális elveinek és bevált intézményeinek.

Céлом tehát az is, hogy ebben a gyűjteményes kötetben az apró írások láncolatából kirajzolódjon valamiféle változástörténet. Arra törekedtem, hogy az anyag a mai olvasó számára legyen figyelemreméltó és informatív, egyúttal idézze fel a megjelenés pillanatának hangulatát, az akkori gondok súlyát és a szerző mondanivalóját. Ez motivált, amikor hosszas töprengés után úgy döntöttem, hogy nem betűhíven teszem közzé az eredetileg megjelent szövegeket. Újra átfésültem a sorokat, kihúztam szavakat és gondolatrészeket, betoldottam magyarázó szövegeket, ahol szükségesnek tartottam. A cikkek sorbarendezekekor csak hozzávetőleg követem a megjelenés időrendjét, mert a kronológiával egyformán fontosnak ítéltam, hogy ahol lehet, tematikusan kapcsolódjanak egymáshoz a szövegek.

Az *Induló kérdések* című fejezet legtöbb írása a Magyar Hírlap-os kezdő időszakból való, és viszonylag hosszabb terjedelemben szól hozzá a közéleti diskurzus napirendjén lévő témákhoz. Az *Iskolapeldák* című fejezetben az 1996 és 2006 között a Magyar Narancsban és a HVG-ben közölt rövidebb publicisztikák sorakoznak, s legtöbbször egy-egy hírhez, történéshez fűzött kritikai kommentárt tartalmaznak. A *Perzsa levelek* című fejezet a 2005-2009 közötti időszakot idézi fel, főként az ÉS-ben közölt írásaim alapján. Néhány cikket eredetileg úgy írtam meg, mintha egy iráni utazó Magyarországról elküldött levelei volnának. Most tucatnyi írást jelentősen átdolgoztam, hogy létrehozzak egy mini levélfolyamot, amely két iráni világi, Arszlán és Rusztem közötti levélváltásokról épül fel. Az *Isteni variációk* szintén a 2000-es évek második felének ÉS-terméséből valók, és szándékaim szerint a karcolatokból kirajzolódnak a magyar demokrácia válságtünetei. Az utolsó fejezet a *Szuverén szellem* címet kapta, mert az új portál elindulása után született, tematikusan is összekapcsolódó írásokat tartalmazza. (A kötetbe nem vettem fel néhány kisebb írásomat repetitív tartalmuk miatt, és terjedelmi okokból kihagytam *A szólásszabadság liberális felfogása*, és az arra érkezett bírálatokra reagáló, *A szólásvita édes hasznai* című írásomat, melyek az ÉS-ben jelentek meg, valamint az *Egy új alkotmány háttérelmélete* című esszémét, melyet a BUKSZ közölt.)

Egy gondolat az alkotmányjogi publicisztikák ázsiójáról. Ronald Dworkin szerint archimédeanus korban élünk, ami alatt azt érti, hogy a közkeletű felfogás szerint a tudományos minőségű, filozófiai igényű szövegek tisztán leíró és konceptuális jellegűek, és nem foglalnak állást tárgyuk helyességéről, erkölcsösségéről, vagyis nem elkötelezettek. Az állampolgárok diskurzusai, a politikusok szópárbjai, a publicisták véleménycikkei ezzel szemben normatívok, és tartalmi értékítéleteket foglalnak magukban. Dworkin vitatja ezt a megkülönböztetést. Amellett érvel, hogy a semleges, leíró tudományosság mögött hasonló normatív előfeltevések húzódnak meg, mint a hétköznapi diskurzusban kifejtett értékelések. Amikor két jogfilozófus tanulmányokban vitatja meg a demokrácia jelentését és értelmét, az többé-kevésbé elvontabb és szakszerűbb, mint amikor két politikus vagy gyári munkás vitázik. Ám a vita tárgya ugyanaz, és a kétféle disputa között nincs logikai különbség. A gyakorlati érvelés mindig leíró és értékelő elemek keveréke, akár egy nemzetközi szakfolyóiratban, akár egy amatőr blogbejegyzésben olvasható. Nem az érvelő titulusa vagy a vita fóruma garantálja a helyes következtetést, hanem a hibátlan érvelés.

Az alkotmányjog és a politikatudomány klasszikusai megannyi műfajban alkottak, és az ilyen tárgyú publicisztikának bámulatos hagyományai vannak. A francia felvilágosodás nagyjai közül most Montesquieu-t említem, aki a hatalmi ágak elválasztásának elvét vezette be a modern alkotmányosság tanai közé. Könyvem *Perzsa levelek* című fejezete természetesen az ő satirikus levélregényének, elsősorú társadalomkritikai elemzésének a címét koppintja. Vagy hadd hozzam szóba az amerikai alkotmányjog első számú forrását, egy nyolcvanöt részes cikksorozatát, melynek darabjai New York-i újságokban jelentek meg azzal a céllal, hogy meggyőzzék a népet a szövetségi alkotmány támogatásáról. Ez Alexander Hamilton, James Madison és John Jay mesterműve, a *Federalist Papers*. Könyvem utolsó fejezete felfogható egy ezzel ellentétes célú cikkgyűjteménynek is: amellet érvelek, hogy miért nem jó Magyarországnak a népeinek az új alaptörvény elfogadása.

De nem kell ilyen messzire menni, ha mintákat keresünk. A hazai alkotmányos ügyek alakulása jobban megismerhető Eötvös József, Jászi Oszkár, Gáspár Zoltán hírlapi cikkeiből vagy Deák Ferenc leveleiből és beszédeiből, mint a korabeli egyetemi tankönyvekből. Az 1989-es rendszerváltás szellemi előkészítésében legalább akkora részük volt publicisztikai vitáknak, mint a szaktudományos műveknek. Így hát azt mondhatom, egyszerű hagyományt követtek azzal, hogy alkotmányjogi karcolatokat teszek közzé.

Az olvasó joggal teheti fel a kérdést, hogy nem eredményez-e retusált képet a kötetbe rendezett írások helyenkénti kiigazítása. Kétségtelen, hogy a stiláris igazítások, a hibajavítások és az időmúlás miatt szükségessé vált, értelemadó pontosítások következtében néhány itt közölt cikk nem teljesen azonos az eredetivel. Ha tetszik, éltem a szerzőket megillető *ultima manus* joggal. Ugyanakkor egykori szemléletmódomat hűen tükrözik a szövegek, sőt téveszmém is felismerhető bennük. Az élet nevelési regényének sajátossága, hogy ma sok mindent másként látok, mint két évtizeddel ezelőtt. A kezdeti cikkek elhivatottságához olykor kivihetetlen elgondolások kapcsolódtak. Nem mindig vettem kétségbe, hogy csak olyan alapjogi szabályozást érdemes pártolni, amely – azon túl, hogy ésszerűen igazolható, az erkölcsi és alkotmányos elveknek megfelelő – az adott politikai és társadalmi környezetben reálisan megvalósítható. Engem is rabul ejtett az Egyesült Államok legfelső bíróságának működése, és a legtöbb liberális szerzőhöz hasonlóan a hazai intézményrendszer amerikai típusú átalakítását pártoltam fenntartások nélkül, nem látva az érem másik oldalát:

a két évszázados struktúra gyengéit és az unikális hazai megoldás előnyeit. Kezdetben alig értettem valamit a klasszikus liberális tanok elágazásaiból, és egyszerre lelkesedtem – mások mellett – Bragyova András, Sajó András és tutorom, Halmai Gábor elgondolásaiért, amelyek gyakran szöges ellentétben álltak egymással. Melléfogásaim folytatását az olvasóra bízom.

Cikkeimre számos észrevételt kaptam családtagjaimtól, barátaimtól, munkatársaimtól, valamint azoktól az olvasóimtól, akik ismeretlenül osztották meg velem gondolataikat. Sokat tanultam belőlük. Hálával gondolok a néhai Barabás Juditra, és köszönettel tartozom – egykori szerkesztőim mellett – Susanne Baernek, Fridli Juditnak, Kis Jánosnak, Kovács Krisztának és Sólyom Péternek a hasznos tanácsokért, a segítő ötletekért és a biztatásért. Mi következhet ezután? A nevelési regény folytatódik.

2011. október 23.

Tóth Gábor Attila

INDULÓ KÉRDÉSEK

Vannak-e már emberi jogaink?

„Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőnek teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről nem mondhat le, s ezek közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a jog a boldogságra való törekvésre. Ezeknek a jogoknak a biztosítására az emberek kormányzatokat létesítenek, amelyek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik.” A Thomas Jefferson fogalmazványa alapján készült Függetlenségi Nyilatkozat híres bevezető sorai ezek. A XVIII. század végén a felvilágosodás természetjogi alaptételei egy állam jogrendszerébe, alkotmányos szabályainak élére kerültek. Az utóbbi két évszázad alkotmánytörténete azt mutatja, hogy tartalmi értelemben akkor alkotmány egy alkotmány, ha az egymást ellensúlyozó államszervezeti intézmények körülírása mellett biztosítja az emberi jogokat.

A mi alkotmányunkban 1989 októbere óta ez olvasható: „A Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége.” Az alkotmányszöveg tételesen meghatározza azokat az alapjogokat, amelyek még háború esetén is különleges védelmet érdemelnek. Idetartozik az élethez és a méltósághoz való jog, az embertelen bánásmód tilalma, a személyi szabadsághoz való jog, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága, a személyes adatok védelméhez való jog, az ártatlanság védelme. Mégsem indokolatlan feltenni a kérdést: érvényesülnek-e, érvényesíthetők-e a gyakorlatban az alapjognak nevezett emberi jogok?

Figyelmeztető jel, hogy csökken a rendszerváltás évében erősödött emberi jogi érzékenység. A sajtó ritkán foglalkozik rendszerszintű problémákkal, inkább csak kirívó jogsértés esetén lendül mozgásba, néhány napig címlapon tartva az ügyet, majd az egész a feledés homályába merül. Pedig úgymond a téma szakértőiből nincs hiány. Az újságokat olvasva azt gondolnánk, hogy Budapesten a taxisok mellett az alkotmányjogászok vannak a legtöbbben. Orbán Viktortól Salamon Lászlóig sok politikus nevezi magát alkotmányjogásznak. Antall József is gyakran egész népét tanítja alkotmánytörténetre, olykor a köztársasági elnöknek ad leckét alkotmánytanból. Közös vonásuk, hogy sosem az alapjogok védelmében szólalnak meg, ami az alkotmány szerint „az állam elsőrendű kötelessége”, hanem a hatalmi ágak egymáshoz való

viszonyáról vagy személyi kérdésekről fejtik ki alkotmányjoginak álcázott politikai nézeteiket. Talán csak egy kivétel akad: gyakran hivatkoznak személyiségi jogokra közérdekű adatok nyilvánosságra hozatalának megtagadásakor. Most pedig álljon itt egy vázlatos leltár arról, miként áll az emberi jogok ügye Magyarországon.

Az Alkotmánybíróság eltörölte a halálbüntetést, mert sértette az élethez és az emberi méltósághoz való jogot. Ezt követően napirendre kerültek az abortusz súlyos alkotmányjogi dilemmái. Ám egy hasonlóan nehéz eset még a felszín alatt van. Ez a méltó halál kérdése, vagyis az, hogy az élethez való jog akadályozhatja-e az emberi méltósághoz való jog érvényesülését. Hogy a kérdés nem csak elméleti, bizonyítja, hogy titkos és törvénytelen egészségügyi gyakorlat az úgynevezett „beszűkített kezelés” és az újraélesztés elmulasztása. A betegek méltóságát és önrendelkezési jogát nemcsak a végső stádiumban, hanem a legtöbb kórházi kezelés alkalmával is figyelmen kívül hagyják. A paternalista orvosi gyakorlat megváltoztatása, a betegek jogainak előtérbe kerülése, a tájékozott beleegyezés elvének érvényesülése csak egészségügyi szemléltváltás és társadalmi nyomás eredménye lehet.

Az alkotmány szerint az emberi jogok mindenkit egyenlően illetnek meg, azaz tilos indokolatlan különbséget tenni a polgárok között. Ám a mintegy százhuszonezer mentális sérültet jogfosztott állampolgárrá tesz ki a törvények. Kötelező kórházi gyógykezelésük, tehát szabadságuk elvonása kapcsán nem érvényesülnek azok a garanciák, amelyek például a bűncselekmény alapos gyanúja miatt őrizetbe vett polgárokat megilletik. A büntetett elkövető, de állapotuk miatt nem büntethető mentális sérültek pedig fegyházi körülmények között „gyógyulnak”. A mozgásukban akadályoztatott embertársaink ki sem tudnak mozdulni lakásukból, annyira fejletlen a számukra nélkülözhetetlen infrastruktúra. A melegek egyenjogúságának felvetése (horribile dictu a család-jogban) alighanem széles körű megbotránkozást keltene.

Nem beszélhetünk a lelkiismereti szabadság egyenlőségéről azokban a falvakban, ahol alternatív igények ellenére is csak egyházi iskola működik. Sérül ez az alkotmányos elv, amikor a katonai szolgálatot lelkiismereti okokra hivatkozva megtagadókkal szemben először a Hadkiegészítő Parancsnokság, majd a bíróság lép fel lelkiismeret-vizsgáló szervként, és megállapítja, hogy önmagában a személyes meggyőződés kevés az alternatív szolgálathoz.

Szólás- és sajtószabadság: alapelv, hogy a nyilvános beszéd nem korlátozható a jog eszközeivel, amíg nem társul erőszakkal,

vagy annak közvetlen veszélyével. Alkotmányos alaptétel az is, hogy a bíróság nem kompetens nézetek vagy művészeti alkotások megítélésében. Ám a bíróságok vonakodnak felmenteni a kormányt bíráló véleményük miatt perbe fogott közszereplőket. Az ügyészség kormányzati nyomásra néhány ízben felfüggesztette a lapok terjesztését azok tartalma miatt. Abszurd eredmény várható az önkényuralmi jelképek nyilvános használatát büntető törvénymódosítástól. Az meg egyenesen felháborító, hogy Boross Péter belügyminiszter már a jogszabály megszavazása előtt kötelezte a rendőrséget a jelképek elleni fellépésre, mondván, neki nincs ideje megvárni a parlament döntését.

Alkotmányos alapjog a személyes adatok védelme és közérdekű adatok nyilvánossága. A két jog közös elve, hogy a közhivatalok a nyilvánosság kontrollja alatt állnak, s a magánélet rejtve marad az állam előtt. Törvény már van. Vele ellentétes gyakorlat is. Egyfelől féktelen szokás a hivatali dokumentumok titkosítása, és aggasztó jogérzéklet tükrözött Antall kormányfő titkoskodó borítékosztogatása miniszterei ügynökmúltjáról. Másfelől meg továbbra is szinte korlátlan a személyi szám használata, a kereskedelmi cégek adják-veszik a személyes jellegű információkat. A Magyarországon is rögzített jogok érvényesülésének legfőbb biztosítója lenne az adatvédelmi biztos, ám az Országgyűlés, pontosabban a kormánypártok bizonytalan időre elnapolták a megválasztását, ezért Majtényi László, a terület elismert szakembere lemondott jelöltségéről. Hasonló a helyzet az alkotmányban már 1989 óta szereplő állampolgári jogok országgyűlési biztosával. Az Országgyűlés nem választotta meg Trócsányi Lászlót, a látszólag általánosan elfogadott és támogatott jelöltet. Miről van szó? Az ombudsman az emberi és állampolgári jogokat védi a mindenkorri hatalommal szemben. Beletekinthet a hatalom kártyáiba, az Országgyűléshez és a nyilvánossághoz fordulhat, eljárást kezdeményezhet. Könnyű átlátni, miért késik a tisztségek betöltése, és kiknek az érdeke ez.

Mindenkinek joga van ahhoz, hogy független és pártatlan bíróság ítélkezzen felette – rendelkezik az alkotmány. Ugyanakkor a sorkatonák ügyeiben, és nemcsak a katonai bűncselekmények esetén, hanem például szolgálati helyen elkövetett lopás esetén is, hivatásos tisztekből álló tanács ítélkezik. Nem valósul meg a szabálysértési határozatok általános bírói felügyelete. Évente több százezer szabálysértést nem bíróság, hanem közigazgatási hatóságok bírálnak el véglegesen. Egyszerűen fogalmazva: az ítélkezik, aki vádol. Kirívó példa, hogy a rendőrség dönti el, megfelelő-e az ideiglenes tartózkodási engedéllyel

itt élő külföldiek életvitele, s ha úgy ítéli meg, hogy nem, megfellebezhetetlenül visszavonja az engedélyt. A Kerepestarcán fogva tartott külföldiek sorsáról sem bíróság dönt, holott komoly szabadságelvonásról van szó. Több tízezer azoknak a délvidékről menekülteknek a száma, akikre nem vonatkozik a genfi egyezmény, így a törvényen kívüli, „menedékes” státus illeti meg őket.

Nem érvényesül maradéktalanul a jogbiztonság követelménye, mert a jogszolgáltatás képtelen lépést tartani a növekvő ügyszámmal, ezért a magánfelek, vállalkozások törvénytelen eszközöket alkalmaznak a jogi igények kikényszerítésére pénzbehajtó kft.-k, verőemberek megbízásával. Hogyan várható el törvénytisztelet, ha olyan alapvető jogszabályokat is kétszer-háromszor módosítanak évente, mint a Polgári törvénykönyv vagy a Büntető törvénykönyv? Ki tudja, hogy mi tilos, és mi nem? Ráadásul a változtatások jó részét napi politikai érdekek motiválják, ezért minden új Országgyűlés át fogja alakítani a korábbi módosításokat.

A bíróságok alapozhatnak ítéleteiket az alkotmány passzusaira, ha a konkrét esetre nincs speciális törvényi szabály. Ugyanis az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők – mondja az alkotmány. A bíróságokra nem jellemző kreativitás az Alkotmánybíróság imponáló gyakorlatává vált. E testület nagy aktivitással gyomlálja ki az alkotmányellenes jogszabályokat, és merészen vállalkozik az alapjogok tartalmának kibontására. (Bár a szakirodalom szinte egységesen kritizálja a „hatáskörtúllépő” alkotmányörököt.) Célszerű volna a hatáskörök átrendezése. Az előzetes normakontroll és az önkormányzati rendeletek vizsgálata kikerülhetne a feladatok közül, praktikus volna a populáris akciók, vagyis a személyes érintettség nélküli beadványok súlyának csökkentése. Ezzel párhuzamos változtatás eredményeként az alkotmánybírák felülvizsgálhatnák a bíróságok egyedi ügyben hozott alkotmányellenes döntéseit akkor is, ha a jogszabály nem volt az. Remélhetőleg a végső szót egyre többször Strasbourgban fogják kimondani.

Mindez azonban önmagában kevés. A civil társadalom aktivitása, a jogvédő egyesületek elszaporodása, a hivatalokat perbe hívó polgárok jelentetik a szabadság kis köreit. Legyen következménye, ha az állami intézmények és tisztségviselők nem tartják tiszteletben az emberi jogokat. Alkotmányos jogainkra hivatkozva fel kell lépni a pofozó rendőrrel és a packázó hatósággal szemben.

A címben feltett kérdésre a válasz határozott: igen, vannak emberi jogaink, azok az emberi mivoltunkból fakadó, mindenkit

egyenlően megillető, elidegeníthetetlen jogosultságok. Érvényesítésük azonban akadozik. Rajtunk áll, hogy a vonatkozó hatalmat ösztökéljük az alapjogok kapcsán fennálló kötelességei teljesítésére. Nem hagyható szó nélkül egyetlen jogsértés sem. Az amerikaiak hadba szálltak, és hét évig harcoltak az első sorokban idézett preambulumért. Magyarország népének háború nélkül sikerült kivívnia az alapvető jogokat. Tartsuk hát tiszteletben!

(1993)

Kell-e új alkotmány?

„Az alkotmány mérce, tartóoszlop és kötelék, ha értik, elfogadják és szeretik. De e nélkül a ragaszkodás nélkül éppúgy lehet levegőben szállongó papírsárkány vagy léggömb is.” Az amerikai alapító atyák egyike, John Adams írta e sorokat, s szavait igazolta a történelem. Az Egyesült Államok alaptörvénye két évszázadon át megőrizte tekintélyét: az emberek nagy tiszteletben tartják, és a bíróságok nap mint nap alkalmazzák. Franciaországban ezzel szemben az 1789 és 1875 között készített tizennégy alkotmány neveltség tárgyává tette magát a szót is.

Nálunk sincs nagy tisztelete az alaptörvénynek. Tartalmát nem ismerik, szelleme nem hatja át a közgondolkodást. Mindennapok a „sztálini-buharini alkotmány”, a „paktumos alkotmány” becsmérő kifejezések. Ezzel szemben a hatályos alkotmány megfelel a modern alkotmányosság alapkövetelményeinek. Kinyilvánítja, hogy a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, rögzíti a népszuverenitás, a hatalommegosztás és az egyenjogúság elveit. Elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, és garanciális szabályokat tartalmaz érvényesülésük érdekében. Joggal állapította meg az Alkotmánybíróság, hogy „az 1989. október 23-án kihirdetett alkotmánymódosítással gyakorlatilag új alkotmány lépett hatályba”.

Kell-e hát új alkotmány? Igen. Az alaptörvény preambulumban maga deklarálja átmenetiségét. Szerkezetén és szövegén több politikai időszak lenyomata látszik. A szakirodalom egységes abban, hogy hosszú távon nem tartható a folyamatos, politikai erőviszonyok szerint változó alkotmányfejlesztés. Az új alkotmány megalkotása szimbolikusan kifejezheti az egypártrendszerből a demokratikus többpártrendszerbe való átmenet sikerét, egyúttal lehetőséget ad szerkezeti kiigazításokra. A mai szöveg egyes területeket, például a rendkívüli jogrendet túl részletesen szabályozza, másutt viszont igen hallgatag. A közpénzügyi tárgyú rendelkezéseknek (kötségvetés, Magyar Nemzeti Bank) hangsúlyosabban kellene megjelenniük. Az etatista szerkezet is változtatásra szorul: az alapvető jogokra vonatkozó rendelkezéseknek az államszervezetről szóló fejezetek előtt van a helyük. Az emberi jogi katalógus rendszerezése és kiigazítása csak az európai egyezményekkel való további harmonizáció céljával történhet. Az alkotmányjogászok között egyértelműen látszik, hogy sokkal egyértelműbben kell

megfogalmazni az Országgyűlés, a kormány, de különösen a köztársasági elnök és az Alkotmánybíróság jogkörét. Nem tartható, hogy az alkotmányos hatáskörök több olvasata folyamatosan politikai konfliktusokat eredményez.

Az egyetemes alkotmányos eszmék mellett a magyar közjog hagyományai is felhasználhatók. Erős parlamenti képviselő, gyenge hatáskörű köztársasági elnök, miniszteri felelősség, jogvédő garanciák, valamint a nemzeti jelképek jelentik a kapcsolódást a folytatásra érdemes hagyományokhoz. Célszerűnek látszik a kétharmados törvények újragondolása. A törvényhozásban a többségi akarat érvényesülhet, amíg nem sérti az emberi jogokat. Széles körű konszenzust az alkotmányos rangú elvek és szabályok átírásához indokolt megkövetelni.

Sok kérdésben mindig lesznek nézetkülönbségek (például az egy- vagy kétkamarás országgyűlés és az önkormányzati modell ügyében), sőt napvilágra kerülnek egészen kirívó javaslatok is. Ezek közé tartozik, hogy a politikai erőket és az érdektömörüléseket (egyházak, szakszervezetek, tudományos és kulturális intézmények) megjelenítő választóttestület választaná az államfőt (Ádám Antal elképzelése). Szintén felmerült korporatív javaslat, hogy a köztársasági elnök mellett konzultatív jogkörrel a különféle társadalmi csoportok képviselőiből álló államtanács működne (Somogyvári István elképzelése). Egészen más irányú elgondolás, hogy az alkotmánybíráskodást, vagyis a törvények alkotmányossági felülvizsgálatát az amerikai legfelső bírósághoz hasonlóan működő, tehát egyedi normakontrollt végző főbíróság gyakorolná (Halmai Gábor felvetése).

Mindemellett egy sor kérdésre még nem adott választ a hazai elméleti gondolkodás. Hiányosak a dogmatikai kutatások, keveset tudunk a második generációs jogok, tehát a gazdasági, szociális, kulturális jogok jellegéről. Ki tudja megmondani, milyen jogosultságot takar a szociális biztonsághoz való jog? Az emberi jogok úgynevezett harmadik nemzedéke, azaz a fejlődéshez, a békéhez, a tiszta környezethez, a kommunikációhoz való jog is rendkívül homályos terület. Az új alkotmányba való beemelésük előtt tisztázni kell, milyen jogi biztosítékok állhatnak rendelkezésre.

Az 1989-es alkotmányozás idején a tudományos műhelyekben komoly eredményeket értek el a kutatók. Az Igazságügyi Minisztériumban, az MTA Jogtudományi Intézetében, az Államtudományi Kutatások Programirodáján és az egyetemeken végzett kutatások segítették a kerekasztal-tárgyalások résztvevőit és a későbbi politikai döntéshozókat. Mára alábbhagyott a lendület. Az alkotmányjogászok

hangsúlyozzák egy stabil alkotmány szükségességét, de még néhány év evolúciós alkotmányfejlődés kényszerét jósolják.

Az elméleti alkotmány-előkészítő tevékenység mellett lényeges a társadalom mind nagyobb részének bevonása. Pokol Béla egyenesen „alkotmány-előkészítő nemzetgyűléseket” javasol a megveszék helyeken. Bár a nép nem képes alkotmányt írni önmagának, az biztos, hogy a társadalmi intézmények bevonása és egyetértése nélkül nem születhet széles legitimitású alkotmány. Fontos, hogy az emberek a magukénak érezzék, tiszteljék a politikai közösség alaptörvényét. Amerikában különleges kongresszusokat hívtak össze, ahol alkotmánytervezeteket készítettek, majd hazavitték, a nép elé terjesztették, s a városi gyűléseken bekezdésről bekezdésre megvitaták. A polgárok elvévé vált, amit Thomas Paine így fogalmazott meg: „A nép adományoz alkotmányt a kormánynak, és nem fordítva.”

A szakmai és közfórumok után szándékosan hagytam a végére a politikai előkészítést. Tisztességes politikai elköteleződés és széles körű együttműködés nélkül nem jöhet létre új alkotmány. A parlamenti pártok sajnos nagyon bizalmatlanok egymással szemben, nem tudnak messzebbre tekinteni pillanatnyi érdekeiknél. Csak marginális politikai csoportok harsogják új, „nemzeti alkotmány” követelését. Ha nem bízunk abban, hogy ezek a tömörülések soha sem kerülnek olyan helyzetbe, hogy elképesztő ötleteiket megvalósítsák, komolyan aggódnunk kellene az alkotmányosságért. A parlamenti pártoknak a gazdasági programjuk mellett ki kellene dolgozniuk alapvető alkotmányos elképzeléseiket is. A közjogi kérdésekkel foglalkozó frontemberektől elvárható, hogy ne a pártjuk aktuális hatalmi pozíciójától tegyék függővé álláspontjuk kialakítását. Még egyszer nem fordulhat elő, hogy konkrét személyekre szabják az egyes hatásköröket. Az újonnan megalakuló Országgyűlésnek alkotmány-előkészítő bizottság néven állandó színteret kell teremnie a koncepciók egyeztetésére. Ne feledjük, a törvényhozásnak többségi elven, de az alkotmányozásnak a lehető legszélesebb egyetértés alapján kell működnie. Az országgyűlési munkához társulhatnak az egyetemi műhelyek, az akadémiai kutatások, és ide kapcsolódhatnak az említett társadalmi fórumok is.

Azonban józanul szemlélve be kell látni, hogy jelentős fordulatnak kellene bekövetkeznie, hogy a mai puszkaporos hangulatot egy higgadt, az alapkérdésekben megegyezésre törekvő állapot váltsa fel. Pedig a vezető politikusok józan belátással elérhetnék, hogy ha már „alapító atyák” nem is lehetnek, alkotmányozó atyák még igen.

(1993)

Folytatja-e az Alkotmánybíróság?

„A választások átrendezhetik a politikai erőviszonyokat, változnak a parlamentek és a kormányok, az Alkotmánybíróság azonban marad” – nyilatkozta Sólyom László, az Alkotmánybíróság elnöke nem sokkal az országgyűlési választások után. Közhely, mondhatnánk teljes joggal, ha a közelmúltban nem érték volna súlyos támadások az alkotmányvédő testületet. A kormánypártok vezető politikusai követelték hatáskörének radikális csökkentését, népszavazást akartak kezdeményezni megszüntetéséért, és voltak, akik a bírák eltávolításában és úgymond „alkalmas” személyek kinevezésében látták a megoldást.

A választások eredménye azonban messzire sodorta az alkotmányosság eszméjét elutasító politikusokat. A kormányzásra készülő pártok koalíciós megállapodásának az Alkotmánybíróságra vonatkozó fejezetében ugyan sok fontos kérdéstről nem esik szó, de legalább azt rögzítették, hogy „az Alkotmánybíróságot a jövőben is az alkotmányosság kiemelten fontos intézményének tekintik”. Talán lassan elfogadottá válik, hogy bár nem az Alkotmánybíróság az alkotmányosság kizárólagos letéteményese, de a legjelentősebb alkotmányvédő szerv, a fékek és ellensúlyok hazai rendszerében meghatározó tényező.

Az alkotmánybíráskodás első éveinek teljesítménye imponáló. A testületnek döntő szerepe volt abban, hogy a rendszerváltás jogállami keretek között maradt. Számos elvi jelentőségű ítélet született már, amely meghatározza az egyes alapvető jogok lényeges tartalmát, garanciáit, korlátozhatóságuk feltételeit. A személyi szám eltörléséről szóló ítélet kifejtette a személyes adatok védelméhez való jog ismérveit. A szólásszabadságot kibontó alkotmánybírói ítélet tágította ki a politikusokról és más közszereplőkről szóló vélemény- és tényközlés határait. A lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az állam és az egyházak szétválasztásának elve alapján született meg az állami iskolák semlegességéről és a hitoktatásról szóló döntés. Túlzás nélkül mondható, hogy ma az Alkotmánybíróság emberi jogi ítéletei jelentik a legfőbb védelmet az alapjogokat korlátozó közhatalommal szemben. Az alkotmányosság és az ehhez kötődő alkotmányvédelem azt az egyszerű dolgot jelenti például, hogy a hatóságok nem bonthatják fel a leveleinket, és engedély nélkül utazhatunk külföldre.

Tagadhatatlan, hogy néhány politikus alaptalan támadásai mellett a szakirodalomban is kemény kritikával illetik az alkot-

mánybírói gyakorlat néhány elemét. Az elhíresült „láthatatlan alkotmány” koncepció, az elvont fogalmakkal érvelő ítéletek nem arattak osztatlan elismerést. Az is tény, az Alkotmánybíróság nem tudta mindig elkerülni, hogy berántsák a pártok közötti politikai küzdelmekbe. Gyakori volt a törekvés, hogy a kormányzati, illetve politikai felelősséget áthárítsák az alkotmánybírákra.

Az első évek tapasztalatai alapján nyilvánvalóvá vált, hogy az alkotmánybíráskodásnak nélkülözhetetlen helye van a hazai jogrendszerben, de hatáskörét, működését némileg módosítani kell. Az elmélet emberei és az alkotmánybírák között egyetértés látszik a változtatás főbb irányait illetően, de mindeddig hiányzott a politikai akarat az Alkotmánybíróságról szóló törvény módosítására és a testület ügyrendjéről szóló törvény megalkotására. Az új kormány jogalkotási programja szerint még ebben az évben, de legkésőbb a jövő év elején megszületnek a szükséges jogszabályok. A kérdés tehát: hogyan tovább, Alkotmánybíróság?

Teljes az egyetértés annak az elvi lehetőségnek a megszüntetésében, hogy akár ötven országgyűlési képviselő vagy valamelyik parlamenti bizottság kezdeményezésére még el nem fogadott törvényjavaslat alkotmányosságát vizsgálják. (Azért csak elvi a lehetőség, mert az Alkotmánybíróság – a rá vonatkozó törvényt megsértve – ma is elutasítja az ilyen indítványokat.) A testület depolitizálása végett indokolt az absztrakt alkotmányértelmezés megszüntetése is. Fölösleges teherterheléstől szabadulnának meg az alkotmánybírák, ha nem nekik kellene elbírálniuk az óriási mennyiségű önkormányzati rendelet alkotmányosságát és a helyi népszavazással összefüggő panaszokat. A demokratikus rendszer első éveiben szimbolikus jelentősége volt az *actio popularis* intézményének, vagyis annak, hogy bárki személyes érintettség nélkül is kezdeményezheti jogszabályok felülvizsgálatát. Az egyik alkotmánybíró kifejezésével élve, mára nyugdíjas jogászok unaloműző társasjátékává vált az alkotmányellenes jogi normák személyes ügy nélküli megtámadása.

Az apróbb finomítások mellett – nem túlzás – forradalmi változást jelentene a valódi alkotmányjogi panasz bevezetése. Ma az emberi jogaiában sérelmet szenvedett polgár saját ügyében csak akkor fordulhat az Alkotmánybírósághoz, ha a kifogásolt bírói vagy közigazgatási döntés alapjául szolgáló jogszabály is alkotmányellenes. Ezzel szemben Európa számos államában, például Németországban, a polgárok magát a bírói döntést is megtámadhatják, ha sérti emberi jogait. Az Egyesült Államoktól Ausztrálián át

Japánig nem külön alkotmánybíróság, hanem a rendes bírósági rendszer legfelső bíróságának elsőrangú feladata az alkotmányvédelem. A főbíróságok kizárólag az eléjük terjesztett konkrét esetek és jogviták elbírálásával nyújtanak alapjogvédelmet.

Vizsgáljuk meg, milyen lehetőségei vannak Magyarországon annak, akinek valamilyen emberi jogát megsértették. Felkeresheti a jogvédő egyesületeket, de a jogszabályokban létrehozott emberi jogi biztosok intézményéhez már nem fordulhat, mert az Országgyűlés nem választotta meg a tisztségviselőket. Mindenkinek alkotmányban elismert joga, hogy független és pártatlan bíróság igazságot és nyilvános tárgyaláson, ésszerű időn belül bírálja el jogait és kötelességeit. Emellett mindenki jogorvoslattal élhet a jogát vagy jogos érdekét sértő bírói, hatósági döntés ellen, sőt az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények közvetlenül érvényesíthetők a bíróság előtt. De mit lehet tenni, ha a jogerős és törvényes bírói ítélet sérti valakinek az emberi jogait? Ha maga az alkalmazott jogszabály alkotmányellenes, akkor lehet igénybe venni a fent említett alkotmányjogi panaszt. Ennek kapcsán eddig egyetlen esetben, a híres Jánosi-ügyben merészkedett az Alkotmánybíróság odáig, hogy hatályon kívül helyezett egy jogerős bírói ítéletet. (A döntést – jogosan – nagy felzúdulás követte, mert a testületnek erre nincs hatásköre.) Ha viszont nem a jogszabály, hanem a bírói döntés kifogásolható emberi jogi alapon, akkor maradnak a nemzetközi fórumok.

Az ENSZ genfi emberi jogi bizottságához lehet fordulni a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában biztosított jogok megsértése miatt, de ez a bizottság rendkívül szerény lehetőségekkel rendelkezik, konkrét szankciót nem állapít meg. Sokkal hatékonyabb a Strasbourgban működő Emberi Jogok Európai Bírósága, amely az Emberi jogok európai egyezményében és kiegészítő jegyzőkönyveiben deklarált jogok megsértése esetén nyújt jogvédelmet a polgároknak államukkal szemben. Az egyezmény nagyon szigorú követelményeket támaszt ahhoz, hogy egy panaszt érdemben elbíráljanak, és azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a dokumentum szűkebb körű jogvédelmet biztosít, mint a magyar alkotmány. Ráadásul a strasbourgi bíróság kevésbé szigorú az államokkal szemben, mert az európai minimumkövetelmények betartása felett őrködik. Jól példázza a különbséget, hogy a magyar Alkotmánybíróság a lelkiismereti szabadságból levezette a fegyveres katonai szolgálat megtagadásához való jogot, míg Strasbourgban az ilyen panaszokat elutasítják.

Tökéletes alapjogvédő hálót nem lehet létrehozni, de sokkal nagyobb jogvédelmet eredményezne, ha a jogalkalmazás is alkotmánybírósági ellenőrzés alá kerülne. Az ilyen megoldás hátulütője, hogy az egyedi esetekkel elárasztott Alkotmánybíróság némileg önkényes válogatás után foglalkozhatna az elvi jelentőségűnek minősített ügyekkel. Nagy előnye viszont, hogy az alkotmányossági ítéletek a rendes bíróságok számára is mércéül szolgálnának. Talán így az alsóbb bíróságok is bátrabban alapoznák ítéleteiket az alkotmányra, és nem születnének olyan ítéletek, mint az Eörsi-ügyben, ahol az szerepelt az indoklásban, hogy Európa még nem egységesült olyan mértékben, hogy a véleménynyilvánítás szabadságát ugyanúgy biztosítsa a magyar állam, mint Nyugat-Európa országainak többsége. Az európai emberi jogi normák kötelezik Magyarországot, sőt az alkotmány és az alkotmánybírósági gyakorlat olykor még annál is szigorúbb követelményeket támaszt az emberi jogok védelmében.

Egyetértek Halmai Gáborral abban, hogy ha a jogalkotók eltávolítanák az Alkotmánybíróságot a politikai küzdelmekről, és nagyobb szerephez juttatnák az alapjogvédelemben, azzal a bíráskodási funkcióját erősítenék. Az amerikai legfelső bíróság magas rangját és nagy hatalmát vizsgáló Tocqueville szerint: „Ahogy nő a szabadság, úgy bővül a bíróságok hatásköre”. Talán fordítva még találhatóbb a mondat: ahogy bővül a bíróságok hatásköre, úgy nő a szabadság.

(1994)

Visszaállítható-e a halálbüntetés?

A köztiszteltben álló szegedi család alvilági kivégzése mindenki előtt nyilvánvalóvá tette, hogy a magyarországi maffia léte véres valóság. Döbbenet és düh az első reakció. A Dugonics téri cukrászda zarándokhelyé, az erőszak elleni csendes demonstráció színhelyévé vált. A minapi tüntetésen azonban már előtörtek az indulatok. Felvonulók százai követelték a halálbüntetés visszaállítását, a gyilkosok felakasztását. A polgárok indulata érthető, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a közvélemény-kutatások tanúsága szerint a lakosság döntő többsége a jóval békésebb múltban is halálbüntetés-párti volt.

Az viszont már semmiképpen sem fogadható el, ahogyan országgyűlési képviselők és önkormányzati tisztségviselők az érzelmi hullámokat meglovagolják. Vezető politikusok állnak a halálbüntetésért szerveződő állampolgári csoportok élére, két honatya pedig önálló indítványt kíván benyújtani a Büntető törvénykönyv paragrafusainak visszaállítására. Természetesen nem az a baj, hogy a politikusok a nézeteikkel összhangban lévő érdekeket és törekvéseket megjelenítik a politika intézményrendszerében, hiszen ez a dolguk. A mostani eset azért elfogadhatatlan, mert a hangadók semmibe veszik az Alkotmánybíróság 1990-ben elfogadott határozatát, amely kimondta, hogy a halálbüntetés alkotmányellenes. A döntést vagy az indoklását természetesen lehet vitatni, ahogyan vitatják is sokan, de mint megfellebbezhetetlen bírói határozatot be kell tartani.

Az abolicionisták és a halálbüntetést pártolók érvei jól ismeretek. Az utóbbiak úgy vélik, hogy a társadalom önvédelme érdekében, a büntetés elrettentő ereje, hatásos megtorló jellege miatt, szűk körben ugyan, de szükséges alkalmazni a halálbüntetést. Az Egyesült Államokra hivatkoznak, ahol a tagállamok többségében ma is alkalmazzák. Ezzel szemben az abolicionisták olyan barbár és antihumánus intézménynek tartják, amely ráadásul nem éri el a célját, mivel nincs visszatartó ereje. Érvelésük központi eleme, hogy a halálbüntetés etikailag nem indokolható, összeférhetetlen az emberi jogokkal, és bírói tévedés esetén jóvátehetően.

Az abolicionisták mindemellett arra hivatkoznak, hogy az európai országok szinte kivétel nélkül eltörölték a halálbüntetést, illetve csak háború idején, katonai bűncselekmények esetén teszik alkalmazhatóvá. Az európai államok jogfejlődéséhez hasonlóak a

nemzetközi jogi tendenciák. Magyarország is részese a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának, amely a halálbüntetés eltörlésével számol. A magyar Országgyűlés ratifikálta az Emberi jogok európai egyezményének 6. kiegészítő jegyzőkönyvét is, amely egyenesen így rendelkezik: „A halálbüntetést el kell törölni. Senkit sem lehet halálra ítélni, és halálbüntetést nem szabad végrehajtani.”

De mit mond a magyar alkotmány, és hogyan értelmezte azt az Alkotmánybíróság? Az alkotmány elismeri, hogy a Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit sem lehet önkényesen megfosztani. Továbbá úgy rendelkezik, hogy alapvető jog lényeges tartalmát még törvény sem korlátozhatja. Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy a halálbüntetés az élethez és az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmát nemcsak korlátozza, hanem a teljes és helyrehozhatatlan megsemmisítését engedi meg, ezért alkotmányellenes. A bírák többsége – a német és több más alkotmányvédő testülethez hasonlóan – az élethez és az emberi méltósághoz való jogot a legjelentősebb alkotmányos értéknek fogja fel, amely korlátot jelent az állam büntetőhatalmával szemben. Figyelemre méltó, hogy csak egy alkotmánybíró, Schmidt Péter nem értett egyet a halálbüntetés eltörlésével. Álláspontja szerint – amellyel csak az ítélkező testületben maradt egyedül, egyébként sokan egyetértenek vele – ebben a kérdésben az Országgyűlés illetékes dönteni.

Jó néhány politikust érdemes emlékeztetni Sólyom László párhuzamos véleményére, amely szerint az Alkotmánybíróságot nem köti a törvényhozó szándéka, a többségi akarat és a közvélemény egyetlen erkölcsi irányzata sem. Kizárólag alkotmányjogi érvekkel alapozhatja meg határozatát, s bár nem támaszthat igényt örök érvényre, de a döntése végleges. A parlament tetszése szerint eltörölheti vagy visszaállíthatja a halálbüntetést egészen addig, míg az Alkotmánybíróság ki nem mondta a végső szót. Mivel pedig kimondta, a törvényhozásnak megszüntek a lehetőségei.

Persze lehet fantáziálni a törvény megváltoztatásáról, mint ahogy néhány radikális képviselő meg is teszi. Csak kétharmados többséget kell szerezni az Országgyűlésben, és máris be lehet tenni az alkotmányba egy passzust, amely lehetővé teszi a halálbüntetést. Ám ez sem biztos megoldás. Külföldi példákkal alátámasztható és védhető elméleti álláspont, hogy a legfőbb ítélkező fórum alkotmányellenessé nyilváníthatja az ilyen alkotmánymódosítást,

és így megakadályozhatja, hogy az alkotmány részévé váljon. Ezért sokkal egyszerűbbnek látszik magának az Alkotmánybíró-ságnak a megszüntetése, amire már úgyszólván több javaslatot hallhatunk. A politikusok hasonló eredményt érhetnek el azzal is, hogy megváltoztatják a bíróság összetételét. Erre kiváló alkalom, hogy az idén hat alkotmánybíró kell megválasztania a parlamentnek.

Természetesen ez csak bizarr játék a jog intézményeivel. A Magyar Köztársaság olyan alkotmányos jogállam, amelyben megfelelő garanciák állnak rendelkezésre egy monolitikus hatalom kiépülésének a megakadályozására. A választók demokratikus politikai érettségét sem kell alábecsülni. Az Országgyűléstől elvárható, hogy ne az élethez és emberi méltósághoz való jog csorbításán munkálkodjon, hanem az állandóan napirenden lévő gazdasági és államszervezési témájú törvények mellett az eddigienél sokkal nagyobb figyelmet fordítson az emberi jogi kérdésekre. Remélem, nem illúzió bízni abban, hogy a parlament végre megalkotja a betegek jogairól szóló törvényt, és biztosítja a pszichiátriai betegek gyógykezelésével kapcsolatos garanciákat. Megteremt a feltételeit, hogy a mozgásukban akadályozottak emberhez méltó életet élhessenek. A menekültjogi szabályozást alkotmányos mederbe tereli. Garantálja a sorkatonák szabadságjogait, lehetővé teszi számukra is a független és pártatlan bíróság ítélezését. A szinte általánosan használható személyi szám helyett alkotmányos adatvédelmi megoldást talál. Megválasztja az állampolgári jogok országgyűlési biztosát, az adatvédelmi és a nemzeti és etnikai kisebbségjogi biztost. Sokkal következetesebben ellenőrzi és beszámoltatja a kormányt. Azt a kormányt, amely elődeivel ellentétben szigorúan fellép a rendőrség brutális cigányellenes akcióival szemben, és erőit inkább a szervezett bűnözés elleni küzdelemre fordítja. Emellett biztosítja a feltételeit, hogy az állami igazságszolgáltatás ésszerű időn belül ítélezhessen az önbíráskodók, a bérnyilkosok, a maffiózók felett. De ekkor se feledjük Condorcet igazságát: az emberi jogok az emberi jogok ellenségeit is megilletik.

(1994)

Szabad-e büntetni a drogfogyasztókat?

Nyílt levelet írt Konrád György, amelyben arra kéri a parlamentet, hogy legalizálja az élvezeti szerek egy csoportja, a kender és sűrítménye, a hasis fogyasztását. A Világosság című folyóirat legutóbbi számában magyar, francia és holland kutató fejtette ki véleményét a „drog és társadalom” témakörben. A Magyar Narancs – a sajtóban egyedülként – immár rendszeresen teremt fórumot a kábítószerkérdésnek. Érdemes sorra venni, milyen érveket sorakoztatnak fel ezek a szerzők és fórumok a jelenlegi tiltó, büntető gyakorlattal szemben.

Babona, előítélet az ördögi szerek rabságában szenvedő emberekről alkotott közvélekedés. A különböző tudatformáló szerek egészségkárosító hatása ugyanis nem egyforma, például az alkoholé erősebb, mint a marihuánáé. Egyes drogok fogyasztásától nem, vagy csak elenyésző mértékben alakul ki fizikai függés, így az egyén megőrzi döntési képességét és szabadságát.

A kábítószer-fogyasztás és a bűnözés nem jár szükségszerűen együtt. Senki sem büntethető pusztán azért, mert életmódja növelheti a bűnelkövetés esélyét. A tiltó büntetőpolitika az, ami az illegálitás, a törvénytelenégek felé tereli a drogfogyasztókat. Nem megfelelő indok a büntetéshez, hogy az emberek többsége elítéli a kábítószeresek használatát. Önmagában a többségi erkölcsi vélemény nem igazolja mások szabadságának elvételét.

Teljesen csődöt mondott az ENSZ ortodox kábítószer-politikája. A hatalmas bürokrácia óriási pénzt emészt fel, és az eredmény: gyorsan növekvő termelés és fogyasztás, az alvilág uralta kábítószerpiac, túlszűfolt börtönök, a heroinisták soraiban terjedő HIV-fertőzés a használt fecskendők miatt. Az államok, amellet, hogy sok pénzt költenek feleslegesen, óriási bevételektől esnek el. Gondoljunk a többi káros élvezeti szer (alkohol, dohány, kávé) adójára.

A felsorolásból jól látszik, hogy számos erkölcsi és célszerűségi érv hozható fel a jelenlegi gyakorlattal szemben. Létezik azonban egy elv, amely a fenti érvek mellett mindig jelen van, hol fő argumentumként, hol csak a háttérben. Ez a klasszikus liberalizmus szabadság-filozófiája, amelynek lényege, hogy az egyén szabadsága ott végződik, ahol mások szabadságát sérti. John Stuart Mill

megfogalmazásában ez így hangzik: „Az egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni: mások sérelmének megakadályozása. Az ő saját – fizikai vagy erkölcsi – java nem elégséges indok erre. Nem lehet jogosan kényszeríteni valamire vagy visszatartani valamitől azért, mert ez jobb lenne neki, mert ettől boldogabb lenne, vagy mert – mások szerint – ez lenne a bölcs, netán a helyes dolog.”

Döntő kérdés tehát, hogy a XVIII–XIX. századi liberalizmus emberi jogi elvei mennyire használhatók a mai diskurzusban. Az alkotmányos alapelvek és az emberi jogok elsőbbséget élveznek más megfontolásokkal szemben. Csak ezen keretek között beszélhetünk célszerűségi, igazságossági és egyéb megfontolásokról. A mai alapelvek megismeréséhez kiindulási pontként kínálkozik az Alkotmánybíróság gyakorlata. Ez a testület a nemzetközi irányelvek figyelembevételével, de a hazai sajátosságoknak megfelelően hozza meg fontos elvi határozatait.

Elsőre úgy tűnik, Mill óta nem sok minden változott, hiszen az Alkotmánybíróság szerint az állam csak akkor korlátozhatja az alapvető jogokat, ha másik alapvető jog vagy szabadság védelme, illetve egyéb alkotmányos érték védelme más módon nem érhető el. Ilyenkor megengedett a szükséges és arányos, legkisebb korlátozással járó beavatkozás. Igen ám, de alkotmányos érték például a közegészség vagy a közbiztonság, s ez a mai értelmezés szerint lehetővé tesz olyan alapjog-korlátozást is, amely a klasszikus liberális elvek szerint a magánszférába való megengedhetetlen beavatkozás lenne. A járványok megelőzése és leküzdése érdekében kötelező védőoltásokat kapunk, a súlyosan fertőző betegek gyógykezelésre kényszeríthetők. A XX. századi aktív államnak nemcsak tartózkodnia kell az emberi jogok megsértésétől, hanem gondoskodnia is az alapjogok érvényesüléséről. Ez azt jelenti, hogy az állam általános élet- és egészségvédelmi kötelessége akkor is fennáll, ha mások jogait nem kell megvédenie. Erre példa, hogy a gépkocsikban kötelező a biztonsági öv, motorokon a bukósisak használata. Itt az állam nem mások jogait vagy a közegészséget védi, hanem magát az egyént. Ezek viszont igazán csekély korlátozásai a cselekvési szabadságnak, miközben számottevő védelmet jelentenek.

A kábítószerkehez visszatérve: könnyen belátható, hogy önmagában a drogok fogyasztása nem sérti mások jogait, szabadságát vagy a közegészséget, közbiztonságot, egyedül magának a fogyasztónak okozhat egészségkárosodást. Ezért nonszensz, hogy a

Büntető törvénykönyv a „közegészség elleni bűncselekmények” között büntetni rendeli például, ha két ember megállapodik abban, hogy elszív pár szál marihuánás cigarettát. Egyrészt el sem kell követni a bűncselekményt (a kábítószer megszerzését, tartását), elég az előkészület, másrészt itt nemhogy mások egészsége, de még az elkövetőké sem károsodna. Legalábbis nem jobban, mint egy pohár sörtől. Gyakori érv, hogy a könnyű drogoktól vezethet az út az életet is veszélyeztető kábítószerkeig. Ezen logikát követve a családi veszekedést is börtönnel kellene büntetni, hiszen előfordul, hogy brutalitás követi. Ha valaki kábítószer hatása alatt követ el bűncselekményt, a cselekedete miatt indokolt a büntetés, ahogy ez az alkohol esetében is történik.

Kivételesen, ha csak csekély mennyiségű drog fogyasztásáról volt szó, a törvény teret ad a gyógykezelésnek a büntetés helyett. Ezzel az a probléma, hogy a használók nagy többsége nem szorul orvosi beavatkozásra. Miért kellene gyógykezeltetni a koncert előtt vagy után önmagát felturbózó rockénekest? Hogy Jim Morrison kábítószerrel halt meg? Bon Scott, az AC/DC énekese pedig az alkoholtól. A sikertelen öngyilkosságot elkövetőket nem bünteti a törvény, és kötelező gyógyításukat sem rendeli el. Az autózás vagy az alkoholfogyasztás sem tilos, csak a gyorsjárat és a garázdaság.

Összefoglalva: a mai alkotmányos elveknek és az emberi jogoknak nem a büntetés vagy gyógyítás alternatívája, hanem a megengedés vagy gyógyítás alternatívája felel meg. Akik nem váltak a kemény drogok beteges rabjaivá, és nem jelentenek veszélyt a környezetükre, azok nem érdemelnek büntetést, és nem szorulnak kezelésre. Az önmagukat vagy másokat közvetlenül veszélyeztető betegek gyógyítása viszont az állam kötelessége. Mindemellett az állam élet- és egészségvédelmi feladata a terjesztés megfelelő mederben tartása, ésszerű korlátok felállításának, ahogy például a gyógyszereknél és a vegyszereknél is történik. A kormányzat megtilthatja a tetet-lelket komolyan veszélyeztető szerek forgalmazását, de a fogyasztót nem büntetheti börtönnel, csak a termelőt és a kereskedőt.

Az állam így eleget tehet az alkotmányos értékek védelmével kapcsolatos követelményeknek, miközben nem csorbítja szükségtelenül és aránytalanul az emberek önrendelkezési, cselekvési szabadságát. Az állam kormányzásának igazi művészete ugyanis a közösség védelmének és az egyén szabadságának egyidejű biztosítása. Amikor a hangulatkeltő szerek használóit is a bűnelkövetők kitesztettségébe juttatják, bölcsességről nem beszélhetünk, csak hajthatatlanságról. A kormányzattól elvárható, hogy vegye

figyelembe a célszerűségi megfontolásokat (csökken a bíróságokon a zsúfoltság, adóbevételekre tesz szert), a morális érveket (a többség elítélő véleménye nem ok a tiltásra), és persze mindenekelőtt az emberi jogi elveket és az alkotmány rendelkezéseit. Vagyis egy józan államvezetés támogatná Konrád György javaslatát.

(1994)

Milyen a rendőrségi törvény szelleme?

Végre elfogadta a parlament a rendőrségi törvényt. A kormány ugyan sokat bizonytalankodott, egyszer vissza is vonta előterjesztését, de az általános vita megkezdésétől már gyorsan peregtek az események: néhány plenáris ülés, bizottsági simítások, pártközi egyeztetések és határozathozatal. Ellenszavazat nincs. Mivel kétharmados törvényről van szó, a parlamenti együttműködés mindenképpen dicséretes teljesítmény. Ha pedig azt is hozzátesszük, hogy a magyar jogtörténetben először szabályozza átfogó törvény a rendőrség működését, illendő kalapot emelni a jogállami megoldás előtt. Ám ennyi elismerés után is indokolt feltenni a kérdést: milyen rendőrsége lett az országnak, és egyáltalán mi is a rendőrség szerepe egy szabad és demokratikus társadalomban?

„Férfias”, „határozott” és „kemény” rendőrség lett, olyan, amilyennek Boross miniszterelnök szerette volna látni még belügyministersége idején, és olyan, amilyennek a polgárok többsége is látni szeretné. Az évi több mint négyszázezer bűncselekmény, az alvilági gyilkosságok és a megnövekedett számú külföldiek csökkentették a polgárok biztonságérzetét, amit jól tükröznek a közvélemény-kutatások is. Az ország „rendet” akar.

Talán a közhangulat a magyarázata annak, ahogyan a szabadelvű ellenzék vezérszónokai közelítettek a kérdéshez. A szociálliberális szónok bírálta a kormánypárti retorikát, de beszédében kizárólag a rendőrség szervezeti felépítését elemezte. A konzervatív liberális felfogás képviselője angolszász klasszikust idézett, hogy alátámassza az emberi jogok fontosságát, de csak a polgárok biztonságához való jogát említette. Egyikük sem szentelt figyelmet a rendőrség működésével kapcsolatos garanciáknak, leszámítva a kinevezési és utasítási jogokat. Még szerencse, hogy a bizottságokban, a háttértárgyalásokon – ahol kevésbé kellett tartaniuk a közvéleménytől – határozottabban léptek fel a biztosítékokért, és némi kompromisszumra készítették a kormánypártokat.

A rendőrség viszonya az emberi jogokhoz ugyanis kettős. Egyrészt a rendőrség az emberi jogok érvényesülésének egyik védelmezője. Örködik a polgárok élete és méltósága, szabadsága és személyes biztonsága felett. Védi a magánlakás és a tulajdon szentségét, és biztosítja a békés gyülekezéshez való jog szabad gyakorlását.

Másrészt viszont a rendőrségnek nagyon komoly jogosítványai vannak az emberi jogok korlátozására. Hetvenkét óráig őrizetben tarthatja a bűncselekmény elkövetésével gyanúsítottakat, meghatározott esetekben házkutatást tarthat, felbonthatja a leveleket, lehallgathatja a telefonokat, arcképes nyilvántartásokban tájékozódhat. Mindez korlátozza a magánlakás sérthetlenségéhez, a magántitokhoz és az információs önrendelkezéshez való jogot. A lefoglalás mint kényszerintézkedés a tulajdonjogot, a motozás pedig a személyi sérthetlenséghez való jogot szűkíti. Mindemellett a rendőrségnek lőfegyverhasználati monopóliuma van, hiszen a rendőr fegyverhasználatával sokkal szélesebb körben megengedett, mint bárki másé.

Az emberi jogok még ilyen nagy mértékű korlátozása sem feltétlenül alkotmányellenes, hiszen mások alapvető jogainak és szabadságának védelme, illetve a közbiztonság óvása vagy a büntető-eljárás lefolytatása megfelelő alkotmányos cél. A garanciát arra, hogy csak a szükséges mértékben, az arányosság követelményének megfelelően történjék jogkorlátozás, a rendőrségi eljárás ügyészi és bírói kontrollja jelentheti.

A rendőrség tehát az emberi jogok védelme érdekében korlátozza az emberi jogokat, és tevékenységét szigorú törvényi rendelkezések határolják be. Ez azonban önmagában kevés. Sajnos gyakran válik valósággá az Oscar Wilde-i aforizma, miszerint „a botrány akkor kezdődik, amikor a rendőrség véget vet neki”. Az enyhítő célból csak túlkapásnak nevezett, valójában az emberi jogokat súlyosan sértő rendőri intézkedések megakadályozására, illetve megtorlására önmagában nem elegendő a felettes szervek kontrollja. Talán a mai közhangulatban sem hiábavaló hangsúlyozni, hogy a rendőrök túlnyomórészt olyan emberekkel szemben járnak el, akiket a jogerős bírói ítéletig ártatlannak kell tekinteni. Az igazságszolgáltatás nem a rendőrség feladata!

Bárkivel előfordulhat, hogy nem tudja magát igazolni, s ezért a rendőrök előállítják, és akár huszonnégy órán át fogva tartják. Ilyenkor az ember bekerülhet egy ablaktalan, mosdó nélküli, szűk fogdába anélkül, hogy bármit tudna a szabadulás lehetőségeiről. (Az ENSZ emberi jogi bizottsága 1992 őszén elmarasztalta Magyarországot a rendőrségi fogdák ügyében.) Büntetőeljárású őrizetben öt napig is eltarthat, amíg a fogva tartott bíró elé kerül. (Emiatt Strasbourgban veszítene a magyar állam, ha megfelelő panasz érkezne az Emberi Jogok Európai Bíróságához.) A hírhedt kerepestartcsai táborban olyan külföldieket tartanak akár évekig is

bírói ítélet nélkül rendőrségi börtönben, akik még csak nem is gyanúsíthatók bűncselekmény elkövetésével. Az a „bűnük”, hogy a magyar állam nem tudja kitoloncolni őket.

Szinte lehetetlen utólag bizonyítani, ha egyik-másik hatalmaskodó rendőr bántalmazza a nem együttműködő vagy csak más bűrszínű polgárt. Tavaly novemberben Szegeden fekete csuklyás kommandósok csaptak le tévedésből egy békés családra. Ehhez kísértetiesen hasonló volt a salgótarjáni eset, amikor egy idős, beteg ember volt a szenvedő fél. Az eddigi legfelháborítóbb ügy minden bizonynyal a rendőrség örkényi fellépése volt, amelyről beszámolt az Amnesty International is. A jogszerű, de távolról sem barátságos rendőri intézkedéssel szemben fellépő falusi cigányokat – nincs szebb kifejezés – péppé verte az erősítésként leküldött akciócsoport. A beszámoló szerint egy asszony elvetélt, egy másik nőnek kitépték a lélegeztetőcsövét, és egy tizenhárom éves kisfiút is súlyosan bántalmaztak. A fizikai kegyetlenkedéshez szóbeli brutalitás is társult. A rendőrök „fasírtot csinálunk a cigányokból!” és „a cigány csak szappannak jó!” kiáltásokkal ütlegették az embereket.

Milyen következtetéseket vonhatunk le a fenti esetekből? Semmiképpen sem azt, hogy a magyar rendőrség általában véve durvább lenne, mint más demokratikus országok hasonló testületei. A tanulság inkább az, hogy a rendőrség felügyeletére nem elegendő az ügyészség és a bíróság, azt független intézménynek és széles körű társadalmi ellenőrzésnek kell kiegészítenie. A sokat emlegetett, de nehezen szerveződő civil társadalomra gondolok, az emberi jogi egyesületekre és természetesen a sajtóra. Az említett skandálumokról néhány sorban számoltak be a komolyabb újságok, és néhány nap elteltével a történetek a feledés homályába merültek. Felelősségre vonásról nem érkezett hír.

Tanulságos, ahogyan a minap a parlament emberi jogi bizottsága napirendjére vette az örkényi ügyet. Meghallgatták a rendőrfőkapitányt, aki szerint a rendőrök jogszerűen jártak el, majd a kormánypárti képviselők – élükön Zétényi Zsolttal, az emberi jogi bizottság alelnökével – tiltakoztak az ilyen témák tárgyalása ellen. Holott a parlamentű bizottságnak egyebek mellett éppen az a feladata, hogy a közvéleményre tartozó, emberi jogokat sértő cselekményeket megvizsgálja, az esetleges politikai felelősséget megállapítsa, vagy akár a jogi eljárást kezdeményezze. A képviselők bárkit meghallgathatnak, betekinthetnek az iratokba, ami természetesen nem jelenti az igazságszolgáltatás átvállalását. A rendőrség hiteltelenségét is jelentősen növelné, ha nem mindenáron a munda-

becsületét védené, hanem maga szabadulna meg a mások emberi jogait megsértőktől. Nem esne csorba a tekintélyen, ha bocsánatot kérnének az óhatatlanul előforduló hibákért.

A rendőrök csak úgy léphetnek fel a jogok védelmében, ha ők maguk is tiszteletben tartják azokat. Nem érdemes mellébeszélni: egy széleskörűen ellenőrzött, demokratikus normáknak alávetett rendőrség sohasem lehet olyan hatékony, mint egy diktatúra rendőrsége. De ahogy Thomas Jefferson fogalmazott: „Inkább a veszélyes szabadság, mint a nyugodt szolgaság.”

(1994)

És ki véd meg a rendőröktől?

Száz nappal azután, hogy Rum községben a rendőrök lelőtték a kórházba szállítás ellen tiltakozó G. Józsefet, a Legfőbb Ügyészség úgy döntött, semmiféle intézkedést nem tesz az ügyben. Ezzel a hatóságok elkövezték az utolsó jogsértést is, az eset végére pont került.

Tavaly októberben hangzatos címek alatt számoltak be az újságok arról, hogy a kommandósok ártalmatlanná tettek egy „dühöngő örültet”. A következő napokban azonban néhány tényfeltáró újságcikk és rádióriport több ellentmondásra derített fényt. A Társaság a Szabadságjogokért tíz kérdést intézett a belügyminiszterhez, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa pedig vizsgálatot indított az ügyben. Leghamarabb a helyi ügyészségi nyomozó hivatal álláspontja vált ismertté, amely szerint a lőfegyverhasználat jogszerű volt. Néhány nappal később az Országos Rendőr-főkapitányság közbiztonsági főigazgatója ismertette az általa – az eset körüli viharok miatt – elrendelt vizsgálat eredményét. Eszerint az intézkedéssorozat teljesen jogszerű volt, de előfordultak szakmai hibák, emiatt fegyelmi eljárás indult három rendőrtiszt ellen.

De mi is történt Rumban? G. József a végzetesnek bizonyult napon zavarodottan viselkedett, ezért a község polgármestere telefonon tájékoztatta az ideggondozó intézetet. A gondozó főorvosa kiállította az intézeti beutalót, majd értesítette a mentőszolgálatot. Ez volt az első jogszabálysértés. Az egészségügyi törvény ugyanis kimondja, hogy „sürgős szükség” esetén a „pszichiátriai gondozó-intézetnek a kóros elmeállapotot megállapító szakorvosa, vagy az annak tüneteit észlelő orvos” intézkedhet a beteg beszállításáról. G. Józsefet sem a falu háziorvosa, sem az intézet orvosai nem vizsgálták meg, s erre kísérletet sem tettek.

A beteg házához két mentős, két ápolónő és két rendőr vonult ki. G. József az ápolónőkkel még szóba állt, de amikor észrevette a rendőröket, nyugtalanná vált, és bezárkózott. A rendőrök megpróbálták beszélni vele, de erre még indulatosabb lett, robbantással fenyegetőzött. A beteg agresszivitását tehát a rendőri jelenlét váltotta ki. (A rendőrséggel kapcsolatos üldözésszerű téveszmék betegségének jól ismert részei voltak.) Mindezek ellenére a rendőrök nem vonultak háttérbe, hanem lezárták a környéket, és kivezényelték a megyei beavatkozó alosztályt, a parancsnokságot pedig a közlekedési osztály vezetője vette át. Intézkedési bizonyították hozzá nem értését: tervet dolgozott ki a beteg elfogására, a ház

ostromára. Az eljárásba nem vont be kiképzett túsztárgyalót, G. József kívánsága ellenére nem hozatta a helyszínre a gyermeket. Időközben megérkezett a házi orvos, később pedig a faluba utazott a gondozóintézet főorvosa is. A rendőrök nem engedték őket a helyszínre. A beteget eközben az eltelt hat óra alatt sikerült teljesen felingerelni, majd megkezdődött a támadás.

Hogy pontosan mi történt a házban, nem tudjuk. A rendőrség tájékoztatása szerint G. József fejszével rontott a behatoló rendőrökre, akik életük védelmében fegyverüket használták. Az első lövés a férfi lábát érte, aki ennek ellenére tovább támadott, ezért újabb lövéseket adtak le, amelyek közül az egyik halálos sérülést okozott. Ez az állítás valótlannak bizonyult. A boncjegyzőkönyv szerint az első lövés a szívet találta el, és halált okozott, és csak ezt követte a comblövés. A szakvélemény felülvizsgálata azt állapította meg, hogy a combot ért sérülés idején G. József még élt, de megerősítést nyert, hogy a halált okozó szívlövés korábban történt. Egy biztos: a szíven lőtt, mozdulatlan férfit a rendőrök még megbilincseltek.

A rendőrségi törvény szerint „a rendőri intézkedés nem okozhat olyan hátrányt, amely nyilvánvalóan nem áll arányban az intézkedés törvényes céljával”, „több lehetséges és alkalmas rendőri intézkedés és kényszerítő eszköz közül azt kell választani, amely az eredményesség biztosítása mellett az intézkedéssel érintettre a legkisebb korlátozással, sérüléssel vagy károkozással jár”. A rendőrségre vonatkozó szabályok emellett előírásokat tartalmaznak a pszichiátriai beteg orvosi vizsgálatáról, a vele szorosabb kapcsolatban állók felkutatásáról, a kényszerítő eszközök igénybevételéről.

Az ORFK mindezek ellenére minősítette jogszerűnek az intézkedéssorozatot, a belügyminiszter pedig nem rendelt el a rendőrségtől független vizsgálatot. A Társaság a Szabadságjogokért ekkor a közérdekű bejelentésekről szóló törvény alapján a legfőbb ügyészhez fordult. Néhány nappal később elkészült Polt Péter ombudsmanhelyettes jelentése is, amely alkotmányellenesnek és jogszabálysértőnek minősítette az eljárást. A rendőrségnek és egyes minisztériumoknak szóló ajánlások mellett kezdeményezte, hogy a Legfőbb Ügyészség indítsa büntetőeljárást az intézkedéseket irányító rendőrtiszt ellen.

A labda tehát a törvények betartásán örködő, az alapvető jogokat oltalmazó Legfőbb Ügyészség térfelére került. Az ügyészség azonban úgy tett, mintha a jog rendjének védelmezője helyett a jogsértő rendőrök védője volna. Az ombudsmanhelyettes indítványát cinikus indoklással elutasította, s később – mit sem törődve a

törvényben előírt haladéktalan intézkedési kötelezettséggel és a harmincnapos határidővel – hasonlóan reagált a jogvédő társaság beadványára is. E magas jogi fórum szerint Magyarországon jogszerű, hogy egy kórházi kezelésre szoruló beteget a rendőrök erőszakos fellépésükkel közveszélyessé tesznek, majd lelőnek. Nem tartja aggályosnak, hogy a félnapos eljárás alatt egyetlen orvos sem látta G. Józsefet. Megfelelő intézkedésnek minősíti, hogy a rendőrök a kényszerítő eszközök széles tárházából csak a lőfegyvert használták, s nem tartja indokoltnak, hogy kivizsgálja a fegyverhasználat körüli ellentmondásokat. A Legfőbb Ügyészség nemcsak a szigorú feltételekhez kötött büntetőeljárást tagadta meg, hanem azt is, hogy széles körű jogosítványával élve fellépjen a törvényesség védelme érdekében.

A rumi ügy legfőbb tanulsága, hogy Magyarországon a jogalkalmazó szervek nem egyenlő mércével mérik az egyenruhás és a civil polgárok cselekményeit. A Legfőbb Ügyészség döntése nem arról győz meg, hogy a rendőrök jogszerűen jártak el, hanem arról, hogy ők a törvény fölött állnak. Felmérések igazolják, hogy a bűnelkövető rendőröknek ma sokkal nagyobb esélyük van a büntetés elkerülésére, mint másoknak. A nyomozó hatóságok általában minden huszadik feljelentésnél tagadják meg a nyomozást, a rendőrök elleni feljelentések közül viszont minden harmadiknál. Egy tavaly készült elemzés az egyik leg súlyosabb rendőri bűncselekmény, a kényszervallatás miatt tett feljelentések sorsát vizsgálta. Az ügyészség az esetek több mint egyharmadánál megtagadta a nyomozást, néhányszor pusztán a rendőrök jelentése alapján, a sértett meghallgatása, látlet nélkül. A megindított nyomozásokban is több eljárási szabálysértés történt. Gyakori, hogy nem kutatják föl a kívülálló tanúkat, nem tisztázzák a rendőr tanúk érdekelttségét, elmulasztják a szakértők meghallgatását. 1993-ban 275 alkalommal kezdeményeztek eljárást kényszervallatás miatt, de vádemelés csak 28 esetben történt. 1994-ben 283 kezdeményezésre 20 vádemelés jutott.

Az Európa Tanács keretei között működő, a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzésére alakult bizottság tavalyelőtt folytatott vizsgálatokat Magyarországon. Jelentése a rendőri brutalitás sok esetét ismerteti, majd összefoglalásként megállapítja: „A legtöbb esetben az érintett személyek azt állították, hogy miután a kezüket a hátuk mögött összebilincselték (vagy a bokájuknál fogva valamilyen bútordarabhoz bilincselték őket), meggumibotozták, öklözték, pofozták vagy

rugdalták őket a rendőrtilsztek. A küldöttség úgy találta, hogy az esetek egy részében az állításokat alátámasztották az orvosi jelentések. Az összes rendelkezésre álló információ fényében a bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a budapesti rendőrség által a szabadságuktól megfosztott személyek a rossz bánásmód nem elhanyagolható kockázatának vannak kitéve.”

A mozikban néhány hete játsszák a rendőri erőszakot kíméletlenül megjelölt, *A gyűlölet* című francia filmet. Egyik jelenetében egy rendőr a főszereplő fiút gyözködi: „Azért vagyunk, hogy megvédjünk titeket.” „És tőletek ki véd meg?” – kérdez vissza a srác. A kérdés ma Magyarországon megválaszolatlan: ki véd meg a rendőrségtől?

(1996)

Élni jog vagy kötelesség?

Újabb kihívás előtt áll a magyar Alkotmánybíróság. A halálbüntetésről és az abortuszról szóló határozatokat követően, harmadszor kell élet és halál kérdéseiben döntenie. Az elmúlt évtizedekben néhány nyugati államban megtört az eutanázia tabuja. Elsőként Hollandiában engedélyezték, hogy az orvos a kezeléssel semmiféle kapcsolatban nem álló módon (halálos injekció beadásával) rövidítse meg betege életét, ha a beteg önként, egyértelműen és ismételten kéri azt. Később számos államban (az Egyesült Államokban, Kanadában, Angliában, Svájcban, Dániában, Németországban) elismerték, hogy a cselekvőképes személy önrendelkezési joga kiterjed az életfenntartó kezelés visszautasítására is.

Magyarországon ma a jog szerint az eutanázia minden formája tilos. Ez nem azt jelenti, hogy nálunk nem fordul elő eutanázia. A végső állapotba jutottak, a haldoklók kezelésével kapcsolatos kérdések kizárólag orvosi jóváhagyás alapján dőlnek el, külső kontroll nélkül, a beteg autonómiájának figyelmen kívül hagyásával.

Az Alkotmánybíróságnak álláspontja kialakításánál figyelemmel kell lennie a külföldi joggyakorlatra és a hazai egészségügyi intézmények praxisára, de elsősorban persze az alkotmány rendelkezései és a saját korábbi döntései mértékadóak. Az alkotmány elismeri, hogy „a Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani”. Az Alkotmánybíróság szerint: „Az emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot, és minden mást megelőző legnagyobb érték. Az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó, olyan oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele”.

Az abortusz-ügyben hozott alkotmánybírósági határozat megemlíti az eutanáziát is, s azt – a halálbüntetéshez hasonlóan – az élethez és emberi méltósághoz való jog elvétételének tekinti, mégpedig életminőség, tudati, fizikai állapot alapján. Ez az állítás ráillik a hitleri eugenikaprogramra, de nem felel meg a néhány nyugati államban zajló eutanáziagyakorlatnak, amelyet az egyéni szabadság és autonómia tiszteletben tartása jellemez. Így az Alkotmánybíróság elhamarkodott megjegyzése nyomán adódik a kérdés: vajon a mai magyarországi praxis, melyben kizárólag orvosi döntés kérdése a beteg halála, nem az élethez való jog elvonását eredményezi-e „életminőség, tudati, fizikai állapot” alapján?

Véleményem szerint az alkotmányos alapelvekből más következtetés adódik, mint ami felé az alkotmánybírák elindultak. A méltósághoz való jog részét képező önrendelkezési jog eleme az életfenntartó kezelésbe való beleegyezés joga is. Ellenkező esetben erőszakkal le lehetne vágni a lábát annak a betegnek, aki tiltakozik ellene, kényszerrel lélegeztetőgépen lehetne tartani azt, aki az ellenkezőjét kívánja. Kötelezni lehetne az életet néhány héttel meghosszabbító kezelésre azt, aki az elviselhetetlen fájdalmak miatt a kezelés beszüntetését kéri. Az önrendelkezési jog magában foglalja mindenkinek azt a jogát, hogy életfenntartó kezelést csak a beleegyezésével végezzenek rajta.

Számos betegség vagy sérülés miatt a beteg végleg elveszti eszméletét, vagy legalábbis belátási képességét, s ilyen állapotban nem lehet érvényesen nyilatkozni a kezelésbe való beleegyezésről. Ám ez nem jelentheti azt, hogy az ilyen helyzetbe került személyek önrendelkezési joga nem érvényesülhet. Annak a döntésképes személynek, akinek az a meggyőződése, hogy bizonyos jövőbeli körülmények között nem akar életben maradni, biztosítani kell, hogy ezt az akaratát kifejezze. Erre a célra szolgál az Egyesült Államokban elterjedt „*living will*”, amelyhez hasonló jognyilatkozatot Németországban és Dániában is elismernek. Az önrendelkezési jog kiterjed arra is, hogy cselekvőképes személy mást, például valamelyik hozzátartozóját, képviselőjét, hatalmazzon meg a nevében való nyilatkozattételre (ez a *health care proxy*).

A hazai alkotmányjogi gyakorlatban az állam alkotmányos kötelezettsége az „emberi élet” mint érték védelme. Ebből következően az államnak biztosítania kell, hogy csak a döntésképes és tájékozott személy rendelkezéseinek egyértelmű bizonyítása után kerülhessen sor az életfenntartó kezelés megszüntetésére. Az államnak gondoskodnia kell az élethez való jog érvényesülésének feltételeiről, azonban nem érvényesítheti a személy élethez való jogát az ő kifejezett akaratára ellenére. Számos gyógyíthatatlan betegség esetén a beteg a kezelés visszautasításával nem tudja az élete feletti önrendelkezési jogát gyakorolni, hiszen nincs életfenntartó kezelés. A beteg lassú, kínokkal teli halálút elé néz. Képtelenné válik arra is, hogy saját szenvedéseit megrövidítse. Más esetekben pedig az életfenntartó kezelés visszautasítása eredményezheti a gyötrelmes halált. Az izomsorvadásban szenvedő betegsége toloszékhez láncolja, beszéde érthetlenné válik, majd a légzőizmok elenyészése miatt lélegeztetőgépre kerül, ahonnan számára már nincs visszaút. Ha a gép lekapcsolását kéri (pontosabban kérte,

hiszen csak a betegség korai szakaszában rendelkezett akaratnyilvánítási képességgel), akár órákig is eltartó fulladásos halál végez vele. Vajon az orvos ilyen esetben halálba segítheti-e a betegét (például halálos injekcióval), ha a beteg erre kéri? Drámai módon ütközik az államnak a méltósághoz való jog és az önrendelkezési jog biztosítására, illetve az emberi élet védelmére vonatkozó kötelezettsége. Ez a konfliktus rendkívül leszűkíti a jogalkotó lehetőségeit. Ha az orvost a beteg mindenáron való kezelésére, a haldoklás meghosszabbítására kötelezi, sérti a beteg méltóságát, önrendelkezését. Ha legalizálja a beteg orvos általi halálba juttatását, vét az emberi élet védelmére vonatkozó kötelezettség ellen.

Következtetésem szerint az eutanázia alkotmányos keretei a következők lehetnek: 1. Minden döntésképes személynek joga van visszautasítani mindenfajta orvosi kezelést, így az életfenntartó kezelést is. 2. Tilos a beteg halálba juttatása. 3. Nem büntethető az orvos, ha mintegy „végszükség” helyzetébe kerülve a testi-lelki kínoktól gyötört beteget rendelkezősége alapján és méltósága védelmében halálba segíti betegét.

Az önrendelkezés-elvű megközelítéstől aggályos volna eltérni annak az egyébként igazolt állításnak a hangsúlyozásával, hogy az emberi jogok nem a biológiai embert, hanem az erkölcsi személyt illetik meg, és perzisztens vegetatív állapot, irreverzibilis kóma esetén az erkölcsi személy, akit az élethez és méltósághoz való jog megillet, már megszűnt. A határ ugyanis csak önkényesen húzható meg. Másrészt az irreverzibilisen öntudatlan személyek életfolyamatainak megszakítása ellenkezhet a személyek korábbi akaratával. Ezzel együtt súlyos erkölcsi és persze alkotmányjogi kérdés marad, hogy vajon minden technikailag lehetséges intézkedést meg kell-e tenni a gyógyíthatatlan fejlődési rendellenességgel született csecsemők életének fenntartására, és ezzel haldoklásának elhúzására.

Tehát az Alkotmánybíróságnak az eutanázia-döntés kapcsán újra kell gondolnia az életről és méltóságról, illetve az élethez és emberi méltósághoz való jogról vallott filozófiáját. Az egyik lehetőség, hogy a bírák egyértelműen elkötelezik magukat az „élet szentségének elve” mellett. Ez az elv azt mondja, hogy a biológiai értelemben vett emberi élet olyan önmagában való érték, mely abszolút védelmet élvez. Még az önrendelkezés elvét is maga mögé utasítja, hiszen az ember nem rendelkezik saját élete felett. Ekkor az élethez való alanyi jogból az élet kötelessége lesz.

Az „autonómia elve” ezzel szemben maximálisan elismeri az egyéneknek azt a jogát, hogy saját életüket, sorsukat illető kérdésekben

ők maguk döntsenek. A felnőtt embereket felnőttnek tekinti, akik el tudják dönteni, mi jó nekik, és mi nem. Ez az elv nem azt állítja, hogy mindenki mindig a saját érdekeinek megfelelő döntést hoz, hanem azt, hogy senki nem lehet más érdekeinek bírójára. Az autonómia elve az államtól világnézeti semlegességet követel. Nem fogadja el egyetlen életszemlélet kötelezővé tételét sem, s elismeri az életfelfogások sokféleségét. Az önrendelkezés elve alapján az államnak nem elég passzív maradnia, hanem biztosítékokat kell teremtenie, hogy ne sértsék meg a személyek önrendelkezését. Amikor az Alkotmánybíróság elérkezettnek látja az időt, és előveszi az eutanázia-aktát, akkor az alaptörvény szövegének és saját precedenseinek további értelmezésével elkötelezheti magát az egyéni autonómia elve mellett.

(1995)

És ki dönt az életről?

A kormányzóvivő bejelentette, hogy az egészségügyi törvényjavaslat elfogadása esetén a betegek a jövőben visszautasíthatják az orvosi ellátást, tehát joguk lesz a passzív eutanáziára. Másnap kitört a botrány. Az orvosi kamara elfogadhatatlannak nevezte az eutanázia minden fajtájának legalizálását, ugyanakkor azt támogatta, hogy az orvosok dönthessenek a már szükségtelennek minősített kezelések elhagyásáról. Bírálta a tervezetet több parlamenti párt is, egyikük pedig társadalmi vitát javasolt a passzív eutanáziáról. Látna a tiltakozásokat, a kormányzat új dallamra váltott: a tervezet valójában nem engedi meg az eutanáziát, csak a betegek önrendelkezési jogát biztosítja.

Láthatóan teljes a zűrzavar, ezért érdemes tisztázni egyrészt, hogy a törvényjavaslatban tényleg passzív eutanáziáról van-e szó, másrészt, hogy az új szabályok változást hoznának-e a kórházi gyakorlatban, harmadrészt, hogy a javaslat által felvetett kérdések miként jelennek meg máshol.

A legelfogadottabb meghatározás szerint eutanáziának minősül, ha a beteg érdekében az orvos a gyógyíthatatlan (és halálos) betegét halálba segíti, életfenntartó beavatkozásokat megszüntet, illetve elmulaszt. Ez történhet a beteg kérésére (önkéntes eutanázia) és beleegyezése nélkül, például, ha már nincs megkérdendő állapotban (nem önkéntes eutanázia). Gyakori az aktív és passzív eutanázia közötti különbségtétel, amely nem azon alapul, hogy az orvos tevékenységgel vagy mulasztással valósítja-e meg, hanem passzív eutanázia esetén nem kezeli a beteget (például nem élesíti újra), illetve beszünteti a kezelést (például lekapcsolja a lélegeztetőgépet), s ezzel engedi meghalni, míg aktív eutanázia esetén az orvos olyan tevékenysége okozza a beteg halálát, amelyről egészséges ember is meghalna (például halálos injekció). Ez utóbbihoz hasonló, amikor az orvos közreműködik a beteg öngyilkosságában, például méreg átadásával. Annak ellenére, hogy elrettentési céllal gyakran idesorolják, nem eutanázia az „értéktelennek” minősített emberek megölése, mindenekelőtt a hitleri eugenikaprogram. A szűkös egészségügyi források elosztása (például három betegre két respirátor jut) sem tartozik ide, ha nem a betegek érdekeit veszik figyelembe.

A törvényjavaslat az „ellátás visszautasításának jogáról” szóló részben lehetővé teszi, hogy az elviselhetetlenül szenvedő,

gyógyíthatatlan beteg visszautasítsa az életfenntartó, életmentő kezelést, ha az orvosok szerint további ellátás esetén is valószínűleg egy éven belül meghalna.

A javaslat lehetőséget teremt arra is, hogy a polgárok okiratban előre rendelkezzenek sorsukról arra az esetre, ha baleset vagy betegség következtében később már nem tudnának nyilatkozatot tenni. A szabályozás tehát szűk körben megengedi az önkéntes passzív eutanáziát. Eutanázia, mert a beteg érdekében történik (elviselhetetlen szenvedés), önkéntes, mert a beteg dönt, és passzív, mert a kezelés elmulasztásával, illetve beszüntetésével valósul meg (életfenntartó ellátás visszautasítása). A fogalmi besorolással azonban nem sokat jutottunk előre, hiszen ettől függetlenül azoknak is igazuk van, akik az irracionális közhangulat vagy a terminológia jogi bizonytalansága miatt kerülnek az eutanázia szó használatát, és inkább a betegek önrendelkezési jogáról beszélnek. Másrészt a meghatározással még semmit nem mondtunk a tervezett szabályozás morális helyességéről. Az értékeléshez tudnunk kell, mi van ma a kórházakban.

A jogszabályok tiltása ellenére mindennapos az eutanázia Magyarországon. A terminális állapotba jutottak, a gyógyíthatatlanok kezelésével kapcsolatos kérdések ugyanis megkerülhetetlenek, a törvényektől függetlenül felmerülnek, s ma orvosi mérlegelés alapján dőlnek el: orvosok döntenek az újraélesztés elmulasztásáról, kikapcsolják a lélegeztetőgépet, elállnak reménytelennek ítélt műtétektől, és beadnak olyan mennyiségű fájdalomcsillapítót, amely légzésgátló hatásával a halált is sietteti. Vagyis ma a kórházakban a nem önkéntes passzív eutanázia gyakorlata folyik, amikor a betegek érdekében az orvosok úgy döntenek, hogy felhagynak a küzdelemmel. A kettős hatású fájdalomcsillapítók alkalmazása pedig a nem önkéntes aktív eutanázia fogalmához áll a legközelebb.

Az elmondottakból két következtetés vonható le. Először is: az orvosi kamara álláspontja önmagának mond ellent. Nem lehet egyszerre elutasítani az eutanázia minden formáját, és elfogadni a haldoklók kezelésének abbahagyásáról hozott orvosi döntéseket, mivel ez utóbbi is eutanázia. Másképp fogalmazva: az orvosi korporáció az önkéntes passzív eutanáziával szemben a nem önkéntes passzív eutanáziát támogatja.

A másik következtetés részben már a törvényjavaslat morális megítélését is jelenti. A változást szorgalmazók azt szeretnék elérni, hogy a jövőben az orvosok helyett maguk a betegek dönthessenek saját sorsukról: legyen joguk elutasítani olyan műtétet, mely csak a haldoklásukat hosszabbítja meg, legyen joguk arról rendelkezni,

hogy ha irreverzibilis kómába kerülnek, ne tartsák fenn gépek segítségével vegetatív életüket. Ezek a törekvések összhangban vannak az önrendelkezési jog és a lelkiismereti szabadság elveivel, amelyek szerint a polgárok dönthetnek a saját életüket, sorsukat érintő kérdésekben. Vagyis az önrendelkezési jog magában foglalja a jogot az életfenntartó kezelés visszautasítására. De vajon tényleg ilyen magától értetődő-e mindez? Elvégre számos országban évtizedek óta tart az eutanázia-vita, és semmiképpen sem beszélhetünk egységes megítélésről. Érdemes tehát egy pillantást vetnünk a nyugati államok eutanázia-gyakorlatára.

Az Egyesült Államokban a „tájékozott beleegyezés elve” szerint az orvos csak a megfelelően informált beteg felhatalmazása alapján végezheti el a szükséges beavatkozásokat. A 70-es évektől egyre több bírósági döntés ismerte el, hogy a felnőttek önrendelkezési joga kiterjed az életfenntartó kezelés visszautasítására is. A lélegeztetőgépen lévő beteg kérésére a készüléket ki kell kapcsolni, a végleg lebénult személy elutasíthatja a mesterséges táplálást, a Jehova Tanúi felekezet tagjai vallási okokból megtagadhatják a vérátömlesztést. Emellett a tagállamok lehetővé tettek olyan jognyilatkozatot, amelyben a polgár arról rendelkezik, hogy ha betegsége vagy sérülése esetén végleg tudatát vesztené, akkor az orvosok engedjék, hogy természetes halált haljon. Ehhez kapcsolódóan a Kongresszus minden egészségügyi intézményt arra kötelezett, hogy tájékoztassa a pácienseket ilyen jognyilatkozatok lehetőségéről. A legfelső bíróság irányadó döntése szerint csak a beteg „egyértelmű és meggyőző” rendelkezései alapján szabad megszüntetni a kezelést. Mára Nyugat-Európában is általánosan elfogadottá vált, hogy a haldoklókat sem lehet kezelni beleegyezésük nélkül. Emellett Dánia és Svédország nyomán egyre több államban nyílik lehetőség living will jognyilatkozatra. A legtöbb országban a törvények mellett meghatározó szerepük volt egymásra nagyban hasonlító bírósági ítéleteknek. Legyen a példa a kanadai Nancy B. esete: a huszonöt éves, idegrendszeri megbetegedése miatt bénultan, lélegeztetőgéphez kötött élő nő azt kérte a bíróságtól, hogy kötelezze orvosait a gép kikapcsolására. A bíró kifejtette, hogy boldog lenne, ha Nancy B. megváltoztatná szándékát, de el kell ismernie követelése jogosságát. A respirátort kikapcsolták.

Tehát a nyugati országok zömében elfogadott az önkéntes passzív eutanázia, a viták más kérdések körül zajlanak. Amerikában Kevorkian doktor tevékenységéről esik a legtöbb szó, aki több tucatnyi betegének segédkezett az öngyilkosságában. (A betegek

a doktor által készített gépezet segítségével gombnyomásra halálos dózisu mérget juttattak saját szervezetükbe.) Más ügyekben egy washingtoni és egy New York-i bíróság is kimondta, hogy a menthetetlen betegeknek nemcsak a kezelés megszüntetéséhez van joguk, hanem az orvosi segítséggel végrehajtott öngyilkossághoz is. Mindkét ügy a legfelső bíróság elé került, döntés a közeljövőben várható. Hollandiában a bírói gyakorlat több mint egy évtizedes büntetlenséget biztosít az aktív eutanáziát végző orvosoknak, 1993 óta pedig törvény szabályozza az eljárás feltételeit. A többi nyugat-európai ország elutasítja Hollandia példáját, de időnként felbukkannak komoly kezdeményezések a halálba segítés törvényesítésére. Ausztrália északi területén közel egy évig volt hatályban az aktív eutanáziát legalizáló törvény, amely alapján négy beteget segítettek a halálba, de végül a szövetségi parlament hatályon kívül helyezte a jogszabályt.

Az eutanázia-viták arról szólnak, hogy van-e morális különbség passzív és aktív eutanázia között. Sokan amellet érvelnek, hogy ha a betegek választhatják a hosszadalmas vagy a fulladásos halált a kezelés visszautasításával, akkor választhassák a gyors és fájdalommentes halált is, amit orvosaik biztosítani tudnának nekik. (Arról nem is beszélve, hogy több halálos kór nem tartóztatható fel kezeléssel, ezért nincs mit visszautasítani.) Mások szerint viszont az orvosok „nem válhatnak gyilkosokká”.

Nálunk azonban nem erről folyik a vita, hanem az önkéntes passzív eutanázia megengedéséről, ami a ma megtúrten létező, nem önkéntes eutanázia alternatíváját jelenti, és az önrendelkezési jog része. Emellet a mostani vita eltereli a figyelmet a törvényjavaslat valódi problémáiról. Egyrészt arról, hogy elegendő-e két paragrafusban szólni a kezelés visszautasításához való jogról, és egy paragrafusban szabályozni a living will intézményét. Sok más országban ezekről önálló törvényeket hoztak, mivel e területen különösen veszélyes a jogbizonytalanság. Másrészt a hazai vita elvonja a figyelmet arról, hogy a javaslat csak azok számára engedi meg az életmentő beavatkozás visszautasítását, akik kezelés esetén is egy éven belül meghalának. Emiatt például kötelezhető lenne lábainak amputálására az az aggastyán, akinek így volna némi esélye az életben maradásra. A Jehova Tanúi felekezet tagjainak pedig vallási meggyőződésük ellenére túrniük kellene a vérátömlesztést gyógyításukkor. Azok számára, akiknek esélyük van arra, hogy egy évnél tovább éljenek, akármilyen szenvedés vagy lelkiismereti meghasonlás is vár rájuk, a javaslat nem biztosítja az önrendelkezési

jogot. Vagyis az ő sorsuk továbbra is mások kezében lenne, holott döntési képességgel rendelkező, megfelelően tájékoztatott emberekéről van szó. A törvényjavaslat ezeken felül kizárja az ellátás visszautasítását azoknál, akik például gyermekükéről vagy idős szüleikről gondoskodni kötelesek. Kérdés, vajon miféle kötelezettség kérhető számon attól a kórházban fekvő betegtől, akinek hónapjai vannak hátra. Azoknak pedig, akik élhetnének önrendelkezési joggal, több mint egy hónapig tartó procedúrát kellene kiállniuk, míg végre az orvosok elállnának a további kezeléstől. Kétségtelen, hogy garanciákat kell kiépíteni a visszaélések megakadályozására, de nem a szenvedéseket ésszerűtlenül meghosszabbító „kényszergyógykezeléssel”. Ez a szabály vagy ismerethiány, vagy cinizmus eredménye, hiszen a külföldi tünetkezelő osztályokon (ahol a haladókát ápolják, fájdalmaikat csillapítják) átlagosan három hetet töltenek a betegek.

Tehát valódi diskurzus esetén a törvény előkészítői nem azért kényszerülnének védekezésre, mert támogatják az önkéntes passzív eutanáziát, hanem azért, mert nem kívánják biztosítani a kezelés visszautasításához való jogot olyan mértékben, ahogy az más demokratikus országok polgárait megilleti, és ahogy az a lelkiismereti szabadság és az önrendelkezési jog alapján kétségtelenül megillet minden felnőtt embert. Ha a racionális vita helyett az eutanázia körüli szómágia és az elrettentés folytatódik, még az is megtörténhet, hogy az orvosi kamara álláspontja diadalmaskodik, azaz elvetik a betegeknek úgymond túl sok jogot biztosító törvényjavaslatot. A következmény: marad a titkos orvosi gyakorlat és a betegek teljes kiszolgáltatottsága a kórházakban.

(1997)

Komolyan tiltható a vicc?

Hol húzódik a politikusokkal és más közszereplőkkel szembeni véleménynyilvánítás határa? A mindig fontos és izgalmas kérdés most két okból is közvita tárgya lett. Néhány hete mutatták be a mozik Miloš Forman filmjét, amely egy nevezetes szólásszabadság-ügyet mutat be. A *Larry Flynt, a provokátor* azt példázza, hogy Amerikában a közélet szereplőinek még az obszcén gúnyolódást is el kell tűrniük a kifejezés szabadsága miatt. Ennek kapcsán érdemes megnéznünk, mennyire engedik a magyar bíróságok a közélet szereplőinek kifigurázását. Az írás másik apropója az Alkotmánybíróság friss határozata a sajtótörvényről. A döntés azt a kérdést járta körül, hogy cenzúrának minősül-e, ha az ügyész és a bíró a közkerköcs védelmére hivatkozva megtilthatja könyvek és újságok nyilvános közlését.

A Forman-filmben bemutatott *Hustler Magazine versus Falwell* eset a következő: Larry Flynt a lapjában megjelentetett egy italreklám-paródiát, amely Falwell tiszteletét, a neves vallási vezetőt és közéleti embert ábrázolta, amint a mosdóban részegen szexel a saját anyjával. A legfelső bíróság kimondta, hogy a közszereplők a durva és visszataszító publikációkkal szemben sem igényelhetnek kártérítést érzelmi gyötrelmek elszenvedése címén. Kivétel, ha bizonyítják, hogy az újság szándékosan vagy egyébként rosszhiszeműen valótlan tényeket állított. Erre viszont az ügyben nem kerülhetett sor, mert a lapból egyértelműen kiderült, hogy nem tények közléséről volt szó, hanem karikatúráról. A döntés ezzel megerősítette a közügyek vitathatóságának és a szólás szabadságának elsőbbségét a nyilvános szereplést vállalók érdekeivel szemben. Egyrészt a legsértebb vélemények is kifejezhetők, másrészt a valótlan állítás, a tévedés is megengedett, ha a szerző nem rosszhiszemű. (Az elv egy korábbi jogeset nyomán New York Times-szabályként ismert.)

Nálunk az 1990-ben hatalomra került kormányzat megszigorította a hatóság vagy hivatalos személy megsértése nevű bűncselekmény büntetési tételét, növelte a védett személyek körét, emellett több büntetőeljárás kezdeményezett miniszterei védelmében. Lengyel László ügyében („a miniszterek korrupáltak”) és Eörsi Mátyás ügyében („a belügyminiszter azt fontolgatta, hogy a tömegbe lövet”) elítélő jogerős bírósági határozatok születtek. A várható strasbourgi elmarasztalást az Alkotmánybíróság előzte meg, megsemmisítve a köztisztviselők védő paragrafusát. Az 1994-ben hozott

határozat kimondta, hogy a politikusokat és a közhatalom gyakorlóit érintő véleménynyilvánítás és tényközlés kiemelt védelemben részesül a szólásszabadsághoz való jog alapján. Alkotmányos érdek, hogy „a polgárok bizonytalanság, megalkuvás, félelem nélkül vehessenek részt a politikai és társadalmi folyamatokban”. Az alkotmánybírák szerint a közszereplőket sértő értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás nem büntethető, és a becsületsértő tényállítás is csak akkor, ha a nyilatkozó szándékosan vagy súlyos gondatlanságból állított valótlant. A New York Times-szabály szellemisége ezzel megjelent a magyar jogban. A döntés ugyanakkor – ellentétben a mintául vett amerikai ítélettel – nem zárta ki a büntetőjogi felelősségre vonást. Szűkebb keretek között, de a közszereplőket is védi a rágalmazást és a becsületsértést büntető paragrafus.

Előrelépést jelent, hogy már a rendes bíróságok határozataiban is felbukkan az alkotmányos érvelés. 1995-ben felmentettek a vád alól egy polgármestert, aki azt nyilatkozta egy lapszerkesztőről, hogy hazug. Az indoklás szerint aki a nyilvánosság elé lép, annak „számolnia kell az ezzel kapcsolatos bírálattal, kritikával, és vállalnia kell azt, még ha elmarasztaló is”. Ezért „a vádlott véleménye, kijelentése miatti elmarasztalás a véleménynyilvánítás szabadságába történő beavatkozást jelentené.” Mindezek ellenére ma a szélsebes véleménynyilvánítás és a rosszhiszeműen tett hamis tényközlés következménye akár börtönbüntetés is lehet.

Az Alkotmánybíróság 1992-es döntéséből és a bírói gyakorlatból következik az is, hogy a büntetőjog által nem tiltott, de sértő kifejezéseket a polgári jog szankcionálja. Ennek viszont olyan eredménye lehet, mint Maczó Ágnes 1994-es ügyében a Legfelsőbb Bíróságon. A Kurír satirikus mellékletében a képviselő portréjához montírozott fürdőruhás, izmos női testet ábrázoló kép jelent meg. A bírák logikája szerint az arckép „a lapban jogosulatlanul lett felhasználva (mert nem a felperes nyilvános közszerepléséről készült, és a felperes a megjelentetéséhez nem járult hozzá), az ábrázolás módja pedig – a ruhátlansága – a felperest női mivoltában, emberi méltóságában is sérti. Ebből következően, ha a fénykép a politikusi megnyilvánulások karikírozásának lenne is tekinthető, az ábrázolás módja miatt a jogsértés ugyancsak fennáll.” Az újságot több százezres kártérítésre és közérdekű bírság megfizetésére kötelezték.

Egy leíró és egy értékelő tanulságot fogalmazhatunk meg. Azal, hogy a közszereplőkre vonatkozó egyes vélemény- és tényközléseket kivonták a büntetőjog köréből, még nem váltak megengedetté, hiszen a polgári jog szerint jogellenesnek nyilváníthatók, és

kártérítéssel szankcionálhatók az ilyen szólások. Tehát a nyilvános diskurzus résztvevőinek továbbra sincs joguk bántó kritikára, maró gúnyra, és továbbra is veszélyes ténybeli hibát ejteni. A másik tanulság ott olvasható a Larry Flynt karikatúráját értékelő amerikai ítéletben: a tréfás politikai rajz nem választható el egyértelműen a sértő, felháborító karikatúrától. A közéleti vita szabadsága érdekében el kell tekinteni a korlátok felállításától, mert ha megtiltják a sértő közlést (például Flynt rajzát), akkor könnyen tilossá válik az ártatlan szatíra (például a képviselő montázsképe) is.

Mindebből nem következik, hogy a közszereplőkkel kapcsolatban a vitának határtalannak kell lennie. Az viszont leszögezhető, hogy e téren nincs helye büntetőjogi beavatkozásnak, börtön- vagy másfajta büntetésnek. A közélet szereplői, ha akarják, pereljék be azokat, akik rosszhiszeműen valótlan állítottak róluk, és kártérítésként fizettessenek velük súlyos összegeket. Ugyanakkor a közszereplők nem rendelkezhetnek az őket érő kritikák felett, ezért el kell tűrnük a legszélsőségesebb véleményeket is. Az Alkotmánybíróság behozta a magyar jogba a Flynt-ügyben is alkalmazott New York Times-szabályt. Érvényesülési körét a rendes bíróságok áttolhatnák a büntetőjogból a kártérítések jogkörébe, ahová Amerikában is tartozik.

Nézzük most meg a sajtótörvényről szóló friss alkotmánybírósági határozatot. Az elmúlt években az Alkotmánybíróság a közéleti szólásszabadságról hozott döntés mellett számos más határozattal is tágította a véleményszabadság határait. A mostani ítélettel azonban nem egy további lépést tett előre, hanem kettőt hátra.

A döntés alapja egy beadvány volt, amely azt sérelmezte, hogy az ügyész indítványára a bíróság megtilthatja könyvek, folyóiratok és egyéb kiadványok nyilvános közlését a személyiségi jogokra, a közérköcs védelmére vagy arra hivatkozva, hogy a közlés bűncselekményt valósít meg. Másrészt az indítványozó cenzúrát látott abban, hogy az ügyész maga is felfüggesztheti a közlést a bíróság későbbi döntéséig.

Két alkotmánybíró teljesen helyénvalónak találta a szabályokat. A többséget alkotó öt bíró alkotmánysértőnek nyilvánította az ügyész és a bíróság jogosítványait, de csak akkor, ha személyiségi jogok sérelmére vagy magánvádas bűncselekmény megvalósulására hivatkoznak (ilyen a rágalmazás és a becsületsértés, amikor maga a sértett képviseli a vádat). Érveik szerint mindenki maga dönti el, hogy személyiségi jogai védelmében fellép-e a sajtótermék előállítóival és terjesztőivel szemben. Aki rágalmazónak vagy

a jó hírnevét sértőnek ítél egy cikket, kérjen helyreigazítást vagy perelje be a lapot, de ne az ügyész érvényesítse helyette a jogait a bíróság előtt.

Vegyük észre, hogy ezek az érvek az önrendelkezési jogra hivatkoznak. Persze helyesen. Ám azokban a kérdésekben, ahol tisztán a véleményszabadság korlátozásáról van szó, a többség is alkotmányosnak ítélte a szabályokat. Összesen két bíró akadt (Sólyom és Lábady), aki a szólás- és sajtószabadság védelmében szólalt meg. Ők úgy foglaltak állást, hogy cenzúráról nem csak akkor van szó, ha a közhatalom a megjelenés előtt kötelezően ellenőrzi a lapokat, és dönt a közölhetőségről. Cenzúra az is, amikor az ügyész ellenőrzi ugyan esetleges, de az ügyész széles mérlegelési joggal rendelkezik, miközben nincs garancia arra, hogy a bíróság igen rövid időn belül határoz a sajtótermék „szabadlábra helyezéséről”. Éppen ezért minden esetben alkotmánysértő az ügyésznek adott felhatalmazás a közlés azonnali felfüggesztésére.

A két alkotmánybíró külön is kifogásolta, hogy az ügyész a közérköcs védelmére hivatkozva is felfüggesztheti az árusítást. Érvelésük szerint a véleményszabadság korlátozására csak kivételesen kerülhet sor, elsősorban mások jogainak védelmében. A közérköcs viszont „olyan elvont érték, amely mögött a legkevésbé állapítható meg egyes egyéni alapjogok sérelme”, ezért a legkevésbé szolgálhat korlátozás alapjául. Az érvelés helyes, de következtelen. Ugyanis nemcsak az sérti a véleményszabadságot, ha az ügyész a közérköcsre hivatkozva felfüggeszti egy lap terjesztését, hanem az is, ha felfüggesztés nélkül a betiltását indítványozza, az érköcsvédő bíró pedig betiltja. Másfelől közelítve: helyénvaló, ha a bíróság – végső esetben – az érintett indítványára megtiltja a súlyosan rágalmazó, becsületbe gázoló, méltóságot sértő kiadványok megjelenését. (Erre lehet példa az a könyv, amelyik a hozzátartozók tiltakozása ellenére közölt borzasztó fényképeket és leírásokat egy szexuális gyilkosság áldozatairól.) Persze a közszereplők itt is más megítélés alá esnek, mint a magánszemélyek.

Hasonlóképpen elfogadható lehet, ha az ügyész kezdeményezésére a bíróság betiltja a nyilvánvalóan erőszakra felbujtó lap vagy a szigorú államtitkot nyilvánosságra hozó könyv terjesztését. De még a bíróság sem akadályozhatja meg olyan kiadvány megjelenését, amely nem sérti mások jogait, nem valósít meg bűncselekményt, pusztán a „közfelfogás” szerint erköcstelen. A Legfelsőbb Bíróság az Új Hölgyfutár-ügyben (a lap a Szent Koronához hasonló koronát obszcén figurák társaságában ábrázoló címlappal jelent meg)

nem látta egyértelműnek a közfelfogást az értelmiségi tiltakozások miatt, ezért nem minősítette erkölcsstelennek a grafikát. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy akár művészeti alkotások is betilthatók (ha nem tiltakozik rögvest jó néhány ismert értelmiségi), és az eljárásban bizonygatni kellett, hogy nem is a Szent Koronáról van szó. Ehhez hasonló procedúrára bármikor sor kerülhet, és kevésbé szerencsés esetben a kiadványt betilthatják. Az erkölcsrendészet bármikor diadalmaskodhat a kifejezés szabadsága felett.

Látható, hogy összesen két alkotmánybíró tett bizonytalan és sikertelen kísérletet a szólásszabadság védelmében, a nagy többség viszont elfogadta a széles körű jogkorlátozást biztosító szabályokat. Az írás első felében azt javasoltam, hogy a közéleti vita szabadsága érdekében a bíróságok fejlesszék tovább az alkotmánybírák által meghonosított jogelveket. Sajnos erre elég kevés esély van, ha a gondolkodásban messze a bíróságok előtt járó Alkotmánybíróság is a felvilágosodás előtti korok felé fordul.

(1997)

ISKOLAPÉLDÁK

Járványügynökök

Az orvosok, csakúgy, mint az ügyvédek és a papok, legfelsőbb titkaink tudói. Feltárjuk előttük szégyellt betegségeinket, hibáinkat, bűneinket. Bízunk bennük, mert hozzáértőnek tartjuk őket féltett egészségünk, szabadságunk, üdvözülésünk ügyében. A törvény azonban orvosainknak más szerepet is szán. Beleegyezésünk, sőt tudtunk nélkül kötelesek HIV-szűrést végezni, ha intravénás droghasználók, nemi betegek, üzletszerűen kéjelgők vagy esetleg börtönlakók vagyunk. És minden más esetben, ha felmerül a gyanúja annak, hogy vírushordozók lettünk. Akár köteleztek minket, akár önként jelentkezünk a vizsgálatra, személyes adatainkat kartotékra jegyzi, és bejelentik a járványügyi hatóságnak. Ha az eredmény pozitív, a törvénytisztelő orvos közli velünk, hogy fertőzöttünk vagyunk, aláírat egy papírt a betartandó magatartási szabályokról, majd vallomást csikar ki belőlünk: soroljuk fel hozzátartozóink és szexuális partnereink adatait. Ezek után a doktor berendeli családtagjainkat, barátainkat és barátnőinket. Elmondja nekik is a rossz hírt, majd beutalja őket kötelező vérvételre. Ha nem engedelmessé válnak, elővezeteti őket. Eközben adataink önálló életre kelnek. Egyik egészségügyi hatóságtól a másikig vándorolnak. Alkalmadtán felbukkanhatnak más állami szerveknél is, például a rendőrségen vagy a nemzetbiztonsági szolgálatnál. De hogy pontosan kik és hol tartják számon betegségeinket és szokásainkat, nem tudhatjuk meg.

Így állítja a törvény az orvosokat arra az oldalra, ahol jogvédő ügyvédek helyett rendőrtisztek, papok helyett inkvizítorok állnak. Így lesznek a gyógyítókból hatósági ágensek. És így lesznek az előítéletek áldozatai azok, akik betegségük miatt eleve kiszolgáltatott helyzetben vannak. Adataik ellenőrizhetetlen áramlása következtében könnyen zsarolhatókká válnak, elveszthetik állásukat, sérülhet magánéletük szabadsága. A kérdés így az, hogy a közegészség magasztos államcélja indokoltá teszi-e a nyomozó orvos és a jogvesztett polgár szereposztást. Elvégre a szabadság olykor háttérbe szorulhat a köz érdekei miatt.

A jogkorlátozás esetünkben teljesen ésszerűtlen. Az adatgyűjtés bevallott indoka a járványügyi helyzet figyelemmel kísérése. De ehhez miért szükséges név szerinti nyilvántartásokat vezetni? Hatósági intézkedésre csak akkor kerülhetne sor, ha valaki szándékosan veszélyeztetni a környezetét. Miért hát a kényszer mindenki-

vel szemben? A kötelező szűrés emellett azt sugallja, mintha a fertőzés ilyen módon megelőzhető lenne, holott a megismételt szűrővizsgálaton is születhet hamis eredmény. A törvény biztonságtudatot kelt, miközben a veszély jelen van, egyúttal eltereli a figyelmet a védekezés valódi eszközeiről. Közben a gépezet egyre jobban akadozik, mivel nemcsak a magánklinikák, hanem az állami rendelők is alkalmatlanok arra, hogy olajozottan működő fogaskerekek legyenek a gépezetben. A kölcsönös bizalmon alapuló orvos-beteg viszonytalán sehogyan sem fér össze a közhatalmi kényszer.

Tudja ezt a törvénygyári apparátus is. Vezetői sorra megígérik, hogy az ósdi szabályok helyébe újakat állítanak. A magánélet szabadságát jobban tisztelő, betartható és hatékony rendelkezéseket. A közhivatalok azonban nehezen tudnak szabadulni a több évtizedes téveszméktől. Szívesen látnák, ha az orvosok járványügyi rendőrként megfékeznék a társadalmi bajokat. A rendszer fenntartásában érdekeltek pedig bármikor készek szakvéleménynek nevezett propagandával népszerűsíteni a bizonytalankodó járványügyi bürokráciát. Így viszont marad a paradox helyzet: minél jobban tiszteli az orvos a hivatását, annál többször kerül szembe a törvénnel.

(1996)

Rab lelkek

A *habeas corpus* jogintézményét az angol bírói gyakorlat alakította ki. Lényege, hogy akit szabadságától megfosztottak, haladéktalanul bíróság elé kell állítani, ahol szabadlábra helyezéséről vagy letartóztatásáról döntenek. 1679-ben törvény erősítette meg ezt a jogot, majd másfél évszázad múlva kiterjesztették a védelmet mindazokra, akiket nem bünvádi eljárás során vettek őrizetbe, így a pszichiátriai betegekre is. Az elv hamar elfogadottá vált szerte Európában, de nagyjából egységes gyakorlat csak a strasbourgi emberi jogi bíróság ítéletei nyomán alakult ki. Azonban a bírói felülvizsgálat önmagában nem elegendő a fogvatartottak szabadságjogainak biztosításához. Vegyük például a magyarországi pszichés betegek helyzetét.

A rendszerváltás egyik korán megvalósult követelése volt, hogy a gyanúsítottak letartóztatásáról ne az ügyészség, hanem független és pártatlan bíróság döntsön. 1994-ben pedig törvénybe iktatták a pszichiátriai betegeket megillető *habeas corpus* is. Eszerint ha valakit akarata ellenére elmeosztályra szállítottak, mondván, hogy közvetlen veszélyt jelent önmagára vagy másokra, az eljárás indokoltságát és jogszerűségét nyolc napon belül a bíróság felülvizsgálja. Ha meg nem szükséges azonnali beszállítás, eleve bíró rendeli el a kötelező intézeti gyógyítást. Mindezek mellett a bíróság harmincnaponként újra dönt a bent lévő betegek további kezeléséről. Látszólag tehát minden rendben van. A kellemetlen szomszédoktól vagy a kényelmetlen rokonoktól ezen a módon nemigen lehet megszabadulni. Ám a rendszer számos visszaélésre ad lehetőséget.

Az első kérdés, hogy nem csak a pecsétnyomó szerepét játszik-e a bírák. Ugyanis ügyészi indítványra a gyanúsítottak letartóztatását az esetek kilencvennégy százalékában elrendelik. Okkal feltételezhető, hogy az arányok még rosszabbak, amikor az orvosok kérik pszichiátriai betegek szabadságának korlátozását. Itt nem lépnek fel dörszölt ügyvédek, és a bírákat sem készítették fel az új feladatra, így jóformán csak a döntéshozók lelkiismeretességén múlik, hogy érdemben megvizsgálják-e az előterjesztéseket.

Ennél is aggasztóbb, hogy a jogi kontroll csak arra terjed ki, indokolt-e a kórházi ellátás. A gyógymódot viszont az orvos belátása szerint választja meg, mivel semmiféle jogszabály nem jelöli ki a kezelés határait. Csak néhány kérdés: milyen feltételekkel alkalmazható elektrosokk, rácsos ágy és kikötözés? Mi van akkor, ha a nyugtalan

betegeket megfelelő terápia helyett gyógyszerekkel öntudatlan állapotban tartják? Végül is mihez kell a beteg vagy képviselőjének belegyezését kérni, és miről kell őket tájékoztatni?

Kézenfekvőnek tűnhet, hogy a válaszokat kizárólag orvosok adhatják meg. Erre mondaná Sajó András, hogy nem szabad egyedül a „szakértő” suszterokra bízni a cipők minőségének meghatározását, mert majd a mi lábunk fáj az ő érdekeik és kényelmi szempontjaik miatt. Ám itt ennél sokkal többről van szó: a pszichiáter nemcsak gyógyítóként lép fel, hanem egyúttal szabadságkorlátozó, kényszerítő eszközöket is alkalmaz. A külső kontroll hiánya miatt komoly a tévedés vagy a hanyagság kockázata. Persze ezt már sokfelé felismerték, és születtek áttekinthető megoldások: a főbb követelmények törvényi szabályozása, kiképzett szakbírók alkalmazása, a kórházakban pedig betegjogi bizottságok és képviselők.

Mindehhez elsősorban annak elismerése szükséges, hogy az emberi jogok nem enyésznek el a pszichiátriai kór megjelenésével. Így a *habeas corpus* nem pusztán formális eljárás lenne, hanem a betegek valódi jogvédelmi eszköze. Ahogy maga a latin kifejezés is sugallja: a test legyen a tiéd.

(1997)

Csapda

Voltak idők, amikor a nyomozó hatóságok kínvallatással kényszerítették ki a gyanúsítottak vallomását, de a spanyolcsizma és az ujj-szorító alkalmazásának bealkonyult az alkotmányos eszmék megjelenésével. A *nemo tenetur* elve szerint senki sem kötelezhető arra, hogy önmagát vagy hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolja, vagy ezzel kapcsolatban bizonyítékokat szolgáltatson. Mentességet élveznek azok is, akik bizalmi jellegű foglalkozásuknál fogva ismerhetik meg mások titkait (például orvosok, ügyvédek).

A magyar rendőrség egyelőre nemigen vesz tudomást ezekről az elvekről. Arról most ne beszéljünk, hogy évente hány kényszer-vallatásra derül fény, és vajon mi lehet a valós szám. Vannak ennél sokkal finomabb eszközök is. Mint köztudott, a rendőrség kitarító harcot folytat a tiltott drogok előállítói, terjesztői és nem utolsósorban fogyasztói ellen. Ennek keretében legutóbb az egyik kábítószerügyekben illetékes rendőrtiszt a tévében arra biztatta a szülőket és a tanárokat, hogy ha a gyereknél drogot találnak, forduljanak bizalommal hozzájuk. Az érvelés szerint így hamarabb a nyomára akadnak az ártatlan lurkókat veszélyeztető kábítószer-maffiának. A felhívás azonban csapda.

Bizonyára sok anyuka és apuka nem hallott róla, hogy tizen-négy év felett a drogfogyasztás börtönbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény. És még többen lehetnek azok, akik nem tudják, milyen szűk körben van csak lehetőség gyógykezelés választására a büntetés helyett. Éppen ezért könnyen előfordulhat, hogy a rendőrséget jóhiszeműen tájékoztató szülő néhány nap múlva a fogdán találja gyermekét. Még nagyobb a veszély a tanárok esetében. A hozzátartozók talán elővigyázatosabbak, míg az iskolaigazgatók hamarabb nyúlnak a telefonért, ha valamelyik diákról kiderül, hogy drogozik. Évek óta hallják a sajtóban a rémhíreket az iskolák környékén árult kábítószeres bélyegekről, a „beetetéséről”. Nyilván nem járnak utána, és nem tudják, hogy az egész egy faktoid, vagyis olyan tény, amely csak azóta létezik, amióta az újságokba bekerült, egyébként semmi bizonyíték nincs rá. Ezért ha azt üzeni a rendőrfőnök, hogy először őket értesítsék, hát alkalomadtán majd nem sokat teketóriáznak.

Tehát a rendőrségi felhívás nyomán megtévesztett szülők és tanárok tehetnek bejelentést olyan fiatalok ellen, akiket önszántukból sohasem jelentenének fel, és nem tanúskodnának ellenük. Emellett

ma is vannak olyan esetek, amikor az iskola hatósági sugallat nélkül is rendőrkézre juttatja diákjait. Néhány középiskolai tantestület úgy tesz eleget oktatási, nevelési kötelezettségének, hogy a droghasználó tanulókat kizárja az iskolából, majd tájékoztatja, na nem a szülőket vagy valamelyik drogambulanciát, hanem a nyomozókat. Igen sajátos a hivatástudatuk azoknak az orvosoknak és mentősöknek, akik a szertől rosszul lett páciens ellátása mellett, sőt olykor a helyett, kihívják a rendőrséget. Így nyomban sor kerülhet az első kihallgatásra, és ha a beteg állapota megengedi, akkor nem az orvosok szállítják a kórházba, hanem a rendőrök az órsre.

Mit mondhatunk a történetek szereplőiről? A rendőrség ötlete nem okoz meglepetést. Ők a szervezett bűnözés elleni harcról beszélnek, miközben sokszor a fogyasztókat hajkurásszák. Azokról az orvosokról és tanárokról pedig, akik erkölcsi kötelességüknek tekintik, hogy részesei legyenek az ördögi droghasználók elleni küzdelemnek, az jut eszembe, amit Husz János mondott a vesztőhelyéhez buzgón rózsét hordó asszonyságnak: „Ó, szent együgyűség!”

(1997)

Betörők

„Minden angol lakháza erősség, legyen az akár szalmakunyhó, melyet az ég viharai körülzúgnak, a zápor betörhet, a vész betörhet, de a király be nem törhet” – hangzik a szentencia az angolok egyik ősi jogáról. A XVIII. században az amerikai telepesek a magánlakás sérthetlenségét már minden embert megillető természetes jogként követelték a Koronával szemben, majd a saját államukat korlátozó alkotmányos joggá emelték a Bill of Rights negyedik pontjában. Az utóbbi évtizedekben a bírói gyakorlat ugyan néhány kivételt engedett, de a rendőrök ma is általában csak bíróság vagy más független hatóság engedélye alapján, és csak alapos gyanú esetén mehetnek be a polgárok lakásába. Ezzel szemben nálunk az a főszabály, ami Amerikában a kivétel. A büntetőeljárás törvény egyáltalán nem köti bírói beleegyezéshez a házkutatást, beéri hatósági határozattal, vagyis a rendőrség önmagának adott engedélyével. Sőt még erre sincs szükség, többek között akkor, „ha a késedelem az intézkedés eredményességét veszélyezteti”. A rendőri fellépés egyetlen lényegi korlátját az jelenti, hogy arra csak bűncselekmény alapos gyanúja esetén kerülhet sor. Ez a törvény azonban emberi jogi chartának számít a rendőrségi és az idegenrendészeti törvényhez képest.

Az utóbbi szerint a rendőrség az „idegenrendészeti szabályok megtartását ellenőrizheti, e célból a rendőr jogosult magánlakásba, illetőleg magánterületre is belépni”. Világos beszéd: a rendőr bármikor, bármiféle korlátozás nélkül bemehet, mondjuk, valamilyik vendégprofesszor vagy külföldi üzletember szálláshelyére. Persze mi is jobban tesszük, ha este eltoljuk a házunk elöl az éppen ott parkoló ukrán rendszámú kocsit. (Pár hónapja ennyi kellett, hogy valakit kirángassanak az ágyából.)

A rendőrségi törvény nem ilyen egyszerű megoldást választott: tíz pontban részletezi, mikor törhetik be az ajtót hatósági határozat nélkül. A szabályozás csak látszólag bonyolult. A rendőr tetszése szerint bemehet, a bentlévőket igazoltathatja, ha a helyzet úgy hozza, kényszerítő eszközöket alkalmazhat. Utólag pedig könnyen kiválaszthatja a törvényből a legmegfelelőbb pontot, amire hivatkozhat. Valamelyik biztosan ráillik az esetre, és ha minden kötél szakad, még mindig mondhatja, hogy tévedés történt. Aki azt gondolná, hogy ilyen csak a filmekben fordulhat elő, emlékezzen azokra a tudósításokra, amelyekből kiderült, hogy

tévedésből békés családokra csaptak le a rendőri egységek, de a hivatalos álláspont szerint minden jogszerűen történt. Jobb esetben meg lehet úszni néhány órás ácsorgással pizsamában az udvaron, amíg a rend őrei bent garázdálkodnak. (Ez történt novemberben Dunakeszin.) Akinek viszont nincs szerencséje, azt leteperik, megbilincselik, és a fejéhez fegyvert szorítanak (január, Kiszpest).

A törvény készítői arra is számítottak, hogy nem lehet mindig megfelelő ürügyet találni, ezért úgy csúrték-csavarták, hogy magánlakásnak csak a lakás, és az „ahhoz tartozó, nem lakás céljára használt helyiség, létesítmény, bekerített terület” minősül, egyéb helyre a rendőr korlátozás nélkül beléphet. A trükk eredménye, hogy az ügyvédi iroda „védett”, ha az ügyvéd lakásában van, ugyanakkor szabadon behatolhatnak a rendőrök a külön álló irodába, úgyszintén az orvosi rendelőkbe, klubokba, zártkörű rendezvényekre vagy akár a templomokba. Egy feltétel van: a helyiségekben ne ágyak és ruhásszekrények, hanem irodabútorok vagy más berendezési tárgyak legyenek. Holott nyilvánvaló, hogy a védelem nem a díványt, hanem a magánszférát illeti.

Tehát a magánlakás sérthetlenségéhez való jog védelmében semmiféle külső kontroll nem érvényesül a rendőrséggel szemben, és a jogszabályok majdhogynem korlátlan felhatalmazást adnak a rendőri eljárásra magánterületen. Olvasó, ne feledd a közelmúlt példáit: mindez nem csak a bűnözőket fenyegeti, veled is megtörténhet!

(1997)

Kutatók

Hétről hétre azt halljuk, hogy a szervezett bűnözés elleni harchoz, a közbiztonság érdekében a bűnüldöző szerveknek egyre több pénzre, és egyre bővülő jogosítványokra van szükségük. Közvéleménykutatások formájában gyakran szembesítenek saját nézeteinkkel: igen, mi is egyetértünk e célokkal, biztonságunkért figyelmen kívül kell hagynunk az alkotmányos és pénzügyi korlátokat. Javaslom, nézzünk be egy pillanatra a rendvédelem vegykonyhájára, mire is használják a már megszerzett jogi és anyagi eszközöket.

A közelmúltban összehangolt akció kezdődött a „kábitószer-kereskedelem” ellen. Első szereplők a vám- és pénzügyőrök, akik az Amszterdamból érkező közönséges postai levelek ellenőrzésébe kezdenek, jó néhányat felbontanak. (Bár a törvény szerint nyomozhatnak és titkos információgyűjtést is végezhetnek, ezt csak a rendőrség tehetné meg, bírói engedéllyel.) Az erőfeszítésnek meg is van az eredménye: néhány levélben hasist találnak. A gépezet ekkor nagyobb sebességre kapcsol. Indítvány megy az ügyésznek, aki elrendeli a küldemények lefoglalását. A nyomozást átveszi a rendőrség. Mivel a tettes (a feladó) ismeretlen, tanúként beidézik a levelek címzettjeit, és vizeletvizsgálatra kötelezik őket, hátha drog nyomaira bukkannak. A nagy buzgalomban azonban figyelmen kívül hagyják, hogy a tanút ezáltal bűnelkövetéssel (kábitószer megszerzése) gyanúsítják anélkül, hogy biztosítanak a gyanúsítottakat megillető jogokat. Sőt, valahogy hiányos marad a tájékoztatás a tanú jogairól is. Ilyen az, amikor a cél szentesíti az eszközt.

Az ügyek ezen a ponton kétfelé ágaznak. Előfordul, hogy a vizsgálat eredménye pozitív. A rendőrök ezzel bizonyítottnak látják a bűncselekményt, beismerő vallomás vagy más bizonyíték hiányában is. A téves pozitív eredmény lehetősége nem aggasztja őket, pedig az előfordulhat akár gyógyszereszedéstől, akár a füst belélegzésétől is.

Más a helyzet, ha a lelet negatív. A rendőrök ekkor sem adják fel: lakásán keresik meg a „gyanúsított tanút”, és ha nincs otthon, a családtagoktól kérnek bebocsátást. (Persze házkutatásra nincs engedélyük.) És vajon miért jöttek a hívatlan vendégek? Olyan iratot keresnek, amelyen emberük kézírása található. Céljuk, hogy írásszakértővel megvizsgáltatják, hátha kiderül, a csirkefogó magának írta a levelet Amszterdamból. Találnak is egy üzleti feljegyzést, magukhoz veszik, majd távoznak. (Az eljárási formaságok betartásától is eltekintenek.)

Hát itt tartanak az ügyek most, de már előre láthatóak a következő lépések. Ha az írásszakértő azonosnak véli a két írást, további kutakodásra nincs szükség. Ellenkező esetben viszont újabb ötleteket meríthetnek a rendőrségi törvényből: titkos információgyűjtésbe kezdenek, csapdát állítanak, esetleg lehallgatják a telefonokat. (A törvény a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények esetére különleges jogosítványokat biztosít.) És mi lesz azokkal, akiknél a drogfogyasztás gyanúja beigazolódik? Féléves gyógykezelés vállalásával talán megúszhatják a büntetést. (Az érdektelen, hogy ők semmiféle kezelésre nem szorulnak.) Ha viszont valaki tényleg feladott magának pár tizedgramm hasist, már nemigen menekülhet a büntetéstől. És persze azok járnak a legjobban, akiket alaptalanul zaklattak hónapokon át.

A lényeg mégis az, hogy az állam néhány tizedgramm drog ürügyén a legkülönbözőbb megengedett és meg nem engedett szabadságkorlátozó eszközöket használja fel. Csatasorba áll a vámórség, az ügyészség és a rendőrség, igénybe vesznek vegyészeket és más szakértőket is. A közbiztonság védelmére és a kábítószer-kereskedelem elleni harcra hivatkozva erre használják a különleges jogosítványokat, és erre költik az adófizetők pénzét. Aki nek ez nem tetszik, írja meg a döntéshozóknak egy tömött levélben – Amszterdamból.

(1997)

Hamisítók

Az ügyészek azt latolgatják, hogy vádat emeljenek-e a volt országos rendőrfőkapitány és a koppenhágai konzul ellen. A történet tavaly kezdődött, amikor Zemplényi Györgyöt álnévre kiállított útlevéllal hozták haza Dániából. Az ügyészség először nem indított eljárást, mondván, a cselekmény nem veszélyes a társadalomra. Később mégis nyomozásba kezdtek, mivel a Legfőbb Ügyészség szerint a felelősségre vonás mellőzéséről csak vizsgálat alapján szabad dönten. Több hónapi csend után, májusban idézték be egyrészt a konzult, akit azzal gyanúsítanak, hogy ő állította ki a hamis úti okmányt, másrészt Pintér Sándor volt rendőrfőnököt, aki a hatóságok szerint elrendelte a hamisítást.

Az esettel kapcsolatban más kérdés is felvetődik. Először is: miért csak az után kezdték vizsgálni a rendőrség vezetőjének felelősségét, miután megbukott? Amíg hivatalban volt, nem gyanúsították meg, bár a lehetséges szerepéről kezdettől fogva írtak a lapok. Mondhatjuk azt, hogy a nyomozók körületekintő mérlegelés alapján nevezték meg gyanúsítottjukat, nehogy indokolatlanul korlátozzák valakinek a jogait. A másik eshetőség szerint mindez a lehangelő politikai kultúra része.

Sokan meglepődhettek azon, hogy az ügyben az ország két legismertebb ügyvédje jár el, akik hírnevüket a polgárok jogainak védelmezőjeként alapozták meg a közhatalmi önkénnyel szemben. Ez nemigen kifogásolható, hiszen amikor rendőr válik gyanúsítottá, akkor ő az a polgár, akinek a jogait védeni kell. Még akkor is, ha országos kapitánysága idején a fogdákon mindennapos volt a kényszervallatás és más jogsértés. Úgy szokták mondani, hogy az alkotmányos jogok az alkotmányos jogok ellenségeit is megilletik.

Ugyanakkor korántsem mindegy, milyen eszközöket választanak az ügyvédek. Egyikük arról beszélt, hogy a rendőrtiszt és a diplomata elleni eljárás feleslegesen elvonja a nyomozók figyelmét a fontos ügyekről. A másik védőügyvéd pedig előhozta a cselekmény társadalmi veszélytelenségéről szóló érvet, amely döntő lehet az ügyben: erről beszélt korábban a fővárosi főügyész, ez az álláspontja a Külügy- és a Belügyminisztériumnak, és előfordulhat, hogy végül a büntetőeljárás is ezzel a következtetéssel zárul. Miről is van szó? Első körben amellet lehet érvelni, hogy a konzul nem hamisított, illetve a rendőrfőkapitány nem utasított hamisításra. Ha mégis kiderül ilyesmi, akkor azzal lehet érvelni, hogy

a törvény ezt nem minősíti bűncselekménynek. De mivel a közokirat-hamisítás büntett, szűkül a lehetőségek köre. Ad absurdum az ügyvéd előállhat azzal is, hogy védencét pszichiátriai kór kerítette hatalmába, vagy kényszer hatása alatt cselekedett. (A rendőrségi törvény azért nem lehet hivatkozási alap, mert az csak az alvilág elleni rendőrségi tevékenység álcázása érdekében engedi meg hamis irat használatát, nem pedig más államok becsapása céljából.)

Az ügyvéd tehát sok mindent bevethet a gyanúsított érdekében. Általában ezek közé tartozik, hogy a „cselekmény társadalomra veszélyességének csekély fokára” hivatkozik, hiszen az elkövető ilyen esetben sem büntethető. A szabályt olyan esetekre találták ki, amikor az egyébként rendjén lévő jogszabály következetes alkalmazása méltánytalan eredményre vezetne. Ahogy az ősi regula szól: *summum ius summa iniuria*. De ha ezt a szabályt a konzul és a rendőrfőkapitány ügyében alkalmazzák, akkor azt mondják, hogy bocsánatos bűn az állam nevében eljárva törvényt sérteni. Akkor az állam vélt érdekeit a jog fölé helyezik: a gyorsabb és kényelmesebb eljárás reményében semmibe vehetők a nemzetközi kiadatási egyezmények és a Büntető törvénykönyv. Ezzel szemben úgy vélem, jogállamban nem ahhoz fűződik erős társadalmi érdek, hogy a gyanúsítottat (itt: Zemplényit) mindenáron – a jogszabályok megsértése árán is – bíróság elé állítsák, hanem ahhoz, hogy a gyanúsítottat törvényes eljárásban állítsák bíróság elé.

Az állam nevében elkövetett bűncselekmények mindig veszélyesek a társadalomra, vagyis a köztisztviselők viselői számára nem biztosítható kiskapu a felelősségre vonás elkerülésére. Albert Venn Dicey, a századfordulón élt angol alkotmányjogász szerint a „jog uralma” többek között azt jelenti, hogy „minden ember, tekintet nélkül rangjára vagy állására, az ország közönséges jogának van alávetve, és a rendes bíróságok elé állítható”. Azaz „a miniszterelnöktől a közrendőrig vagy az adószedőig minden tisztviselőt ugyanolyan felelősség terhel jogilag nem igazolható tetteiért, mint bármely más polgárt”. Az elv Angliában annyira magától értetődő, hogy díszes alkotmány sem szükséges, amely deklarálná. Nálunk van írott alkotmány, amelynek élén az áll, hogy a Magyar Köztársaság „demokratikus jogállam”, mégis ügyészek, ügyvédek és politikusok azt gondolják magától értetődőnek, hogy az állami tisztviselők a törvény felett állnak.

(1997)

Pecsétnyomók

„A bíró szinte semmi”, de legfeljebb „a törvény szája” – írta Montesquieu, a modern alkotmányosság atyja. Tévedett. Az elmúlt két évszázad azt bizonyítja, hogy az egyéni szabadság legfőbb biztosítéka a független és színvonalas bíróságok működése. Az önkényes hatósági döntésekkel szemben, sőt a törvényhozókkal, a „többség zsarnokságával” szemben is védelmet nyerhetnek a polgárok a tekintélyes jogvédő bíraktól. Magyarországon a jogszabályok megalkotóinak féken tartására külön Alkotmánybíróság működik, minden más esetben a rendes bíróságok döntenek. De vajon tényleg ők döntenek-e?

Történt a minap, hogy egy büntetőtárgyalás szünetében az ügyész odament a bíróhoz, és megkérte, hogy tartóztassa le a vádlottakat. „Bár már nyolc hónapot ültek előzetesben, messze még az eljárást lezáró ítélethirdetés, és mégiscsak megnyugtatóbb, ha bent vannak, és nem szabadlábban védekeznek” – mondhatta a vádló. A bíró biztosan egyetértett vele, mert felrendelt a fogdáról négy poroszlót. Így hát, amikor a folytatódó tárgyalás végén az ügyész hivatalosan indítványozta a letartóztatást, a bírónak csak szólnia kellett, máris kattant a bilincs a vádlottak csuklóján, és viték őket a fogdába. Az eset jól példázza a bírói mentalitást, ami számokban is tükröződik. A múlt évben az ügyészség nyolcezer-hétszáz gyanúsított előzetes letartóztatását javasolta, és a bíróságok az ügyek kilencvennégy százalékában helyt adtak a kezdeményezésnek. Ez nem tréfadolog, hiszen ilyenkor még nem állapították meg, hogy valóban a fogva tartott követte-e el a bűncselekményt. Több tízezer ember szinte automatikusan veszíti el szabadságát, az esetek harmadában három hónapnál is hosszabb időre.

Hasonló a helyzet, amikor bűnösségről vagy ártatlanságról döntenek. Az adatok szerint tavaly a jogerős határozatok kilencvenkét százalékában a bíróságok bűnösnek nyilvánították a vádlottat. Ez annyit jelent, hogy ha valaki ellen ma vádat emelnek, akkor majdnem biztos lehet abban, hogy el is ítélik. A fennmaradó nyolc százalék sem jelent nyolcszázaléknyi esélyt a felmentésre, hiszen abba beletartoznak azon esetek is, amikor megszüntetik az eljárást, például mert az érintett a procedura alatt meghalt. Mindezek ismeretében nem lepődhetünk meg a Központi Bűnüldözési Igazgatóság főnyomozóján, aki egy múltkori nyilatkozatában elégedetten nyugtázta, hogy megalakulásuk óta több száz kérelmet

nyújtottak be a bíróságokhoz telefonlehallgatások, levélfelbontások, titkos házkutatások engedélyezésére, és egy kezén meg tudja számolni az elutasításokat.

Mindebből levonhatnánk azt a következtetést is, hogy az ügyészek, rendőrök és más hivatalnokok olyan pontos és önkorlátozó gyakorlatot folytatnak, amelyben a bírák semmi kivétnivalót nem találhatnak. Valószínűleg közelebb járunk azonban az igazsághoz, ha azt állapítjuk meg, hogy – kevés kivételtől eltekintve – a bíróságok a korábról itt maradt téves szerepfelfogásuk miatt pusztán a pecsétnyomó tisztjét látják el egy gépezetben, amelynek ők jobb esetben nem a részesei, hanem ellenőrzői lennének.

Egy történet szerint Nagy Frigyes porosz király meg akart szabadulni a Sanssouci kastélyparkjában magasodó zajos malomtól. „Hallod-e, molnár, mennyiért adod a malmodat?” – szegezte a kérdést a tulajdonosnak. „Uram, királyom, a malom nem eladó” – hanzzolt a tömör válasz. „Ha nem megy szép szóval, hát elveszem erővel” – fenyegetőzött a király. „Vannak még bírák Berlinben” – zárta le a vitát a molnár. Nálunk a közhatalom és a polgár vitája legtöbbször másképp fejeződik be: „Hallod-e, polgár, engedelmeskedsz-e kényem-kedvem szerint?” „Nem, mert jogom sérti meg.” „Ha nem megy szép szóval, hát megteszem erővel, elvégre vannak még bíráink.”

(1997)

A jog birodalma

A történet a következő: tavaly áprilisban két tizenhét éves lány és egy évvel idősebb barátjuk a fogaskerekű végállomásától nem messze lévő kiserdőben közös öngyilkosságot kísérelt meg. Egy pengét körbeadva fölvták saját ereiket. Végül segítséget kértek, életben maradtak.

Az első sajtóvisszhangok akkor születtek, amikor kiderült, hogy rendőrök szaglászhatnak az ügy körül. Bementek a kórházba, először csak kérdezősködtek, majd kihallgatták a pszichiátriai osztályon fekvő fiút. Megkezdődött a büntetőeljárás mindhármuk ellen. A közvélemény ekkor döbönt rá, hogy a jogalkalmazók Magyarországon nem ismerik a jog dallamát, csak a szövegét. Megszólalt filozófus, pszichiáter, szociológus, publicista. Megszólaltak az ésszerűség, a méltányosság és az igazságosság hangjai. A jog azonban süket maradt és vak.

A rendőrség befejezte a nyomozást, és továbbította az iratokat az ügyésznek, aki vádat emelt a három fiatal közül kettő ellen. A harmadik ellen azért nem, mert nála ért véget a kör, és nem volt kinek továbbadnia a pengét. Ő tehát nem okolható öngyilkosságban való közreműködésért, a többiek viszont igen. Néhány napja megtartották az első tárgyalást. Az ügyész felolvasta a vádiratot, a bíró pedig hozzálátott a bizonyítási eljáráshoz, majd elnapolta a tárgyalást. Ítélet valamikor tavasszal.

Szóval lassan egy éve tart már ez a procedúra, közel a befejezés, de mind ez ideig nem akadt egyetlen jogász, sem sikeres ügyvéd, sem egyetemi ember, aki tollat ragadott volna, hogy álljon meg a menet. Aki felhívta volna kollégái figyelmét: a jog nem működhet úgy, mint egy automata, amelybe betáplálták a jogszabály szövegét, és csak be kell önteni az esetet, máris kiadja a határozatot. Aki elmondta volna, hogy a törvényt nem elég elolvasni, értelmezni is kell. Mégpedig a józan észnek megfelelően, a törvény célját is szem előtt tartva. Ekkor ugyanis kiderülne, hogy a törvény csak azokat fenyegetheti büntetéssel, akik kívülállóként, racionálisan gondolkodva segítenek mászt az öngyilkossághoz. Semmiképpen sem vonatkozhat azokra, akik maguk is öngyilkossági krízisben vannak, ezért nincs előttük más alternatíva, akik ebben a válsághelyzetben egymás szándékát erősítve közösen menekülnek a halál felé. Ők nem a társadalom bűnelkövetői, hanem áldozatai, velük szemben bármiféle büntetés értelmetlen.

Tehát a jogászok hallgatnak, leszámítva Doktor Kockafejet, az egyik tekintélyes főügyészt. Nyilatkozatában megértően rálegyint a közvéleményre, de azért enyhe büntetés reményével biztatja az olvasókat. Szerinte az eutanázia szándékos emberölésként büntetendő, ezért az öngyilkosságban közreműködés „büntetlenül hagyása büntetőpolitikailag ellentmondásos lenne”. Ám ebben az ügyben senki nem mondta, hogy ne büntessék az öngyilkosságban közreműködést. Az érv így szól: amiért az öngyilkossági kísérlet nem bűncselekmény, ugyanazért az együttes öngyilkosság kísérlete sem az. Azt most ne is vizsgáljuk, vajon a főjogász képben van-e az eutanázia témájában. (Nincs képben.)

Ami viszont a büntetés várható enyhességét illeti: a főügyész megfélemedezik arról, hogy ebben az esetben nem az a kérdés, becsukják-e a fiatalokat vagy próbára bocsátással megússzák. A kérdés az, hogy a bíróság a Magyar Köztársaság nevében bűnösnek nyilvánítja-e őket. Ismerve az eddig történeteket és a jogászai közgondolkodást, nem sok illúziónk lehet. Azért a jog birodalmának kockafejű zsoldosairól idézzük fel Luther Márton mondását: „Aki jogász és csak jogász, bizony szegény legény.”

(1997)

A jog birodalma II.

Megszületett az elsőfokú döntés a közös öngyilkosságot megkísérülő fiatalok ügyében. Az előző cikkben írtam arról, hogy büntetőeljárás folyt egy fiú és egy lány ellen, akik harmadik társukkal együtt felvágták saját ereiket. Azért kerültek ketten bíróság elé, mert ők továbbadták az eszközül használt pengét, de a harmadik nem, mivel hogy nála véget ért a kör.

Az utolsó tárgyalás több meglepetést is tartogatott. Vádbeszédében az ügyész azt indítványozta, hogy a bíróság ne büntesse meg a vádlottakat, hanem részesítse őket megrovásban, és ne ők, hanem az állam viselje a bűnügyi költségeket. A javaslat jól tükrözi az ügyész lelkiismereti konfliktusát. Megkapta ezt az ügyet, de nem látott bűnösöket és bűnt. (Az egész eljárás alatt egy kérdést tett fel: megkérdezte a vádlott lánytól, hogy miért a bölcsészkarra felvételizik.) Ugyanakkor nem ejthette a vádat, mivel az egyik főügyész többször kijelentette a sajtóban, hogy ragaszkodik a felelősségre vonáshoz. Ha tehát a vádlottak felmentését indítványozta volna, valószínűleg az előmenetelét kockáztatja. Végül a lehető legenyhébb elmarasztalásra tett javaslatot.

A védő válaszbeszédében azt kérte a bíróságtól, hogy mentse fel a fiatalokat. Érvei szerint csak akkor beszélhetünk öngyilkosságban való közreműködésről, ha kívülálló és racionálisan gondolkodó személy nyújt segítséget, de a törvény nem vonatkozik azokra, akik maguk is öngyilkossági helyzetben vannak. Ezzel összefüggésben arra hivatkozott, hogy a vádlottak a válsághelyzet mélypontján képtelenek voltak magatartásuk következményeinek felismerésére, ezért nem büntethetők.

A bírónak – az ügyésszel ellentétben – nem voltak lelkiismereti konfliktusai. Az egész eljárás alatt úgy viselkedett, mint egy kádi a fa alatt, aki saját kedvére osztogatja az igazságot. Minden mondatával érezte, hogy erkölcsileg mennyire megveti a két fiatalembert. A legelső tárgyaláson kérdőre vonta a fiút, amiért nincs meg az érettségije. Holott pontosan tudta, hogy amíg az évfolyamtársak vizsgáztak, ő pszichiátriai osztályon feküdt, ahol az öngyilkossági tett után kezelték. A bíró szeme előtt egyetlen cél lebegett: érvényt szerezni morális előíteleteinek. A józan észre apelláló érvelés nem érintette meg, és azt sem látta szükségesnek, hogy szuicidológus szakértőt hallgasson meg.

Mindebből egyenesen következik a határozata. Először is: az ügyész indítványát fogadta el, megrovásban részesítette a

vádlottakat. Másodszor: az ügyész javaslatával ellentétben őket kötelezte fejenként 17 ezer forint költség megfizetésére, és nem az államot. Ekkor az a nagyon ritka helyzet állt elő, hogy az ügyész felpattant a helyéről, és fellebbezést jelentett be a vádlottak javára. A bíró ezután a két fiatalhoz fordult: „És maguk kívánnak-e fellebbezni?” A vádlottak gondolkodási időt kértek. „Azt nem lehet, most kell válaszolni!” – rivallt rájuk a bíró. (A törvény három nap gondolkodási időt biztosít.) „Akkor fellebbezünk.” „És miért fellebbeznek?” „Mert nem értünk egyet.” „Mivel nem értenek egyet?” „Hát az ítélettel.” „Felmentést akarnak?” „Igen.” A bíró erre végképp megsértődött, és még egyszer utoljára megleckéztette a vádlottakat: „A bíróság előtt nincs helye ilyen nyegle viselkedésnek.” A tárgyalásnak vége.

A törvény szerint „a megrovással a hatóság rosszallását fejezi ki, és az elkövetőt felhívja, hogy a jövőben tartózkodjék bűncselekmény elkövetésétől”. Hogy ebben az ügyben mennyire értelmetlenek ezek a szavak, talán nem szorul magyarázatra. Vagy mégis van értelmük. Esetünkben ugyanis egyvalakivel szemben helye volna a rosszallás kifejezésének, és fel lehetne hívni, hogy a jövőben tartózkodjon ilyen cselekmények elkövetésétől.

(1997)

Az állam arzenálja

Ez a bűn nem maradhat büntetlenül! – halljuk a minden büntetetre vonatkozó bölcsesség parafrázisát a móri gyilkosság után. Orbán Viktor, a leköszönő miniszterelnök utolsó rádiónyilatkozatában ezt azzal toldotta meg, hogy „egyértelműen igent kell mondani a halálbüntetésre”, és „várhatóan Európában is előkerül a teljes tilalom felmondása”. Alkotmányos nyelven ez az álláspont úgy hangzik, hogy az állam elsőrendű kötelessége a legsúlyosabb szankcióval sújtani az élethez való jog sérelmét, vagyis az emberi élet elvételét. A kérdés így az, a törvények biztosítanak-e elegendő eszközt a bűnüldöző hatóságoknak a tettesek kézre kerítéséhez, és megfelelő büntetés fenyegeti-e azokat, akik ilyen kegyetlenül kioltják nyolc ártatlan ember életét.

Megnyugtatónak tűnhet az ismétlődően elhangzó válasz, hogy az elvetemült gazemberek jogai semmit sem nyomnak a latban, ezért a rendőrség minden lehetséges eszközt felhasználhat elfogásukra. A közbiztonság javítása érdekében pedig tovább kell bővíteni a rendőrök jogosítványait, szigorítani kell a Büntető törvénykönyvet, és persze az jelentheti az igazi megoldást, ha a törvényhozók végre visszaállítják a halálbüntetést. Én máshogy látom. Szerintem a móri tragédia és a rendőrség eddigi teljesítménye azok számára is bizonyítékul szolgált arra, hogy a törvények szigorítása hosszú távon nem biztosít hatékony megoldást, akik egyébként fittyet hányanak az alkotmányos jogokra.

Magyarországon az 1990-es évek közepe óta folyamatosan nő a nyomozó hatóságok száma és jogköre, évről évre bővül a büntetőkódex, és súlyosbodnak a büntetési tételek. Az elmúlt hetekben a polgárok olyan, történelmi kalandregényekből és krimikből ismert fogalmakkal találkozhattak, mint a „fejvadászok” (ők az ORFK célkörözési alosztályának tagjai), a „fejpénz” (ezt ma nyomravezetői díjnak nevezik), a „vádalku” (a törvény szóhasználatával: nyomozás megtagadásának kilátásba helyezése). Ezek mellett a móri nyomozás során a rendőrök a ma létező jogosítványok szinte teljes arzenálját felhasználhatták: fokozott ellenőrzés keretében bárkit és bármit átvizsgálhattak, útzárat telepíthettek, megannyi módon titkos információgyűjtést végeztek, külső kontroll nélkül juthattak be magánlakásba, és annak sem lett volna akadálya, hogy a – rendőrség szóhasználata szerint – „bűncselekmény elkövetésével összefüggésbe hozott” két férfival

szemben lőfegyvert használjanak. Végül megismerhettük a közelmúltban meghonosított DNS-profil nyilvánartartást, és megtudhattuk, hogy a nyomozóknak marihuánabirtoklás gyanúja esetén is mintát kell venniük a gyanúsítottól. (Egyelőre emiatt tudják kérdőre vonni azt a férfit, aki a nyomozók célkeresztjébe kerülve, saját életét féltve, önként bement a rendőrségre, holott ártatlannak mondja magát.)

Látható tehát, hogy a bűnüldöző hatóságok már ma is az eszközök majdhogynem végtelen tárházával rendelkeznek nemcsak a bizonyítottan bűnelkövetőkkel, hanem bárkivel szemben. Ami pedig az igazi elkövetők megbüntetését illeti: törvényeink lehetővé teszik, hogy a gyilkosok, miután szinte szó szerint talpig vasban töltötték a büntetőeljárás meghatározatlan hosszúságú idejét, bírói döntés nyomán egész életükre fegyházban maradjanak, és – a köztársasági elnöki kegyelem intézményét leszámítva – esélyük se legyen szabadságuk visszanyerésére.

Az állami büntetőhatalom korlátját az jelenti, hogy nem szabad kivégni a tetteseket. A halálbüntetés alapjog-ellenessége és – ami sokaknak talán még meggyőzőbb – hasztalansága napjainkra egyértelművé vált az európai alkotmányos demokráciák számára, és a nemzetközi jogban is határozott törekvések vannak a kivégzés mint büntetési nem teljes és végleges felszámolására. Az újabb jogfejlődésről nemcsak azt kell tudni, hogy egyetlen európai államban sem hajtanak végre halálos ítéleteket, és az Európai Unió közelmúltban elfogadott alapjogi chartája kategorikusan tiltja a halálbüntetést, hanem azt is, hogy a volt Jugoszlávia területén elkövetett súlyos cselekmények ügyében illetékes törvényszék és a ruandai népirtás bűnelkövetőinek felelősségre vonására hivatott bíróság statútuma sem teszi lehetővé még a legelvetemültebb bűnösök kivégzését sem. Sőt, az európai államok a területükön elfogott, az egyesült államokbeli tömeggyilkosságért felelőssé tett terroristákat nem adhatják ki, amíg nem kapnak biztosítékot a halálbüntetés mellőzéséről.

A móri szörnyűségért és a rendőrség eddigi sikertelenségéért nem a törvényeket kell hibáztatni, és nem újabb szigorítások látszatomegoldásaira kell törekedni. A békés polgárok élete, szabadsága és tulajdona nemhogy nagyobb biztonságba kerülne, de még veszélyeztetettebbé válna, ha a hatóságok igazságszolgáltatás címen körömszorítót és spanyolcsizmát használnának kihallgatáskor és nyaktilót büntetésként.

(2002)

Ragályos ijedelem

Egészségünket vírusok és baktériumok veszélyeztetik. A kórokozókkal szemben a modern medicina és a korlátozó közjog egyesített erővel vesszük fel a harcot: kötelező szűrővizsgálatok és vakcinázások, központosított betegnyilvántartások, elkülönítés, vesztégár. A siker és annak receptje látszólag egyértelmű: a nyugati világban a járványok jelentősen visszaszorultak, az emberek születéskor várható élettartama megnőtt, s mindezt – úgy tűnik – azzal sikerült elérni, hogy a közegészségügyi szempontok feltétlen elsőbbséget szereztek az egyéni jogok előtt.

Ennek a népszerű felfogásnak a következménye, hogy országunkban máig jogi akadályok tornyosulnak az önkéntes és anonim HIV-szűrés előtt, és hogy a hatóságok büntetővel fenyegetve próbálják meggyőzni a szülőket a gyermekeknek adandó védőoltások fontosságáról. És ez a szemlélet jelent meg a napokban Debrecenben, ahol kétszáz apuka és anyuka követelte, hogy távolítsanak el az iskolából egy hepatitis C vírussal fertőzött első kisdiákot. Mielőtt azonban kételyek nélkül elfogadnánk, hogy a közösség védelmében sutba kell vágni az egyéni szempontokat, néhány érvt érdemes megfontolni.

Először is: az emberi szervezetet megtámadó kórokozók nem pusztítják el a beteg alapvető jogosultságait, így azokat mindig figyelembe kell venni az intézkedések mérlegelésekor. Gondoljunk bele, milyen abszurd következményekkel járhatna, ha a debreceni szülők tiltakozása eredményes volna: nyomban fel lehetne tenni a kérdést, hogy miért csak az iskolatársaktól különítik el a beteg diákot, miért nem gátolják meg, hogy másokkal kapcsolatba kerüljön a moziban, a játszótéren vagy a piacon. A következetes megoldás így az lenne, ha a gyermeket teljesen elzárnák a külvilágtól, de legalábbis figyelemfelhívó jel viselésére köteleznék a ruháján vagy az arcán. Gondolom, ilyenfajta módszereket senki sem fogadna el. Természetesen rendkívüli helyzetek igényelhetnek rendkívüli beavatkozásokat, 1975-ben Bangladesben a hadsereget is be kellett vetni a fekete himlő megfékezésére. Itt csak annyit állítok, hogy a „fertőzés egyenlő jogvesztés” egyszerű képlete nem alkalmazható, finomabb distinkcióra van szükség.

A járványügyi közcélok és az egyéni jogok mérlegelésekor fontos tudnunk, hogy a fertőzések elleni küzdelemben sokkal több múlik az egészségnevelésen és a felvilágosításon, az ivóvíz tisztaságán

és a megfelelő táplálkozáson, mint a hatósági kényszerintézkedéseken. Két példa: Angliában a javuló életkörülmények és a higiénés szokások változása miatt sok évtizeddel az előtt csökkenni kezdett a tébécé okozta halálozások száma, mielőtt azonosították a kórokozót, és létrehozták a hatékony oltást. Hazánkban viszont, ahol szigorú járványügyi rendszer működik, a főleg romák lakta nyomornegyedekben időről időre felüti a fejét az emberi ürülékkel terjedő hepatitis A vírus. (Idén nyáron Ózdon regisztráltak több tucat megbetegedést.) Vagyis általában a durva közhatalmi beavatkozások hatásosabb módszerekkel megelőzhetők, illetve helyettesíthetők.

Ahhoz, hogy dönteni tudjunk a jogkorlátozás szükségességéről az olyan esetekben, mint a debreceni kisdíák ügye, támpontokkal szolgálhat egy amerikai jogeset. Történt, hogy egy tanítónót kivettek az állásából, mert nem tudott megbirkózni a testében hol előtörő, hol megbúvó tuberkulózissal. A legfelső bíróság leszögezte, hogy a fertőző betegségben szenvedőket ugyanúgy megilleti a diszkrimináció elleni védelem, mint más hátrányos helyzetűeket, illetve fogyatékosokat. A tanárnó állása nem múlhat előítéleteken, sztereotípiákon, megalapozatlan félelmeken, mások tudatlanságán. A bíróság szerint csak egyéniesített vizsgálat nyomán lehet állást foglalni a pedagógus egészségügyi alkalmasságáról. A döntő szempont az, hogy a konkrét esetben milyen természetű és súlyosságú kockázatokkal kell számolni (hogyan terjed a betegség, milyen ártalmakat okozhat másoknak), és mekkora a valószínűsége a fertőzés továbbadásának. Mivel ilyen mérlegelésre nem került sor, a bíróság jogsértőnek ítélte a tanárnó eltávolítását, és új eljárásra kötelezte az alsóbb szintű szerveket.

A hírek szerint Debrecenben számba vették a kockázatokat, és még az ÁNTSZ is úgy foglalt állást, hogy a kisdíák betegsége normális körülmények között nem jelenthet veszélyt másokra. Ennek ellenére sokan vannak, akik a beteg elkülönítését és adatainak nyilvánosságra hozatalát követelik, és országsszerte még többen, akik csak a közhatalom erejétől, és nem a betegségek megismerésétől és a racionális cselekvéstől várják a járványok megakadályozását. Ezúttal nekik szólhat az a jó tanács, amellyel máskor ők szokták ellátni gyermekeiket: többet ésszel, mint erővel.

(2003)

Éhhalál Pesten

A lerongyolódott és végsőkig elgyengült középkorú férfi napokig feküdt étlen-szomjan egy belvárosi bérház előtt. A járókelők kikerülték, vagy egyszerűen átléptek felette. Mivel a nyomorult hajléktalan otléte nem sértett jogszabályt, a közrend és a közegészség védelmére hivatott állami intézmények tétlenek maradtak. Amikor önkéntes segítők rátaláltak, nyilvánvaló volt, hogy azonnali orvosi ellátásra szorul. Az ilyen páriákat befogadó kórházba azonban már nem tudták bekísérni, mert kis időre elájult, és a légzése is akadozott. A kihívott mentőorvos leplezetlen irtózáttal fordult az ágrólszakadt felé. „Fürtökben lógnak róla a tetvek” – állapította meg, és kelletlenül látott hozzá a vizsgálathoz. Eszközeit és ruházatát féltve igyekezett minél kevésbé érintkezni a beteggel. Vérnyomását pulóverén keresztül mérte meg, sztetoszkópot nem használt. „Kórházba kell vinni” – mondta szűkszavúan, de tagadta, hogy ez az ő feladata lenne. Ezért a segítők lomhább kocsjával indultak útnak, és nehezen jutottak át a város forgatagán. Mire a gyógyintézet bejáratához értek, már besötétedett. A férfi szervezete a kórházi felvételkor adta fel a harcot: vérkeringése összeomlott, és azonnal meghalt.

A történet nem a Charles Dickens korabeli Londonban játszódott le, hanem idén Budapesten. Minden bizonnyal nem egyedi esetről van szó, mert a hajléktalanok segítői arra panaszkodnak, hogy a mentők gyakran vonakodnak kórházba vinni a rászoruló sorsüldözöttet. Így nem az a kérdés, hogy előfordul-e éhhalál a fővárosban, hanem az, hogy milyen sokan halnak meg az utcákon ellátatlanul. A mostani tragikus eseményt nyilván kivizsgálja majd a mentőszolgálat, a rendőrség, esetleg az ombudsman is. Ám az igazi cél nem az, hogy valakit mindenáron felelősségre vonjanak a hajléktalan férfi halála miatt, hanem az, hogy a jogrendszer jobban biztosítsa a hasonló esetek megelőzését.

Talán ez volna a megoldás, ha az alkotmány kötelezné a jogalkotókat és a jogszabályok alkalmazóit az emberi életek megmentésére? De hiszen az alkotmány biztosítja az emberi méltósághoz és az élethez való jogot, és az egészségügyi ellátáshoz való jogról is rendelkezik, vetheti közbe, aki csak az alkotmány szövegét ismeri. A klasszikus alkotmányjogi kánon szerint az alkotmány nem kíván-ságlista: az alapvető jogok az egyén szabadságát biztosítják az önkényes közhatalmi beavatkozásokkal szemben, de anyagi forrásokat

igénylő, aktív állami szerepvállalás nem következik belőlük. Az állam nem foszthatja meg az embert az életétől, de mindenkinek magának kell gondoskodnia az életben maradásáról.

Ez a több mint kétszáz éves alkotmányfelfogás azonban már alig van jelen Európában, s csak néhány nyakas alkotmányjogász vonja kétségbe, hogy az államnak tevéleges kötelezettségei is vannak az alapjogok biztosítására. A külföldi minták nyomán itthon is elismerték az állam aktív alapjog-érvényesítési feladatait, köztük az intézményes életvédelmi kötelességet. Csakhogy nálunk kifordult a világ: ha felbukkan az aktív állam, akkor nem védi vagy segíti a rászorulókat, hanem épp ellenkezőleg, korlátozza az egyének jogait és szabadságát. Az állam életvédelmi kötelességével indokoljuk, hogy a gyógyíthatatlan és halálos kórjóslatú betegségben szenvedők nem rendelkezhetnek szabadon életük befejezéséről; hogy a rendőr – figyelmeztetés után – lelőheti a menekülő gyilkost; hogy a fák és bokrok megóvása érdekében a magántulajdon feletti rendelkezés semmibe vehető; hogy a dohányzás széleskörűen korlátozható. A felsorolt esetekben közös, hogy az állam elvont közcélok érdekében pénzt, paripát, fegyvert nem kímélve korlátozza a jogosultságokat, miközben az alapjogvédelem zászlóvivőjeként mutatkozik. Ezzel szemben az embertelen körülmények között tengődő romák vagy a nagyvárosokban vegetáló földönfutók jogainak számbavételekor az alkotmány nem kényszeríti aktív cselekvésre az állami intézményeket.

A lehangoló végkövetkeztetés, hogy az irányadó felfogás szerint az ember élete és méltósága kegyetlen közjogi konstrukció csapdájába került: ha gyötrelmes betegségünktől életünk árán is megszabadulnánk, akkor belénk erőszakolhatják az ételt és a gyógyszert, ha viszont testünk csupán egy segélykérő felkiáltójel az utcán, akkor alkotmányunk mai gyakorlata alapján akár éhen is pusztulhatunk.

(2004)

Ha én bazsarózsa volnék

A szabad kezdeményezések pártolói számára örömteli hír, hogy a mecseki csatában környezetvédők és pacifisták megakadályozták egy NATO-radar felépítését. A fákat és a bánáti bazsarózsát féltő lelkes csapat a „többet ésszel, mint erővel” stratégiát alkalmazva megfutamította a kigyúrt biztonsági embereket, és lefegyverezte a „láncfűrészes gyilkos” favágókat. A viaskodás ugyan még nem ért véget, de a zöldek e tettükkel jól megráncigálták a militarista és környezetpusztító állam bajuszát. Sőt, helyzetüket tovább javítja, hogy az Alkotmánybíróság első elnöke és az állampolgári jogok országgyűlési biztosa is mellettük szólalt meg: mindketten arra emlékeztettek, hogy az alkotmány szerint a fakivágás csak akkor megengedett, ha a légtér oltalma semmilyen más módon nem oldható meg.

De vajon miért védi az alapjogi ombudsman a növényeket, és hogy jön ide az alkotmány? Ugy, hogy az 54. paragrafus szerint minden embernek veleszületett joga van az élethez, amelytől senkit nem lehet önkényesen megfosztani. Ezt a szabályt alapul véve az Alkotmánybíróság egy 1991-es határozatában kimondta, hogy az állam „életvédelmi kötelessége kiterjed (...) a jövőendő generációk életfeltételeinek biztosítására”. Így a természeti értékek az alkotmány védőszárnyai alá kerültek. A következő lépésre 1994-ben került sor, amikor az alkotmánybírák megállapították, hogy az élethez való jog része az alkotmány egy másik pontján külön is nevesített egészséges környezethez való jog, amelynek az a különlegessége, hogy nincsenek egyéni jogosultjai, a védelem az „emberiséget”, a „természetet” illeti.

A magyar állam mindazonáltal ezt a fiktív jogot csak hasonlóan szigorú feltételek esetén korlátozhatja, mint a valódi alapjogokat: a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét csak elkerülhetetlen esetben csökkentheti, és a „védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan”. E deklaráció után következett a környezeti status quo fenntartását előíró követelmények alkalmazása: az Alkotmánybíróság az ócsai, majd a pomázi természetvédelmi terület megóvása érdekében semmisített meg jogszabályi rendelkezéseket. A mostani eset újszerűsége az, hogy a környezetvédelem alkotmányossági mércéjét nem jogszabályon, hanem fakivágást engedélyező egyedi döntéssel kéri számon. És így jutottunk el az alkotmánynak az

emberi élet önkényes elvételét tiltó szabályától a kivágásra ítélt mecseki fák és a veszélyeztetett bazsarózsák megmentéséig.

Épeszű ember csak helyeselheti a környezetvédelmi nekibuzdulásokat, és nyilván az volna a legjobb, ha mind többen járulnának hozzá a természeti rombolások csökkentéséhez. Az újabb szövegezésű alkotmányokat látva azt kell mondanunk, napjaink „társadalmi szerződésének” részévé vált, hogy az államoknak számon kérhető környezetvédelmi feladataik vannak. Például a német alaptörvény néhány éve tartalmazza, hogy az állam felelősséggel tartozik a jövő nemzedékeiért, és ezért köteles védelemben részesíteni az élet természeti alapjait és az állatokat.

A környezetvédelem hazai alkotmányos szemlélete mégis egyedülállónak számít, mivel az emberi alapjogok nyelvezetét és védelmi intézményrendszerét veszi igénybe olyan területen, ahol nincs jogosult egyén és jogosultság, csupán törvényhozási és kormányzati kötelezettségek fogalmazhatók meg. Irigykedhetnek az alapvető jogok tradicionális felfogásának hívei, hiszen nemcsak arról van szó, hogy a környezeti értékekhez alapjogi garanciák kapcsolódnak, hanem arról is, hogy ezeket a biztosítékokat egyre szélesebb körre terjesztik ki, és következetes szigorral alkalmazzák. Ezzel szemben az emberek életét, szabadságát és vagyonát védő hagyományos alapjogok körében nincs hasonló sikertörténet. Vajon ugyanolyan elszántsággal ragaszkodunk-e az adatvédelem, a magánéleti szabadság vagy a tulajdonjog már elért védelmi szintjéhez, mint a környezetvédelmi status quohoz? A valódi alapjogokat soványító közhatalmi döntések nyomán a közélet alakítói és a hivatalos jogvédő intézmények milyen gyakran jutnak egyhangúlag arra a következtetésre, hogy az adott cél az alapjog-korlátozásnál enyhébb eszközzel is elérhető? És kellő alapossággal mérlegeljük-e, hogy az állami beavatkozás nem okoz-e nagyobb sérelmet, mint aminek az elhárítását célozza?

Lehet, hogy csak egy újabb emberi jogi forradalom hozhatna fordulatot: ahogy egykor az észak-amerikai telepesek követelték maguknak az angolokat megillető ősi jogosultságokat, úgy kell majd igényelnünk emberi lényként azokat a jogokat, amelyek a fákat és bokrokat megilletik.

(2004)

Kopókacsa

Közbiztonságunkról bús képet festünk magunknak: félünk a betörőktől, az útonállóktól és újabban a terroristáktól. Gyanús a sötét bőrű, a szakadt idegen, a fuxos kopasz. Társadalmi önvédelmünk fontos része, hogy széles körű előjogokat biztosítunk a rendőröknek. Ezek közé tartozik, hogy lőfegyvert tarthatnak maguknál, s azt nem csak közvetlen életveszély esetén használhatják. Demokratikus politikai közösségekben két komoly feltétele van ezeknek a kiváltságoknak: a rendőrök tartásukba az előírásokat, és ne leplezzék az óhatatlanul előforduló szabálytalanságokat.

A múlt héten a rendőrség mindkét követelményt megszegte. A történet hatósági része akkor indult, amikor pancser táskatolvajok épp nyúlcipőt húztak, mert a sértett gázpisztolyt szegezett rájuk. A rendőrök ekkor akcióba kezdtek: az autóval, majd gyalog menekülő csirkefogókat néhány fogdmeg üldözőbe vette, s - figyelmeztető lövéseket követően - tüzet nyitott rájuk. Az egyik tolvaj életveszélyes lövést kapott, egy másikat pedig az elfogásakor alkalmazott testi kényszer miatt kellett kórházba szállítani.

A Budapesti Rendőr-főkapitányság közleménye szerint a tolvajok nem álltak meg felszólításra, sofőrjük megpróbálta elütni az egyik járőrt, ezért a rendőrök célzott lövéseket adtak le rájuk. A sajtóközleményt azonban hamar megváltoztatták. Az új változat már azt tartalmazta, hogy az életveszélyes sérülést okozó járőr fegyvere akkor sült el, amikor futás közben megbotlott. Kis idő múlva egy névtelenül nyilatkozó tiszt további részleteket közölt: a banda valójában bérgyilkosságra készült, és csak gyakorlatozásnak szánta a táskalopást.

Vélhetjük-e, hogy a fegyverhasználat alapos kivizsgálása miatt egyre tisztábban látunk az ügyben? Naivitás volna. Riadt mentegőzésről van szó, mert nyilvánvaló, hogy a törvény szerint ilyen esetben a járőröknek tilos a pisztolyukért nyúlniuk. Fegyvertelen tolvajra ugyanis nem szabad lőni. A hiszékeny olvasó erre azt mondhatja, hogy nem vagyonsvédelem volt, mivel előzőleg a haramiák el akarták ütni a rendőröket. Ha ez így lett volna, akkor is csak a kocsi vezetőjére lőhettek volna, és menekülésekor már csak abban az esetben, ha elgázolta volna valamelyiküket. Mivel a rendőrök a jármű kerekein kívül másra nem célozhattak, a gyalogosüldözéskor nem lett volna szabad a fegyvereket kibiztosítani és lövöldözni. Így akár elesett a járőr, akár nem, fegyverhasználatból

mindenképp elbukott. Az pedig, hogy az egyenruhások bérgyilkosjelölteket kergettek, komolytalan félrevezetés, a lövések ilyen esetben sem törvényesek.

Az intézkedéssor és a tájékoztatás alapján nemcsak azt kell látnunk, hogy a rendőrök megsértették a szabályokat, hanem azt is feltételezhetjük, hogy nincsenek tisztában azokkal. Alighanem az intézkedő és a nyilatkozó rendőrök sem tudják, hogy - az Alkotmánybíróság egy tavalyi döntése nyomán - némileg szűkültek a menekülőkkel és a szökésben lévőkkel szembeni lőfegyverhasználat törvényi feltételei. Máskülönbem nem olyan magyarázatok születtek volna, amelyek nem legitimálják a lövöldözést.

A jogismeret hiányosságaira már máskor is fény derült: nemrég utcai tüntetést tiltottak be hatályon kívül helyezett szabályra hivatkozva. Sajnos a rendőrségnek abban is nagy gyakorlata van, hogy igazolni próbálja az igazolhatatlant. A jogesetgyűjteményekből tudjuk, a fogvatartottak olykor úgymond beleverik saját fejüket a radiátorba, hogy gyanúba keverjék a kihallgatókat. Máskor meg a fogda és a látletet adó orvos rendelője közötti útszakaszon szakad le ismeretlen okból a panaszt tevő veséje.

Persze balgaság lenne azt képzelni, hogy a bűnözőkkel olykor komoly harcra kényszerülő rendőrség működhet úgy, hogy sosem sérti meg a törvényt. És természetesen nem hazai jellegzetesség, hogy takargatni próbálják a jogsértéseket. Most történt Angliában, hogy egy terroristának hitt brazil fiú lelövése után a bűnözők hazugságokkal igyekeztek megtéveszteni a közvéleményt. Látnunk kell azonban a különbséget: ott a rendőrségtől független intézmények sokkal alaposabban ellenőrzik a visszaéléseket, s fontos szerepet játszik az angol sajtó is, lényeges változást azonban az eredményezett, hogy külföldi minták alapján tavaly létrehozták a rendőrséggel szembeni panaszokat vizsgáló független bizottságot.

Nálunk még csökevényes a rendőrség olyan külső intézményi ellenőrzése, amelyben a szakértők mellett civilek is részt vehetnek. Igaz, a jogszabályok felhatalmazzák az ügyészséget és az ombudsmanokat az egyes ügyek átfogó vizsgálatára, és ezek nyomán a durva jogsértések bíróság elé kerülhetnének. A szolgálati szabályzat éppen a botlásos esetekre mondja ki, hogy a nem szándékosan leadott lövés esetén is büntetőeljárást kell indítani, ha a rendőr figyelmetlensége, gondatlansága miatt sérülést okoz. A kérdés így a következő: ki ellenőrzi a rendőrök ellenőrzőit?

(2005)

Pormacska

A Kádár-rendszer iskolapéldája volt annak, hogy egy állam attól még nem alkotmányos, ha van írott alkotmánya. Az alkotmányosság ugyanis tartalmi feltételektől függ, amelyek közül az egyik legfontosabb a hatalommegosztás. James Madison, az Egyesült Államok egyik alapító atyja fejtette ki, hogy az egységes hatalom veszélyezteti az egyéni szabadságot, ezért meg kell adni „a hatalmi ágak irányítóinak az alkotmányos eszközöket és személyes indítékokat ahhoz, hogy ellenálljanak a többiek hatásköri túllépésének”. Az alkotmányos rendszerben tehát „becsvágnak becsvágygyal kell szembesülnie”.

Mindezek alapján örömmel szemlélhetnénk, hogy nálunk vannak esetek, amikor a bíróság, az ügyészség és a rendőrség működésében felfedezhető a többi intézmény túlhatalmával szembeni testi és személyi igyekezet. Az elmélet szerint ezek a csaták végső soron a polgárok javára válnak. Hogy ez így van-e, most nem vizsgálom, de megemlítek egy példát arra, hogy az egyén biztosan veszít, ha a közhatalmi intézmények nem fékezik egymást, hanem elősegítik a másik ambícióit.

Szikinger Istvánt az 1990-es évek elején ismerte meg az ország. A Belügyminisztérium akkori tisztviselője, leendő rendőrtiszt és jogászok oktatója azt az eretnek eszmét hirdette, hogy a rendőrség hatékonysága nem az emberi jogok csorbításával növelhető, hanem intézményi és szemléleti változtatásokkal. Benjamin Franklin nyomán figyelmeztetett, hogy aki kész szabadságát a biztonságért feláldozni, az előbb-utóbb mindkettőt elveszíti. Mindenekelőtt azonban ő veszítette el hivatali állását és katedráját. Ám sajtóbeli megjelenését nem lehetett akadályozni, ezért a racionális vitára képtelen kormányzati figurák sajátos stratégiát alkalmaztak: nem érveit vitatták, hanem személyét és stílusát minősítették. „Szélsőséges alak – mondták –, aki rablóbandák martalékává akarja tenni a hazát.” Holott ő továbbra is csak azt állította, hogy a rendőrség nem attól lesz eredményes, ha vezetői szó szerint megkövetelik az ütőképesseget. Szikinger tanai így a döntéshozóknál indexre kerültek, és a rendőrség egyre szélesebb jogosítványokhoz jutott, miközben a polgárok javain marakodó gonosztevők száma és veszélyessége csak nőtt.

Szikinger ekkor kiváltotta az ügyvédi igazolványt, és népszerűtlen ügyek sokaságát vállalta el. Tyúktolvaj romákat védett,

kirúgott zsarukat képviselt, sőt ügyvédje lett a maffiaper fővállalójának, Tasnádi Péternek. Ügyvédi hitvallása alkotmányjogi közhely: a legelvetemültebb gonosztevőnek is joga van ahhoz, hogy tisztességes eljárásban vonják felelősségre. Ennek ellenére a kihallgatóhelyiségek és tárgyalótermek világában sem elveinek követői sokasodtak, hanem ellenségei. Újabb fordulatot Szikinger súlyos hibája eredményezett. Egyik védencétől elővigyázatlanul átvett megőrzésre egy zárt fémkazettát, amelyben fegyver volt. A dolog valahogyan hamar kitudódott, és engedély nélküli lőfegyvertartás miatt nyomban büntetőeljárás indult ellene. Mivel a rendőrség igazoltnak vélte, hogy az ügyvéd tudott a doboz tartalmáról, az ügy iratai továbbkerülhettek a vádhatósághoz. Az ügyészség pedig a szabályoknak megfelelően elkészítette és benyújtotta a bíróságnak a vádiratot. Ez a döntés azért lényeges, mert a törvény szerint a bíróság ítéletéig kötelező felfüggeszteni a kamarai tagságát annak az ügyvédnek, akivel szemben vádat emeltek bizonyos bűncselekmények, például lőfegyverrel való visszaélés miatt. (Ahogy azzal nap mint nap szembesülhetünk, a rendőrökre nem vonatkozik ilyen tilalom.) A jószerecse tehát a bűnügyi hatóságok mellé állt: egyik legkeményebb jogász ellenfelük egy időre partvonalon kívülre került.

Szembetűnő ugyanakkor, hogy a bűnüldözők úgy érvényesítik a büntető jogszabályokat, hogy nem teszik mérlegre a védő alkotmányos helyzetét és jogait. És az is feltűnő, hogy a bíróság idestova tizenöt hónapja nem tűzte ki az első tárgyalás időpontját. Mivel nemcsak az előkészítő eljárás, hanem a tárgyalási szakasz is elhúzódhat, Szikinger évekre elveszítheti állását és jó hírnevét ebben a karkai útvesztőben. (Tanulságos lehet összevetni ezt az eljárást az argentin legfelső bíróság ítéletével, amely aránytalan jogkorlátozásnak minősítette két közjegyző hivatalának három évig tartó felfüggesztését büntetőeljárás miatt.)

De a Szikinger-ügyből nem fabrikálható összeesküvés-elmélet. A rendőrség, az ügyészség és a bíróság eltérő szempontok szerint működik, s még a véletlen összjáték látszata is csal. Egyébként is, mit számít ez a porszemnyi ügy? Apropos, porszem. A hatalommegosztást tagadó Kádár-rendszer derekán Petri György így foglalta össze a híreket kétsorosában: „Mint lépcsőzugban a pormacska: gyűlik puhán a korszak mocska.”

(2004)

A hatalom szokásai

Az angol alkotmányjog egyik tanítómestere, Ivor Jennings metaforájára szerint „az alkotmányos szokások adják a húst, amely körülveszi a jog száraz csontjait”. Aki meg akarja ismerni a királynő hatalmának jogi korlátait vagy a kormány és a parlament közötti viszony főbb szabályait, annak nem a törvényeket, és nem is bírósági döntéseket kell tanulmányoznia, hanem mindenekelőtt az alkotmányos erkölcsnek is nevezett hallgatólagos megállapodásokról, szokásokról és gyakorlatról szóló leírásokat kell szemügyre vennie.

A sokkal inkább a német, mint az egyesült királyságbeli mintákat követő magyar alkotmányos rendszerben látszólag más megközelítés uralkodik. A köztársasági elnök főparancsnoki funkciójáról hozott alkotmánybírói döntéssel tantétellé emelt fikció szerint a magyar alkotmány hézag nélküli, egységes rendszert képez, ezért minden alkotmányossági kérdésre megtalálható benne a válasz. Ha az állampolgárok számára valami nem egyértelmű, akkor az Alkotmánybíróság az alaptörvény értelmezésével megoldja a problémát. Egy későbbi döntés mindezt így erősítette meg: „Az alkotmány tételes jogszabály, törvény, amely alkotmányos szokás-jog kialakulására nem ad felhatalmazást.”

Látunk kell azonban, hogy az angol alkotmányos szokások sem tekinthetők jognak, hiszen közvetlenül nem érvényesíthetők a bíróságok előtt, s pusztán az tartja életben azokat, hogy a közjogi szereplők magukra nézve kötelezőnek ismerik el. Ilyen szokások szabályozzák például, hogy az uralkodó köteles az alsóházban többségben lévő párt vezetőjét kinevezni kormányfőnek, hogy a minisztereknek le kell mondaniuk, ha elveszítik az alsóház bizalmát, hogy az uralkodó köteles jóváhagyni a parlament két háza által elfogadott törvényjavaslatokat.

Az alkotmányos szokások más országokban sem ismeretlenek. Az Egyesült Államok alkotmánya szerint az elnököt a tagállamok által jelölt elektorok választják. Az alkotmány szövegéből nem, csak az alkotmányos hagyományokból következik, hogy az elnök személyéről az állampolgárok döntenek az általuk választott elektorok közreműködésével. Franciaországban a köztársasági elnök és a miniszterelnök közötti hatalommegosztást az alkotmányon túl szintén hallgatólagos megegyezések rendezik.

Természetesen nem amellet akarnak érvelni, hogy szokásokkal, megállapodásokkal lehessen módosítani, illetve kiegészíteni

a magyar alkotmányt. Alaptörvényünk csorbíthatatlansága olyan érték, amelyet nem szabad bizonytalanra tenni. Ám korántsem mindegy, hogy az alkotmány határterületein milyen szokások honosodnak meg. A magyar alkotmányos kultúra nem azonosítható az alaptörvény paragrafusaiával, és azok hivatalos értelmezésével. Ha a közjogi szereplők komolyan veszik, hogy a Magyar Köztársaság „demokratikus jogállam”, a parlamenti képviselők „tevékenységüket a köz érdekében végzik”, a köztársasági elnök „kifejezi a nemzet egységét”, a bírák „függetlenek, és csak a törvénynek vannak alávetve”, és így tovább, akkor számos olyan magatartási szabályt kell követniük, amely jogszabályi formában nem fogalmazható meg, és jogi úton kikényszeríthetetlen, érvényre juttatásuk mégis a magyar alkotmányosság dicsőségére válik.

A jogállami átalakulás sikeres lezárásának feltétele, hogy az alkotmány értékrendje áthassa a társadalmat, különösképpen az állami szervek működését. Sok erőfeszítésre van szükség, hogy a mindennapok során a hatalommegosztás elvének érvényesülése helyett ne a legfőbb hatalmi tényezők suba alatti egyeztetése váljon szokássá. Olykor szigorú önkorlátozást kell tanúsítani, s bizonyos döntéseket törvényi tilalom hiányában sem szabad meghozni, mert a többségi elv könnyen a „ma nekem, holnap neked” szemléletévé alakulhat át. A parlamenti jogrendben, a közjogi tisztségviselők és testületi tagok megválasztásakor, a közhatalmi ellenőrzés terén megannyi lehetőség kínálkozik, hogy a döntéshozók ne egymásnak akarjanak betartani, hanem kötelezőként elismert szokásokat teremtsenek és tartsanak be. Az állami vezetőknek nemcsak azzal kell tisztában lenniük, hogy az alkotmány szabályai korlátozzák tevékenységüket, hanem azzal is, hogy tevékenységük meghatározza a magyar alkotmányosságot.

Közel másfél évtizeddel a rendszerváltás után még nyitott kérdés, hogy az alkotmányos szokások hatalma vagy az alkotmányos értékekre fittyet hányó hatalom szokása válik-e meghatározóvá köztársaságunkban.

(2003)

Méltóságos urak

Kezdetben voltak az emberi jogok. Arra szolgáltak, hogy az állam tartsa tiszteletben az egyének szabadságát és méltóságát. Ez az eszme vezérelte a mi politikai közösségünket is, amikor a „Vannak emberi jogaink!” jelmonddal létrehozta az alkotmányos rendszert. Manapság azonban demokratikus intézményeink és a főhivatalnokok azt próbálják elhitetni velünk, hogy eddig tévtanokat követünk: az alapvető jogok nem az embereket védik az állam túlhatalmától, hanem az államot és vezetőit az emberek szabadságától.

Ott tartunk, hogy az ügyészségtől a helyi önkormányzatokig a legkülönbözőbb közhatalmi intézmények kérnek bírói jogvédelmet és hatalmas kártérítést az emberi méltóságból következő személyiségi jogaikra hivatkozva, ha kemény bírálattal vagy túlzó állítással szembesülnek. Mindezek netovábbja, hogy olykor már bíróságok is bírósághoz fordulnak, ha ítélezésükről valaki jól megmondja a véleményét. Ám még ez is kevés: egyik-másik főtisztviselő (köztük Lomnici Zoltán, a Legfelsőbb Bíróság elnöke) majdhogynem a természetjogból vezeti le, hogy szigorítani kell a szabályokon a köztisztviselők, mindenekelőtt a törvényszékek becsületének védelmében. Elmagyarazzák, hogy ez a világ rendje: az Emberi jogok európai egyezménye engedi a szólásszabadság korlátozását a bíróságok tekintélyének megőrzése érdekében, sőt még az Egyesült Államokban is büntetik a bíróság megsértését. Mit lehet erre mondani? Azt, hogy ez az okoskodás nem az igazság szolgáltatása.

Kétségtelen, hogy létezik egy réges-régi angol jogintézmény, a *contempt of court*, amelyet magyarul a bíróság megsértése néven ismerhetünk. A joggyakorlatban kialakított, majd törvényben megerősített szabályok elsősorban arról szólnak, hogy a bíróság falai között tilos a bírót és másokat sértegetni vagy megtámadni, és tilos az épületben demonstrálni. Bíróság megsértése címen jár büntetés azért is, ha valaki nem engedelmeskedik a bíróság rendelkezésének, vagy bosszút áll a tanúkon. A sajtót érintő korlátozás, hogy nem szabad nyilvánosságra hozni folyamatban lévő eljárást károsan befolyásoló cikkeket, riportokat. Így az eljáró bírák integritását és pártatlanságát sem szabad kétségessé tenni.

Bár Angliában bíró személyét támadó újságcikk miatt nyolcvan éve nem büntettek meg senkit, így is sok alkotmányjogász kifogásolja a nyilvánosságot korlátozó szabályokat. Vitatott a *contempt of court* az Egyesült Államokban is, noha ott jóval kevesebb tilalmat

jelent. Közvetlen sérelemnek tartják, ha valaki az eljáró bíró előtt szándékosan sérti szóval vagy tettel az ítékezés rendjét, közvetett sérelemről beszélnek, ha valaki nem tartja be a bíró korábbi rendelkezését, például nem megy be a börtönbe. Tehát a tárgyalótermi rendfenntartáson kívül jóformán semmi nem korlátozza a szólás- és sajtószabadságot. Sőt, előfordul, hogy még ott is büntetlenek maradnak egészen durva megnyilvánulások. Megúsztta például Larry Flynt, a hírhedt pornólapkiadó is, aki legfelsőbb bírósági meghallgatásán „*Fuck this court!*” felhorkanással támadt a bírákra, majd azt vágta a nyolc férfiból és egy nőből álló testület tagjaihoz, hogy ők „*nothing but eight assholes and one token cunt*”.

De térjünk vissza Európába! Az Emberi jogok európai egyezményének hivatalos magyar fordítása szerint a szólásszabadság korlátozható „a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából”. Látszólag tehát az itthoni kezdeményezéssel összhangban álló rendelkezésről van szó. Csakhogy az eredeti szövegben „*authority and impartiality of the judiciary*” olvasható, vagyis az autoritást ferdítették nálunk tekintélyre. Hogy milyen lényeges a különbség, azt jól mutatja a strasbourgi emberi jogi bíróság gyakorlatának fősodra. Abból tudhatjuk meg, hogy ez a rendelkezés éppen angolszász hatásra kerül az egyezménybe, és azt az eszmét jeleníti meg, hogy a politikai közösségben a bírák rendelkeznek felhatalmazással a jogviták eldöntésére. Vagyis a szólásszabadság főként a folyamatban lévő ügyek kapcsán korlátozható, ha a közlés kétségbe vonja a bíróság kompetenciáját, vagy veszélyezteti az ügyek elfogulatlan megítélését. Strasbourgi ítélet szerint ilyen volt például az az ausztriai újságcikk, amely egyoldalú és hamis információkat közölt egy büntetőügy vádlottjáról. Ugyanakkor a korlátozás egyáltalán nem zárja ki, hogy perek idején is publikáljanak a lapok tényfeltáró riportokat. És az is nyilvánvaló, hogy a bírósági döntések szabadon kritizálhatók, beleértve a bírák szakmai teljesítményét is. Néhány éve Belgium azért veszített egy ügyben, mert kártérítésre kötelezett két újságíró, akik lesújtó véleményt közöltek egy vitathatóan ítélező bíróról.

Látható, hogy a *contempt of court* sok mindenre használható, csak arra nem, amire hazai támogatói szeretnék: a közéleti diskurzus korlátozására. Az igaz, hogy a bíróságok becsületét és tekintélyét a tárgyalótermekben kell megvédeni, de nem tiltó és fegyelmező jogi eszközök alkalmazásával, hanem – ahogy a magyar alkotmány fogalmaz – független és pártatlan ítékezéssel.

(2006)

A rinya

Esterházy Péter bebizonyította, hogy a rinya az öregedő futballista természetrajzának egyik meghatározó eleme (*A halacska csodálatos élete*, Magvető, Budapest, [é. n.], 148.) Ebben az írásban továbbfejleszttem a tézist: azt állítom, hogy a rinya kimutatható a hazai újságírók cselekvésében is. Az interjúkészítés olyan sajátossága ez, amely öncenzúrához vezet, és gátolja a sajtó szabadságát. Két jogi kérdés megválaszolásával kezdem.

1. Interjú vagy riport közlése előtt az újságírónak be kell-e mutatnia az elkészült anyagot a nyilatkozatot adó személynek? A sajtótörvény szerint nem, kivéve, ha a nyilatkozó kifejezetten kérte.

2. Szükséges-e a nyilatkozó hozzájárulása az interjú vagy riport közléséhez? Nem, mondja a sajtótörvény, kivéve, ha az újságíró megváltoztatta a nyilatkozat tartalmát.

A jogszabály tehát egyértelmű. Nem így a médiajogi szakirodalom. Az egyik egyetemi tankönyv azt mondja, hogy az egyént és a társadalmat védő szabály az újságíró nyilatkozat-bemutatói kötelezettsége. Az információs jogokról szóló kiskönyvben meg azt írják, hogy a közszereplők és mások is megtagadhatják a velük készített interjú közlését. Összecseng ezekkel a törvényen kívüli normákkal az újságíró-szövetség etikai kódexe, amely szerint az újságíró nem hagyhatja figyelmen kívül a kért tartalmi módosításokat.

Ha a vizsgálódást kiterjesztjük az újságírói gyakorlatra, akkor azt tapasztaljuk, hogy a riporterek és a szerkesztők legtöbbször nem a törvénykönyvet, hanem az említett szakkönyvek hozzáállását követik. Olykor a komoly lapokkal is előfordul, hogy elállnak az elkészült interjú közlésétől, mert a nyilatkozó megtagadta vagy visszavonta a hozzájárulását. Például így maradt ki a HVG-ből a Szabad György-portré és az ÉS-ből a Forró Tamás-interjú.

Vajon miért nem használják ki a lapok a sajtótörvény számukra kedvező rendelkezéseit? Az elkészült anyag bemutatása mellett lehet ésszerű érveket felhozni: így könnyen kiigazíthatók a pontatlanságok, tisztázhatók a félreértések. Mindez az újságírók és az olvasók érdeke is. De miért engedik, hogy a politikusok és más hírességek tetszésük szerint kihúzzanak olyan gondolatokat, amelyeket elmondtak, és betoldjanak olyan részeket, amelyekről szó sem volt? És miért fogadják el végső érveknek, hogy a riportalany visszavonja a hozzájárulását? A magyarázathoz egy külföldi példa segíthet.

A közelmúltban a francia államfő interjút adott három nagy hírű lapnak. Az újságírókat azért hívta, hogy az éghajlatváltozásról és a környezetvédelemről beszélgessenek, ám ehelyett szinte végig az atomfegyverekről és a közel-keleti helyzetről szónokolt. Hiába figyelmeztette a kabinetfőnöke, Chirac csak mondta a magáét Irán törekénységéről, Teherán elpusztításáról, az egyiptomi atomprogramról, a síták sajátosságairól, és így tovább. Másnap aztán újra magához kérte az újságírókat, és közölte velük, hogy számos kijelentését visszavonja, és átadta nekik az interjú teljesen átszerkesztett változatát. Mit lépett erre az egyik lap, a New York Times? Riportot közölt az esetről, amely tartalmazta a beszélgetésen elhangzottakat, beszámolt az elnöki hivatal visszavonási kísérletéről, hozzáfűzte a módosított álláspontokat, mindemellett emlékeztette az olvasókat az elnök életkorára és rossz egészségi állapotára.

Ha a lap eláll egy ilyen diskurzus közlésétől, akkor nem újság. Ha meg az elnök változatát jelenteti meg, akkor nem több faliújságnál, ahová a hatalmasok azt tűznek ki, amit akarnak. Így viszont az olvasók megismerhették a közügyekről szóló interjú valós tartalmát, a megváltoztatott álláspontokat, és a riport születésének tanulságos körülményeit. Vagyis ezzel a megoldással érvényesült a sajtó- és az információs szabadság.

A Chirac-eset és a hazai viszonyokat összevetve azt mondhatjuk, legalább három indoka van annak, hogy nálunk az újságok nem így járnak el. A három rinya: vannak komolytalan újságírók, akik már saját felkészületlenségük miatt is rettegnek; a komolykodó, de ki tudja, mitől függő lapok sokszor a befolyásos riportalany haragja, bosszúja miatt aggódhatnak; és még a komoly szerkesztőségek is tarthatnak attól, hogy a szeszélyes bíróság hajmeresztő döntést hozna ilyen ügyben.

Éz az írás a rinya szabadságkorlátozó hatásairól szól. További elemzés szükséges annak feltárásához, hogy mennyiben akadályozza a hazai sajtószabadságot rinyán innen és rinyán túl egy másik alapjogcsorbító attribútum: a mutyi.

(2007)

Alkotmány a forgószelemben

Alkotmányunk a harmadik Magyar Köztársaságot létrehozó rendszerváltás terméke. Amikor az alkotmánytan mérnökei és mesterei először vették szemügyre, lehangoló szakvéleményt állítottak ki róla: sebtében felhúzott tákolmány, amely ideig-óráig talán állva marad, de az első komolyabb közjogi viharban össze fog roskadni. Legtöbbször azt kifogásolták, hogy a kivitelezők, akik között kontárok is akadtak, nem takarították el maradéktalanul az összeomlott 1949-es építmény maradványait, és nem ügyeltek arra, hogy az új épület részei megfelelően illeszkedjenek egymáshoz.

A vészjelzők azonban tévesnek bizonyultak. Az alkotmány másfél évtized után is áll, s ennek legfőbb oka, hogy kiderült, szilárd oszlopok tartják. Paragrafusai elismerik a politikai közösség tagjainak egyenlő emberi méltóságát, és jogállami keretek közé szorítják a közhatalom gyakorlását. Az alaptörvény legitimitását mutatja, hogy a mindenkor ellenzék annál sikeresebb, minél több alkotmány sértést tud rábizonyítani a kormányzatra. Megannyi tapasztalatot szereztünk arról, hogy az alkotmányellenes politika rossz politika.

Az elmúlt időszakban úgy tűnhetett, hogy a kezdeti félelmek mégis beigazolódnak. A Medgyessy Péter kormányfő bukása körüli politikai forgószelemben sokan az alkotmányt is rogyadozni vélték, s közjogi káoszról, az alkotmányszövegen belüli zűrzavarról beszéltek. Szerintem az események épp azt igazolták, hogy nincs baj az alkotmánnyal, pontosabban: nem az alkotmánnyal van baj.

Tagadhatatlan, hogy az alaptörvényben vannak ellentmondásos részek, számos logikai és nyelvi pontatlanságot fedezhetünk fel benne. Ám mindez keveset számít. Az Egyesült Államok alkotmányában is sok hasonló hiba található, mégis több mint kétszáz éve jogi és politikai fundamentuma a föderációnak. Ezzel szemben diktatórikus rezsimok kirakataiba gyakran tesznek ki mesteri mintaalkotmányokat, amelyek nem érvényesülnek. Ami pedig az úgynevezett joghézagokat illeti: képtelenség minden jövőbeli helyzetet előre látni, és azokról paragrafusokban rendelkezni. Miként általában a jogszabályokban, az alkotmányban is óhatatlanul marad úgynevezett „nyitott szövedék”, amely széles területeket hagy tárva a szabályok értelmezői számára.

A parlamenti többség bizalmát elvesztő kormányfő lemondásának értelmezésekor az alkotmányjogi szakértők egymásnak

ellentmondó magyarázatokat adtak. Mi ez, ha nem az alkotmány körüli zűrzavar? Én a közjogi okfejtések rendes menetének tartom, különösen olyan esetben, amikor korábban fel nem merült kérdésekre kell válaszolni. Emlékezzünk, hogy a viták nyomán kezdett kirajzolódni az eljárás ésszerű rendje, és az igazi zavart nem az alkotmány valamelyik rendelkezése okozta, hanem egy alacsonyabb szintű jogszabály, amely szerint a lemondás határideje harminc nap (vagyis még ennyi ideig hivatalban marad a lemondott miniszterelnök). Ahogy az alkotmányból következik, ekkor Mádl Ferenc köztársasági elnök került előtérbe, és az ő jogértelmezése vált meghatározóvá. Az államfői döntés üzenete egyértelmű: azokat a szabályokat is be kell tartani, amelyeket bosszantónak, célszerűtlennek ítélünk. Tehát Medgyessy lemondása alkotmányos, a törvényben előírt harmincnapos határidőt be kell tartani, a szabály alkotmányosságáról pedig – ismét csak az alkotmánynak megfelelően – az Alkotmánybíróság dönthet majd.

Vagyis az államélet váratlan bonyodalmai is megoldhatók az alkotmány alapján. Kétségtelen, hogy sok múlik a szabályok értelmezésén és a közjogi szokások megszilárdulásán. Így sok függ az alaptörvényt alkalmazó emberektől. Ha egyik vagy másik közhatalmi intézmény szembefordul az alkotmánnyal, akkor a többi képes megfékezni, de ha minden fontos szereplő megkerüli a jogrendet, akkor nincs az a csodaalkotmány, amely gátat vet a pusztításnak. Az alkotmányos kultúra sorvad, amikor az alkotmány és törvények szolgálói pártszolgákká válnak (egy napilap megyei bírósági elnököket kevert gyanúba azzal, hogy az egyik pártvezér kegyeit keresik); amikor a hatalommegosztást suba alatti egyeztetések váltják fel. (Az igazságügy-miniszter és a köztársasági elnök lemondás-ügyben közzétett, „egyeztetett álláspontja” még akkor is jobb, mint a titkos alkuk, ha ez a műfaj idegen a közhatalmi rendszerünkötől.) Az újra meg újra előkerülő korporativista törekvések mögül pedig egyszerre sejlenek fel a letűnt kommunista rendszer téveszméi és az ezerévesnek álmódott mítoszok ködképei.

Ahhoz, hogy az ország továbbra is védett legyen a kiszámíthatatlan politikai időjárással szemben, nem kell az alkotmányszöveghez nyúlni. Ha viszont téglánként széthordjuk az alkotmány falazatát, vagy erős tartóelemeit korhadttal cseréljük, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy előbb-utóbb menedék nélkül maradunk.

(2004)

Szabálysabászat

A tankönyvek a joguralom egyik ismervének tartják, hogy a törvények mindenkire egyformán érvényesek. Azt szoktuk mondani, hogy demokratikus politikai közösségben a jogszabályok uralma érvényesül, és nem az embereké, vagyis a jogi normák gátat vetnek a főhivatalnokok és a bírák önkényének. Az alkotmányos világ azonban nem ilyen egyszerű. A döntéshozók szerepfelfogása és szabályértelmezése alapvetően befolyásolja a jogi rendelkezések tartalmát. Súlyom László köztársasági elnök legelső megnyilvánulása például azt mutatják, hogy elődeitől eltérően olvassa számos hatáskörét. Kezdeményezései aktívabb külpolitikára utalnak, gondoljunk a határon túli magyarok sűrű említésére vagy a zöld államfők csoportjának megalakítására. A belpolitikában a pártok nyílt bevonása nélkül döntött a választások kitzűzéséről, és új értelmet adott a vétójogát körülíró szabályoknak. Nézzük meg részletesebben ez utóbbit!

Az alkotmányban a vétó két fajtájáról van szó, és a szöveg látszólag egyértelmű. Ha a köztársasági elnök nem ért egyet a törvénnyel, megfontolásra visszaküldheti az Országgyűlésnek. Ezt hívják politikai vétónak. Ha a törvényt alkotmányellenesnek tartja, véleményezésre megküldi az Alkotmánybíróságnak. Ez az alkotmányossági vétó. Mivel az államfőnek kevés jogi eszköze van a kormánytöbbség hatalmának ellensúlyozására, mindig nagy figyelem kíséri, milyen elvek alapján él vétójogával. Göncz Árpád és Mádl Ferenc gyakorlata könnyen leírható, de nem az eszmék koordinátarendszerében. Első éveiben Göncz aktívan fordult az Alkotmánybírósághoz, viszont 1994 után nem élt ezzel a hatáskörével. Mádl épp ellenkezőleg: az első két évben volt visszafogott, 2003-tól azonban roppant buzgalommal vétózott alkotmányossági indokkal. Ebben az időben annyi indítványt tett, amennyit a megelőző tizenkét évben a két elnök együttvéve. Jelentős különbség még a két államfő között, hogy Göncz néhányszor kudarcot vallott, viszont Mádl minden indítványát elfogadták az alkotmánybírák. A jogászprofesszor elnököt olyan ragyogó gólvágóhoz lehetett hasonlítani, akinek minden lövése bemegy, és a kapufáról is mindig befel pattannak a labdái.

E dicsfényre árnyék sem vetült, holott a hasonló közhatalmi eredményesség más esetekben kétségeket kelt: a letartóztatási kezdeményezések közel száz százalékos bírósági elfogadása vagy az

ügyesség rendkívüli váderedményességi mutatói sem növelik az igazságszolgáltatás jó hírét. Ám akármilyen is volt a két államfő gyakorlata, hatáskörüket azonosan értelmezték: az elnöknek nem feladata, hogy pár napon belül alaposan vizsgálja felül a kihirdetésre megküldött összes törvényt, de ha valamelyikről az a meggyőződése alakul ki, hogy alkotmányellenes, köteles az Alkotmánybírósághoz fordulni. (Ellentétben a politikai vétóval, amikor az elnök mérlegelheti, hogy visszaküldi-e a törvényt a parlamentnek.)

Most azonban minden jel arra utal, hogy jelentősen módosul a vétójog elmélete és gyakorlata. Pedig az alkotmány szövege nem változott, csak a köztársasági elnök személye. Az átalakulás első jele, hogy az új elnök eskütételével hirtelen megszakadt az alkotmányossági vétók sora. Mondják, a törvény-előkészítő közigazgatás annyira tart a tekintélyes alkotmányjogász elnöktől, hogy szorongva ügyel az előterjesztések alkotmányosságára. Jó volna. De vajon miért nem volt ilyen termékeny rettegés néhány hónappal korábban, amikor Mádl sorra fúrta meg a törvényeket? A helyzet kulcsa nem a közigazgatási előkészítés, hanem Súlyom személyes meggyőződése. Az elnök megválasztásakor azt mondta, hogy ritkán él majd alkotmányossági vétójogával, inkább csak az általa fontosnak tartott jogokat kívánja hangsúlyozni ily módon. Akárhogy is alakul később a vétójoggyakorlat, ez úgy értendő, hogy saját felfogására szabja az alkotmányos hatáskört.

Az államfő a két vétó viszonyának megítélésében is új irányt szab. A korábbi elnöki gyakorlat és az Alkotmánybíróság iránymutatása szerint alkotmányossági indokkal a testülethez kell fordulni, politikai vétónak nincs helye. Súlyom rugalmasabbnak tartja az alkotmány szövegét. A közelmúltban – első vétójával – megfontolásra visszaküldte az Országgyűlésnek a pártingatlanokról szóló törvényt. Indokai szerint aggályos, hogy a parlament vita nélkül döntött, emellett az elfogadott szabályozás sérti a pártok egyenlőségét, amely a képviseleti demokrácia alapja. Vagyis az elnök kimondatlanul is alkotmányossági indokkal emelt politikai vétót.

Ezek szerint az államfő kedve szerint alkalmazza az alkotmányt? Nem ez a jó megfogalmazás. A jog nemcsak írott szabályok összessége, hanem bonyolult, változó társadalmi gyakorlat, és az átalakulás sokszor a döntéshozók szerepfelfogásán is múlik. Az alkotmány körülhatárolja az államfő és más közhatalmi intézmények mozgásterét, de e keretek között enged némi szabadságot. Minden alkotmányos szervre igaz, hogy addig tud nyújtózkodni vagy visszahúzódní, ameddig nem sérti más alkotmányos intézmény érdekkörét.

Ezért ha majd évek múlva az államfő átfogó értékelésére kerül sor, akkor döntő szempont lesz, hogy csak elődei gyakorlatától szakadt-e el, vagy az alkotmánytól is. Ha az elnök döntése nem jár az alkotmányos rendszer átszabásával, akkor azt már csak azért is el kell fogadni, mert ez az ő döntése, azé a személyé, akit a parlament felruházott az államfői hatalommal. Mindebből persze nem következik, hogy az államfő bírálhatatlan. Sőt, ellenőrzésének fontos része a nyilvános kritika. Jut neki belőle bőven.

(2006)

Dzsungelharc

Volt egy japán, Onoda. Arról lett híres, hogy a II. világháborúban gerillaharcosként vetették be egy csendes-óceáni sziget őserdejében, ahol aztán harminc évig nem adta meg magát. Csak egykori parancsnokának győzködésére fogadta el, hogy a háborúnak már réges-rég vége, le kell tennie a fegyvert. Ilyen begőzölt harcosnak tarthatják a személyes adatok néhány elkötelezett védelmezőjét azok, akik emberi jogilag amuzikálisak. Mit sem számít az adatvédők heveskedése, gondolhatják, hiszen az állami szervek és a behemót magánintézmények már apránként ledarálták és eltüntették az egyének információs önrendelkezési jogát.

Miről is van szó? Az alkotmányos átalakulás egyik jelképes ak-tusa volt, hogy az Alkotmánybíróság 1991-ben eltörölte az általános személyi számot, az ellenőrizhetetlen hatalom pótolhatatlannak hitt eszközét. Egy évvel később a parlamentben elfogadták az adatvédelmi törvényt, majd ombudsmant választottak, és megjelentek a civil jogvédők is. Úgy tűnt, a demokratikus jogrendben vitathatatlan, hogy csak kivételesen és indokolt mértékben szabad felhasználni személyes információkat.

Ám az évek múlásával az adatnyilvántartás dzsungele terebélyesedni kezdett. Itt-ott megmaradt a születési időt is tartalmazó személyi szám, miközben elterjedt a tb- és az adóazonosító. Ma már jóformán egy megbízási szerződést is csak akkor írhatunk alá, ha ezeket és más adatainkat megadjuk. Mivel a számítástechnika mindig gyorsabban fejlődik az adatvédelmi szabályozásnál, jóformán csak elhatározás kérdése az adatbázisok összekapcsolása, a személyiség kiterjedt ellenőrzése. Mindeközben irattárcánkban burjánzani kezdtek az igazolványok, amelyek nélkül ki se léphetünk otthonról: például közúti ellenőrzéskor a buzgó rendőr a jogosítvány és a forgalmi mellett elkéri a személyit és a laccímkartját is. Persze ez semmi ahhoz képest, hogy a régi idők frocliját idéző járőrök akkor is igazoltathatnak és felírhatnak, ha sétálunk a parkban vagy napozunk a tóparton. Igaz, ezt kevesebben észlelik, mert a rendőri gyakorlat diszkriminatív: a lerongyolódottakat, s különösen a romákat zargatják leginkább.

Az információs önrendelkezés hanyatlását jelzi a kamerás megfigyelés is. Az adatvédelmi biztos és a TASZ kifogásai ellenére néhány év alatt bekamerázták majdhogynem az egész országot. Közterületen a rendőrség térfelügyelő rendszerei, magánintézményekben

őrző-védők felvevőgépei figyelnek mindenkit, a fővárosban szánál is több kamera látókörébe kerülünk naponta. Legújabbban pedig ahhoz kell hozzászoknunk, hogy lehetséges terroristaként bánnak velünk. Hiába ellenezte Péterfalvy ombudsman, a légitársaságok kiadhatják az utasok adatait az Egyesült Államoknak, és hiába demonstrált feltűnően Sólyom köztársasági elnök, a magyaroktól is ujjlenyomatot vesznek az amerikai határon. Sőt, az Európai Unió Tanácsának rendeletét követve hamarosan nálunk is csak elektronikus útleveleket adnak ki, amelyek mikrocsipjére rögzítik a kiutazók biometrikus azonosítóját. Magyarul: előbb-utóbb az útlevél-ellenőrzéskor ujjlenyomat-vizsgálat is lesz.

Itt érdemes megállnunk. Sokunkat azért rémít az ujjlenyomat, mert a gyanúsítottak úgynevezett rabosítását társítjuk hozzá, és úgy érezzük, minket is börtöntölteléknek tartanak. Holott gyorsasága, egyszerűsége és biztonsága miatt világszerte egyre több helyen használják ezt a technikát, például pénzfelvételkor, vásárláskor vagy autó biztonsági zárjaként. Az is lehet, hogy a szolgáltatásoknál ma még önkéntesen választható azonosítási módszer egyszer majd megkerülhetlenné válik. Ahogy egykor elterjedt a fénykép és az aláírás, úgy válhat megszokottá az ujjlenyomat.

Mindebből ne azt a következtetést vonjuk le, hogy az adatvédelem elenyészik. Ellenkezőleg: nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a gyorsan változó információs technika ellenére maradjon valami az információs önrendelkezésből. Úgy látom, két dolog segíthet abban, hogy az adatvédelem ne tűnjön tévelygő veteránok bolondériájának. Először is érdemes rugalmasan hozzáállni az új adatkezelési formákhoz. Az ujjlenyomat példájánál maradva: nem magát az eszközt kell kifogásolni, hanem azt, ha elfogadható cél nélküli vagy szükségtelen ideig tartó használatát írják elő.

Másrészt érdemes mérlegelni, és az adatvédelmi elveket akkor indokolt számon kérni, ha személyek méltányolható magánérdeke kerül veszélybe. Tanulságos, hogy az 1970-es években az adatvédelem a magánszférához való jogból kiszakadva vált önálló alapjoggá, ma viszont körömszakadtig titkolni próbálunk olyan, személyhez kapcsolható információkat is, amelyeknek semmi közük a magánélethez. Hosszú volna a felsorolás a politikusok és más közszereplők protokollvadászatától az orvosok zsebébe csúszó pénzéig. A kevesebb védelem több lenne.

(2006)

PERZSA LEVELEK

[Távol Irántól]

Amióta Európában vagyok, kedves Rusztem, először vezetett az utam olyan országba, amely hosszú ideig gyötrődött a szovjet birodalom uralma alatt. Vonzott a kíváncsiság Magyarországra, mert meg akartam ismerni, miként alakul át egy állam világnézeti zsmrnokságból szabad és demokratikus politikai közösséggé.

Gondolj bele, alkotmányunk mennyire hasonlít az egykori sztálinista alkotmányokra! A miénk teokratikus köztársaságot ír le, amelyben minden hatalom és törvény az iszlám elvein alapul, és az emberek jogai is csak a vallási parancsoknak alárendelve érvényesülhetnek. Az 1949-ben elfogadott magyar alaptörvényben meg minden szocialista volt: a tulajdon, a gazdaság, a nevelés, és az alapvető jogokat úgymond a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kellett gyakorolni. A két rendszerben az is közös, hogy az igazi közhatalom alkotmányon kívüli: ahogy nálunk főpapok és hithű jogászok hatalmaskodnak a választott testületek felett, úgy basáskodtak egykor kommunista pártvezérek és pártkatonák a magyarországi intézményeken.

Ideérkezéskor első dolgom volt, hogy tüzetesen megismerjem az 1989-ben megújított magyar alkotmányos berendezkedést. Képzeld, Rusztem, egy minisztériumi tisztviselő fogadott, és ragyogó demokrácia képét tárta elém. Hatalommegosztás van, az emberek jogait védik a bíróságok, az Alkotmánybíróság és az országgyűlési biztosok. Nálunk viszont keserű az arabok, a beludzok és a kurdok sorsa, hátrányok sújtják a keresztényeket, a zsidókat és a zoroasztristákat, megaláztatásokra kényszerülnek a nők. Ezért házigazdámat faggattam a jog- és esélyegyenlőség magyarországi védőbástyáiról. Azt mondom neked, a földkerekségen egyedülálló intézményrendszer működik itt. Mindenfajta hátrányos megkülönböztetés ellen fellép az Egyenlő Bánásmód Hatóság, a nemzetiségek jogaira külön ombudsman figyel, rendelet írja elő a kisebbségek napjának megünneplését, és a kisebbségek érdekeit védők minden évben emlékérmét és pénzt kapnak. Mindezek mellett a romák helyzetének javítása érdekében egy közalapítványt tartanak fenn, és néhány hónapja Roma Integrációs Tanácsot hoztak létre. De gondot fordítanak a nőkre is: szintén új intézmény a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanács.

Napjaimat most azzal töltöm, hogy az állami szervek gyakorlatával ismerkedem. Könyvtárakba járok, sokat internetezem (itt nincs

tartalomszűrés és letöltési korlátozás, mint otthon), kávéházakban diákokkal beszélgetek. A minisztériumi titkár megígérte, hogy elkísér néhány főhivatalba, hadd lássam belülről is az alkotmányos demokrácia hétköznapi működését. Közben persze figyelem a hazáról jövő híreket is. Ilyen messziről látszik csak igazán, milyen gyalázatos politikai rendszer van nálunk. Tudok arról, hogy már megint leverték a nőnap felvonulást, és bebörtönöztek sok résztvevőt. Olvastam, hogy a Soraje Negabane Kvanune Asszasszi, amelyet nyugodtan hívhatunk a tizenkét kóhitú bizottságának, valláserkölcsei elvárásait rendületlenül kéri számon a törvényhozó Majlison. Elképesztő, hogy ez a testület dönti el azt is, hogy ki indulhat az elnökválasztáson. Emlékszel, Rusztem, milyen galádságok kellettek ahhoz, hogy Ahmadinezsád elnök legyen?

Erről jut eszembe: Iránban is van egy hivatal az elnök mellett, amely a nők társadalmi helyzetének javításával foglalkozik. Ahmadinezsád olyan nőt bízott meg a vezetésével (a neve most nem jut eszembe), aki egyáltalán nem ért az ilyesmihez, viszont állhatatos vallási fundamentalista. Egyre világosabban látom, hogy fontosak az alkotmányos intézmények, de legalább olyan lényeges, hogy rátermett emberek kerüljenek a főtisztviselői állásokba. Végtére is a hivatalos személyek gyakorlati cselekvése során valósul meg az, amit itt, Nyugaton jogállamnak neveznek. Arra nincs ellenszer, ha politikai megfontolások és alkuk eredményeként korlátozott törvények jutnak hatalomhoz. Márpedig így apránként szét lehet porlasztani a legjobb alkotmányos berendezkedést is. A következő hónapokban választ keresek arra, hogyan is van ez Magyarországon. Leveleimben beszámolok, mire jutottam.

(2007)

[Távol Európától]

Üdv, Arszlán, jó, hogy hírt adtál magadról és utazásod újabb állomásáról. Nekem még van pár hónapom ezen a kampuszon, de már beadtam a pályázatomban egy ösztöndíjra, hogy maradhassak még egy ideig. Az eddig itt töltött idő nem volt hiábavaló. Tanultam, barátaim száma nőtt, és alaposan megismertem ezt az izgalmas országot, amelynek közéleté, mondhatom, szörnyű állapotban van.

Két hatalmas tábor áll szemben egymással, és a köztük lévő küzdelem inkább háborúra hasonlít, mint politikai vitára. A viaskodók nem mutatnak semmi tiszteletet egymás iránt, inkább akadálynak tekintik az ellenoldalhoz tartozókat. Nincs kérdés, amiben egyetértenének. Az államháztartási politikában az egyik oldal áldozatvállalást és lemondást vár az ország lakosaitól, a másik a versenyképességre hivatkozva elutasítja a magas közbevételeket. Az oktatás terén az egyik a tanszabadság rovására is segíteni próbál a hátrányos helyzetű kisebbségeken, a másik pedig még a szegregációs gyakorlatot is szóltalanul szemléli. Az egyik oldal nagyobb szexuális szabadságról és a meleg párok jogi védelmének bővítéséről beszél, a túloldal erre Szodomát és Gomorrát emlegeti.

A végtelenen megosztott országban a politikusok lehazaárulózzák és letolvajozzák egymást. Az egyik fél vezetőjéről emitt azt írják, hogy hazudozó, a másikhoz kötődő elnököt amott óriási hólyagnak festik le. Mindkét oldal nemzethalállal ijesztget, ha az ellenfél nyerné a következő választást. Vannak papok, akik azt haragják, hogy ha valamelyik hívó átszavaz a túloldalra, meg kell gyógnia bűnét.

Mindeközben sanda alkotmányjogi forradalom zajlik a törvényhozásban és a törvénykezésben. Amit az egyik oldal uralta képviselő-testület jogszabályba foglal, azt a másikhoz húzó bíróság alkalmazhatatlannak nyilvánítja. Nem számítanak a sok év alatt kimunkált jogelvek és precedensek, az új döntőbírók elszántan forgácsolják a jogrendet. A legfőbb törvényszék egyik elkeseredett bíróját az írta kollégáiról, hogy ilyen kevesen ilyen rövid idő alatt még soha nem tudtak ekkora változást elérni a jogban. Egy elemző meg hozzáfűzte: a jogi érvelések olyan silánnyá váltak, hogy az elsős egyetemisták megbuknának, ha hasonló hibákat követnének el.

Az egyetemen sok vita zajlik arról, hogyan lábalhat ki ez az ország a maga okozta nyomorúságából. Egy nagy hírű filozófus, aki

herkulesi elhivatottsággal oltalmazza az alkotmányos rendszert, azt tartja a fő bajnak, hogy a legtöbben félreértik a demokráciát. Azt hiszik, hogy egyenlő a többség uralmával, ezért azok akaratainak kell érvényesülnie, akik a szavazásokon és a választásokon ötven százaléknál jobb eredményt érnek el. Így a győztesek és támogatóik mindenütt a másik fél elnyomására törekednek. Csakhogy a többségi elvnek csekély köze van a demokráciához. Magánügyekben egyszerűen nincs helye közösségi szavazásnak: mindenki maga dönthet a párválasztásról, a vallási hovatartozásról, a szabadidő eltöltéséről, és így tovább. De, teszem hozzá, a közügyekben sem tartjuk mindig elfogadhatónak és kivihetőnek a többségi elvet: háborúban aligha lehetne ilyen módon eldönteni, hogy kiket vigyenek el katonának. És miféle demokrácia volna az, amelyben a többség kedve szerint felforgathatná az alkotmányos alapszerkezetet, átszabhatná a legfőbb hatalmi intézményeket és az egyéni jogokat? Képzeld el, mi lenne, ha szavazás döntene a morális igazságokról. A többségi elv leginkább az egyéni képviselők megválasztásánál és a törvényhozásban érvényesül, de csak azért, mert máshogy nemigen lehetne elfogadható döntést hozni. Bár belegondolva, hogy az athéniak sorsolással választották vezetőiket, nem sokat romlana a parlament színvonala, ha a képviselők ma is így nyernék el megbízatásukat.

Egyszóval most már úgy vélem, a többségi felfogás semmit nem mond arról, hogy mi a jó a demokráciában. Ezzel szemben a demokrácia közösségi felfogása két olyan előfeltevésen alapul, amely megvilágítja ennek a politikai berendezkedésnek az értékességét. Az első az egyenlő figyelem elve: a közösség döntéshozóinak kellő körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell meghatározniuk a jogosultságok és a kedvezmények elosztásának szempontjait. A politikai közösség gyengébb tagjainak éppen annyi joguk van a kormányzat figyelmére és tiszteletére, mint amennyit az erősebb tagok ki tudnak harcolni maguknak.

A második az önkormányzás elve: miként el kell fogadni, hogy minden ember maga felelős saját életének alakításáért, úgy komolyan kell venni azt is, hogy a demokrácia a politikai közösség egyenjogú tagjainak önkormányzata. Ezért mindenki ugyanolyan jogokkal vehet részt a közéleti vitákban és a választásokon. Tehát nem az a demokrácia, ha a többség uralkodik, hanem az, ha a különféle többségekhez és kisebbségekhez tartozók egy közösséget alkotnak.

Ezek az elvek nem csak egy filozófus szeme előtt lebegő látomások. Jól lehet érvelni amellelt, hogy tükröződnek az ország

alkotmányában, és kihámozhatók a korábbi intézményi gyakorlatból is. Ám úgy látszik, a közeljövőben nem várható nagy változás, az alkotmányrontás folytatódik. A derűlátást mégsem érdemes feladni, már csak azért sem, mert ez a legjobb ellenszer a szakadatlan gyűlölködéssel együtt járó görcsökkel és kedvtelenséggel szemben. A modern patrióták szerint bizakodásra ad okot, hogy a nemzet büszkén meríthet dicső forradalmi múltjából és az etnikai, vallási türelem több évszázados hagyományából. Közös siker a politikai intézmények létrehozása is, azok kisebb kiigazítással igenis működőképesek.

Hát, kedves Arszlán, így mennek a dolgok távol Európától, az Egyesült Államokban.

(2007)

[Az alkotmány mumusa]

Képzeld, Rusztem, Magyarország alkotmányjogi folklórában különös babonát figyeltem meg. A vezető politikusok azt hiszik, ha a nyilvánosság előtt kimondják az „alkotmányozás” vagy az „alkotmányreform” bűvszót, egy csapásra megnő az ismertségük és a népszerűségük, emellett az ország sorsa is jobbra fordul. Korábban az Országgyűlés elnöknője vetette föl, hogy új alaptörvényt kell készíteni, majd az előző, megbukott kormányfő (aki most utazó nagykövetségként járja a világot) nonszensz javaslataival majdnem fejtetőre állította az alkotmányos rendszert. A mostani igazságügy-miniszter a korábbi rítusok hatástalanságából azt a tanulságot vonta le, hogy még elbűvölőbbé kell tenni a varázsigét, amely már így hangzik: „alkotmánykonszolidáció”.

Úgy látom, a hókuszpókusz nem volt hiábavaló. Majdnem mindenki igazat ad a miniszternek abban, hogy új alaptörvényre van szükség, és – egy-két kivétellel – javaslatait is támogatják. Varázslatos, ahogy az egyébként mindenben rivalizáló két nagy párt egyetért az alkotmány-átalakítás egyik sarkalatos részével, a két-harmados törvények visszاسzorításával.

Rusztem, nekem valami mégis azt súgja, hogy nem várnak vigesztendők az új alkotmány ígézetébe került országra. Inkább azt mondom, rossz szellem szabadult ki a palackból. Nehogy félreérts, önmagában az alkotmány megújítása nem ördögi elképzelés. Az alaptörvényt 1989-90-ben azzal a céllal alkották meg, hogy megfelelő kereteket biztosítson a demokratikus átalakuláshoz. Tehát átmeneti időre készült, s bár nincsenek benne ideiglenes rendelkezések, magán viseli az akkori küzdelmek és a sietős szövegezés nyomait.

A legkomolyabb gond azonban nem az alkotmány szövege, hanem az, hogy egyik politikai erő sem tekinti tiszta szívvel saját gyermekének a demokratikus többpártrendszer megalapozó alkotmányt. Pedig szerintem a létrehozott államszerkezet kiállta az idő próbáját, és semmivel sem rosszabb, mint a nyugati struktúrák, ezért nincs ok a legfőbb intézmények átszabására. Olvastam egy hírneves magyar filozófus írását, amely szerint az alkotmány megújításának az adhat értelmet, ha az országgyűlési pártok közösen megerősítik a köztársaság 1989-ben kigondolt berendezkedését, és pótolják a szöveg néhány hiányosságát. A politika alkotmányos kereteinek többlépcsős átalakítására számos külföldi példát

ismerünk. Lengyelországtól a Dél-afrikai Köztársaságig sok helyen cserélték le a demokratikus átmenet alkotmányát a véglegesre. Ezért az a döntő, hogy a politikusok változtatási ötletei a rendszer megszilárdítását szolgálják-e.

A miniszter diagnózisa szerint állandó közjogi vitákat okoz, hogy az alkotmány szűkszávu, ezért ki kell fejteni például a piacgazdaság, a tulajdon, az esélyegyenlőség fogalmát, és meg kell határozni a többi hasonló kifejezés tartalmát. A részletező alkotmányt állítólag így majd könnyebb lesz értelmezni és betartani. Hát én máshogy tanultam. Érdekes, hogy a hangadók többsége nem látja, hogy az alkotmányos viták a demokrácia velejárói. A baj akkor kezdődne, ha az alaptörvény szövegét felpuffasztanák. Az alkotmány ugyanis a politikai közösség alapdokumentuma, ezért hosszú időre szól. A társadalmi viszonyok viszont folyamatosan változnak, újabb és újabb kérdések merülnek fel. Ha ezekre az alkotmány részletes válaszokat próbálna adni, akkor két rossz lehetőség közül lehetne választani. Vagy folyamatosan hozzá kellene igazítani a változásokhoz az alaptörvényt, ami szétforgácsolná a szöveget és növelné a belső ellentmondásokat, vagy pedig az alkotmány betarthatatlanná válna (különösen a módosításhoz szükséges többség hiányában), és az ország legfontosabb jogszabályából történelmi hősirat lenne. Nem csupán alkotmányesztétikai toposz, hanem hosszú időnk tapasztalata, hogy az időálló alkotmány szűkszávu, s a törvényhozásra bízva az államszervezési részletek kidolgozását, és a bíróságokra az alapjogok érvényesülési körének meghatározását.

„Építsük be az alkotmányba az Európai Unió normáit és a hazai alkotmánybíráskodás eredményeit” – javasolja a miniszter. Az első felvetés blöff, a második szokatlan és veszélyes újítás. A modern demokráciák úgy működnek, hogy az alkotmányos ügyekben eljáró bíróságok az alaptörvény általános rendelkezéseiből vonnak le következtetéseket az egyedi esetekben. Az ítélezés során elvi tételeket tartalmazó precedensek jönnek létre, amelyek a későbbi döntések alapjául szolgálnak. A „megkülönböztetés művésze” révén a bíróságok olykor el tudnak térni a mintaadó határozatoktól, így rugalmasan alkalmazkodnak a változó körülményekhez és közfelfogáshoz. Ha elkezdenék beilleszteni az alkotmányba a bíráskodás elvi tételeit, akkor nem az alkotmánybírák alkalmaznák az alkotmányt, hanem az alkotmányozó hatalom igazodna a bírákhoz. Az alaptörvény elveszítené szilárdságát, a bíráskodás pedig rugalmasságát. Persze léteznek olyan alkotmánybeli

rendelkezések, amelyek valaha bírói döntésekben kristályosodtak ki (például a fogvatartottak bíró elé állítása). Ám az egyediből az általánosra való következtetés logikája alapján csak az angol alkotmányfejlődés írható le, amelyben viszont nincs a jogrendszer csúcsán álló, elkülönült alkotmány.

Tegyük fel, Ruzsem, hogy a miniszter pontatlanul ismertette terveit, s igazából az alkotmány technikai helyesbítésére és a politikai közösség egységét jelképező megerősítésére törekszik. Mikor lehet erre valós esély? Akkor, ha a parlamenti pártok az alkotmány keretein belül vitáznak, és egységesen a köztársaság államberendezkedésének megszilárdítását, esetleg kiigazítását kívánják. Most ennek épp az ellenkezőjét tapasztalom. A kormányoldal és az ellenzék még abban sem ért egyet, hogy kik a magyar politikai közösség tagjai, vagyis az alkotmány alanyai, mivel különféleképpen ítélik meg a szomszédos országokban élő magyarok jogállását és a hazai kisebbségek jogvédelmét. Továbbá arról sem vagyok meggyőződve, hogy mindkét fél fenntartani és megerősíteni akarja a parlamentáris rendszert, nem pedig lebontani. Látja ezt a miniszter is, aki elismerte, hogy a közeli jövőben nincs esély az új alkotmány elfogadására, ennek ellenére végigviszi a szakmai előmunkálatokat. Nem értem, hogy miért. Alkotmánytervezetekkel és tanulmányokkal tele vannak a könyvtárak. Az éleve kudarcra ítélt folyamat csak erősíti azt a tévhitet, hogy a szedett-vedett alkotmány okozza az ország bajait. A kezdeményezés céljával ellentétes hatást ér el: nem növeli, hanem csökkenti az alaptörvény legitimitását.

Érveimmel szemben felvethető, hogy a pártok készek együttműködni, hiszen az ellenzék támogatja a kétharmados törvényeket felsoroló alkotmányszakaszok visszametszését, és helyettük az alapjogi rendelkezések részletezését ajánlja. Köztudott, hogy a kétharmados törvények csökkentik a parlamenti többség hatalmát. Ez ritka megoldás, az egyes országokban sok más alkotmányos eszköz létezik a hatalmak ellensúlyozására. Az Egyesült Államokban, Németországban és más föderális rendszerekben a központi kormányzatot korlátozza a tagállamok autonómiája, a parlamentet belülről fékezi a második kamara. Néhány országban kötelező egyes törvényeket hatálybalépésük előtt alkotmányossági kontroll alá vonni. A legtöbb demokratikus államban lehetőség van a közigazgatási és a bírósági döntések alkotmányossági felülvizsgálatára. Magyarországon nem léteznek ilyen intézmények, a többségi kormányzást elsősorban a jogszabályok alkotmánybíró-sági vizsgálata ellensúlyozhatja. Ezért a kétharmados törvények

megszüntetése csak megfelelő biztosítékok egyidejű kiépítése esetén lenne elfogadható.

Nagyon tanulságos, hogy a pártok nem közösen keresik a hatékony alkotmányos garanciákat, hanem együtt rongják le az alkotmányt. Ha megvalósulna a miniszter elképzelése, akkor az a jogvédelem gyengülését eredményezné. Egykor Alexander Hamilton meggyőzően érvelt amellett, hogy minél részletesebben szól az alkotmány az alapjogokról, annál nagyobb veszélybe kerül az egyéni szabadság. Ennek oka, hogy az „alapjogi biztosítéknak” nevezett sok feltétel, kivétel és korlátozási lehetőség olyan beavatkozási jogkört ad a kormánzatnak, amely egyébként nem következne az alkotmányból. Ami ma még kétségbe vonható jogkorlátozás, az a bővítés nyomán az alkotmány vitathatatlan része lesz. Persze könnyű volt Hamiltonnak felismernie ezt az összefüggést: ő még találkozott az alkotmányosság szellemével.

(2005)

[Adu ász]

Látom, Arszlán, hogy a posztkommunista szellemi színvonal sokkal alacsonyabb, mint az elvárásaid. De hát az alapjogok elsőbbségének tana máshol sem magától értetődő. Most nem Iránra gondolok, hanem a nyugati államokra, amelyek mindenféle indokot felhoznak, ha nyers érdekeik a jogok félretételét kívánják. A kormányzati politikák ritkán követik a jogbölcséleti felismeréseket. Hogy mást ne mondjak, én is csak most értettem meg, mi a gyakorlati értelme Dworkin hasonlatának, hogy az alkotmányban felsorolt alapvető jogok olyanok, mint az adu a kártyajátékban. Leírom, hogy miben látom elmélet és gyakorlat konfliktusát.

A tézis szerint az alapjogok magasabb rendűek a kormánzat különféle társadalompolitikai, hasznossági megfontolásainál, ezért senkitől sem tagadhatók meg pusztán általános társadalmi előnyökre hivatkozva. A politikai döntéshozók és véleményformálók gyakran mégis úgy tesznek, mintha nem ismernék a kártyalapok erejét, hiszen az alapjogok nap mint nap háttérbe szorulnak a nyers nemzetgazdasági érdekek és az állítólagos pénzühiány miatt. Például az egyes kormányzati dokumentumok és bírósági ítéletek internetes nyilvánosságáról, a börtönviszonyok jobbításáról és a jogorvoslati rendszer átalakításáról kibontakozott vitákban már-már úgy tűnik, hogy a „magas költség” az ütőkártya a klasszikus alapjogokkal szemben.

Ám önmagában a ráfordításokra hivatkozni üres állítás, ugyanis az összes alapjog pénzbe kerül a társadalom számára. Például a gyülekezési jog biztosításának minden esetben könnyen kiszámítható rendőrségi költségei vannak. A szabadságuktól megfosztott gyanúsítottak és pszichiátriai betegek bíró elé állítása is közkiadásokkal jár. Sőt az alapjogok érvényesülése akkor is szűkös társadalmi forrásokat emészt fel, amikor nem nyilvánvalóak a pénzügyi kihatások. Mivel a rendőrséget korlátozzák az alkotmányban elismert alapvető jogok, nehezebb és drágább fenntartani a közrendet. Vagy a gyülekezési szabadságnál maradva: a köztéri politikai rendezvények, a nagyobb büntetések óhatatlanul akadályozzák a tömegközlekedést és a környéken lakókat, s mindez költségeket okoz. Tehát nem az a kérdés, hogy sokba kerülnek-e az alapjogok, hanem az, hogy elsőbbséget kell-e nyerniük más, értékes célokkal szemben. A választás ugyanis elkerülhetetlen.

A gyakorlatias amerikai jogfelfogások szerint legtöbbször maga a költség-haszon elemzés is segíthet abban, hogy az alapvető

jogok mellett döntsünk. Az egyes kormányzati és bírósági dokumentumok kötelező internetes publikálása az információszabadságot bővíti. Ha a kiadásokat szembeállítjuk azzal, hogy a közérdekű információk megismerése hozzájárul a hatalmi visszaélések, a korrupció megelőzéséhez és feltárásához, akkor az egyenleg pozitív lesz. Komoly társadalmi előnyökkel jár az egészségügy terén biztosított önrendelkezési jog is, hiszen az orvos-beteg kapcsolat akkor a leghatékonyabb, ha a kellően tájékoztatott beteg aktív szerepet kap a kezeléstről való döntésben, és ezért az orvosi előírásokat is jobban betartja. Könnyen belátható, hogy az így elérhető gyors gyógyulás csökkenti az egészségügyi költségeket.

Mindebből nem az következik, hogy az alapjogok csak akkor jutnak elsőbbséghez, ha több haszonnal, mint kiadással járnak a társadalom számára. Dworkin azt mondja, hogy az emberek alapvető jogainak elismerésével az alkotmány a legfontosabbnak tartott értékeket fogalmazza meg. A politikai közösség tagjainak életét és magánszféráját védő, valamint közéleti részvételét biztosító jogsultságok jelentősége éppen abban áll, hogy megsértésüket nagyon komoly dolognak tekintjük, és a társadalompolitikai hatékonyság terén hajlandóak vagyunk megfizetni az árát annak, hogy e jogok érvényesüljenek. Tagadhatatlan, hogy a jogok sokszor kockázattal járnak: ha az alkotmány nem korlátozná a rendőrséget, és nem védené a gyanúsítottakat, eredményesebb lehetne a bűnüldözés. Itt van például a Bush-kormányzat szégyene, a foglyok módszeres kínzása. Ezt nem azért indokolt elítélni, mert a sanyargatással kicsikart vallomások sokszor tévútra visznek, hanem azért, mert az alkotmányos demokrácia azon alapul, hogy mindenkit teljes értékű embernek tekintünk, és senkivel szemben nem tartjuk megengedhetőnek a kegyetlen, embertelen bánásmódot.

Az országok költségvetése persze mindig szűkös, ezért nem lehet nyakló nélkül költeni a pénzt. De szigorú a mérce, ha alkotmányos preferenciákról, különösen, ha alapjogról van szó. Az alkotmányban felsorolt egyéni jogok nem vonhatók el teljesen, és megszorításukhoz vagy kiteljesítésük megakadályozásához is különleges indok kell. Az állam által egyoldalúan biztosított jóléti juttatásokat és más, nem az alkotmányból következő jogokat viszont meg lehet vonni, súlyos gazdasági indokokkal akár azonnal is. Például az amerikai joggyakorlat személyes meghallgatást és ésszerű indoklást vár el az ilyen juttatások elvétele előtt.

Dworkin úgy fogalmaz, hogy az emberek egyenlő szabadságát előmozdító jogok intézménye nem Isten adománya, hanem a

politikai közösség bonyolult gyakorlata, amely költségesebbé teszi a kormány általános társadalmi előnyöket célzó munkáját. Azt hiszem, Arszlán, nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is nehéz elfogadtatni, hogy ha rangjukon kezeljük az adu értékű jogokat, az alkotmány attól még nem lesz az ördög bibliája.

(2005)

[A begyulladt állam]

Szia, Rusztem, a tévécsatornák és hírportálok nem túloznak, óriási a felfordulás Budapesten. Bár az utcai harcok szerencsére hamar véget értek, a politikai mozgolódás és a feszültség miatt kiszámíthatatlan, hogy mi lesz itt. Jól látja az Economist elemzője, ez az ország tényleg olyan, mint egy lázas beteg. Az eseményekből engem a rendőrség fellépése és a gyülekezési szabadság értelmezése érdekel leginkább. Az orvosi hasonlatot továbbgondolva: a jogi doktorok figyelmen kívül hagyják a természet törvényeit.

Celsus római orvostudós írta le először, hogy a vöröses, meleg, fájdalmas és duzzadt gyulladással a szervezet természetes választ ad valamilyen sérülésre vagy fertőzésre. Hasonlót mondhatunk a társadalomban a gyülekezési szabadságról: ha valami nincs rendjén a közügyekben, az érintettek sokasága izzó hangulatú tüntetéseken fejezi ki keservét. Gyulladás és gyűlés közös jellemzője még, hogy oltalmazó környezetben előbb-utóbb feloszlik, ellenkező esetben kiterjedhet az egész szervezetre, és akár teljes összeomlást is okozhat.

A magyar jogvédők már többször figyelmeztettek a gyülekezési jog kóros elemeire: a törvény néhány hibájára, és még inkább a rendezvények megtiltásával kapcsolatos rendőrségi önkényre. Aztán most úgy alakult, hogy a tüntetések politikai és orvosi értelemben is majdhogynem élethalálharcra váltak. Pedig két természeti törvényszerűség megértése segítene a bajban.

1. A beteg magas láza kockázatosabbá teszi a műtétet, és még nagyobb a veszély, ha az operáló orvos is lázas. Vagyis ebben a felhevült állapotban hibás az a kormányzati elgondolás, hogy módosítani kell a gyülekezési törvényt. Először pontosan meg kell ismerni az elmúlt hetekben hozott rendőrségi és bírósági döntéseket, és fel kell tárnai a jogértelmezési zavarok valódi okait. Álságos dolog a rendfenntartók és a politikusok hibáit leplezve a törvényt okolni. A szóba került szabályozási elgondolás ráadásul teljesen hasztalan. Nem arra gondolok, hogy az ellenzék úgysem szavazza meg a kétharmados törvény módosítását célzó kormánypárti javaslatot. Ki tudja? A módosítás azért hiábavaló, mert az elmúlt hetek nehéz eseteire próbál utólag megoldást találni. Csakhogy a következő tüntetéseken más jogértelmezési kérdések merülnek majd fel, a döntésképtelenek újabb lyukakat találnak a törvényben, és ismét paragrafusok szövegezésébe kell kezdeni. Régi felismerés, hogy rendkívül kazuisztikus jogszabályokkal sem lehet

minden esetet előre látni és megítélni. Arról nem is beszélve, hogy a jog uralmához feltételezni kell legalább egy kevés ésszerűséget. Ezért képtelenség a jogrendet kiforgató és magukból kivetkőző, eszement tüntetőkhöz igazítani a törvényt.

Következésképpen értelmetlen volna, ha korlátozó rendelkezésekkel duzzasztanák fel a jogszabályokat. Inkább a szinte mindig bekövetkező jogviták gyors rendezésére kellene eszközöket teremteni. A törvény szerint ma csak két esetben dönt bíróság: előzetesen akkor, ha a rendőrség megtiltja a bejelentett rendezvényt, és utólag, ha a rendőrség feloszlatta a tüntetést. Ez, ahogy a tapasztalat mutatja, kevés. Egy jó törvény egyrészt meghatározza az alkalmazandó elveket, másrészt biztosítja, hogy minden érintett (beleértve a hatóságokat is) kezdeményezhet gyorsított eljárást, harmadrészt széles döntési jogot ad a bíróságnak. Így lehet tisztázni a hirtelen felbukkanó jogi zavarokat, és a bíróság autoritását azok sem vonhatják kétségbe, akik nem értenek egyet a konkrét döntéssel.

2. Az ember nemcsak a jogi törvényeknek engedelmeskedik, hanem erkölcsi érzéke és az emberi természet törvényszerűségei is meghatározzák tetteit. Miért mondom ezt? Emlékezz a tudósításokra: amikor Gyurcsány kormányfő beszéde nyilvánosságra került, akkor feldúlt, de békés emberek sereglettek össze a Parlament előtt. A zavarodott rendőrség hirtelen választási gyűlésnek keresztelte át a megmozdulást, és ezzel indokolta tétlenségét. Ezzel szemben a törvényt magyarázók azt mondták, hogy a törvény tiltja a bejelentés nélküli gyülekezést, ezért azt fel kellett volna oszlatni. Nos, a következő két éjszaka a rendőrök megmutatták, milyen brutálisan tudják betartani a törvényt.

Hajlok arra, hogy az elégedetlenkedők és a rendőrök legelső reakciói voltak lélektanilag érthetők és erkölcsileg helyénvalók. Felzaklató hírek hallatán az embereknek néha összegyűlhetnekük támad, hogy tüstént megvitassák a történeteket, és kifejezzék véleményüket. Ilyenkor bajos elfogadniuk, hogy azonnal szét kell széledniük, mert nem jelentették be három-négy nappal korábban a rendezvényt. Az is érthető, ha a rendőrök ebben a helyzetben nem nagyon képesek rárontani a távozni vonakodó sokaságra.

Felfoghatatlan, miért ragaszkodnak mindenáron a törvény embertelen értelmezéséhez, amikor a rendelkezések értelmezhetők humánus és alapjogvédő módon is. Például a strasbourgi emberi jogi bíróság gyakorlatát követve kimondhatnák, hogy a bejelentési szabály értelemszerűen csak azokra a rendezvényekre vonatkozik, amelyeket előzetesen szerveznek, a spontán kialakuló összejövetelekre

nem. Ha megtisztítanák a gyülekezési törvényt a ráarakódott téves felfogástól, akkor észrevennék, hogy nem szól az azonnali, szervezetlen, napirend nélküli megmozdulásokról. Persze, nyugodtabb időkben érdemes pontosítani a törvényt, de szerintem addig sem a karhatalmi oszlatás a törvényes út. Akármit is mondanak az itteni főfejek, amíg nem fenyeget erőszak, a rendőrségnek az a dolga, hogy biztosítsa a közlekedést és vigyázzon a közrendre.

Igaz, ahogy te is láttad a felvételeken, az elmúlt napokban az erőszaktól is jutott bőven: egyfelől egyenruhások elleni támadások, másfelől példátlan rendőri kegyetlenség. Celsus azt írja, hogy a genny jó és dicséretre méltó, mert ha megtalálja a kivezető utat, tisztulással jár, és biztos a gyógyulás. De hogy milyen az alkotmányjogi sebtisztítás, az már a gyülekezési szabadságon túli kérdés.

(2006)

[Az állam orra]

Szia, Ruzstem, az utcai harcok körüli politikai viták nekem azt mutatják, hogy ebben az országban a konzervatívok forradalmárnak képzelik magukat, sok liberális meg a rendőrállam szolgálatába szegődött. Azzal egyetértek, hogy a liberális eszme az erős állam barátja. De nem abban az értelemben, hogy a rendőri brutalitást védelmezi, hanem abban, hogy a törvények uralmát támogatja.

A liberalizmus látszólag csak az állam korlátozásáról szól: az állami tiszttségviselők kizárólag jogszabályok alapján tevékenykedhetnek, és tiszteletben kell tartaniuk az emberek jogait. Ám a törvények uralma az állam elsőbbségét is jelenti: egyedül az alkotmányban felsorolt szervezetek hozhatnak a politikai közösség valamennyi tagját kötelező döntéseket. A választópolgárok ítélete alapján megalakuló parlament fogadja el a törvényeket, a kormány gondoskodik a végrehajtásukról, a bíróságok a törvények alapján eldöntik a jogvitákat. Mindezzel összefügg az is, hogy csak a törvényben felhatalmazott rendfenntartók alkalmazhatnak fizikai kényszert az állampolgárokkal szemben.

Persze a nem állami szervezeteknek is joguk van valamiféle hatalmat gyakorolni tagjaik felett. Az egyesületek, az egyházak, a gazdasági társaságok döntéshozó fórumai sok mindent előírhatnak a résztvevők számára. A törvények uralma abban nyilvánul meg, hogy az autonóm szervezetek kötelesek tiszteletben tartani a közhatalmi döntéseket, és összeütközés esetén az állam elsőbbséget igényel magának.

Miért mondom mindezt? Azért, mert van egy mező, ahol a magyar államot az orránál fogva vezetik. A labdarúgó-szövetség és a klubok világa ez. Az itt játszott futball más sport, mint amit a tévéből ismerünk, a meccseken ugyanis legtöbbször a huligánok és az ultrák műsora a legidegfejtőbb látvány. Ezek a harcos férfiak kedvük szerint támadják meg az ellenfelet, a bírót vagy bárki mást. Az erőszak kultuszát kifejező dalaikkal és transzparensseikkel gyakran politikai nézeteiket is kifejezik. A tévé ostromakor országvilágnak bemutatták, milyen forradalmi hevülettel vesznek részt a közéleti diskurzusban.

Egyik barátom, aki nagy focirajongó, elmagyarázta, hogy a látók harcosainak több klubnál komoly beleszólásuk lett az ügymenetbe, olykor még a tulajdonosváltást is befolyásolni tudják. Így érthető, hogy a sportág döntéshozói nemigen húznak ujjat a

huligánokkal, és ódzkodnak a jogszabályok betartásával rendet tenni saját házuk táján. Úgy is fogalmazhatok, hogy a labdarúgó-testületek nem idomulnak a jogrendhez, hanem saját érdekeik szerint próbálják átformálni azt. Ime néhány példa.

Jórészt a sportvezetők kezdeményezése nyomán néhány éve törvényes lehetőség van arra, hogy a szervezők névre szóló jegyeket adjanak ki, és egyéni azonosításra alkalmas beléptetőrendszert működtessenek, emellett kamerákkal megfigyelhetik a közönséget, és a bajkeverőket évekre kitilthatják a stadionokból. Mindehhez a büntető- és a szabálysértési törvény egyre duzzadó szankcióválasztéka kapcsolódik, így a nézőtéri kerítések és a rendőrségi kordonok környékén hadakozók akár börtönbe is kerülhetnek. A rendszer azonban csak a törvényben létezik. Miért? Az országos labdarúgó-szövetség elnöke és néhány klubvezető mondvacsinált kifogása szerint azért maradt minden a régiben, mert a jogszabály nem rendelkezik a szurkolók központosított adatbázisáról. Így a következő törvénymódosításig megvan a magyarázat a semmittevésre.

Van egy másik példám is. A szólásszabadság állhatatos védelmezői is azt mondják, hogy a futballpályákon hallható és látható egyik-másik szöveg gyűlöletet és erőszakot gerjeszt, ezért a szerzőket és előadókat bíróság elé kellene állítani. Mi történik helyette? A nagyobb egyesületeknél az évad elején a szurkolóknak be kell mutatniuk a drapériákat. A klubok a rendőrség részvételével – úgy mond – hitelesítik az elfogadhatóakat, és transzparens-beviteli engedélyeket adnak ki. Egyfelől ezt az előzetes hatósági jóváhagyást hívják cenzúrának. Másfelől meg teljes csődnek, hiszen hétről hétre személyekkel, csoportokkal, népekkel szembeni gyűlöletet ki-fejező lepedők borítják el a lelátókat.

A labdarúgólobbi tehát csúfot úz a jogrendből: ha a törvény feljogosítja a cselekvésre, akkor nem tesz semmit, ha meg nincs felhatalmazás, akkor a rendőrség bevonásával próbálja hitelessé tenni tevékenységét. Mindeközben az élelmesebbek a kis foci, nagy pénz szabályt érvényesítik a háttérben. Nemrég egy volt katonatiszt lett a labdarúgó-szövetség biztonsági szakértője, és azzal állt elő, hogy minden stadionban ugyanaz a cég legyen felelős a rendért. Hogy, hogy nem, ez az ember a futballpiacon meghatározó őrző-védő vállalkozás társtulajdonosa, emellett az egyik klubot is birtokolja. A hordák kordában tartásáról így nyilatkozik: „Aktív kapcsolatban állunk a szurkolói csoportokkal, pontosan tudjuk, kik a notórius rendbontók, mindig értesülünk a készülődésekről, tehát nincs szükségünk adatokra”.

Szóval zavaros, törvénytelen világ ez, amelynek kialakulását tetteikkel vagy mulasztásaikkal elősegítették az egymást váltó konzervatív és baloldali kormányok. Nem volt ez így három-négy évtizede, a futball-huliganizmus kezdetén, amikor egyszerűen rendőrök álltak szemben csirkefogókkal. A változást nagyon jól fejezi ki a leghíresebb magyar fociklub, a Ferencvárosi TC egyik szurkolói dalának két sora: „Nem is tudja tán a rendőrkapitány, hogy lopott az ingem és lopott a gatyám.” Eredetileg ez egy gúnyvers volt. Azt idézte fel, hogy az 1978-as focivébére készülő magyar válogatott angliai útján áruházi lopáson érték a rivális fővárosi klub, a Dózsa két játékosának feleségét, illetve menyasszonyát. Később a rendőr-szurkoló ellentétet kifejező dallá vált, ma pedig már az egykori FTC-játékos, Simon Tibor gyászdala, aki utcai verekedésbe keveredett, egy szolgálaton kívüli rendőr is ütlegette, és belehalt sérüléseibe.

Vagyis manapság a rendőrök, az őrző-védők, a sportvezetők és a huligánok jól ismerik egymás bűnlajstromát. Kapcsolataik kibozgathatlan hálója erősebb a törvények uralmánál.

(2006)

[Az alkotmány szakálla]

Ha csak egy rövid kirándulásra jöttem volna ide, azt mondanám, kedves Rusztem, hogy ezt az országot akár Homofóbiának is hívhatnák. Képzeld, az elmúlt hetekben megint egy sor keserű dolog történt: zaklatták a melegfelvonulás résztvevőit, és néhányukat meg is verték; az orvosi kamara honlapján és más közéleti fórumokon gyalázták a homoszexuálisokat; egy államtitkár coming outja meghökkentő eseménynek számított, és sokan azt tanácsolták neki, hogy fogja be a száját; mindeközben az Országos Választási Bizottság úgy foglalt állást, hogy az alkotmány tiltja a házasság kiterjesztését az azonos nemű párok kapcsolatára.

Vendéglátóm számonkérésnek vehette, amikor érdeklődni kezdtem, mert védekezve válaszolt. Higgyem el, mondta, itt is változik a meleg jogi és társadalmi státusa, csak lassabban, mint szerte a nyugati világban. Megtudtam, hogy az utolsók között, de ez az ország is eltörölte az azonos neműek szexuális kapcsolatát hátrányosan megkülönböztető büntetéseket. Alig több mint egy évtizede az itteni Legfelsőbb Bíróság még úgy tartotta, hogy a homoszexualitás „egészségtelen” és „közérkölcstől sértő”, azóta viszont számos határozat született a meleg egyenlő méltóságának védelmében. Pár éve nyíltan lehetett buzizni a parlamentben, még taps is járt érte, manapság azonban komoly közéleti szereplő már nem engedhet meg magának ilyenfajta faragatlanságot.

A legérdekesebbnek a meglegházasság ügyét tartom. Te is jól tudod, hogy évről évre nő azoknak a demokratikus államoknak a száma, amelyekben az azonos neműek is összeházazódhatnak. Magyarországon ma többségben vannak, akik ezt megengedhetetlennek képzelik, de a világos európai folyamatok lassacskán kihatnak a közgondolkodásra, és egyszer majd komoly készletét jelenthetnek a törvény megváltoztatására. Valami elmozdulás látszik: két év alatt huszonháromról harminc százalékra nőtt azok aránya, akik elfogadhatónak tartanák a meglegházasságot.

Így válik igazán érdekessé a kérdés. Az alkotmány ugyanis kimondja, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság intézményét. A jogtudósok egybehangzó értelmezése szerint ez a paragrafus kizárólag egy férfi és egy nő kapcsolatát részesíti védelemben. De honnan lehet ezt tudni, hiszen az alkotmány nem határozza meg a házasság fogalmát? A válasz az, hogy egyrészt napjaink közzelfogásából,

másrészt abból a kulturális hagyományból, hogy a házasság eredeti és tipikus rendeltetése a gyermeknemzés és -nevelés.

A köztudattól természetesen nem szakadhat el az értelmező. Ám az alkotmánynak olykor éppen az előítéletekből vagy tájékozatlanságból fakadó közvélekedéssel szemben kell megvédenie egyéneket és csoportokat. Továbbá a társadalmi felfogás változhat, és ahogy a meleg ügyében látjuk, változik is. Ezért ez a szempont egyszer majd a házasság kiterjesztéséhez segíthet.

Vegyük hát a másik érvet, a hagyományokat. Neked nem kell magyaráznom, Rusztem, hogy a szokások, erkölcsök és viselkedésmódok történetében a házasság mindig rugalmas és változó gyakorlat volt. A különböző közösségi formákban eltérő számú és életkorú résztvevők sokféle célú együttélését nevezték már házasságnak. Még a nyugati kultúrkörön belül is akad számos példa gyermekházasságra, többférjűségre és többnejűségre, a gyermekáldást ígérő szerelmi házasság pedig kifejezetten újszülöttű a vagyoni és hatalmi célú egybekelésekhez képest.

De ha egy pillanatra igaznak fogadjuk el a jogtudorok hitbéli hagyományképét, akkor sem világos, hogy az miért perdöntő. Az alkotmány más rendelkezéseit ugyanis nem múltbéli felfogásokhoz és meghatározásokhoz szokták igazítani. Amikor a demokráciát értelmezik, nem az athéni városállam felépítéséből következtetnek az alkotmány értelmére, de még csak nem is a másfél száz éve élt bölcs reformerek elméleteiből. Az embertelen, megalázó bánásmód tilalmának kifejtésénél nem szempont, hogy a kemény testi fenyegetésnek évszázados hagyománya volt az iskolákban és a fogdáknban. A sajtószabadság nemcsak azokra a sajtótermékekre vonatkozik, amelyek a múlt egy meghatározott időszakában léteztek, hanem az internetre és a digitális televízióra is.

Persze, a történetileg meghatározott ismereteink és meggyőződéseink nélkül nem érthetjük meg az alkotmányt. Tanulságnak mégis azt tartom, hogy az előfeltevések mellett a változó nyelvi és kulturális közeg is befolyásolja az értelmezést. Így hát abból kelle-ne kiindulni, hogy amit értelmeznék, az nem valami régimódi szokásgyűjtemény, hanem az egyenjogú polgárok és közösségeik morális jogait tartalmazó alkotmány.

Tudom, hogy az örökölt intézmények kiigazítása komoly megfontolást igényel. A dél-indiai bráhmínok egykori felfogása szerint a fiatalabb fivér csak a bátyja után nőszülhetett. A tarthatatlan szokással szemben azt találták ki, hogy az idősebb testvért összeházastották egy fával, és így már nem állt öccsének útjában. A faházasság

felett nehéz pálcát törni, hiszen jól szolgált a közösség érdekeit és céljait. Azért a nyugati államok szerencsésebb helyzetben vannak: nem csak azt választhatják, hogy az ósdi szabályokat fafejűen követik, vagy a szabályokat ósdi módon alakítják. Intézményeik arra valók, hogy a politikai közösség minden tagjának szempontjait mérlegre téve alkossák meg és alkalmazzák jogrendszerük normáit.

(2007)

[Az állam feje]

Rusztam, ne aggódj amiatt, hogy most a tézised elkészítésére kell koncentrálnod, és nem tudsz hosszabban írni. Lesz ez még fordítva is. Mindenesetre én is fabrikáltam egy minitézist az itteni politikai eseményekből. Messziről, a középkori perzsa költészettől és bölcslelettől indulok el. Emlékszel Szádi történetére, amelyben a király egy nagyhírű tanítóra bízta fiát, a trónörökösöt? Miután a fiú panaszkodni kezdett apjának a durva módszerek miatt, a király kérdőre vonta a tanítót. A válasz így hangzott: „Egy koldus vagy egy csavargó ezernyi nevetlenséget követhet el anélkül, hogy mások szavá tennék. Am ha az állam feje egyetlen bolond szót is ki-ejt, vagy a legcsekélyebb hibát követi el, az elvétett szó vagy a nem megfelelő cselekedet visszhangozni fog földrészekén át. Ezért sokkal nagyobb szigort kell felmutatni egy herceg nevelése során, mint a köznép fiainál.”

A régmúlt idők államai ritkán tudtak megfelelni a királytükörben leírt eszmének, ezért kevés bölcs és erényes uralkodó képét őrizhetik emlékeikben a népek. A mai alkotmányos köztársaságok más elvekben bízva szervezik életüket. Elutasítják a születési előjogokat és az örökölhető hatalmat, helyettük a nép felhatalmazásához kötik az államvezetést. Így a köztársasági elnök és más vezető tisztségviselők megbízatása – közvetlenül vagy közvetve – demokratikus választáson alapul. Ez a módszer szabad és egyenlő polgárok társulásává alakítja a politikai közösséget, de nem jár feltétlenül jobb eredménnyel, mint az egyeduralkodó rendszerek. Lengyelországtól (Kaczyński) az Egyesült Államokig (Bush) szép számmal találunk fafejeket és tökfejeket az államfők között. Hogyan lehet hát megközelíteni azt az ideált, hogy mértékadó és mértéktartó emberek legyenek a legmagasabb tisztségekben? Két dolog biztosan sok múlik: a közoktatáson és a közéleti vitán.

A perzsa bölcs nevelési tanítását nem célszerű követni. A születéskor meglévő társadalmi és természeti egyenlőtlenségek miatt azt nem állíthatjuk, hogy mindenkiből ugyanolyan eséllyel lehet köztársasági elnök. Viszont biztosan tudhatjuk, hogy felnőtté válva az ágrólszakadtaknak ugyanannyi joguk lesz a közügyekben való részvétellel és döntéshozatalra, mint a jómódúaknak. A poszt-kommunista országokban kevesen mondhatják el, hogy családjukban a mai alkotmányos kultúra szellemiségét adják tovább nemzedékről nemzedékre. A politikai berendezkedés annyira újszerű,

hogy a felnőtteknek is bőven van mit tanulniuk. Ezért döntő fontosságú, hogy az iskolákban milyen mintákat mutatnak a gyerekeknek, és mennyire sikerül megalapozni azt a szemléletet, hogy mindannyian egy nagy közösség egyenrangú résztvevői. Holnap is ugyanaz lesz a helyzet, mint ma: a képviselők és vezetők politikai bölcsessége tükrözi a választópolgárok előrelátását.

A közoktatás színvonala tehát kihat a legfőbb tisztviselők megválasztására. A közéleti vitákat pedig azért hozom elő, mert befolyásolják a már megválasztott vezetők látásmódját és cselekedeteit. Egy magyar költő, Eörsi István írta, hogy ha életünk nevelési regény, akkor megdermedésünk pillanatáig alakíthatjuk magunkat. Ez a gondolat hozzákapcsolható Sólyom Lászlóhoz, Magyarország államfőjéhez. Már megválasztása előtt lehetett sejteni, hogy elődeitől jelentősen eltérő, markáns szerepet játszik majd a politikában. Így is lett: legtöbb fellépésekor más felfogást jelenít meg mindkét előző elnökhöz képest. Elsődleges ezek között, hogy az alkotmányos értékek védelmezőjének mutatkozik. Hozzáállását azért kell nagyon figyelni, mert – mint tudjuk – az alkotmányjog nemcsak egy rögzített normaszövegből áll, hanem a közhatalmi intézmények változó gyakorlatából is. Ami ma meghökkentő újdonság, a jövőben bevett szokássá válhat. Sokat számít, miként viszonyul a többi alkotmányos intézmény az elnök lépéseihez, és milyen közéleti vita bontakozik ki a formálódó szerepekről. Az elnök és a köztársaság életének nevelési regénye is akkor haladhat megfelelő irányba, ha a nyilvánosság színterein értelmes diskurzus zajlik.

Ettől most távol van ez az ország. Részben a politikai környezettel, részben az államfő egyéniségével magyarázható, hogy sokan már-már vallásos áhitattal hajtanak fejet előtte. Úgy hiszik, ő az alkotmány apostola, aki egyedülként képes kinyilvánítani az alaptörvény helyes és hiteles értelmét. Mindenfelől kérelemmel fordulnak hozzá, hogy ezt vagy azt olvassa ki az alkotmányból: „vezesse le, hogy az egészségügyi ellátás szintje nem csökkenthető”, „határozza meg a közösségi tudatot a magyar nép számára”, „mondja ki, hogy a náciizmus rosszabb, mint a nációkkal való riogatás”.

Legalább ilyen számban vannak a teljes tagadók. Az elnök bármit mond, bármit tesz, felkapják a fejüket, és indulatos támadásba lendülnek. A személyes ellenszenv eluralkodása nagyon káros, mert az alkotmányvédők és alkotmányrontók csatározásakor mindig szükség van az elnök kiállítására. Róla biztosan állítható, hogy az alkotmányos demokrácia híve, az viszont nem világos, hogy mit kívánnak elérni a mindig átkozódók. A napokban az elnök két

évadnyitón is részt vett. Hétfőn felszólalt a parlamentben, és elvitatathatatlan erőfeszítéseket tett, hogy bizonyítsa, milyen súlyosan megveti az alkotmányosság radikális rombolóit. Arra is utalt, amiről egyre több tapasztalatunk lehet, mégis kevés szó esik, hogy mennyire népszerűvé váltak a kirekesztő eszmék a fiatalok körében. Az „antifasiszta egységfront” néhány tagja mégsem a szélsőségeket támadta az államfőre hivatkozva, hanem az államfőt a szélsőségekre mutogatva.

Egy héttel korábban az elnök beszédet mondott egy nógrádi falucska iskolai tanérvnyitóján is. Első mondataiban szólt a romákról: „Nem messze innen országos botrány kellett ahhoz, hogy harminc roma gyerek egyáltalán járhasson iskolába. Itt nincsenek elkülönített osztályok, és a cigány gyerekek is minden évben nyújtanak valamilyen kiemelkedő teljesítményt, akár a sportban, akár a továbbtanulásban. Mindezt a helybéliek nagyon jól tudják, az ország számára mondom el az eredményeket.” Nos, erről a kiállásról meg alig esett szó a sajtóban. A legnagyobb, magát antifasisztának tartó napilapnak egy gúnyos megjegyzésre futotta az iskolalátogató elnökről.

Szádi jól látta, hogy a tudás szorgalommal, állandó vitákkal és megfelelő időben hallgatással szereshető meg. Ezt gyakoroljuk mindannyian, az elsős kisdiáktól az államfőig.

(2007)

[Az alkotmány nyelve]

Azt mondom, Rusztem, mélységes mély a lélek kútja. Ide is eljutott a hír, hogy Akbar Gandzi nyílt levelet írt az ENSZ főtájtárának. Jó látni, hogy a világ minden tájáról mintegy háromszáz ismert szellemi ember támogatta aláírásával ezt a szenvedélyes igazságkeresőt. Jobban mondva, országunk ügyét pártfogolták, hiszen a szöveg arról szól, hogy az irániaknak ugyanúgy joguk van a szabadságra és a demokráciára, mint a többi nemzetnek, de az nem volna megoldás, ha az amerikaiak háborút zúdítanának a nyakunkba. Szóval, a világ másik felén ott van a mi vénséges Perzsiánk, ahol minden szabadságvágyat elfojt a zsarnoki hatalom. Rusztem, komolyan aggódom otthon élő csoporttársainkért, ami a szívükön, az a szájukon, csak nehogy őket is becukják, mint néhány éve Gandzsit, és azóta is sokakat.

Tudod, hogy nem istenítem a nyugati világot, de hát mindketten megtapasztaltuk, hogy a szerelem mellett a szabadság is finom dolog. Nem is értem, ebben a kis európai országban az emberek miért nem értékelik, hogy ilyen jó helyen és korban élnek. Képesek úgy alakítani sorsukat, hogy ez a szabad és demokratikus ország elviselhetetlen tébolydának látszódjon. A politikusok között vannak, akik kiskirálynak vagy egyenesen Napóleonnak képzelik magukat, és jócskán akadnak eszelős követők is. Mindennapos a szóbeli agresszió a sajtóban, és már megszokott a tettegesség a politikai megmozdulásokon.

Az elfojtott és feltörő indulatok javarésze szegről-végről összefügg az alkotmánnyal. Bár a hozzáértők szerint kiállja az összehasonlítást a többi demokratikus jogrendű állam alaptörvényével, a politikai élet hangadói nincsenek kibékülve vele. A mostanság kemény antikommunisták legfőbb baja, hogy a jogállami alkotmány megakadályozta a parttalan tisztogatásokat, az egykori pártemberek félreállítását. A dokumentum arra emlékezteti őket, hogy nem csináltak véres-verítékes forradalmat, meg kellett egyezni a hatalmi átmenetről. A kommunisták örökösei meg egyenesen vereségük mementójának érzik a szöveget. És persze vannak köpönyegforgatók is, akik egyformán vállalhatatlan múltjukat és jelenüket látják felderengeni a paragrafusok közül.

Mindezek ellenére az elmúlt hónapokban azt figyeltem meg, hogy a közéleti viták résztvevői legtöbbször az alkotmány sáncai mögül érvelnek. Az év úgy kezdődött, hogy Orbán pártvezérrel az

élen az ellenzéki képviselők lebontották a tavalyi utcai harcok miatt a Parlament körül felállított kerítést. Képesek voltak azzal érvelni, hogy a gyülekezési szabadság védelmében az alkotmányos demokráciákban bevett polgári engedetlenséget gyakorolják. (Vagy nem tudják, mi a civil engedetlenség, vagy cinikusan félremagyarázzák.) Másik példám a gyűlöletbeszédéről szóló folyamatos vita: a kormányoldal az emberi méltósághoz való jogra hivatkozva próbál szigorítani, az ellenzők a vélemény szabadság sérelmének tartják a nemrég elfogadott törvénymódosítást. Történt még, hogy a katolikusok pápája szót emelt a más országokban már kapható abortusztabletták ellen. Erre néhány itteni gyógyszerészár bejelentette, hogy nem szolgáltat ki fogamzásgátlókat, mivel az alkotmány biztosítja a patikusok lelkiismereti szabadságát. Ősszel vita kerekedett az otthon szülésről is: a szülészlobbi a gyermekek élethez való joga alapján próbálta kiharcolni Európa legszigorúbb rendeletét, a szembenállók az önrendelkezési jogot és a megalázó bánásmód tilalmát hangoztatták. Magyarországon a legnehezebb feladatok egyike, hogy megszűnjön a roma gyerekek elkülönített és színvonalatlan oktatása. Akik keresik az egyenlő bánásmód alkotmányos elvének megfelelő megoldást, azoknak a szemükre vetik, hogy akadályozzák a tanszabadságot. Tanulságos, hogy bármit is gondolnak a politikai ellenfelek, az alkotmány kifejezéseit idézik: az alapvető jogokat és a demokrácia elveit használva próbálják igazolni cselekedeteiket.

Azt figyeltem meg tehát, hogy a magyarok ugyanazt a nyelvet, alkotmányuk nyelvét beszélik, mégsem értik egymás szavát. Az alkotmány helyes értelméről szóló szükséges és fontos véleménycseréken túl végletes kizorítódsi zajlik. A közélet szereplői között vannak, akik legszívesebben teljesen átszabnák az alkotmányt. De nem jönnek elő nyíltan elképzeléseikkel, mert a dolgok kibeszélése fényt derítene arra, hogy rosszban sántikálnak. Ugyanis lelkük mélyén nem az alkotmánnyal van bajuk, hanem egymással, az alaptörvény viszont nem engedi, hogy bármit megtegyenek a mással szemben. Mivel saját gyarlóságukat képtelenek beismerni, a túloldalra mutogatnak. Vagyis azért nem érzik igazán magukénak az alkotmányukat, mert egy politikai közösségbe vonja őket azokkal is, akiket ki nem állhatnak.

Azt hiszem, Rusztem, a magyarok akkor lépnének ki ebből az ördögi körből, ha megbarátkoznának végre az alkotmány lényegével, és elfogadnák egymást a közösség egyenjogú tagjainak.

(2007)

[Szabadszáj]

Helló, Rusztem, mai tézisé - melyet magyarországi tapasztalataim erősítenek meg -, hogy a szabadságot mindenki szereti, az egyenlőséget nem. Elvégre az embernek kedves a saját élete, vagyona, magánszférája, világnézete. Elvárja, hogy a hatóságok ne háborgassák családját, rokonait, személyes és elvbarátait. Ha mégis önkényes eljárást kell megtapasztalnia, vérmérséklete szerint tiltakozik, védi az érdekeit. Ám mások hasonló szabadságáért már nem mindenki emel szót. És vannak olyanok is, akik egyenesen mások szabadságának korlátozását követelik: rács mögé a marihuánaszívókkal, diliházba a mentális sérültekkel, kifelé az idegenekkel.

A szabadság egyenlősége az alkotmányokban olvasható előírás, de nem a közállapotok leírása. Például a magyar közéletben jobbról nézve nem tűnik fel, miként bánnak a rendőrök a fogdán a romákkal, és milyen kevés esélyük van a hétköznapi ügyekben a gyanúsítottaknak az ügyészséggel szemben. De nyomban előtör a szabadságföltö hévület, amikor utcai harcosok és kormányellenes tüntetők kerülnek a büntetőeljárás szokásos húsdarálójába. Balról nézve - akár csak más országokban - a szólás- és sajtószabadság a legszentebb dolog a világon, de csak akkor, ha médiamunkás eszmétársakat sújt a bíróság indokolatlan szigorra. Ha viszont a túloldalról rútságokat kiabálnak át, akkor a bíróság dolga lemosni a gyalázatot, ha meg az ellentábor az utcára vonul, akkor a közrend védelmében minden megengedett.

Szabadság és egyenlőség látszólag összeférhetetlen, ezt mutatja a vélemény szabadság és az emberi méltóság ütközésének dilemmája is. Az egyik lehetőség, hogy engedjük a szabad szólást minden nyűgével és nyilaival, viszont így a kirekesztettség és a félelem érzése telepszik sok-sok állampolgárra. A jogi szankciók nélkül burjánzó gyűlöletbeszéd sértettjei úgy vélhetik, hogy nem egyenrangú tagjai a politikai közösségnek. A másik lehetőség, hogy a közhatalom az egyenlő méltóság nevében tiltani és büntetni kezdi az embercsoportokat sértő, gyalázkodó szövegeket. Így meg a vélemény szabadság enyészik el, hiszen a sérelmeknek és érzékenységeknek se vége, se hossza. Beszűkül a közéleti diskurzus, kiterjed az öncenzúra, lepadnak a kritikus művészi alkotások, felsokasodnak a bírósági stílusviták.

Rusztem, mindezek ellenére az itteni tapasztalatok abban erősítették meg engem, hogy az egyenlő szabadság nem megközelít-

hetetlen eszmény. Azt kell belátnunk, hogy jó néhány emberi jogi dilemmának, köztük a gyűlöletbeszédnek, nem jogi megoldása van. Figyeld meg például a cigányozást és zsidózást. Ha megnyitod a ciganybunozes.com vagy a kurucinfo.com oldalát, nyelvtudás nélkül is érzékelheted, milyen féktelen gyűlölet vezérli az írók szerzőit és a kommentelőket. De hát mindenkinek veleszületett és elidegeníthetetlen joga, hogy dagonyázzon a saját szennyében. Ezzel nem másokat sároz be, csak rajta lesz tagadhatatlan piszok. Amíg az ilyen szélsőségek valóban a szélen vannak, nincs ok aggodalomra. Mindenki tudja, hogy rasszisták, homofóbbok, vallási fundamentalisták voltak, vannak és lesznek. Más a helyzet, amikor a förtelmes szavak és szimbólumok megjelennek a mértékadó sajtóban és az alkotmányos politikai erők közléseiben. Magyarországon most ez a helyzet: tekintélyes politikai napilap címlapjáról ordít, hogy „Cigányok gyilkoltak Olaszliszván”, a legnagyobb ellenzéki párt százezres tüntetésén sereglenek a nációkkal való együttműködést is felidéző árpádsávos zászlók. Az ilyen látvány sokakban tényleg azt a képzetet keltheti, hogy ez itt nem az ő hazájuk, mert a fél ország követ vetne rájuk.

A kérdés az, hogy visszaszorítható-e a gyűlölködés jogi eszközökkel. A rémisztő jelképek betiltásáról minden demokratikus országnak vannak tapasztalatai, még a leginkább joglaspárti Egyesült Államoknak is. (Gondolj csak a restriktív joggyakorlatra az első világháború idején.) Számomra az itteni friss példák a legmeggyőzőbbek. A rendszerváltás után a nyilvánosság színterein megjelentek a szélsőjobb oldali eszmék hívei félelemkeltő jelképekkel és szólamaikkal. Válaszként a törvényhozás büntetendővé tette néhány meghatározott náci és kommunista jelkép nyilvános használatát. Mi lett az eredménye? Eljárás indult egy fővárosi söröző üzemeltetője ellen, mert vörös csillagokkal és más kommunista relikviákkal díszítette a vendéglőjét. Szintén eljárás indult egy sportszerkereskedő ellen, mert kitette a kirakatába az 50-es évek legendás focistája, Puskás Ferenc mezét, rajta az akkori magyar címerrel. És a büntetőbíróság elítélte egy kis szélsőbalos párt vezetőjét, mert egy sajtótájékoztatón vörös csillagot viselt a hajtókáján. Közben meg a hitleristák és a hungaristák olyan jelképeket találtak maguknak, amelyek nincsenek a törvényben.

Más országok jogi próbálkozásai is kudarcra vannak ítélve. Például a holokauszt-tagadókkal szembeni büntetőjogi fellépés eredménye, hogy csak nagy ritkán sikerül bíróság elé állítani az antiszemita sajtóhősöket, akik aztán az eszme elítélt mártírjaiként

hagyják el a tárgyalótermet. Gyakoribb azonban, hogy a törvény szerint fel kell menteni őket, ezért híveik vállán, bajnokként távoznak.

Azt hiszem, mindez jól szemlélteti, hogy nemcsak a jog határozza meg a politikai kultúrát, hanem a politikai kultúra is a jogot. Ezért lehet példaadó, hogy az őszi zavargások idején a magyar államfő félelemkeltőnek nevezte, és ezzel helytelenítette az árpádsávos zászlók használatát. A későbbi ellenzéki tüntetésen már nem voltak jelképek, és minden parlamenti párt megfontolásra méltónak mondta az elnöki intelmet. Így a magyarok akár bizakodhatnak is abban, hogy a komoly politikai erők megegyezése nyomán a kirekesztő jelképes beszéd csak a megrögzött szélsőségesek eszköze lesz.

A tanulság szerintem az, hogy a közös politikai cselekvés nem helyettesíthető jogi barkácsolással. Képzeld, ma mégis az történik, hogy a törvényhozás baloldali többsége a félelemre építi fortélyos politikáját. Kiútkereső engedmények és politikai gesztusok helyett a törvények trükkös szigorítására készülnek. Mivel az ellenzék egyetértése nélkül nem tudják bővíteni a rendőrség mozgásterét az alkotmányban vagy a szintén kétharmados gyűlekezési törvényben, megteszik az egyszerű többséget igénylő szabálysértési kódexben. Mintha a rendőröknek nem volna már ma is rendkívüli jogi fegyvertáruk. Mintha a szabályok ma nem tennének különbséget a békés tüntetők és a rendbontók között. És mintha nem figyelmeztetne számtalan tapasztalat: ha parancsoló paragrafusokkal tűzdelik tele az országot, akkor sem egyenlőség nem lesz, sem szabadság.

(2007)

[A fityiszszabály]

Üdv, Arszlán, ha jól értem, az az ottani konfliktus jogi forrása, hogy a bírói gyakorlat nem igazodik a változó politikai igényekhez, inkább kitart a korábbi jogelvek mellett. Mondhatom, izgalmas elméleti dilemma. Amióta isten kiszorult az alkotmányelméletből, az egyik legfontosabb kérdés, hogy ki a legfőbb törvénytevő. A modern demokráciákban máshol is előfordul, hogy az alkotmányt védő és értelmező főbíróság makacsul ellenáll a kormány, illetve a törvényhozók törekvésének. Ilyenkor a politikusok a legkülönfélébb praktikákkal és fenyegetésekkel próbálják megváltoztatni a bírák hozzáállását: visszametszik a bíróság hatáskörét, bologatójánosokra cserélik a nyakas figurákat, megkurtítják a bírák kiváltságait. Az ultima ratio pedig az, hogy módosítják az alkotmányt, és a következő ügyben a bírának már az új szöveg alapján kell ítélniük. Ám az is lehet, hogy nem a politikusok akarják lerontani az alkotmányt, hanem a bírák értelmezik rosszul, vagy talán az alkotmányszöveggel van baj. Hogyan tudjuk eldönteni, kinek van igaza? Két ellentétes példa, melyeket ismersz, segíthet a megoldáshoz.

1857-ben az Egyesült Államok legfelső bírósága arra jutott, hogy a fekete rabszolgák nem kaphatnak állampolgárságot, és számukra az alkotmány nem biztosít jogokat. A Dred Scott-döntés legsúlyosabb állítása az volt, hogy sértené a rabszolgatartók tulajdonhoz való jogát, ha a feketéket a politikai közösség tagjává emelnék. A küzdelem polgárháborúban dőlt el, végül a Kongresszus és a tagállami testületek három alkotmány-kiegészítésben ismerték el a feketék és az indiánok polgári és politikai jogait. A megújult alkotmány így új szemléletet követelt meg a főbíráktól. Ma itt a jobb egyetemeken úgy tanítják, hogy az Egyesült Államok a polgárháború utáni kiegészítésekkel vált alkotmányos demokráciává.

Végre volt időm átfutni a terrorveszéllyel kapcsolatos német alkotmánybírói döntéseket, melyeket Roza küldött nekünk. Ezek szemléltetik az ellentétes példát. Ugyebár a dolog úgy kezdődött, hogy tavaly a szövetségi alkotmánybíróság megsemmisítette azt a törvényt, amely lehetővé tette, hogy a légvédelem lelője az eltérített utasszállító repülőgépeket. Majd egy másik határozatban a főbírák kimondták, hogy a hadsereget nem szabad felhasználni a terrorcselekmények megelőzésére. Ez év februárjában pedig

korlátok közé szorították a rendőrség jogát, hogy az interneten keresztül titokban megfigyelje a számítógépeken tárolt adatokat. Mindegyik döntés vitákat kavart, de csak néhány keményvonalas politikus jött elő állandóan azzal, hogy módosítani kell az alkotmányt. Ahogy látom, a hangadó Wolfgang Schäuble belügyminiszterrel egyre inkább az a kép, hogy ő maga a legfőbb biztonsági kockázat, nem a feltételezett terroristák. A közfelfogás szerint az alkotmány keretei között kell hatékony eszközöket keresni az országlakosok védelmében.

Persze érezzük a különbséget a két ügy megítélése között, de nemigen tudjuk helytől, időtől és konfliktustól független, objektív mérce alapján eldönteni, mikor indokolt módosítani egy ország alkotmányát. Jó érv, hogy mindig az alkotmány rendeltetéséből induljunk ki, és nézzük meg, a változtatás erősítené vagy gyengítené-e a hatalommegosztás rendszerét és a polgárok védelmét az állam hatalmával szemben.

Én most egy egyszerűbb tesztet ajánlok. Vegyük alapul a gyűlöletbeszéd korlátozásáért folyó szakadatlan küzdelmet Amerikában és Európában. A parlamentben időről időre elfogadnak valamilyen törvényszöveget, amelyről kiderül, hogy alkotmányellenes. Ahogy írod, Magyarországon megint napirenden van a Büntető törvénykönyv kiegészítése, és már másodszor merült fel, hogy az alkotmányt is meg kellene változtatni, hogy állva maradjanak az új szabályok. Mivel korábban a kormányoldal, most meg az ellenzék javasolt alkotmánymódosítást, van esély arra, hogy előbb-utóbb összeérnek az összetartozó ötletek.

A vélemény szabadságot elismerő alkotmányszakaszok kétféleképpen bővíthetők ki. Az egyik elgondolás szerint kifejezetten a gyűlölködő beszéd tilalmáról kell rendelkezni, a másik az általános megfogalmazást részesíti előnyben: a vélemény nyilvánítás nem sértheti mások emberi méltóságát. A módszerek között azonban nincs igazi különbség. Mindkettő értelmezhető felesleges szaporításként, hiszen ahogy Európa más államaiban, úgy Magyarországon is büntetik a gyűlöletbeszéd számos formáját: a közösségek elleni uszítást, az önkényuralmi jelképek használatát és meghatározott személyek becsmérlését. A méltóság védelmét külön kiemelni meg olyan, mintha alkotmányba írnák, hogy csak emberek választhatók országgyűlési képviselővé.

Ha viszont érdemi korlátként fogjuk fel a kiegészítéseket, akkor nem csökken, hanem nő a megválaszolható alkotmányossági kérdések száma. A konkrét kivételtől az következne, hogy csak a

méltóság védelmében korlátozható a szólás? Az állam csak a gyűlöletbeszédet akadályozhatja? Vagy arról van szó, hogy az emberi méltóság nevében egyedül a szólásszabadságot szabad korlátozni, de más jogot nem? Alkotmányértelmező bírósági döntések sokaságára lenne szükség, hogy csillapodjon az egyszeri kivétel okozta zűrzavar.

Mindezek miatt azt mondom, mindig kézzelfogható mérce segítségével tudunk ítéletet alkotni, ha konkrét törvényalkotási törekvéshez akarják igazítani az alkotmányban elismert alapjogokat. Ez a lényegét megragadó, kisméretű képlet a *rule of thumb*. Legtöbbször hüvelykujjszabálynak fordítják más nyelvekre, de sokan az ökölszabállyal azonosítják. Akárhogy is van, az alkotmányelméleti állásfoglaláshoz mindkettő szükséges: lazán szorítsuk ökölbe a kezünket, és mutatóujjunk alatt dugjuk ki a hüvelykujjunkat.

(2007)

[A buszok emberi jogai]

Örülök, Rusztém, hogy téged is inspirálnak a szólás- és gyülekezési jog körüli hercehurcákról szóló tudósításaim. Rettentő, ami itt az utóbbi években az utcákon történik, és lehangoló, ahogy a jogi intézmények sodortatják magukat az eseményekkel. A rendszerváltás utáni első években fennkölt hangon idégették Jefferson hitvallását, hogy inkább a veszélyes szabadság, mint a nyugodt szolgaság. Most meg fásultan és tanácstalanul állnak: „Persze hogy nem kérünk a szolgaságból, de tényleg csak ez az alternatíva?”

Tudjuk, máshol is előfordul turbulencia a közéleti rendezvények kapcsán, ebben az országban viszont a kivétel lett a tipikus. Így a magyarok rendszeresen a saját bőrükön érezhetik a rossz döntések fájdalmas következményeit. Bármennyire keserves dolog ez, magában hordozza a hosszú távon hasznosítható tanulságokat. A vitatott esetek sokasága elősegítheti, hogy a jogi döntő fórumok közelebb kerüljenek a helyes mértékhez: ne azt akadályozzák, ami a szabadság része, és ne akkor tehetetlenkedjenek, amikor veszélybe kerül mások szabadsága. Legutóbb a strasbourgi emberi jogi bíróság mondott ítéletet két magyar esetről. A talán kiegyensúlyozási célból párba állított határozatok jól tükrözik a hazai állapotokat: az egyik döntés a magyar állam pártján áll, és képet ad az elfogadhatatlan tüntetői mentalitásról, a másik viszont a panaszosnak ad igazat, és ízekre szedi a rendőri és bírói jogalkalmazást. Én mégis úgy látom, hogy összességében a két ítéletnek nem nagyobb a haszna, mint a kára. Megmondom, miért.

Az állami szervek eljárását jóváhagyó strasbourgi döntés a budapesti Erzsébet híd hírhedt elfoglalásának történetét zárja le. (Az akciózó szélsőjobbosok azt híresztelték, hogy választási csalás történt, ezért az új kormány nem legitim.) A strasbourgi panaszos azok közé tartozott, akik a hídblokád felszámolása után a Parlament előtti téren mozgolódtak tovább, míg a rendőrség fel nem oszlatta a tömeget. A nemzetközi bíróság több indokkal igazolta a hatósági beavatkozást. 1) Az előzetesen be nem jelentett demonstráció nem spontán megmozdulás volt, ugyanis a vitatott országgyűlési választások óta eltelt két hónap, az eredményt a hazai jogorvoslati fórumok jóváhagyták, az eljárást a nemzetközi megfigyelők rendben találták. 2) A Kossuth tériek egy törvénytelen és közveszélyes hídlezárással kapcsolatban fejezték ki szolidaritásukat, ráadásul a résztvevők köre többé-kevésbé megegyezett a röviddel

korábban felszámolt blokádéval. 3) A rendőrség mintegy nyolc órán keresztül nem lépett fel ezzel a gyülekezéssel szemben, így lehetőséget biztosított a véleménynyilvánításra. 4) A tömegoszlatásra végső soron azért került sor, mert a tüntetés meggátolta a tömegközlekedést, és zavart okozott a közrendben.

A hídfoglalók ügyéből nem derül ki, hogy önmagában a tömegközlekedés zavartalansága milyen nyomós indok a gyülekezések korlátozására, mert a rendőrség rosszsziszemű bajkeverőkkel állt szemben. A Strasbourgban megítélt másik esetben viszont ez volt az egyetlen szempont. Az úgynevezett Baumag-károsultak ügye ez, akik részben a hiányos szabályok, részben saját meg gondolatlanságuk miatt hatalmas pénzeket veszítettek egy szerencsevadász vállalkozás bukásával. A károsultak többször próbáltak meg csendes tiltakozást szervezni a miniszterelnök otthona elé, még karácsonyestére is bejelentettek egy rövid demonstrációt. A rendőrség és a jogorvoslati fórumként eljáró bíróság azért utasította el folyamatosan a kezdeményezéseket, mert a mintegy húsz résztvevő – úgymond – megbénította volna a közlekedést az utcában.

Képzeld el, a magyar állam képviselője a nemzetközi bíróság előtt fenntartotta azt a magyarázatot, hogy a szóban forgó utcában túl keskeny a járda, és még buszok is járnak arra, ezért kellett megtiltani a demonstrációt. És mit mondott erre a héttagú bírói tanács? Azt, hogy a fényképek tanúbizonysága szerint a járda megvan öt méter széles is, ezért elfértek volna rajta a gyalogosok. Emellett a közlekedési vállalat menetrendje azt bizonyította, hogy karácsonyeste nem is járnak a buszok, ezért túlzott volt a magyar jogalkalmazók aggodalma, következésképpen az állam megsértette a panaszosok gyülekezési jogát.

A döntés lehet, hogy helyes, de az indoklás szerintem gólyalábakon járó nonszensz. Két lehetőséget látok. Előfordulhat, hogy a megújult strasbourgi bíróság felfogása szerint az előre bejelentett köztéri véleménynyilvánítások nem gátolhatják a tömegközlekedést. Ez gyökeres fordulat volna az emberi jogok történetében. Eddig úgy tudtuk, hogy a gyülekezési szabadság szükségképpen szűkíti a járókelők mozgásterét, és a nagyobb megmozdulások egy időre teljesen megakadályozzák a tömegközlekedést. Az ellentétes felfogásból az következne, hogy megszűnnek az utcai felvonulások, és egy helyben állva is csak néhányan demonstrálhatnak. Ennél valószínűbb, hogy a bíróság kíméletlen iróniával próbálta hatástalanítani a hazai jogalkalmazók magyarázatát. Csakhogy a dekonstruktív érvelésnek súlyos ára van: elfogadja azt az álságos

értelmezési keretet, hogy a járdák szélességétől és a buszok járat-sűrűségétől függ a köztéri gyülekezések megtiltása.

Ahogy a hídfoglalás-ügyben a tüntetők nem voltak jóhiszeműek, úgy a Baumag-ügyben a hatóságok jártak el rosszindulatúan, mert mondvacsinált indokot hoztak elő. Valójában nem az okozott problémát, hogy a kutyasétáltatóknak és a buszoknak meg kellett volna kerülniük egy háztömböt, hanem az, hogy a kormányfő lakása elé tervezték a tüntetést. Tehát ilyen esetben az jelenti az igazi dilemmát, hogy mikor akadályozható meg a közös véleménynyilvánítás a politikusok magánszférájának védelmében. És ha a közszereplőknek általában el kell viselniük a húszfős szóttan tüntetést, akkor kivételes megítélés alá tartozik-e a karácsonyeste? Leginkább azon múlhat a dolog, hogy a szervezkedők a véleményüket akarják-e kifejezni, vagy igazából a célba vett személy családi életét próbálják ellehetetleníteni. (Az előbbi alapjog, az utóbbi nem.) Mivel a strasbourgi bíróság a tagállam döntését vizsgálja felül, ebben az esetben nem kellett volna a részletekbe menni ahhoz, hogy világossá váljon: a gyülekezési szabadság nem alakítható közlekedésmérnöki szakkérdéssé a politikai szempontok leplezése érdekében.

(2008)

[Brown Strasbourgban]

Üdv, Arslán, Európában a strasbourgi bíróság működése, ha lehet, még érdekesebbé teszi az alapjogi bíraskodást, mint amilyen az Egyesült Államokban, ahol a szövetségi és tagállami ítélkezés viszonylag jól áttekinthető rendszert alkot. Azt látom, hogy az európai modellben az állami és a nemzetközi jogi bíraskodás valamilyen együttműködést feltételez, de nem világos, hogy van-e hierarchikus viszony ezek között.

Nemrég itt járt az Európai Roma Jogok Központjának egyik munkatársnője, és szuper előadást tartott *Brown és a strasbourgi gyakorlat* címmel. Azokat a döntéseket elemezte, amelyek kimondták, hogy diszkriminatív, ha a roma tanulókat elkülönített osztályokban helyezik el. Nagyon érdekes, ahogy az amerikai legfelső bíróságnak a *Brown versus Board of Education* ügyben fél évszázaddal ezelőtt hozott határozata hatással volt az európai emberi jogi ítélkezésre.

A strasbourgi bíróság 2007-ben, a *D. H. és társai kontra Csehország* ügyben dolgozta ki a roma kisdíákok iskolai elkülönítésére vonatkozó jogi mércét. Az eljárás tizennyolc roma beadványára indult. A panaszosok azt állították, hogy származásuk miatt a tanulási nehézségekkel küzdők számára létesített iskolákban helyezték el őket. Úgy érveltek, hogy a velük szembeni bánásmód általános gyakorlat része: Csehországban két, etnikailag elkülönített iskolarendszer működik, nevezetesen a normális iskolahálózat a többségi népcsoport számára, és speciális, alacsonyabb színvonalú iskolák a roma gyermekek számára. A strasbourgi beadvány előzménye, hogy a cseh alkotmánybíróság elutasította a panaszosok kérelmét. Az alkotmánybírák szerint semmi nem bizonyította, hogy a hatóságok diszkriminatív módon értelmezték vagy alkalmazták a jogszabályokat. Emellett a cseh bírák kifejtették, hogy nem az alkotmánybíróság dolga vizsgálni a jogesetek szélesebb társadalmi összefüggéseit.

Ezzel szöges ellentétben a strasbourgi Nagykamara megvizsgálta a csehországi szegregált iskolarendszer empirikus alapjait és történeti hátterét. Figyelembe vette a Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság jelentését, amely szerint „mintegy automatikusan” küldik a roma gyerekeket a szellemi fogyatékosok számára fenntartott iskolákba. Az adatok azt igazolták, hogy a Cseh Köztársaságban a roma gyerekek több mint fele speciális iskolába jár, és ez volt a helyzet Ostravában, a panaszosok lakóhelyén is.

A strasbourgi bíróság ezeket a bizonyítékokat megbízhatónak és megfelelő súlyúnak minősítette a közvetett diszkrimináció erős vélelmezéséhez. Ez azt jelenti, hogy a cseh állam intézményeinek tevékenysége – ha nem is kifejezetten a faji szegregációra irányult – elkülönítést eredményezett, és az államnak kellett volna igazolnia az elkülönítés indokoltságát.

A bíróság ezért úgy ítélte meg, hogy az állam nem tudott objektív és ésszerű magyarázatot adni a szegregált oktatásra, tehát megállapította: a panaszosok a roma kisebbség tagjaiként diszkriminatív bánásmódban részesültek, vagyis Csehország megsértette az európai emberi jogi egyezményben elismert jogait. Nekem úgy tűnik, a közép-európai régió többi országának is szólt a bírósági döntés indoklása, amikor kitért arra: a cseh állam nincs egyedül a romák iskoláztatásának problémájával, és elismerte, hogy az ország hatóságai – más államokkal ellentétben – legalább próbáltak tenni valamit a bajok enyhítése érdekében.

Vagyis a D. H. és társai kontra Csehország ügyben kialakított új követelmények lényege, hogy akkor is megállapítható a diszkrimináció, ha nem bizonyítható a konkrét esetben a panaszosok hátrányos megkülönböztetése, csak az, hogy az etnikai csoport, amelyhez tartoznak, rendszerszerű diszkriminációt szenved el az oktatás terén. Ilyenkor az államnak kell bizonyítania, hogy a panaszosokkal szembeni bánásmód nem faji alapú hátrányos megkülönböztetés volt. (Előadásában a jogász az is bemutatta, mennyivel szigorúbb az állammal szemben ez a teszt, mint a browni.)

Azóta volt egy újabb strasbourgi ügy, amelyben az első fokon eljáró héttagú tanács eltért ezektől a követelményektől, viszont a végső döntést kimondó Nagykamara hű maradt a precedenshez. Az *Oršuš kontra Horvátország* ügy alapjai nagyon hasonlítottak a cseh esethez. Roma diákok azt kifogásolták, hogy három falusi iskolában szegregált csoportokba osztották be őket, és a hivatalos tantervi anyagnak csak egy töredékét tanították nekik. A horvát alkotmánybíróság – csakúgy, mint a másik ügyben a cseh – elutasította panaszukat. Ezt követően a diákok – jogi képviselők segítségével – Strasbourghoz fordultak, a cseh precedensre hivatkozva. Nagyon árulkodó, hogy a Szlovák Köztársaság beavatkozásként fellépett az ügyben a horvát állam oldalán, és azt kérte, hogy a tagállami hatóságoknak maradjon széles mérlegelési lehetőségük az integrált vagy elkülönített oktatás közötti választásra.

Ahogy említettem, a strasbourgi bíróság első fokon eljáró héttagú kamarája nem követte a cseh precedenst, és elutasította a

diszkriminációs panaszt. Ezzel szemben a Nagykamara kimondta, hogy az állam nem tudta megfelelően igazolni a kérelmezők elkülönített iskoláztatását, ezért megsértette a hátrányos megkülönböztetés tilalmát az oktatáshoz való joggal összefüggésben.

Tehát az Oršuš-ítélet megerősítette a D. H. és társai ügyében hozott alapvető döntést. Mi következik mindebből? Szerintem az nem, hogy minden körülmények között kizárólag az integrált oktatás felel meg az emberi jogoknak. Az viszont következik belőle, hogy különoktatás esetén az államnak nagyon erős indokokkal kell alátámasztania, hogy ez szolgálja a diákok jogait és érdekeit. Elfogadhatatlan érv, hogy a törvényekben nincs különbség romák és nem romák között, ugyanis a jogalkalmazás gyakorlati tapasztalatait is figyelembe kell venni. Nem megfelelő kifogás, hogy a roma gyermekeknek nehezen megy a hivatalos nyelv, mivel az államnak többlétszolgáltatásokkal kell segítenie a hátrányos helyzetű diákokon, nem számúzheti őket alacsonyabb színvonalú osztályokba. Gyenge indok, hogy a szülők nem tiltakoztak az elkülönítés ellen, mert – ahogy a határozat indoklása hangsúlyozza – a roma családok legtöbbször nincsenek abban a helyzetben, hogy kellő ismeretek birtokában és kényszerből mentesen válasszanak az iskolák között. Ráadásul az etnikai jogegyenlőség ügyeiben a jogról való lemondás eleve elfogadhatatlan.

(2010)

[Mindenki Kenedi]

Tetszik az elemzésed, Rusztem. Gondolom, neked is feltűnt, hogy nincs strasbourgi döntés a magyarországi romákról, holott több száz-ezren élnek itt a csehországihoz hasonló, vagy még rosszabb körülmények között. Nem tudom, mi ennek a magyarázata, a bíróság ügykezelési rendjét sem ismerem, de a legjobb alkotmányjogi szaklapban megjelent egy elemzés, amely bemutatta, hogy a strasbourgi magyar bíró, Baka András, akinek a közelmúltban járt le a mandátuma, nem preferálta az ilyen ügyeket. Nézd meg, hogy például a cseh és a horvát ügyben, valamint a nemzetközi téren kevésbé ismert *Balogh kontra Magyarország* esetben is különvéleményen volt.

Egyébként azt tapasztalom, hogy itt sokszor nagyon szubjektív szempontok alapján foglalnak állást a hivatalosságok és az elemzők a strasbourgi ügyekről, de lehet hogy ez más európai országokban is így van. Képzeld el, mondjuk, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága elmarasztalja Bulgáriát vagy akár Dániát, mert belügyminisztériuma önkényesen akadályozta egy kutató munkáját: jogtalanul titkosította a kért iratokat, szabotálta az iratok kiadását elrendelő bírósági ítéletek végrehajtását, és teljesíthetetlen feltételeket szabott a kutató számára. Az író és olvasó magyarok aligha kifogásolnák a bolgár vagy a dán kormány jogsértéséről szóló strasbourgi döntést. Ellenben, ha az ügy alperese Magyarország, akkor nem a határozat meggyőző ereje számít, hanem az, hogy kinek az ügyében döntöttek az európai bírúk. Most éppen ez a helyzet.

Strasbourg nemrég kimondta, hogy Kenedi Jánosnak, az egykor a kommunista időszak demokratikus ellenzékéhez tartozó kutatónak a magyar állam megsértette az információszabadsághoz, a véleményszabadsághoz és a tisztességes eljáráshoz fűződő jogait. Szinte hihetetlen, de az Igazságügyi Minisztérium volt az, amelynek nem akaródzott kiadni a múlt rendszer egy iratát, ezért szó szerint elszabotálta számos, a minisztériumot kötelező bírósági döntés végrehajtását. Mivel Kenedi a balliberális oldalhoz tartozik, az ellentábor ostoba gúnnyal vagy tüntető hallgatással reagált a strasbourgi döntés hírére. Az eset gyakran ismétlődő jelenség része. Amikor a strasbourgi törvényszék Baka bíró hathatós közreműködésével jogsértőnek nyilvánította, hogy a rendőrség feloszlatta a Medgyessy miniszterelnök elleni békés, spontán tüntetést, akkor a kormányoldal értetlenkedett (*Bukta-ügy*). Amikor a lejárt mandátumú Baka helyére érkező Sajó bíró vezérletével megvédték

a vörös csillagot kitűző politikus szólásszabadságát, akkor meg jobbfelől fújtak az emberi jogi bíróságra (*Vajnai-ügy*).

Eléggé együgyű képlet, hogy az álláspontot mindig a pártállás határozza meg. Az emberi jogok nem zsugoríthatók a „mi embereink” jogaivá. Bár a nemzetközi bíróság Sajó fémjelezte tanácsának néhány ítéletét (Baka korábbi döntéseivel hasonlóan) így is lehet olvasni, az újabb döntések mögött más kódrendszert vettem észre. A *Vajnai-ügyben* a bíróság azt hangsúlyozta, hogy egy bejegyzett párt vezetője viselte a ruháján a vörös csillagot, és hát a politikusoknak joguk van nézeteik megjelenítésére. A *TASZ-ügyben* hozott ítélet nővuma, hogy a jogvédő szervezetek a sajtóhoz hasonló szerepet töltenek be a közhatalom ellenőrzésében, ezért fontos, hogy megismerhessék a közérdekű információkat. Ebbe a sorba illeszthető a *Kenedi-ügy* is. A bíróság kiemelte, hogy a magyar Belügyminisztérium egy olyan történéssel packázott éveken keresztül, akinek kutatási területe a diktatúrák titkosszolgálat és politikai rendőrsége.

Úgy tűnik tehát, hogy mindig egy hivatáshoz kötődő jog kapott kiemelt védelmet: a politikusok kifejezési szabadsága, a jogvédők információszabadsága, a kutatók publikálási szabadsága. Csakhogy ez az olvasat félrevezető, mert ahogy nincsenek jobb- és baloldali emberi jogok, úgy nincsenek kivételezett korporációkhoz fűződő emberi jogok sem. Az alapjogi katalógusok nem a hivatásos politikusok, a regisztrált sajtómunkások és jogvédők vagy a történész-doktorok kiváltságait sorolják fel, hanem a politikai nyilvánosság résztvevőinek biztosítanak jogosultságokat, pusztán azon az alapon, hogy részt vesznek a közéletben. A politikusi, jogvédői vagy történészi státusz az alapjogi igény lehetséges bizonyítéka, de nem feltétele. Azt hiszem, erre maga Kenedi a legjobb példa, hiszen ő nem tartozik az egyetemi és akadémiai doktorok közé.

Az emberi jogi dilemmák, köztük a Kenedi-ügy megoldási kulcsát meglepő helyen találjuk meg. A *Rekvényi-ügyben*. Erről a régebbi (1999-es) strasbourgi döntésről lesújtó vélemény alakult ki. A bíróság állásfoglalása szerint ugyanis nem sérti a szólás és az egyesülés szabadságát, hogy a magyar hivatásos katonák és rendőrök nem lehetnek párttagok, és nem politizálhatnak. Az itteni elemzők leginkább amiatt elégedetlenkedtek, hogy a strasbourgi ítélet az egypártrendszer hagyatékával (az egyenruhások előző rendszerbeli politikai aktivitásával) és a demokratikus átmenettel magyarázta a jogkorlátozást.

Vagyis az ítéletből azt lehetett kiolvasni, hogy egy posztkommunista országban kevesebbet érnek a jogok, mint tőlük nyugatra.

Az egykori döntés tényleg lehangoló, de egy évtizedes távlatból új értelmet kaphat. Az emberi jogok arra kényszerítik az államot, hogy megfelelően bánjon az emberekkel. Az egyén-állam viszonyban a katonák és a rendőrök az államot képviselik, ezért az őket akadályozó szabályok gyakran az emberi jogok biztosítékai, és nem korlátai. Mondok két elképzelt példát: a cigányozó rendőrfőnök kirúgása nem csorbítaná a véleményszabadságot, és az alkotmányellenesen mozgolódó rendőrszakszervezet leállítására sem sértené az egyesülési szabadságot. Tehát a kulcskérdés, hogy a közösség szabályai korlátozzák-e az állam nevében eljárókat, vagy az állam nevében eljárók hatalmaskodnak-e a közembereken.

Ebből a perspektívából nézve nem a kutató világnézete vagy akadémiai rangja számít, hanem az, hogy leküzdhetetlen főhatósági önkénnyel került szembe. Az említett strasbourgi ügyek mind arra figyelmeztetnek, hogy bárki juthat hasonló helyzetbe. Kenedi az ítélet közzététele után boldogságáról beszélt, mert győzött az igazság, és így jobb irányt vehet a titkosszolgálati akták ügye. Hamar kiderült, hogy erre most sincs esély. Kenedi életük végéig utálni fogják mindazok, akik nem tudták feldolgozni, hogy volt alternatívája a kushadásnak a Kádár-rendszerben. Kenedit továbbra is akadályozni és legfeljebb hitegetni fogják mindazok, akik szeretnék, ha rejtve maradna a korszak szennyese. Kenedi mégis fontos győzelmet aratott, mert ügye azzal a banálisnak tűnő, mégis befogadhatatlan ténnyel szembesít, hogy mindenkinek vannak emberi jogai.

(2009)

[Skype]

- Üdv, Rusztem! Szerinted hogyan lehet eldönteni, hogy egy állam demokratikus vagy autoritárius?

- Viccelsz vagy vizsgáztatsz?

- Egy magyarországi vitát akarok elmesélni, de előtte kíváncsi vagyok a megérzéseidre.

- Hát, Arszlán, engem is kíváncsivá tettél.

- Szóval?

- Meg kell nézni, hogy tartanak-e időszakonként többpárti választásokat. Így egyből kihullik Kína, ahol még a kommunista párton belüli demokratikus törekvések is elbuktak, plurális választásokról pedig szó sem lehet.

- Ez igaz az egykori kommunista blokk nagy részére. De például Kelet-Németországban és Lengyelországban formálisan több párt létezett. Vagy nézd meg Iránt. A nép választja a törvényhozókat és az elnököt, vannak konzervatív és reformista pártok, mégsem tartjuk demokráciának.

- Azt hiszem, érdemes megvizsgálni az alkotmányos intézményeket is. Például, hogy van-e pártatlan bíróság.

- Egyetértek. Na de melyik állam ismeri el, hogy bíróságai az uralkodó erőtől függenek? Itt volt például az egypártrendszerű Magyarország. Alkotmánya független bíróságról szólt, miközben a főbírákat és a főügyészeket titkos tárgyalásokon utasították a pártvezetők. Akkoriban Japán és Olaszország sokkal demokratikusabb volt Magyarországnál, a bíróságaik mégis belekeveredtek politikai korrupciók ügyekbe.

- Akkor lehet, hogy az alkotmánybíróság a legfontosabb. Legutóbb Olaszországban ez az intézmény szüntette meg a Berlusconi elleni büntetőeljárás akadályait. Tehát mit szólsz a következő válaszhoz: a joguralom és a demokrácia elveit az szolgálja leginkább, ha működik olyan intézmény, amelyik érvényre juttatja az alkotmányt a jogsértő hatalmi ágakkal szemben.

- Tetszik. Ma már minden normális állam megteremti az alkotmány bírói védelmének valamilyen formáját. Az újabb európai demokráciák ebben megelőzték Angliát. De, Rusztem, vigyázz, mert itt is az a csapda, mint a rendes bíróságoknál. Fehéroroszországban is van alkotmánybíróság, csak úgy táncol, ahogy Lukasenko elnök füttyöl. Nemrég Szlovákiáról is azt hallottam, hogy az alkotmánybírák többsége az egyik politikai párt kiszolgálója.

- Azt állítod, hogy intézményi szinten nem tudjuk megkülönböztetni a demokráciákat és a diktatúrákat?

- Nem egészen. Vannak intézményi megoldások, amelyek nélkül nincs demokrácia. Szabad választások, népképviselő, független bírászkodás, alkotmányvédelem, és így tovább. Azonban nehéz elhatárolni a politikai berendezkedéseket. Egyrészt azért, mert a különbség sokkal inkább fokozati, mint kategorikus. Másrészt meg azért, mert az elsőrangú alkotmány gyalázatos gyakorlatot leplezhet, és ez messziről nem látszik. Hacsak nincsenek olyan intézmények, amelyek feltárják a visszasságokat...

- A nem állami jogvédő szervezetek.

- Például. Ha egy rezsimnek autokratikus hajlamai vannak, megpróbálja felszámolni a hatalmi ellensúlyokat, és elnémitani a helyi sajtót. Viszont azt nem tudja elkerülni, hogy a nemzetközi nyilvánosság tudomást szerezzen a justizmord esetekről. Egy ország politikai kultúrájának legjobb fokmérője, hogy miként viszonyul a sajtóhoz, a polgárjogi mozgalmakhoz és más szabad kezdeményezésekhez. Kínában a nyílt beszédet tiltják, az emberi jogok szószólóit börtönbe zárják.

- Iránban is.

- Oroszországban meg előfordul, hogy hatalmi megrendelésre agyonlövik, aki sokat tesz az egyének és a közösségeik jogaiért. Ezzel szemben a legelismertebb demokráciákban komoly súlyuk van a nemzetközi NGO-knak és a helyi szervezeteknek. Nyugat-Európában is gyakran mennek börtönbe a civil jogvédők, csak nem politikai fogolyként, hanem a rabokkal való bánásmód vizsgálóiként. Az Egyesült Államokban is mindennapos, hogy a civil szervezetek képviselői szembekerülnek a vádhatósággal, de nem látítás miatt perbefogottként, hanem emberi jogi ügyekben védőként. Szerintem erről többet tudsz, mint én.

- És hová sorolod Magyarországot?

- Itt nem üldözik vagy akadályozzák őket, és még az is megesik, hogy a hivatalosságok adnak a véleményükre. Viszont rendszeresen kiütöközik, hogy ebben az országban szegényes a demokrácia és a szabadság hagyománya. A közbeszédben hol outsider széplelkek, hol kecec bajkeverők gyülekezeteinek tartják az emberi jogi társulásokat. Legutóbb két elismert kriminológus cikket írt a cigányok ügyében. Azt állították, hogy a mostani etnikai feszültségek közepette a jogvédő iparág fellépése hozzájárul a jogállam eróziójához. Szerintük a méltóság helyreállításáért indított perek alkalmatlanok az emberi méltóság igazi ellenségeinek legyőzésére.

- Szent ég! Nekem erről Gandhi jut eszembe, aki Londonban ki-tanulta az ügyvédi mesterséget, majd Dél-Afrikában és Indiában számos jogi eljárást kezdeményezett a faji sérelmek orvoslására. Szerintem a modern emberi jogi mozgalom hozzá vezethető vissza.

- Vagy emlékezz Martin Luther Kingre, aki Gandhi hitvallását követte Amerikában. A feketék jogait védő szervezete perek sokaságát indította szegregáló iskolák, busztársaságok és áruházak ellen, ha kellett, beperelték a tagállami kormányzatokat is. Little Rock városban megtörtént, hogy miután megnyerték a pert, napról napra fegyveres katonák sorfalban védtek kilenc fekete diákot, hogy a fehér gyűlölködők száza ne tudják meggátolni a bejutásukat az iskolába. Abban az időben fehér prédikátorok ugyanazt harsogták Kingnek, amit a magyar kriminológusok a jogvédőknek. Ő azt felelte: „*A ne most meg a ne így egyenlő azzal, hogy soha*”. Gandhi és King előtt azt gondolták, hogy az egyenlő státus eléréséhez elkerülhetetlen az erőszak, ami biztos vérontást és bizonytalan kimenetelt jelent. A XX. század második felének felismerése, hogy erőszakmentes technikákkal is megvalósítható az emberi méltóság forradalma, és ennek része, de nem kizárólagos eszköze a jog. Viszont törvényházi és bírósági csaták nélkül sehol nem jutott érvényre az egyenlő méltóság elve.

- A kriminológusok kifogásoltak konkrétan valamilyen fellépést?

- Nemigen. A jogvédők kompetenciáját vonták kétségbe, és azt tanácsolták, hogy a látványmozgalmak helyett tanuljanak.

- Végül is legitím dolog számon kérni a hozzáértést, nem?

- Persze. Csakhogy más megfogalmazni egy ellenvéleményt, és más tudatlan károkozónak bélyegezni a vitapartneret. Egy álláspont vagy tett helyességét nem a tudományos fokozat határozza meg. Ráadásul több jogvédő szervezet munkájában részt vesznek akadémiai intézetek és egyetemek munkatársai is. Mindenesetre a Magyar Helsinki Bizottság elnöke egy válaszcikkben megpróbálta meggyőzni a kriminológusokat, hogy a jogvédők is hasznos munkát végeznek.

- De azért csak fény derülhetett érdemi nézeteltérésre is.

- A kriminológusok kifogásolták, hogy a jogvédők egyetlen okra, a többségi előítéletekre vezetnek vissza a bajokat.

- Ez nehéz kérdés.

- Az bizony. Tudnivaló azonban, hogy az ismertebb szervezetek nem képviselnek ilyen álláspontot. Nagyjából háromféle hozzáállás létezik. A rasszisták szerint a romák faji jellemzője a bűnözés, a

munkakerülés és a tisztátalanság, ezért ők alacsonyabb rendűek. Egy másik felfogás azt mondja, hogy a roma közösségek kulturális sajátosságai és eltérő szokásai miatt nem szabad törekedni az integrációra. A harmadik szemlélet szerint történeti, szociológiai és gazdasági okok, valamint többségi előítéletek miatt került embertelen körülmények közé a romák sokasága, és a felemelkedés hosszadalmas, de egyetlen útja az integráció. Ezt mondják a jogvédők is, akik azért aktívak a szegregációval szemben, mert az előítéletes döntések kizárják, hogy a romák is boldoguljanak a modern világban. Amikor roma gyerekek kiközösítéséről, cigánysoron masírozó rohamcsapatokról, etnikai alapú rendőri zaklatásról van szó, akkor megpróbálják elérni, hogy a jog intézményei tegyenek különbséget helyes és helytelen között. Képzeld, Ruzstem, tavaly történt, hogy egy éjjel felgyújtották egy roma család házát, és a kimenekülő apát és kisfiát lelőtték. A tűzoltók szerint elektromos zárlat történt, a mentősök nem vették észre a lőtt sebeket, az ügyeletes orvos szerint lakástűz okozta az áldozatok halálát, az egyik rendőr lepisilte a nyomokat, a helyi rendőrkapitány-helyettes pedig a történetek megtalálása után is azt nyilatkozta, hogy nem történt bűntett. A jogvédők fellépése és vizsgálatai nélkül alighanem balesetnek tudná az ország az évtized legbestiálisabb bűnét.

- Döbbenet.

- Igen. Közben az jutott eszembe, milyen kár, hogy a leghatékonyabb jogvédők között még nincs virtigli cigány-önszerveződés. Nagyon kevés romának van lehetősége eljutni a jogi diplomáig, és még kevesebb, aki megőrzi identitását. Fontos változásnak látom, hogy a tapasztalt mozgalmak segítik a roma közösségek öntevékenységét. Sokat számítana, ha egyre sűrűbben látnák el romák a jogi képviselőket. Ahogy mondtam, egyedül az erőszakmentes politikai és jogi aktivitás lehet a vérontás alternatívája. A méltóság forradalmát nem hadakozó Fekete Párducok vívhatják meg sikerrel, hanem azok, akik a jog pajzsát tartják a kezükben.

(2010)

[A fecske]

Üdv, Arszlán, most azt mondom, a bíraskodás képmutatás. Ez Sonia Sotomayorról jutott eszembe, akit pár hete választottak meg az amerikai legfelső bíróság tagjává. Szenátusi meghallgatásán kitartóan azt állította, hogy egész bírói pályája során csak alkalmazta a törvényeket, követte az irányadó precedenseket, és soha nem döntött az írott jogon túli megfontolások alapján. Azt ígérte, főbíróként is a paragrafusok alázatos szolgája lesz. Holott a kérdezők tudták, hogy az elvárás lehetetlen, és a jelölt is tisztában volt azzal, hogy a vállalkozás kivitelezhetetlen. Ugyanis a nehéz jogesetek sajátossága, hogy a szabályok betűi nem mondják meg kényszerítő erővel, milyen döntés következik belőlük, és a múltbeli ítéletek közötti választáshoz sem kapcsolható megoldóképlet. Az egyik bíró olvasatában kínzásnak számít a kihallgatás előtti alvásmegvonás, a másik értelmezésében nem. Az egyik bíró az emberölés analógiájának tartja az abortuszt, a másik meg a műtéti beavatkozásokhoz hasonlítja.

Sotomayor - elődjeit követve - csak felmondta a leckét a bírói szerepről. Tengeren innen és túl a bírák igazodnak a politikusok elvárásaihoz, és úgy tesznek, mintha egyedül a jogász mesterség szakmai fogásain múlna a törvények helyes magyarázata. Ez azért van, mert a közhiedelem szerint az alternatíva, ami gyakran maga a valóság, titkolni való, rossz dolog. Elvégre az nem járja, hogy a bíró saját erkölcsi nézeteit, érzelmi vonzódásait, horribile dictu párt-szimpatáit vagy nyers érdekeit helyezi előtérbe a jogviták eldöntésekor. Az állam nevében hozott határozatok címzettjei számára nem magyarázat a bíró világnézeti meggyőződése. Például a bíró hiheti azt, hogy az emberi jogok kiterjesztése az embriókra nagyobb teljesítmény volna, mint a rabszolga-felszabadítás, ám az ítéletnek nem hittételeket kell tartalmaznia, hanem racionális érveket.

Ha a jog értelmezhetetlen erkölcsi szempontok nélkül, de a bírót nem térítheti el a személyes erkölcsé, akkor nincs megoldás, a bíraskodás tényleg óhatatlanul képmutatás? A válasz: nem. A modern alkotmányos államok jogrendje erkölcsi alapokra épül. Az elismert szabadságjogok, az általános és egyenlő választójog, a jogállamiság, a népszuverenitás és a demokrácia elve, a hatalom-megosztás intézményi követelményei mind-mind erkölcsi kategóriákat jelenítenek meg, vagy ilyen célokat szolgálnak. Vannak jogi megoldások, amelyek összeférnek ezekkel az erkölcsi elvekkel, és

vannak, amelyek nem. A bírák hivatása, hogy a nagysúlyú ügyekben az erkölcsi premisszák fényében értelmezzék az írott szabályokat, és így hozzanak ítéletet. Tehát nem az számít, hogy mi a bíró felfogása, hanem az, hogy mit tükröz az alkotmány. Így a bírák anélkül vonhatnak be morális kategóriákat a jogértelmezésbe, hogy moralizálásba süppednének.

Hadd térjek most vissza Sotomayorhoz, aki Obama elnök első jelöltje volt a főbírói testületbe. Latin-amerikai származásúként ő az első a bíróság történetében, nőként pedig a harmadik. Mivel korábbi döntéseiben – ahogy néhány éve fogalmazott – nagy empátiával vizsgálta a faji kisebbségi támogató programokat, ezért az ellenzéki szenátorok és az elemzők leginkább azt firtatták, hogy személyes preferenciái mennyire befolyásolják az ítélezését. Mint látjuk, Sotomayor helyesen azt állította, hogy nem az erkölcsi és érzelmi vonzalmak számítanak, de helytelenül bemenekült az írott szabályok sáncai mögé. Ahelyett, hogy megmondta volna: az alkotmány erkölcsi törvényt intézményesít azáltal, hogy egyenlő figyelmet követel minden embercsoport számára. Így várhatóan marad a régi nóta. Az új bíró is csatlakozhat azok közé, akik más tetsznek, mint amit hirdetnek.

Egyre jobban megértem, miért fontos az, ami az Egyesült Államok főbíroságán történik. Ez az intézmény komolyan befolyásolja az alkotmányos demokráciáról való gondolkodásunkat. Elvégre a törvényhozás bírói ellensúlya is úgy jött létre, hogy egy peres ügyben John Marshall főbíró kimondta: félre kell tenni azt a törvényt, amelyik ellentétes az alkotmánnyal. Aztán egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy újabb gigászi bírák, Oliver Wendell Holmes és Louis Brandeis felismerjék az alapjogok gyakorlati jelentőségét a jogrendben. Ők voltak azok, akik elsőként próbáltak meg érvényt szerezni a szólásszabadságnak és a magánélethez való jognak a kormányzattal szemben. A II. világháborút követő közel négy évtizedben pedig a bíróság határozatok olyan sorozatát produkálta, amelyet mintának tekintenek a szabadságot és az egyenlőséget elismerő államok. Nem túlzás, hogy az akkori főbírók, elsősorban Warren, másodsorban Burger történelmet írtak a szegregáció betiltásával, a nők jogainak kiterjesztésével, a büntetőhatalom korlátozásával és a vallásszabadság kiszélesítésével. Persze a mérföldkőnek számító döntésekről ma is izgalmas viták folynak, de a főbb határozatok mögöttes elveit és eredményét épeszű ember már nem vonja kétségbe. Lehet, hogy vannak francia, magyar vagy akár milyen professzorok, akik sikkesnek gondolják lefitymálni

az amerikai esetjogot, annak kisugárzó hatása tagadhatatlan. Ahogy az európai alkotmányvédelmet egykor megalapozó Hans Kelsen figyelte az amerikai rendszert, úgy a modern német jogálmegalapozói is tengerentúli tanulmányutakon okosodtak.

Nos, ez a nagyhírű főbíroság egy ideje a legrosszabb arcát mutatja, és ebben nem történt változás, amióta elutaztál. A még Bush elnök idején élre került Roberts bíró vezetésével a legfontosabb ügyekben öt-négyes szavazati aránnyal sorra hozza a korábbi precedenseket átíró döntéseket. Most azok vannak többségben, akik fiatalon alkotmányértőnek tartották a polgárjogi törvényt. Bár ma már ezt nem képviselhetik, apránként igyekeznek minél többet visszavenni az elismert jogokból. A cowboyok bírósága ez, akik számára a szabadság elsősorban a fegyverhasználat szabadságát jelenti, az egyenlőség pedig csak a fehér férfiak privilégiumainak védelmére vonatkozik. Olyan bíróság, amelynek vezetői öntelten hagyják figyelmen kívül más országok jogi megoldásait és a filozófiai gondolkodás eredményeit.

Mivel Sotomayor most visszavonuló elődje legtöbbször a kisebbségben maradt bírák közé tartozott, az új bíró nem változtathat az erőviszonyokon. Viszont a jelölt kiválasztása és szenátusi meghallgatása előrevetítheti az amerikai alkotmányjogi gondolkodás irányváltását. Kérdés, hogy Obamának lesz-e szándéka, ideje és alkalmja újabb bírakkal fordulatot előidézni, és hogy mikor lép színre olyan kvalitású bíró, aki a legendás elődök nyomába léphet. Arszlán, azt hiszem, nemcsak Amerikának van szüksége új alkotmányfilozófiára, hanem a többi kontinens joggyakorlatát is serkentené, ha a képmutatást felváltaná a tiszta beszéd az alkotmány erkölcsi parancsairól.

(2009)

[Az államfő napjai]

Ruszttem, nincs rá jobb szó, itt fejtelenség van. A legtöbben azt hiszik, hogy ezen úgy lehet úrrá lenni, ha hatalmas fej kerül az ország nyakára. Másoknak viszont a mostani államfő is több a soknál. Ebben az eszmei környezetben vetődött fel, hogy a parlament még a tavaszi választások előtt döntse el, ki legyen a következő köztársasági elnök. A zavaros politikai ötleteket részben szakmúhelyek táplálták. Joghallgatók vitaköreitől politológusok *brainstorming*jáig kedvelt téma, hogy a hiányos alkotmányszöveg nem határozza meg az elnökválasztás idejét. Így kerülhetett néhány napig a címlapokra az „előrehozott elnökválasztás” ötlete. Megpróbálok elmagyarázni neked, miről is van szó, mert jól példázza a politikai élet alakítóinak viszonyát az alkotmányhoz.

Nézzük először a tézist a magyar alkotmányszöveg hibájáról. A vitatott paragrafus így szól: „A köztársasági elnököt a korábbi elnök megbízatásának lejárta előtt legalább 30 nappal, ha pedig a megbízatás idő előtt szűnt meg, a megszűnéstől számított 30 napon belül kell megválasztani.” Mivel Sólyom László megbízatása augusztus 4-én befejeződik, biztos, hogy legkésőbb július elején dönteni kell az újráválasztásáról vagy az új elnökről. Am az alkotmány nem mondja meg, hogy mi a választás legkorábbi időpontja, ezért akár fél évvel előbb is megtartható a szavazás. Eszerint a téli, „előrehozott” elnökválasztás nem alkotmánysértés, hanem a hiányzó szabály miatti lehetőség.

Ha ez a tézis helytálló, akkor nemcsak fél évvel korábban lehet szavazást tartani, hanem bármikor. Vagyis alkotmányos lett volna, ha a Sólyom-párti képviselők a 2005-ös elnökválasztás másnapján megszavazzák neki a 2010-től kezdődő második terminust is. Sőt, a képviselők többsége bármikor megtehetné azt is, hogy évtizedekre előre meghatározza az egymást követő elnökök névsorát. Abszurd? Szerintem az. A hiba-tézissel viszont összefér, mert nincs mércéje a még megengedhető és a már elfogadhatatlan megkülönböztetésére.

Javaslom, próbáljunk meg egy kiegészítő szabályt: az alkotmány nem értelmezhető cinikusan vagy rosszhiszeműen. Ha ebben nincs kiindulási egyetértés, akkor a helyzet reménytelen. Ha elfogadható, akkor érdemes újra szemügyre venni az alkotmányszöveget. Azt mondja, hogy az elnököt öt évre választják (és legfeljebb kétszer választható meg). Az idézett paragrafus legalább harminc

napot követel meg az ötödik év lejárta előtt. Ennek ésszerű magyarázata, hogy mivel be van töltve az elnöki poszt, nem kell nagyon gyorsan cselekedni, sőt, ügyelni kell arra, hogy legyen idő az átmetre, a hivatalváltásra. Aztán van egy másik szabály is az alkotmányban, amelyik arról szól, hogy a parlamenti szavazási procedúrát „legfeljebb három egymásra következő nap alatt be kell fejezni”. Vagyis ha nincs meg az első két körben a kétharmados támogatás, a harmadik fordulóban rövid időn belül döntésre kell vinni a dolgot. És a vitatott paragrafusnak van egy másik része is, amely szerint ha idő előtt szűnik meg az elnök megbízatása (például lemondás miatt), akkor harminc napon belül kell új államfőt választani. Azaz két helyen is határidővel jelzi az alkotmány azt az ésszerű elvárás, hogy a döntési időszak ne legyen hosszú, elkerülendő a tartós bizonytalanságot. Azt is mondhatjuk, hogy mindig a nagyobb veszély megelőzésére került fix határidő a szövegbe: hivatalban lévő elnök esetén a rapid csere megakadályozására, elnökvesztett helyzetben a túlzott tévovázás elkerülésére.

És van még egy fontos segítség a megértéshez: az alkotmányos szokások. Az első államfőt, Göncz Árpádot 1990. augusztus 3-án szavazták meg, és öt évvel később június 19-én választották újra. Mádl Ferencről 2000. június 6-án, Sólyom Lászlóról 2005. június 7-én döntöttek. A dátumok jól mutatják, hogy amikor nem zavartak be kétes szándékok, akkor két-négy héttel a harmincnapos határidő előtt szavaztak a képviselők.

Így az alkotmány elvei és rendeltetése leszűkítik a lehetséges értelmezési variánsok körét, és a paragrafusok között fennmaradó űrt az alkotmányos gyakorlat tölti ki. Ezért a konstruktív olvasat szerint az elnökválasztást úgy kell betervezni a parlamenti napi-rendbe, hogy harminc nappal az ötéves ciklus lejárta előtt legyen meg az eredmény. Az alkotmány enged bizonyos mozgásteret, hogy hány nappal vagy héttel korábban zajlik le az eljárás, de a szorító határidő hiánya nem jelenti azt, hogy a rövid eljárásra vonatkozó elvárás is figyelmen kívül hagyható. Az eljárások korábbi résztvevőinek jóhiszemű koordinációjától csak indokolt esetben szabad eltérni. A cselszövés és az einstand nem indok. Mindezek miatt a konstruktív olvasat eredménye egyszerű: az öt nem egyenlő négy és félel. Következésképpen jövőre az új parlament választhat elnököt.

Megfigyeltem, hogy itt rendszerint más országok „jó” alkotmányait vetik össze a „rossz” magyarral. Az alkotmányt hibáztató *blamestorming* könnyen talál tucatnyi országot, ahol részletesebben

szabályozták a vitatott kérdést. De azt még senki nem bizonyította be, hogy az aprólékos alkotmány kevesebb válsággal és zavarral működik a gyakorlatban. (Egy közbevetés: mi van, ha nem tartják be a határidőt?) Az ellenkezőjére viszont van precedens. Az Egyesült Államok alkotmányában az sem teljesen világos, miként választják az elnököt. Az elektorok „kijelölésének” és szavazataik leadásának napját a Kongresszus határozhatja meg. Az alkotmány elveiből, a törvényhozás és a bíróságok rendelkezéseiből, valamint a szokásokból összeálló amerikai rendszer távol van a tökéletestől, de kiválóan alkalmas az önkorrekcióra. (Még egy közbevetés: az amerikai alkotmány pontosan megmondja, hogy az elnök január 20-án déli 12 órakor kezdi meg hivatali idejét, de nem ad eligazítást arról, hogy mi a teendő, amikor Obama rosszul mondja az esküszöveget.)

Szerencsére most győzött a józan belátás, és nem terjedt szét az elnökváltó indulat. Nekem nagyon úgy tűnik, hogy a hiba-tézis most is, mint legtöbbször, arra szolgált, hogy leplezze a cinizmust vagy a rosszhiszemúséget. Úgymond az alkotmány a hibás azért, mert a magyar államszervezetten innen és túl terjed a rasszizmus, mert a népszavazási kezdeményezések elárasztották az Országos Választási Bizottságot, mert nem lehetett furkósbottal elkergetni a kormányt. Könnyebb a személytelen alkotmányra kenni a gyalázatot, mint szembenézni a személyes felelősséggel.

(2009)

ISTENI VARIÁCIÓK

Isten háta

Induljunk el Ádámától és Évától. Közel háromszáz éve egy angol bíró ismerte fel, hogy már az első emberpárnak is joga volt a személyes meghallgatáshoz, mielőtt a mindenhatósági ítélőszék kiűzetéssel és életfogytig tartó keservekkel sújtotta tiltott almaszedés miatt. A mai demokratikus államok alaptörvényei világosabban fogalmazzák a világalapítás krónikájánál. A tisztességes eljárás-hoz való jog körében mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyében független és pártatlan bíróság nyilvános tárgyaláson, ésszerű időn belül döntsön. Az általános szabályokon túl különleges eljárási jogok is megilletik azokat, akiket megfosztottak személyes szabadságuktól. Ha nem bíróság, hanem más hatóság rendelte el a szabadságelvonást, akkor a fogvatartottat a lehető legrövidebb időn belül bíró elé kell állítani. Emellett a szabadságelvonás további időtartama alatt is biztosítani kell olyan eljárást, melynek során a bíróság - kérelemre vagy meghatározott időközönként magától - felülvizsgálja a fogva tartás jogszerűségét és indoklását.

Láthatjuk, hogy az alkotmányos rendszerek teremtői nagyon fontos szabadságvédő szerepet szántak az e világi bírónak. Így volt ez nálunk is: a rendszerváltáskor a leglényegesebb döntési jogkörök átkerültek a rendőrségtől, az ügyészségtől és más - például egészségügyi - hatóságoktól a bíróságokhoz. De mi van akkor, ha a bíróság nem látja el megfelelően a feladatát, vagyis nem nyújt védelmet az önkényes szabadságelvonásokkal szemben?

A legtöbben akkor szembesültek ezzel a kérdéssel, amikor a 2006. őszi zavargások helyszínein elfogott és őrizetbe vett emberek közül az első fokon eljáró bírák - az ügyészség indítványához igazodva - csekély kivétellel mindenkit letartóztattak. Így valamirevaló indoklás nélküli határozatokkal hetekre rács mögé parancsoltak vakbuzgón összefogdosott ártatlan fiatalokat is. A bírák hozzáállása annyira felkavart néhány tekintélyes konzervatív jogászt, hogy nyílt levélben „hazai jogtörténetünk legrosszabb időszakához” hasonlították az ítélkezést. Talán a Helsinki Bizottság adatai kijózanították a jogtudorokat és rádöbbentették az érdeklődőket, hogy a bíróságok békeidőben is ugyanilyen - kilencven százaléknál feletti - mértékben rendelik el az előzetes letartóztatást. Azaz a lázongásokat követő büntetőeljárásokban nem a bíróságok elbizonytalanodása vagy politikai elhajlása érhető tetten, hanem évtizedes szereptévesztés.

Miközben végre értelmes vita kezdett kibontakozni a bűnüldöző hatóságok és a büntetőbíróságok jogállami rendeltetéséről, a strasbourgi emberi jogi bíróság Magyarországot elmarasztaló ítéletet tett közzé. Az ügy alapja, hogy Gajcsi Lászlót három évig tartották fogva egy pszichiátriai kórházban. A férfi kötelező gyógykezelését a nagyatádi bíróság hagyta jóvá, majd szabályos időközönként meghosszabbította, és a jogorvoslati kérelmeket a megyei törvényszék és a Legfelsőbb Bíróság rendre elutasította. Strasbourgban viszont úgy találták, hogy a magyar bíróságok nem tettek semmi érdemlegeset annak érdekében, hogy legalább valószínűsítsék: egészségi állapota miatt a férfi veszélyt jelenthet önmagára vagy másokra. A szabadságelvonásról szóló döntések előtt nem érvényesült a beteg meghallgatáshoz és tájékoztatáshoz való joga, a városi bíróság határozatának indoklása két mondatból állt.

Az ügyben érdemes foglalkoznunk a közfigyelem hiányával. Korábban már több felmérés megállapította, hogy - hasonlóan a büntetőeljárás szabadságelvonáshoz - a kötelező intézeti gyógykezelések bírói felülvizsgálata alig számít valamit. Akit bevittek, rendszerint benn is marad. A Gajcsi-ügy azért jelentős, mert a nemzetközi bíróság először ítélte a magyar állam ellen ilyen ügyben. Am a hazai sajtó úgyszólván egy mondatot sem szánt ennek a hírnek. Úgy látszik, még a közszolgálati csatornák is csak akkor mozdulnak, ha nagy ritkán mentális beteg megsebesít vagy megöl valakit. Ilyenkor megindul a „tényfeltárás”: miért nem volt bolondházában a veszélyes alak?

A strasbourgi döntés arra kötelezi a magyar államot, hogy fizessen Gajcsi Lászlónak 7350 euró kártérítést a jogellenes szabadságelvonásért. Ezen túl az elmarasztaló határozat nyomán az állam rendszerint megvizsgálja, hogy milyen teendői vannak a hasonló jogsértések elkerülése érdekében. A mostani döntés nem talált sem kivetnivalót, sem hiányosságot a törvény szabályai között, a magyar bíróságok jogalkalmazását minősítette alapjogsértőnek. Tudjuk, nem kirívó esetről van szó, hanem mindennapos gyakorlatról. Következésképpen a bíróságok felfogásán kellene változtatni. Vajon a Legfelsőbb Bíróság megtalálja-e a megfelelő eszközt, hogy a helyi bíróságok ítélkezését jó irányba fordítsa? A bírói szemléletre azonban a közbeszéd is jelentős hatást gyakorol. Ezért is fontos, hogy a politikai diskurzus különböző szintjein több figyelem összpontosuljon a mentális betegek életére és szabadságára.

Ne feledjük, olyan személyekről van szó, akik nemigen képesek a nyilvánosság előtt megjeleníteni saját érdekeiket. Végül is az a kérdés, hogy egymást elfogadó személyek politikai közösségének tartjuk-e az országot, vagy csupán lakosságalmaznak az Isten háta mögött.

(2006)

Isten botja

Isten botja nem gumiból készült. Lelkierókból van. Ha hiszünk abban, hogy az ember szabad és autonóm lény, akkor azt is elismerjük, hogy tud erényesen viselkedni, képes megzabolázni amlantas énjének szenvedélyeit. Ha viszont cselekedetei mégsem felelnek meg az erkölcsi törvényeknek, azért súlyos árat kell fizetnie. Nem a vétkező esetleges jogi felelősségre vonására gondolok, hanem elfojtott lelkiismeretének marására, a lelkiekből fakadó testi gyötrelmeire, emberi kapcsolatainak nyomorúságára.

Mindez nemcsak az egyénekre igaz, hanem a szabad emberek társadalmára is. Politikai intézményeink a polgárok javát hivatottak szolgálni. Képesek arra, hogy egymást fékezve és ellensúlyozva érvényre juttassák a morális elveket, kiigazítsák a zavarokat. Előfordul, hogy egyik vagy másik alkotmányos szervet becstelen törtétek kerítik hatalmukba, ilyenkor a többi intézményen a sor, hogy megálljt parancsoljon a rombolásnak. A politikai közösség önmagát nyomorítja meg, ha elfogadja vagy eltűri, hogy az emberek egyenlőségének és szabadságának védelmére létrehozott szervezetek működése gyökeresen eltér attól, amit a morális elvek megkívánnak.

A magyar rendőrség pokoli állapotban van. A rendszerváltás után megmaradt a helybeli polgárokhoz nem kötődő, militáns alkulatnak. A korrupciót vizsgáló nemzetközi szervezetek átláthatatlannak és megvesztegethetőnek találták. Az emberi jogok európai fórumai többször kifogásoltak kegyetlen, embertelen bánásmódot, valamint külföldieket és romákat sújtó hátrányos megkülönböztetést. A hazai jogvédők egyedi esetek és átfogó vizsgálatok nyomán számtalanszor figyelmeztettek az igazoltatási gyakorlat, a fogdai bánásmód és a fegyverhasználat visszásságaira. Naponta tapasztalhattuk, hogy az egyenruhások úgy tesznek, mintha rájuk nem vonatkoznának a törvények.

Azonban minden szó elszállt, minden írás hatástalan maradt. A törvényhozók fokozatosan kiszélesítették a rendőrök eszköztárát, miközben nem gondoskodtak a visszaélések elkerüléséhez és feltárásához szükséges szervezeti és személyi biztosítékokról. Mindig akadt népszerű indok: harcolni kell a szervezett bűnözők ellen, „fokozódik” a nemzetközi terroristahelyzet. Tetézte a bajt, hogy az ügyészség és a bíróság tevékenyen hozzájárult az önkényes rendőri gyakorlat fennmaradásához. Ha a nyomozók fogságba vetett személy letartóztatását kezdeményezték, a bírák elenyésző kivétellel

helyt adtak az indítványnak. Ha viszont a rendőrökre volt panasz, sokszor meg sem indult vagy sikertelen maradt a nyomozás, és a ritka bírósági eljárásokat meghökkentően enyhe ítéletek zárták.

Az államgépezet azért működhetett így, mert az országglakosok nagy többsége ebben semmi kivetnivalót nem talált. Hallgatolagos közmegegyezéssel fennmaradt a Kádár-rendszer játékszabálya, hogy rendőr és polgár viszonya nem jogokon és kötelességeken alapul, hanem kiváltságokon és alkudozáson. A legtöbben elhitték, hogy a rendőrök csak a veszélyes bűnözőkkel kíméletlenek, a békés polgárokkal nem történhet meg ilyesmi.

Ez a szennyes társadalmi szerződés most megroggyant. A tavaly októberi rendőri rohamok óta az ország egyik fele undorral tekint a főkapitányoktól a tömegoszlatókig az egész intézményre. A rendőri lopásról, csalásról, hazugságról és erőszakról szóló friss hírek pedig mindenkinél kiverték az erkölcsi biztosítékot, és a népharag elsöpörte a rendőrkapitányokat meg a minisztert. Sokat számított, hogy kis időn belül több nagy disznóság került nyilvánosságra. És hogy, hogy nem, az ügyészségi nyomozók most hatalmas becsvágygal láttak hozzá az ügyek felderítéséhez. Ahhoz még idő kell, hogy a Zsanett-ügyben nemi erőszakkal meggyanúsított öt járőr tettet pontosan feltárják, de a rendőrségi kommunikáció ködösítő, félrebeszélő gépezete gyorsan lelepleződött.

Ritka pillanatokat élünk át: ma mindenki liberális dallamot fúj. Szabadságjogokról, a rendőrség civil kontrolljáról, nyilvánosságról papol boldog-boldogtalan. Így esély van arra, hogy végre megvalósul néhány olyan intézményi változtatás, amelyre már több mint egy évtizede, a rendőrségi törvény elfogadásakor sort kellett volna keríteni. Azonban számolni lehet nagy pálfordulás veszélyeivel is. A sok megüresedett vezetői szék láttán megkezdődhet a politikai hullámlovasok nyomulása, akiket csak addig érdekel szabadság és jog, amíg át nem veszik a kinevezési okmányt. A következő napok személyi és szervezeti döntéseiből kiolvashatjuk, hogy a kormányzat és a törvényhozás valóban jogállami rendőrséget akar-e, vagy csak a lázongó közhangulat csillapítása a cél. Persze már az is valami, hogy a politikusok igyekeznek megfelelni az erkölcsi felháborodással együtt megfogalmazódott ésszerű elvárásoknak. Ebből is látszik, hogy rajtunk múlik, miként alakulnak a dolgok istenverte országunkban.

(2007)

Isten nyája

Az emberi jogok története istentelen téveszmék története. Úgy kezdődött, hogy az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat bevezetőjében az alapító atyák ünnepélyesen tudatták a világgal: „Magától értetődőnek tartjuk, hogy minden ember egyenlőnek teremtett”. Ez így rendben is lett volna, csak hogy az idő tájt az Európából származó amerikaiak rabszolgákat tartottak, és indiánokat hajkurászta. Az Egyesült Államok első száz évében az egyenlőség elve nem jelentett többet az angolszász protestáns férfiak törvény előtti egyenlőségénél.

Miután a honfitársak polgárháborúban gyalulták egymás politikai elveit, a többség belátta, hogy a hátrányos megkülönböztetés számos formája tarthatatlan. Így megszüntették a rabszolgaságot, és kiterjesztették a választójogot. Azonban a rasszizmus nem párolgott el az ágyúk füstködében, a feketékkel szembeni előítéletek nemcsak a lelkekben maradtak meg, hanem a törvényekben is tükröződtek. Az Egyesült Államok második évszázadában az „elkülönítve, de egyenlően” elv érvényesült: a feketék utazhattak vonaton, de csak a „colored” feliratú, rozszant kocsikban, járhattak iskolába, de csak lepusztult, szegregált osztályokba, szórakozhattak a közparkokban, de csak ott, ahol nem zavarták a fehéréket. Újabb száz évek kellett eltelnie, hogy az igazságszolgáltatás felismerje: mindazok a rendelkezések sértik az egyenlő bánásmód alkotmányos elvét, amelyek etnikai alapú elkülönítésre irányulnak, vagy azt eredményezik.

Az egyenlőség eszméje körüli viták nem zárultak le az elkülönítés megtiltásával. Az Egyesült Államokban és több alkotmányos demokráciában ma legfőképpen az a kérdés, hogy milyen különleges támogatásokkal lehet segíteni a hátrányos helyzetű etnikai és más csoportok tagjain. Sokan pártolják a kisebbségekhez tartozók felzárkózását megkönnyítő kvótákat az oktatásban, a foglalkoztatásban és a politikai életben. Mások ezt tévútnak tartják, és eltérő forráselosztási eszközöket javasolnak annak érdekében, hogy a politikai közösségben valóban egyformán számítson mindenki.

Nálunk a cigányok a fekete bárányok. Bár sorsuk és hagyományaik nagyon is eltérnek az afrikai származású amerikaiakétól, nem kétséges, hogy itt ők a négerek. A törvények ugyan hasonlóan védik őket, mint a legtöbb demokratikus államban a kisebbségeket, és a kormányzat immel-ámmal beindított támogató programokat is,

mégis azt mondom, régi idők sötétsége akadályozza a felvilágosodást.

Itt van például az iskolai elkülönítés. A jogszabályok tiltják, sőt vannak már az integráció előmozdítását célzó rendelkezések is, mindezek ellenére a roma kisdíjak negyede szegregált iskolában vagy osztályban tanul. Városszéli, lepusztult iskolaépületek, kőfallal elválasztott terek, ósdi felszerelések, külön foglalkozások, külön mosdó. Régi nyomorúság ez, csak hogy újabban a bíróságok jogsértőnek ítélték néhány település gyakorlatát. Még az alapjogi téren különösen visszafogott debreceni ítéletábra is elfogadhatatlannak találta az egyik elszigetelt miskolci iskola helyzetét.

Mi hát a baj? Mutogathatunk fölfelé, hogy a minisztériumokban megszövegeznek néhány tiltó szabályt, de nem fordítanak kellő figyelmet és pénzt az esélyegyenlőség biztosítására. Ám a bírósági döntések fogadtatása azt mutatja, hogy erős társadalmi torlászok is nehezítik a változtatást. A néplélekben bugyogó előítéletek gyakran rabul ejtik a helyi döntéshozókat, és olykor az egyébként mértéktartó sajtó is aggálytalanul követi a közvéleményt.

Az elkülönítés megszüntetését ellenzők szerint az integráció nem helyes. A sokasodó romák térnyerését veszélyesnek ítélik, mert hosszú távon a kultúra hanyatlásától tartanak. A szűkös forrásokból a roma gyerekeknek nem jár annyi, mint a többieknek. Felesleges nekik a számítógép és a tornacsarnok. Az ilyesfajta okfejtés azonban csak akkor lenne igaz, ha abból indulnánk ki, hogy a romák születésüktől fogva, genetikailag nem alkalmasak mindarra, amire a fehérek. Mintha a változtatás ellen hadakozóknak apokrif teremtéstörténetet prédikálnának a templomokban: minden ember egyenlőnek teremtett, kivéve az ördögi selejtet.

A legtöbb ellenző persze visszautasítaná, ha fajvédőnek tekintenék. Másik érvük látszólag semleges: maguk a helyi romák, a gyermekek szülei ragaszkodnak az elkülönített oktatáshoz. Kik és milyen alapon merészelik felülbírálni az ő akarataikat? Ám ez sem új jelenség, a társadalomkutatók válasza is rég megvan már: „Sokszor megtévesztő, hogy a cigány szülők ragaszkodnak a külön cigány osztályhoz. Ragaszkodnak, mert itt bizonyos gettóvédelemmel élveznek, és mert nincs valódi alternatívájuk. Valódi alternatíva nyilván az lenne, ha az elkülönítettséggel párosuló védelemmel és nyugalommal szemben a valódi befogadás állna – megaláztatás, szégyen nélkül.” (Solt Ottília: *Cigányok és cigány gyerekek Budapesten*, Budapesti Nevelő, 1975/2.)

Szívesen képzeljük azt, hogy a magyar politikai közösség sokra hivatott. Ha így lenne, akkor előre látnánk, hogy kifizetődő az emberséges hozzáállás, a romák következő nemzedékeinek oktatására fordított energia. Akkor felismernénk, hogy nem a sötét bőrrel van baj, hanem a sötét lélekkel.

(2007)

Isten szava

Gondviselés nélkül vagyunk, és zavartan nézzük, mi lesz az orszá-gunkkal. A rendszerváltáskor még azt hittük, hogy „a nép szava, Isten szava”, de mára elégünk lett az egészből. Azért ne adjuk fel olyan könnyen, a mondásnak adható időtálló alkotmányos értelem. Egyrészt azt fejezheti ki, hogy a közhatalom e világi eredetű, a választópolgároktól származik, azaz nincsenek isteni vezetők, minden főtisztviselő leváltható. Másrészt arra utalhat, hogy mindenki részese a hatalomnak, nem lehetnek születési, vallási, vagyoni kiváltságok.

Szilárd alkotmányos alap ez, nemigen vonja kétségbe senki. Manapság legfőképp abban vannak viták, hogy a képviseleti döntéshozatal felel-e meg jobban a demokráciának, vagy az, ha közvetlenül, népszavazáson határozunk közös dolgainkról. A köztársaság első évtizedében kialakult alkotmányjogi gyakorlat határozott irányt mutat: a képviselet az elsődleges, a népszavazás csak kivételes és kiegészítő eszköz lehet. Ez a megoldás következik az alkotmány szövegéből és elveiből, valamint ezt leshettük el a mintaadó államoktól, például Németországtól és az Egyesült Államoktól, ahol szövetségi szinten nincs is népszavazás.

Ugyanakkor politikai életünk különböző oldalain már kezdetben is voltak, akik vonzódtak a közvetlen néprészvétel formáihoz. Valahogy úgy érezték, hogy mégiscsak az az igazi demokrácia. Erősíthette hitüket, hogy számos tankönyvből ez a felfogás sugárzott. Még ma is sok buzgó egyetemista ír szakdolgozatot arról, hogy a parlamenttel szemben nagyobb súlyt kell kapnia a népszavazásnak. Legfőképp néhány amerikai tagállamra és persze Svájcra hivatkoznak. Ezért nem volt meglepő Szili Katalinnak, az Országgyűlés elnökének pár héttel ezelőtti felvetése, hogy fontoljuk meg, mit lehetne átvenni a svájci népszavazási rendszerből.

Jó, ha figyeljük a külföldi megoldásokat, mindig lesz tanulnivalónk. Am ehhez nemcsak a szabályokat kell megismerni, hanem azt is, hogy miért alakultak így, és hogyan működnek a gyakorlatban. Kezdjük azzal, hogy a polgárháborút lezáró és a svájci föderációt megteremtő 1848-as alkotmány is mintát követett: az észak-amerikai szövetségi állam szerkezetét utánozta. Mivel a vallásilag és nyelviileg megosztott kantonok hatalmának jelentős része a föderális kormányzathoz került, a népszavazás intézményével ellensúlyozták a központosítást. A későbbi alkotmányreform továbbvitte ezt

a folyamatot: még több jogosítvány a szövetségi szerveknek, kárpótlásul bővülő néprészvételi jogok és más kedvezmények a kantonok lakosainak. Így érthetjük meg a svájci alkotmány furcsaságait, például azt, hogy „a Szövetség szabályozza a sütőliszt behozatalát, és fenntartja magának a jogot a sütőliszt kizárólagos behozatalára; a Szövetség könnyítéseket biztosít a molnároknak a belföldi szállítási költségekkel kapcsolatban”. Bár az 1999-es alkotmányreform során törölték az archaikus rendelkezések jó részét, az alapszerkezet ma is tükrözi a föderáció és a kantonok közötti alkufolyamatot.

Mindezek következménye, hogy a svájciak sokfajta népszavazást kezdeményezhetnek. Voksolhatnak az alkotmánymódosításról, megvétőzhatják a törvényeket, és a kantonokban még konkrét ügyeket (például egy iskolaépítést) is befolyásolhatnak. Ugyanakkor szövetségi szinten nincs lehetőség arra, ami nálunk a fő műsorszám: a nép nem kényszerítheti a képviselőket arra, hogy fogadjanak el meghatározott törvényt, vagy változtassák meg valamelyik meglévőt. Az általánosan megfogalmazott népszavazási kezdeményezések formai és tartalmi ellenőrzésére a parlament jogosult. Ha a képviselők szabályszerűnek tartják az akciót, akkor választhatnak: maguktól módosítanak a szabályokon, vagy – saját álláspontjuk rögzítésével – népszavazásra engedik a kérdést, sőt az alkotmányt érintő kezdeményezés esetén ellenkérdést is tehetnek az eredeti mellé. A folyamat a szövetségi főbíróság ellenőrzése alatt áll, amely legalább annyira védi a képviselet intézményét, mint a néprészvétel jogát.

És milyen a gyakorlat? A szavazási eljárások a legritkábban eredményezik, hogy a nép visszaveszi a döntési jogot a képviselőktől. Inkább arról van szó, hogy a politikusok bizonyos közérdekű témákban további megfontolásra és egyezkedésre kényszerülnek. Az aláírásokkal támogatott változtatási kezdeményezések alig öt százaléka ér célt oly módon, hogy a nép megszavazza. Hasonló a helyzet a törvények vétőjával is: az előző harminc évben mintegy húsz jogszabály-módosítás bukott el így. Tehát leginkább arra jó az egész, hogy alapos körültekintésre ösztönzi a politikusokat. Ugyanakkor a rendszert komoly bírálatok érik. Gyakori a harmincszázalékos részvétel, vagyis a legaktívabb kisebbség (akár tizenhat százalék) dönti el az ügyeket. Ennél is súlyosabb, hogy a kérdések olykor komolyan kiélezik a nyelvi közösségek közötti ellentéteket. Például a külföldiek jogállásának javításáról tartott szavazáson a többségben lévő német kantonok elutasító akarata érvényesült a támogató franciákéval szemben.

Akárhogy is nézzük, Svájcban sem a nép hoz magának törvényt, hanem a képviselők. Különleges történelmi okok olyan egyedi megoldásokat eredményeztek, amelyek vitára alkalmasak, de átvételre nem. Persze, akik a parlamentet megbénító népi döntéshozatal bővítésével akarják javítani demokráciánk állapotát, hivatkozhatnak más államok ritka megoldásaira is. Mít lehet erre mondani? Ha elfogy a józan ész, majd megtanít a keserves tapasztalat. Csak ne Istentől várjuk, hogy áldja meg a magyart, mikor szabad akarattal magunk okozzuk balsorsunkat.

(2007)

Az élet értelme

A szlengszótár szerint a katonai eredetű *Tökön szűrom magam!* kiszólás leginkább hitetlenkedést, meglepetést, dühöt fejez ki. Azt képelem, ilyesfajta érzések lehettek az alkotmánybíráknak, amikor szembesültek a meddővé tételről hozott határozatuk utóhatásaival. Az egy évvel ezelőtt közzétett döntésükben azt a szabályt vizsgálták, amely szerint családtervezési célból a 35 évnél idősebbek kérhetik külön indok nélkül a meddővé tételt, a 18 és 35 év közöttiek viszont csak akkor, ha van három vér szerinti gyermekük. A testület az utóbbi rendelkezést nyilvánította alkotmányellenesnek, mert az – az ideálisnak tartott gyerekszám előírásával – népesedéspolitikai célból korlátozta az önrendelkezési jogot. Másrészt a bírák többsége elfogadhatatlannak találta, hogy hátrány érte azokat a szülőket, akiknek örökbe fogadott gyermekük van.

Az Alkotmánybíróságnak vigyáznia kellett: ha csak a kifogsolt részt veszi ki a törvényből, akkor szigorítja a szabályt, hiszen a 35 év alattiak közül senki nem kérhette volna a meddővé tételt. Ezért a testület az egész előírást megsemmisítette, de nem azonnali hatállyal, hanem több mint fél év haladékot adva a törvényhozóknak, hogy gondolják újra a kérdést. Ha szükségesnek tartják, különleges korlátokkal óvhatják a fiatal felnőtteket a megfontolatlan döntéstől.

A határozatnak kezdetben nem volt visszhangja. Aztán nemrég valaki észbe kapott, és újságcikkben szétkürtölte, hogy Magyarországon elszabadult a pokol, mivel az alkotmány őrei áldásukat adták a tinédzserek sterilizálására. A feleszmélt publicisták ezt követően egymásra lícitálva fejtegették, micsoda istentelen vétek történt, amelyet csak tetéz, hogy a parlamentben nincs napirenden a törvény szigorítása. A szavakat tettek követték: tiltakozó honfitársaink évláncot alkotva vették körül a Parlamentet, majd aláírásgyűjtés indult a meddővé tétel korlátozásáért. Mindeközben színre lépett az orvosi kamara vezetője is: morálfilozófiai alapvetéseket boncolgatva azt jövendölte, hogy az orvosok majd megtagadják a műtétek elvégzését.

A hírekből és véleményekből tükröződő kép ekkor olyan volt, mintha a Monty Python társulatot látnánk *Az élet értelme* című film eddig ismeretlen epizódjában: az utca egyik oldalán, a sterilizációs klinika bejárata előtt depressziós tinédzserek és zilált utcalányok

véget nem érő sora, a másik oldalon rendőrségi kordonnak feszülő, mindenre elszánt család- és nemzetvédő aktivisták.

De sajnos nem abszurd humort láttunk, hanem abszurd perparat. Ésszerű vita azért nem bontakozhatott ki, mert a háborgó hevílet homályba borította a tényeket: senkit nem érdekelt, hogy pontosan mi volt, mi maradt a törvényben, és mit döntött az Alkotmánybíróság. Szóbeszédből, rémhírekből ugyanis könnyebb légvárat építeni. Holott a művi meddővé tétellel kapcsolatban valóban számos jogi és erkölcsi kérdés vár tisztázásra. Hármat említek.

Az alkotmányos demokráciákban általánosan elfogadott, hogy a döntésképes felnőttek maguk rendelkeznek saját testük és sorsuk felett. Így ahhoz is joguk van, hogy időlegesen vagy feltehetően véglegesen megszüntessék fogamzó-, illetve nemzőképességüket. Ugyanakkor az emberek, s különösen a még tizenéves fiúk és lányok látóköre legtöbbször nem terjed ki két-három évtizedes távlatokra. Törvényünk ezért ír elő ma is rendkívül részletes tájékoztatást és három hónapos várakozási időt a családtervezési célú meddővé tétel előtt. A kérdés az, hogy indokolt-e tizennyolcra pár évvel felemelni a korhatárt, ahogy egy-két nyugati államban is tették.

A második téma a népesedési, fajvédelmi vagy büntető célú kényszersterilizálás, amely látszólag a diktatúrák kiváltsága. Azt hihetjük, hogy a testi önrendelkezési jog elismerésével kizárhatók a visszaélések. Azonban elrettentő példák mást mutatnak. Az Egyesült Államokban az 1970-es években indiánokat és feketéket tettek meddővé, néhány éve Szlovákiában derült fény romák kényszerített sterilizálására. De van hazai eset is: a közelmúltban az ENSZ egyik bizottsága marasztalta el Magyarországot, mert egy roma nőt műtét során beleegyezése nélkül meddővé tettek. Itt azt a kérdést kellene megvizsgálnunk, hogy van-e tennivaló a romák reprodukációs jogainak védelmében.

És végül a legsúlyosabb gond: sok-sok olyan mentálisan sérült személy él pszichiátriai intézeten kívül és belül, aki képtelen arra, hogy szexuális ösztöneit féken tartsa, és szóba sem jöhet, hogy szülői felelősséget tudna vállalni. A miénknél sokkal kifinomultabb jogrendű államokban megrázó esetek sokasága bizonyította, milyen nehéz megtalálni a legjobb jogi megoldást. Számtalanszor titokban sterilizáltak olyan betegeket, akiknél ez nem volt feltétlenül indokolt, olykor meg a beteg és képviselője kérése ellenére sem végezték el a műtétet, holott érdeke, testi-lelki jóléte azt kívánta volna. Nálunk nincsenek alkalmazható szabályok, jogesetek és

nyilvános felmérések, így a mentálisan sérültekről rejtélyes és baljós döntések szülehetnek.

A tervek szerint hamarosan kezdődik az országgyűlési vita a meddővé tétel szabályairól. A kérdés az, hogy kit érdekel a valóban hátrányos helyzetűek élete.

(2006)

A lélek törvényei

Nincs alapjogvédelem lelki gyakorlat nélkül. Azt értem ez alatt, hogy a döntéshozóknak számításba kell venniük lélektani tényezőket, máskülönben sérülhetnek az alapvető jogok. Az alkotmányelmélet régi felismerése, hogy a politikai intézmények kialakításakor és a jogi szabályok megfogalmazásakor szem előtt kell tartani az emberi hajlamokat, indulatokat és vágyakat. Végső soron ilyen előfeltevésen is alapulnak a hatalmat megosztó demokratikus rendszerek: az önkényuralom akkor akadályozható meg, ha becsvágyat becsvágyat szegezünk szembe.

Bár Montesquieu nagy műve a XIX. század elején *A törvények lelkéről* címmel jelent meg magyarul, a politikai tudományok akkor még csak az antropológiai ismereteket hasznosították, a pszichológiai mélyfúrás száz évvel később kezdődött: néhány jogbölcselelő – jórészt Freud hatására – egyenesen pszichikai folyamatnak képzelte a törvényekhez való igazodást. Ők azt várták el a jogtudománytól, hogy kövesse az emberi lélekről felhalmozódó ismereteket. Így, legalábbis elméletben, a pszichoanalízis a jogi problémákat is orvosló csodaszernek tűnt. Am nem kell testestül-lelkestül felfogatnunk a jogi intézményekről kialakított nézeteinket, hogy felismerjük, lelki terhek is gúzsba köthetik az egyéni szabadságot.

Először azt kell belátnunk, hogy maguk a fizikai korlátozások is lelki megpróbáltatásokkal járnak. Vegyük mintául a fogva tartást. A hatóság erőfölénye és a külvilágtól való elszigeteltség miatt jelentős nyomás nehezedik a szabadságától megfosztott személyre. Ha nem tudhatja meg, miért tartják fogva, nem léphet kapcsolatba ügyvéddel, és nem kerül rövid időn belül bíró elé, összeroppanhat. Büntetőeljárásban ez azzal járhat, hogy olyan tettet vall be, amelyet nem követett el, vagy másokra tesz alaptalanul terhelő vallomást. A strasbourgi emberi jogi bíróság még a terrorizmus elleni harcot sem tartja indoknak arra, hogy a lelki ellenállás megtöréséig meghosszabbítsák a bírói felülvizsgálat nélküli fogva tartást. Valós beismerés sem csikarható ki lelki terrorral.

Így – más megfontolások mellett – lélektani indoka is van annak, hogy az alkotmányos államok javában a hatósági őrizet ideje rendes körülmények között nem több két napnál, és különleges esetekben sem haladhatja meg a három-négy napot. Nálunk tágabban a keretek: büntetőeljárás során a gyanúsítottakat a szokványos ügyekben is hetvenkét órára rács mögé lehet zárni bírói döntés

nélkül, az idegenrendészeti eljárásokban pedig öt napig tarthatók őrizetben olyan külföldiek is, akiket nem gyanúsítanak törvénysértéssel.

Arra is van példa, hogy segítő célú jogi rendelkezések vezetnek káros következményekhez, ha a szabályalkotáskor nem veszik számításba a lélektani szempontokat. Az abortusztörvény szerint a terhes nő – önrendelkezési joga alapján – megszakíttathatja terheségét, ha testi-lelki megrendülést okozó súlyos válsághelyzetben van. A beavatkozás előtt kétszer meg kell jelennie a Családvédelmi Szolgálatnál, ahol az első alkalommal a segítő alkalmazottnak – a törvény szövege szerint – „tisztelőtlen tartva az állapotos nő méltóságát és érzéseit, a magzat megtartása érdekében” kell fellépnie. Am ez ellentmondás: a hatékony krízistanácsadás feltétele, hogy önkéntességen alapuljon, és abban kell támogatni a páciens, hogy saját élethelyzetének megfelelően döntsön. A tanácsadó nem szoríthatja a „helyes álláspontra” a segítséget kérőt. Ezért ha a családvédelmi szolgálat egyik vagy másik munkatársa a jogszabályt követi buzgón, és nem a szakmai elveket, csak súlyosbítja a nő válsághelyzetét.

De vizsgálhatjuk a szólásszabadság mostanság izgalmas kérdéseit is. Vannak, akik hevesen bírálják a számukra sérelmes bírósági döntéseket. Mások az egykori ügynöki jelentések áldozataiként személynél történetüket tárnák fel a nyilvánosság előtt. Olykor előfordul, hogy felzaklatott emberek összegyűlnének a köztéren, hogy frissiben kifejezzék véleményüket valamilyen politikai eseményről. Válságos helyzetekben, izgatott állapotban minden felkavarodni látszik, és elhomályosul a tekintet. Ahhoz, hogy leüledjen a por és felszálljon a köd, legtöbbször elengedhetetlen a beszéd, a kibeszélés. A nyílt és őszinte szó általában könnyíti a lelki terheket. Ezzel szemben a félhomályban maradt titkok szétfeosztják az emberi kapcsolatokat, az elfojtott politikai indulatok előbb-utóbb vadul törnek elő. Ezért ilyen esetekben az segítené a felborult lelki egyensúly helyreállítását, ha a törvények nem akadályoznák a szólás szabadságát, hanem megfelelő kereteket teremtenek ahhoz, hogy lecsillapodjanak az indulatok, és ésszerű diskurzus alakuljon ki.

A felhozott példák talán érzékeltetik, hogy bonyolult mérlegelés szükséges az alapvető jogok határainak megvonásához. Nyilvánvaló, hogy pusztán lélektani tényezőket figyelembe véve nem érhetünk messzire. Ugyanakkor a szabályozás biztosan tévútra jut, ha nem számol a pszichikai hatásokkal. A tudomány és a politika

emberei között is vannak, akik a jogvédelmet életidegen szócséplésnek tartják. Valahogy mindig úgy alakul, hogy a politikai vitákban az ellenzéki oldal kiált jogtiprást, míg a kormánypárti szereplők lelketlen doktrinerséget emlegetnek. Könnyebb megértenünk ezeket a vádaskodásokat, ha felidézzük az óvodákban is szajkózott lélektani megfigyelést: aki mondja másra, az mondja magára.

(2006)

Lóláb

Bölcs bibliamagyarázók tanítása, hogy az emberi természet bűnre való hajlama miatt jöttek létre az államok. A modern alkotmányjogi kánon megteremtői sokat merítettek ebből a felfogásból. A mérsékelt kormányzás elveit felvázoló Madison így szembesítette kortársait: „Ha az emberek angyalok volnának, nem kellene kormányozni őket. S ha az embereket angyalok kormányoznák, sem belülről, sem kívülről nem kellene ellenőrizni a kormányzatot.”

Többek között az emberi természet az oka, hogy még a legjobb alkotmányos demokráciákban sem képzelhetők el olyan eljárási szabályok, amelyek biztosan helyes, igazságos eredményre vezetnek. Például a büntetőeljárás alkalmas arra, hogy kiderüljön az igazság, mégis előfordul, hogy elítélik az ártatlant, vagy felmentik a bűnöst annak ellenére, hogy betartották a szabályokat. Tévedni emberi dolog. És bár nem normális, mégis természetes, hogy a bűnesetek felderítésére és elbírálására felhatalmazott személyek között is vannak hanyagok, előítéletesek és akár megvesztegethető is. Így hát nem az a szégyen, ha ilyesmi kiderül, hanem az, ha titokban marad. A demokratikus országokat sok más mellett az különbözteti meg a diktatúráktól, hogy nem bizonygatják makulátlanságukat.

Nehéz megítélni, nálunk mekkora lehet a különbség az elvárások és a hétköznapi tények között. A büntető igazságszolgáltatásnak sok hivatalos résztvevője van: rendőrök, ügyészek, védőügyvédek, szakértők, bírák. Különbőféle szakmai szempontok, szerteágazó érdekek, kibogozhatatlan összefonódások. Ráadásul a bűnesetekről és a hatósági lépésekről leginkább a sajtóból értesülünk, és hát sokszor nem tudhatjuk, hogy amit olvasunk, az pártatlan tudósítás, fele sem igaz történet vagy rágalom.

Azért kívülállóként is lehet fogalmunk arról, milyen veszélyes üzem a büntetőeljárás. Itt vannak például az igazságügyi szakértők, akik a törvény betűje szerint függetlenek a bűnüldöző hatóságoktól, és tudásuk tekintélye majdnem mindig perdöntőnek számít. A strasbourgi emberi jogi bíróság néhány hónapja mégis éppen egy kirendelt szakértő tevékenysége miatt ítélt a magyar állam ellen. Az ügyben egy intézkedő rendőr dulakodásba keveredett a későbbi panaszossal, és mindketten sérülést szenvedtek. A panaszos komolyabbat, a járőr enyhébbet. A nyomozók megbízásából dolgozó orvos szakértő azonban csak a rendőr sérüléseit értékelte,

a kérelmezőét nem. Így az ügyészség és a megyei bíróság a rendőr vallomása és a hivatalos szakvélemény alapján úgy foglalt állást, hogy a panaszos sérüléseit szükséges és arányos fizikai kényszer okozta. Annak ellenére, hogy az eljárás során a rendőr nem bizonyult szavahihetőnek, és készült a panaszos igazát valószínűsítő orvosi vélemény is. Strasbourgban minderről azt mondták, hogy az állam nem vizsgálta ki megfelelően a rendőri erőszakot.

A szakértői bizonyítás buktatóiról sok jogi tanulmány született már, ám a bajok forrása alighanem túl van a szabályokon. Hivatalos szakvéleményt azok adhatnak, akik rajta vannak a névjegyzéken. Óhatatlan, hogy a listára felkerülnek a szakmájukban gyengébbek közé tartozók is, sőt az állami megrendelés azoknak lehet fontos, akik a piacon nehezebben boldogulnak. A kiszolgáltatottság nem segíti elő a tisztánlátást.

Amitől tarthatunk a szakértők esetében, azt tudjuk az ügyvédek egy részéről. Legutóbb a Helsinki Bizottság vizsgálata mutatta ki, hogy a büntetőügyekben kirendelt védők többsége nem a gyanúsítottak jogait védi, hanem akarva vagy akaratlanul a nyomozók malmára hajtja a vizet. Nem vesznek részt a kihallgatásokon, nem tesznek indítványt, tulajdonképpen nem csinálnak semmit. Mondják, ezért a feladatért alig jár pénz, és az ügyvédi munka nem jótékonyági elfoglaltság. Csakhogy megesik az is, hogy a gyanúsított megbízásából eljáró védő keveredik zűrös ügyletekbe a nyomozó hatóságokkal. Van magyar ügyvéd, aki a jog és erkölcs elválasztásának tézisét úgy fejlesztette tovább, hogy jóformán nem végez jogi tevékenységet, csak erkölcstelenségben utazik. És be kell látnunk, a tisztességes kollégák sem küzdhetnek mindig Kolhaas Mihály-i elszántsággal az igazságért. Hivatásuk környezetébe adott, később is együtt kell dolgozniuk az ellenoldali hatóságokkal. Munkájukat az is nehezíti, hogy a sajtóhősöket valahogy mindig élesebben veszik a kamerák.

Ezek szerint nincs kizárva, hogy az ügyvédek és a szakértők megválasztásával, befolyásolásával vagy más módon a nyomozók tetszés szerint alakíthatnak büntetőügyeket? Elítélhetnek így ártatlanokat, és megmenekülhetnek gazemberek? Igen, előfordulhat. Most nem kezdem el felidézni jogéletünk ronda ügyeit a meggyalázott Zsanettól a bűnpártolás-közeli ügyészségi szóvivő Vargáig. Fontosabb, hogy vegyük észre az árulkodó jeleket. Önkényuralmi rendszerben el lehet titkolni disznóságokat, de nyílt társadalomban ez nehezebben megy, ezért a rosszban sántikálók más módon próbálják becsapni a közügyek figyelőit. Mivel valamifajta közbizalom

elengedhetetlen az intézmények működéséhez, igyekeznek elhitetni ország-világgal, hogy tiszta a kezük. Sok döntéshozó ugyanis nem azt tartja a bizalom alapjának, hogy fény derüljön a visszaélésekre, hanem azt, hogy sikerüljön megtéveszteni az embereket. Ismerjük el, tényleg könnyebbnek tűnik igaznak hinni hamis magyarázatot, mint szembenézni a lehangoló valósággal. Én mégis azt mondom, érdemes kételkedni, ha a bűnüldözők lázasan bizonygatják őszinteségüket, ha további perekkel fenyegetik a nyilvánosság-hoz forduló panaszosokat, ha a szakértőktől kicsepegnek információk, ha egy ügyvéd mindenkinél hamarabb tud a hatósági eseményről, ha egy lap bűnügyi tudósítója rendőrségi szócsó. Nincs jobb ötletem, mint hogy ne csapjuk be magunkat.

(2008)

A relativitás elmélete

Azt mondják, zuhanó repülőgépen nincsenek ateisták. Isten tudja. Az emberi jogok tagadásáról viszont hamar kiderül, hogy tartahatatlant. Először is látnunk kell a szembenálló felfogásokat. Az egyik szerint az embereket megilletik bizonyos morális jogok, függetlenül attól, hogy milyen kormányzat uralma alatt élnek. A relativisták ellenben azt állítják, hogy mivel ezek a jogok a nyugati civilizáció termékei, nem kérhetők számon más kultúrákon. És vannak, akik még szűkebben mérnek: a mi társadalmainkban is erény alapján porciózzák a jogosultságokat.

Csak hogy a tagadó teóriák csődöt mondanak a gyakorlatban. Mindenki azonnal felismeri a sérthetetlen jogokat, ha saját bőrén érzi a hatalom szorítását. Bukott diktátorok öntudatosan szoktak hivatkozni a tisztességes eljáráshoz való jogra, amikor felelősségre vonásukra kerül sor. Iszlám államok vezetői emberi jogi szószólókká válnak, ha nem az ottani kisebbségekről van szó, hanem a Nyugaton élő muszlimokról. De nézzünk körül saját házunk táján! Például a fogdák környékén, ahol a jogsértő rendőröknek általában csak akkor lesz tudomásuk az eljárási jogokról, ha nagy ritkán gyanúsítottá válnak. Vagy a parlamentben, ahol a miniszteri bársonyszékekben mindig más a rálátás az alapvető jogokra, mint az ellenzéki sorokból.

Mondhatni, nemcsak a vélt érdekek, hanem a lelki és a fizikai távolság is meghatározza alapjogi érzékenységünket. Minél közelebb állókat súlyt joghátrány, annál hamarabb reagálunk. Minél durvább az erőszak, annál kevesebb a relativista kétely. Vizsgáljuk meg mindezek alapján Schmitt Pál, a népszerű sportvezető nyilatkozatát a pekingi olimpiáról: „Kétségtelen, hogy Kínában megsértik az emberi jogokat, de ezt akkor is tudta mindenki, amikor odaítélték a rendezést. Különbözik meg a nyugati országokban is előfordulnak visszaélések, gondoljunk csak a guantánamói foglyokra.”

Lám, vannak helyzetek, amikor épeszű ember érdeke ellenére sem tekintheti helyi népszokásnak a jogsértést. A kínai rezsim nem tisztel se istent, se embert. Belelőnek a tüntető tömegbe, meggyaláznak szent helyeket, elhurcolnak papokat és szabadgondolkodókat. Egyszerűen nincs nyilvánosan vállalható érv, amely valamifajta kulturális sajátossággal indokolná a morális jogok eltiprását.

Ugyanakkor érdemes szót ejteni a Guantánamo-párhuzamról is, mert jellegzetes félreértésen alapul. Ez az a hely, ahol az Amerikai

Egyesült Államok hat éve bezárva tartja a világ különböző pontjain elfogott terroristagyánús személyeket. Sokan leírták már, hogy gyalázatosan bánnak a mintegy kétszázötven fogollyal. Megfélemlítették, megalázták, kínvallatták őket. Hosszú ideig nem kaptak tájékoztatást, nem jutott hozzájuk ügyvéd, és hat fő kivételével máig nem emeltek vádat ellenük. Mindeközben néhányukról már kiderült, hogy ártatlanul tartják a pokoli szigeten.

Mégis cinikus dolog erre a példára hivatkozva kisebbiteni más államok felelősségét. Ismereteink szerint az alkotmányos demokrácia az egyetlen politikai rendszer, amely alkalmas arra, hogy elejét vegye az ilyen szörnyűségeknek, vagy legalábbis orvosolja azokat. A londoni metróban 2005-ben végrehajtott, illetve tervezett merényletek és a 2006-os madridi vasútrobbantás nyomán a hatóságok rendkívül körültekintően jártak el, és majd minden vádlott ügyében bírósági ítélet született már. Amerika szégyene mellett azt is észre kell venni, hogy a demokrácia intézményei előmozdítják a szemléletváltást. Az ottani sajtóban kezdettől fogva komoly viták zajlanak a szabadságelvönés jogszerűségéről, és számos monográfia jelent meg a guantánamói helyzetről. Ügyvédek sokasága dolgozik azon, hogy a bíróságok biztosítsanak jogvédelmet a fogva tartottaknak. Mindezek miatt a szövetségi kormányzat hátrálni kényszerült, és az elnökválasztási kampányban nemcsak Obama, hanem Clinton és McCain is azt mondta, hogy elítéli a kínzásokat, és bezárná Guantánamót.

Szerintem mindez azt bizonyítja, hogy az emberi jogok relativizálásának leginkább érzelmi oka van: a hozzánk közel állókhöz szorosabb kötelek fűznek, mint az ismeretlenekhez. Ez érthető, ám a jogosultságok nem mások érdekei és érzelmei alapján illetik meg az embereket. A társadalmi, kulturális sajátosságok természetesen befolyásolják a jogok terjedelmét. Mégsem az emberi jogok viszonylagossága jelent korlátokat, hanem emberi viszonyaink korlátoznak abban, hogy figyelembe vegyük mások méltánylásra érdemes szempontjait.

(2008)

A seregek ura

Különböztessük meg a közjó két felfogását. Az egyik szerint az a közjó, amit az ország lakosok többsége annak tart. Így a választások és a szavazások eredményei automatikusan megmutatják, mi szolgálja a köz javát. Ezzel szemben a másik nézet így szól: az jó, ha a többség a köz javát szolgáló megoldásokat választja, ám előfordulhat, hogy a választók tévednek. Amit jónak hisznek, az rossz. Most az úgynevezett Fekete Sereg példája segítségével bemutatom, miként jelenik meg a két felfogás a gyakorlatban.

Mindenki tapasztalhatja közéletünk végletes megosztottságát. A legalapvetőbbnek látszó dolgokban sincs egyetértés és együttműködés. A minap azonban váratlanul idilli összhangra figyelhettünk fel a közéleti csatornákon. Mintha egy kórusmű csendült volna fel két szólamban. A Népszabadság nyitányához csatlakozott teljes hangerővel a jobboldal. Az ismétlődő szöveg szerint ebben az országban a gyilkosok szabadon sétálhatnak az utcán az ostoba törvények miatt. A bíróságnak ugyanis ki kell engednie a hírhedt Fekete Sereg tagjait, mert senki nem tartható előzetes letartóztatásban három évnél tovább. „Keresztapák kerülnek szabadlábra”. A közérzület hangjai tehát azt jelzik, hogy ez esetben a törvények nem a közjót szolgálják, hanem a rettegett bűnözőket segítik.

Most nézzük meg az ügyet a másik szemszögből. Biztosan jót sugallnak-e a megérzések? A rendőrség akkor vehet őrizetbe valakit, ha alapos gyanú van arra, hogy az illető bűnt követett el. Inentől számítva három év áll rendelkezésre ahhoz, hogy a rendőrség befejezze a nyomozást, az ügyészség vádat emeljen, és a bíróság nyilvános tárgyalás után döntsön a bűnről és a büntetésről. Ha ez idő alatt nem sikerül az ügy végére járni, akkor megszűnik a letartóztatás, amiből nem az következik, hogy a vádlottat szabadon eresztik, hanem az, hogy enyhébb szabadságkorlátozó eszközt alkalmaznak vele szemben, elsősorban házi őrizetet: rendőri felügyelet alá kerül, és szállását nem hagyhatja el engedély nélkül. Közben persze az eljárás zajlik tovább, a vádlott kényszeríthető a részvételre, és ha végül három évnél hosszabb idejű szabadságvesztésre ítélik, akkor le kell ülnie a megérdemelt büntetést.

Talán azt a legkönnyebb elfogadni, hogy ez a szabály indokoltan védi a tévedésből vagy valamilyen fondorlat miatt ártatlanul fogságba vetett embereket. Képzeljük el, hogy valaki már évek óta egy börtöncellában él, holott nem követett el semmit. Az a legkevesebb, hogy

ne kelljen a végtelenségig rabságban várnia, amíg kiderül az igazság. Emellett az alkotmányos demokráciákban az elvetemült bűnözőkkel sem lehet akármit megtenni. Nekik is joguk van a tisztességes eljárás-hoz és a jogorvoslathoz, tilos a kínzás, az embertelen bánásmód, és így tovább. Lehet, hogy valaki olyan bűnt követett el, hogy évtizedekig fegyházban a helye, de neki is joga van ahhoz, hogy a bíróság ésszerű időn belül ítélkezzen felette. Igaz, sokak jogérzéke azt súgja, hogy az ilyen emberrel nem kell könyörületesen bánni. Csakhogy az eljárási szabályok nem tehetnek különbséget az előzetes letartóztatásban lévő „bűnösök” és „ártatlanok” között. Épp az a probléma, hogy a lassú ügymenet miatt nem lehet biztosan tudni, hogy bűnös-e, akit fogva tartanak, és ha igen, milyen mértékben. Hiszen ellenkező esetben már befejeződött volna az eljárás. Mindez megvilágítja az igazságszolgáltatási rendszer súlyos zavarait. Ha annyira nyilvánvaló, hogy a Fekete Sereg tagjai veszélyes bűnözők, akkor miért nem sikerült ezt három év alatt bírósági ítéletbe foglalni?

Tehát a bírált szabály kifejezetten a közjót szolgálja, ezzel szemben a szigorítás ellentétes volna azzal: tovább tarthatnának fogva ártatlanokat, és ritkábban derülne fény a hatóságok kiáltóan kényelmes ügymenetére. Tanulságos ugyanakkor, hogy a rendelkezést nem a józan belátás hívta életre, hanem a nemzetközi emberi jogi elvárások. Az Európa Tanács egyik ajánlása szerint az ítélethozatal előtti fogva tartás felső határa a kisebb jelentőségű bűncselekmények esetén nem lehet több hat hónapnál, súlyosabb bűntettek esetén tizennyolc hónapnál, és az időtartamok semmilyen meghosszabbítása nem fogadható el. Ehhez képest a magyar jog egységesen három évet tartalmaz, és bizonyos eljárásokban lehetővé teszi a fogva tartás meghosszabbítását. Pár évvel ezelőtt a strasbourgi bíróság a Maglódi-ügyben megvizsgálta egy több mint négy évig tartó előzetes letartóztatás konkrét indokait, és úgy találta, hogy a szabadságelvonás idejéből három év és hét hónap jogsértő volt, mert az eljáró hatóságok nem végezték megfelelően a dolgukat.

Nem ez az egyetlen terület, ahol külső erők kényszerének tűnnek az egyéni és a közösségi érdekeket védő normák. Nyers érzületekre és indulatokra hallgatva azon fáradozunk, hogy lerontsuk a köz javát szolgáló szabályokat. Holott nem az alkotmányos garanciák kárhözvethetők a közbotrányt okozó esetek miatt, hanem legtöbbször olyan szokványos emberi tulajdonságok, mint például a restség, a kapzsiság vagy a harag. A bűnüldöző hatalom korlátozását végső soron az a pofonegyszerű embertani tudás indokolja, hogy az igazságszolgáltatás intézői sem angyalok.

(2008)

A végítélet messzesége

Ha most azzal állnék elő, hogy milyen jól mentek idén a dolgaink, azt hinnék, elment az eszem. Ha úgy fogalmaznék, hogy a világ ügyei változtak jó irányba, és ez számunkra is reménykeltő, akkor lehet, hogy álmódosónak gondolnának. Ahhoz viszont nem kell elrugaszkodni a talajtól, hogy az elmúlt év eseményeiből észrevegyük, miként idomul a világhoz Magyarország. Messzebből indulok el.

A szabadságra és egyenlőségre alapozott politikai intézményrendszer a nyugati civilizáció több mint kétszáz éves terméke. Az alkotmányos demokráciák azt hirdették, hogy államszervező elveik mindenhol érvényes erkölcsi elvárások, ezért más kultúrkörökben is ezt az univerzális modellt támogatták. Csakhogy maguk a mintaadó államok sem feleltek meg az erkölcsi elveiknek. Nem az óhatatlanul előforduló jogsértésekre gondolok, hanem arra, hogy az egyetemesnek kikiáltott jogok és szabadságok etnikai és vallási kiváltságok maradtak: leginkább fehér keresztények részesültek belőlük.

A történeti előzmények miatt mondhatjuk, hogy a 2008. év a faji felsőbbrendűség hiedelmének megrendítő vereségét hozta. A modern alkotmányosság szülőhazája eredetileg egy rasszista rendszer volt, amelynek közel száz év kellett, hogy megszabaduljon a rabszolgaságtól, és újabb száz, hogy elutasítsa a megbélyegző elkülönítést. Mintegy négy évtizeddel a polgárjogi törvény után az első afroamerikai elnök megválasztása azt az üzenetet is magában hordozza, hogy a feketék büszkén lehetnek tagjai a politikai közösségnek, mert másokkal egyenlőnek ismerik el őket. Persze egy csapásra nem enyésztek el a nagyvárosi feketenegyedeket körülvevő láthatatlan falak, de a politikai gondolkodás változása és a jogi támogatások nélkül a gettók népe örök helótasorsra lenne kárhozthatva.

Nálunk meg mintha visszafelé folyna az idő. Az érzületeket őszintén közvetítő szlengben régóta nevezik a romákat rabszolgának és indiánnak. Az előbbi arra utal, hogy a barna bőrűeket szerződés nélkül dolgoztatják az építőiparban és máshol, az utóbbi pedig arra, hogy ők egy elkülönülten élő természeti nép tagjai. 2008-ban mindkét hasonlat kezdett súlyos valósággá válni. Országos népszerűsége tettek szert azok az önkormányzatok, amelyek – a törvényekkel dacolva – munkabér helyett segélyért végeztetnek velük munkát, megszégyenítő módon. A többség erkölcsi felfogásával nem ellenkezett, hogy a magyar ember a cigány ember élete

arán is megvédte az uborkáját. És az év végére oda jutottunk, hogy a rendőrfőkapitánynak el kellett ismernie: lehet, hogy a végeken összehangoltan irtották a romákat. Ám az keveset ér, ha az állam emberei olykor kihúzzák a fejüket a homokból. Az elkövetőket ugyanis legtöbbször nem találják meg, vagy ha véletlenül tetten érik őket, az ítélezés elveti a faji indítékot, még abban az esetben is, ha az embervadászok bevallják. Mindebben a XXI. század hajnalának uralkodó téveszméje tükröződik: a romák antropológiai sajátossága, hogy kerülnek az iskolát és a munkát, viszont lopnak, ezért nem kár értük. Így az állam tétovázása és olykor cinkos semmittevése azt eredményezi, hogy a cigányok vagy a saját hajuknál fogva húzzák ki magukat a mocsárból, vagy választhatnak a gettó, a börtön és a temető között.

Az etnikai viszályok sok témát adtak az idén (a szlovákok elleni ásatag indulatokra most ki sem tértem), a vallási ellentétek kevesebbet. Itthon szilárdan tartja magát az a tantétel, hogy az államnak egyformán tolerálnia kell a különböző vallásos és vallástalan meggyőződéseket, de közben különleges kapcsolatot ápolhat a hagyományos egyházakkal. Az egyetemi tankönyvek azt tartalmazzák, hogy nemcsak a szekularizált állam fér össze a vallásszabadsággal, hanem akár az államegyház is. Nézzük meg, mik történtek ebben az évben máshol!

Az Egyesült Államok kezdettől fogva erősen vallásos ország. Lakói közül sokkal többen hisznek a bibliai teremtéstörténetben és a túlvilágban, mint az európaiak. A választók mégis határozottan nemet mondtak a Sarah Palin megszemélyesítette ajánlatra, hogy a közpolitikát helyezték vallási alapokra. Norvégiában minden parlamenti párt támogatta azt az alkotmánymódosítást, amely alapvetően alakíthatja át az eddigi államegyház és a kormányzat közötti viszonyt. A változások mértékét nem a püspökök kinevezésének új szabályai mutatják igazán, hanem az, hogy az alkotmányreformon túl a norvég törvényhozás lehetővé tette az azonos neműek házasságát is, és rögtön megszólalt néhány pap, aki szívesen összeadja a meleg párokat. Saját viszonyaihoz mérten lényeges változás történt Görögországban, ahol az ortodox egyház ellenkezésének dacára engedélyezték a halottak hamvasztását.

A helyzet az, hogy az egyházi kiváltságok és a tolerancia együttese nem eredményezi a szabadság egyenlőségét. Márpedig az alkotmányos demokráciák mindegyike plurális, sokszínű politikai közösség. A talán leginkább sorsfordító vitákat az iszlám nyugat-európai terjedése okozza. Egyre több városban szegezik a kérdést

az előjáróknak, hogy miért nem lehetnek a muszlimok minaretjei olyan magasak, mint a keresztények katedrálisai. A különféle valóságuk és a nem hívók együttélésének újszerű keretei most formálódnak. Az biztos, hogy a hagyományos előjogok lassan visszaszorulnak. Ugyanakkor az is látszik, hogy a vallásos érvek nem rekeszthetők ki a közéleti vitákból arra hivatkozva, hogy a metafizikával nem lehet mit kezdeni. Az egyenlő szabadság a párbeszédet és egymás álláspontjának figyelembevételét igényli. Am az érveket meggyőző erejük szerint kell rangsorolni, és nem a tekintély súlya alapján.

Nem tudhatjuk, hogy a népek, vallások és életmódok sokaságából formálódó világfalu végül igazságosabb lesz-e, mint a hagyományos államok. Az viszont biztos, hogy a sok évtizedes átalakulás megannyi gyötrellemmel és veszteséggel jár. A jelek azt mutatják, hogy Magyarország bezárkózó, periférikus, önmagát megszervezni képtelen közösségként hanykolódik. Úgy próbál részesedni a változások előnyeiből, hogy megússza a konfliktusokból adódó hátrányokat. A látható és várható eredmény az, hogy leginkább csak a bajokból jut ki számára.

(2008)

Örökség

Magyarország az eszmék bolhapiaca lett. Sok mindent kínálnak a táltostanoktól Ronald Reaganig, de minőségi árut nehéz találni. Van egy műhely, ahol igazán különleges holmit állítanak elő: a szabadság nevében a szocializmust konzerválják. A termék nem politikai fogyasztásra készül, mégis mindenkinek jut belőle. Hogy miről beszélnek? A polgári jog mestereinek történetét mondom el.

Hasonlóan más területekhez, a jogtudósok közösségében is sokféle nézet keveredik. Mégis mindig vannak kanonizált tantételek, melyeknek sokkal komolyabb a hatásuk a társadalmi gyakorlatokra, mint gondolnánk. A civil jogi tekintélyek nézeteinek nagy a súlya a törvényhozásban, lásd például a Polgári törvénykönyv tervezetének vitáját. Tankönyvek, kommentárjaik igazodási pontok a bírák és az ügyvédek számára. Tehát a polgári jog tanítóinak munkája kihat a mindennapi életünkre: a gazdálkodásra, a lakásvizyonokra, a családi kapcsolatok jogi elismerésére.

A rendszerváltás jó állapotban érte a polgári jogot. Úgy tűnt, benne kevesebb kárt okoztak a pártállami évtizedek, mint a többi jogágban. Míg a büntetőjog és különösen az államjog a rezsिम szolgáltatója volt, addig a civilisták nagyobb szellemi szabadságot élveztek. Úgymond, ideológiamentesen művelhették a jogtudományt. Ezért a magánszemélyek jogi kapcsolatainak háttérelmélete és szabályai jobban hasonlítottak a demokratikus országokéhoz, mint az állam és az egyén viszonyát meghatározó jog. Tehát a múlt rendszerből eredő hagyomány, hogy a polgári jog akadémiai és egyetemi alakítói szabadságot élveznek és a szabadságot képviselik.

Ez a tétel azonban recseg-ropog. Tagadhatatlan, hogy a rendszerváltás előtti fél évszázad lélekromboló mechanizmusai behatoltak a civilisták köreibé is. Sok még a rejtély, de az már kiderült, hogy az iskolaalapító Eörsi Gyula rendszeresen írt titkos jelentéseket külföldi útjairól. Feltehetően voltak mások is, akik megfigyelték az árat a nyugati kutatási engedélyekért. Ha ez a hipotézis helytálló, akkor elhalványul a megőrzött szabad gondolatról derengő emlékkép.

Nézzük, milyen szellemi irányok kínáltak búvóhelyet a magántulajdont tagadó szocialista ideológiával szemben. Mivel a „burzsoá” jogtudományra bajos volt mindig egyetértőleg hivatkozni, segített a római jog és a századfordulón kibontakozott, európai

színvonalú hazai jogi gondolkodás. Mindezek habarcsából állt össze az a filozófia, hogy a polgári jognak van valamiféle magja, amit védeni kell a változékony ideológiai szelektől. Innen ered, hogy aki elismert taggá kíván válni ebben a hivatásrendben, annak célszerű sündisznóállást mutatni, ha külső hatás veszélye fenyegeti a polgári jogot.

Az alkotmányos átalakulás húszéves távlatából kirajzolódik ennek a perspektívának a gyengéi. A szaktudomány és a politika közé képzelt falak miatt nem volt mérce a szocializmus és az alkotmányos demokrácia közötti különbség megállapításához. Ezért a civilisták az emberi jogi gondolattal szemben is védeni kezdték a polgári jog integritását. Csakhogy amit az alkotmányos beavatkozástól óvtak, az nem egészen a magánszabadság jogi fundamentuma volt, hanem a privilégiumok, az állami túlhatalom és a szocialista közerkölcs egyvelege.

Tulajdonképpen a rendszerváltáskor jöttek létre a ma is meglévő teoretikus frontvonalak. Vannak, akik továbbra is a polgári jog felől nézik a jogrendszert, és vannak, akik a jogrendszer felől nézik a polgári jogot. Az előbbieket úgy tartják, hogy a tulajdon, a kár, a felelősség és a személyiségvédelem egyszerű polgári jogi kategóriák. Ha pedig így van, akkor a szaktudósok dolga megmondani, hogy mit takarnak ezek a fogalmak. És ők honnan tudják? Hát egyrészt azokból a törvényekből, amelyek a múlt rendszerből maradtak ránk. Másrészt azoknak a legendás jogászoknak a leírásai-ból, akik még korábban kidolgozták a jogi fogalmak struktúráját. Így jutnak vissza Szladits Károlyig, a klasszikus magyar polgári jog nagy rendszerezőjéig.

Szladits életpályája azonban több tanulással szolgál, mint meghatározásai és csoportosításai. Legátfogóbb munkájában első helyen hivatkozott Somló Bódogra, a kortárs magyar jogbölcselet európai hírű művelőjére. Értékelni tudta egyfelől a szociálliberális Hans Kelsent, másfelől a nemzetiszocialista Carl Schmittet. Emellett Szladits életútja azt is tanúsítja, hogy a magyar nép zivataros évtizedeiben nehéz döntéseket kellett hozni. Tisztában volt vele, hogy a tudósi tekintéllyel együtt jár a megszólalás felelőssége. 1918-ban és 1946-ban is elhivatottsággal beszélt a társadalmi megújulási folyamatokról. Bár ő sem tudta mindig, hogy merről fúj a szél, messzebb látott a törvények paragrafusainál. Egyik első szószólója volt az emberi jogoknak, a jogegyenlőségnek és a demokráciának. Vagyis a példakép jól érzékelt, hogy a polgári jogásznak figyelnie kell a háttérfilozófia és a társadalmi környezet alakulását.

A tudomány művelői ma is szembesülnek hasonló dilemmákkal. Dönteni kell a modern elméleti megközelítések befogadásáról. Mondani kell valamit a társadalom személyi és vagyoni viszonyainak változásairól. Elfogadják-e, hogy az üzleti szerződések világában sincs helye diszkriminációnak? Egyetértenek-e a sajtórendészeti szabályok visszametszésével? Támogatják-e a mentális sérültek státusának átalakítását? Mit gondolnak az azonos nemű párok családjogi viszonyairól? Ne higgyük, hogy az ideológiailag semleges polgári jogi tudomány áll szemben a világnézeti elkötelezett változtatási törekvésekkel. A status quo fenntartása is világnézeti állásfoglalás. Szabad a választás.

(2009)

Apokrif

Negyven év rabság után a nép szabaddá vált. Képviselői szövetséget kötöttek, hogy megerősítsék a közösséget. A szövetség törvényével létrehozták a közösség szervezeteit, és megnevezték azokat a jogokat, amelyeket utódaiknak is tiszteletben kell tartaniuk. A szövetség törvénye az erkölcs parancsait rögzítette. Arra épült, hogy a nép minden tagja egyenlőnek születik, és mindenkinek joga van az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez. Védelmet és támogatást ígért a gyermekeknek, a családoknak, a házasságoknak, és külön is szólt a kisebbségi sorban élőkről.

Am a nyakas nép képtelen volt elhagyni megrögzött szokásait. A szabadság egyenlősége helyett balhitek és belviszályok kezdtek eluralkodni. Kezdetől fogva csúfolták és kinevették azokat, akik sötétebb bőrrel születtek. Munkájukat nem fizették meg, vagy nem is adtak nekik munkát. Megalázták őket. Ezért a sötét bőrűek egyre szegényebb sorba kerültek, egyre kitaszítottabbak lettek, gyermekeik egyre kevésbé tudták megállni a helyüket. A nyomorral együtt terebélyesedett a bűn. Először szöveget loptak a megváltó keresztjéről, aztán elvitték, felapították és eltüzeltek a feszületet. Amikor szűk esztendőők jöttek, akkor a tehetősök és a tehetetlenek dühe a legvédtelenebbek ellen irányult. Ördögi körforgás indult be. Minél több szóbeszédet hallottak a törvény ellen vétőkről, annál jobban üldözték a vétkeseket sokaságát is. Minden személyes bűn az egész nemzetségre szállt. Miközben a nép egyre hangosabban zengedezte az Úr nevét, nőttön-nőtt a gyűlölet a szívekben. Egy idő után a tüzes indulatokat már lángoló háztetők jelezték és betört ablakok. Bújtak az üldözöttek, mert a hazájuk kitagadta őket.

A konok balgaság más gyötrelmeket is okozott. Rejtőzködniük kellett azoknak is, akiknek nem volt az arcukra égetve, hogy más-milyenek. A nép megvetette, ha férfi férfit szeretett vagy nő nő. Ezt természet elleni bűnnek vagy terjedő kórságnak tartották, vagy egyszerre mindkettőnek. Abba beletörődtek, hogy nem fürkészhetik az otthonok titkait, de azt nem túrték, hogy bármire fény derüljön. A képmutató elutasítás további képmutatást gerjesztett. Titkolni kellett a tiszta érzelmet, barátoknak kellett álcázni a szerelmeit. Sokan önmaguknak sem vallották be vonzódásukat, és választottak maguknak feleséget, férjet. Am mivel az igazi szeretet a lélek mélyén szunnyadt, a boldogság elkerülte az ilyen családokat.

Tehát azokat sújtotta a nép haragja, akiket a szövetség törvénye a leginkább oltalmazott: a gyermekeket és a családokat. Tetézte a bajt, hogy a vezetők nem a törvény elvei szerint cselekedtek, hanem a köz indulatait követték. Ahelyett, hogy feltárták volna a mélyben rejlő okokat, azt harsogták, amit a legtöbben gondoltak. Nem ők vezették a népet, hanem a nép vezette őket. Emiatt nem volt más eszközük, mint az elnyomás és a büntetés. Mivel azonban a borszín volt a bűn mércéje, nem tudtak különbséget tenni ártók és ártatlanok között. Telezsúfolták a börtönöket, és még több gyermeket szakítottak el a családjától. A kiátkozottak védelmére viszont nem futotta. A vezetők nem derítették fel a gyújtogatások és más támadások hátterét. Azt is tétlenül nézték, hogy a fékezettek követ vetettek az azonos nemű párokra és ügyük támogatóira. A hanyatlás vége az lett, hogy senki nem érezte magát biztonságban. A szomszédos országok meg ámultak, hogy a szokásaival és tehetségével hivalkodó népet özönvíz előtti törzsi ösztönök ejtették rabul.

A szövetség népe isteni csodára várt. A mindenség Teremtője azonban hű maradt elveihez. „Érző és eszes lényé tettelek, és szabad akarattal ruháztalak fel benneteket. Ez a legtöbb, amit adhatok” - felelte a fohászzkodóknak. Ez után sok időbe telt, amíg a nép kilábalta a maga okozta kiskorúságából. De egyszer eljött az a nemzedék, amelynek előljárói belátták, hogy a sártengerből nem vezet út a szabadságba. Felismerték, hogy az egész közösség örök sikertelenségre van kárhozthatva, ha a barnák fiai csak az utca és a börtön törvényeit kapják útravalóul. Javítottak az életkörülményeiken, és törődő figyelemmel tanították a legkisebbeket. Nem az ősök mestersegei, hanem a jövő elvárásai felé fordították őket, hogy képessé váljanak az öngondoskodásra. A vezetők minden cselekedetükkel éreztették, hogy a barnák is a közösség elismert tagjai. Tudták, hogy élen kell járniuk, mert a nép körében kevesen ültetnek olyan fát, amelynek gyümölcsét csak az utódok élvezhetik.

Az előljárók nem csak prédikáltak az igazságról és a szeretetről. Bátorok voltak tenni azért, amit elődeik kimondani sem mertek: az azonos neműek éppúgy testi-lelki társai lehetnek egymásnak, mint a különneműek. Figyelték a messzi földről jöttek beszámolóit, ezért tudták, hogy az ilyen párok is jól viselhetik gondját a gyermekeknek. A kisebbek szellemi és erkölcsi fejlődését ugyanis a kirekesztő környezet veszélyeztette, nem a befogadó család. Így a vezetők megértették, és a nép is elfogadta, hogy a házasság jobban elérheti célját új értelmében. Attól kezdve az azonos neműek is megkapták

azt a közösségi elismerést, amit az esküvő jelképezett. Összeköthették az életüket, kinyilváníthatták érzelmi elköteleződésüket, és megoszthatták örömeiket rokonaikkal, barátaikkal.

Sok nemzedék múltával ez a közösség is elkeveredett a népek tengerében. Az utókor azok között a népek között őrizte meg emlékezetében, amelyek sok szenvedés árán, de végül helyes választ adtak a kor erkölcsi kérdéseire. A szövetség népe az ember és a család szeretetét hagyományozta az utódokra.

(2009)

Isteni méltóság

A demokratikus világ idén ünnepli a kelet-európai rendszerváltások huszadik évfordulóját. Én most azt a tíz évvel korábbi eseményt idézem fel, amely kihagyhatatlan a kommunizmus összerokadását eredményező folyamat elbeszéléséből. 1979 nyarán szülőföldjére, Lengyelországba utazott a néhány hónappal korábban megválasztott II. János Pál pápa. Fogadtatásából és beszédeiből a lengyelek számára világossá vált, milyen ingatag lábakon áll a kommunista államhatalom. Az egyházfő talán azzal érte el a legnagyobb hatást, hogy nem a katolikusok történelmi jogait hangsúlyozta, hanem nyíltan az emberi jogok nyelvét használta. Szónoklatainak visszatérő eleme volt, hogy a lelkiismereti, a gyülekezési és az egyesülési szabadság a mindenkit egyenlően megillető emberi méltóságon alapul, tehát nem az állam adományozza tetszése szerint. Az egyéni jogok, és az azoktól elválaszthatatlan társadalmi szolidaritás eszméjével a lengyelek milliói tudtak azonosulni.

A nagyvilágnak Timothy Garton Ash elemzéseit tudósítottak arról, hogy nem a véletlen műve, hanem egymással szorosan összefüggő történések egyik láncszeme, hogy a következő évben zászlót bontott a Szolidaritás mozgalom, és megindult az egy évtizedig tartó küzdelem az állam demokratikus átalakításáért. Jacek Kuroń és Adam Michnik írásai pedig azt bizonyították, hogy az ellenzék vezetői tudatosan formálták egymást támogató erővé a katolikus hívek és a világi humanista értelmiség mozgalmait.

A magyar rendszerváltás ezernyi szálon kötődött a lengyelországi eseményekhez, de legalább annyi eltérés is jellemezte. (Például az itteni történelmi egyházak alig vettek részt benne.) A két ország demokratikus átalakulásának legfőbb közös vonása, hogy mindkettő a méltóság forradalma volt. Különböző világnézetű résztvevők együttes teljesítménye, amely elvezetett a mindenkit megillető jogok elismeréséhez, és a jogok védelméhez szükséges intézmények felállításához. Az egyenlő méltóság és szabadság eszméje azért lehetett a közös nevező, mert olyan széleskörűen elismert érték, amely alátámasztható keresztény természetjogi és profán erkölcsi alapon is. A közös cél, a demokratikus jogállam megteremtése némileg háttérbe szorította az eltérő, rivalizáló felfogásokat, ezért semmi kivetnivaló nem volt abban, hogy az átalakulás után felerősödtek az éles nézetkülönbségek. A szenvedélyes viták előrevihetik a köztársaság dolgait.

Csakhogy a közéletben fokozatosan eluralkodtak azok a hangok és tettek, amelyek az egész demokratikus átalakulást megkérdőjelezték. (Lengyelország ebben is előbbre járt néhány évvel.) A rendszerváltás megtagadása az egyenlő méltóság eszméjének elárulásával párosult. Mára alig maradt valami az „alkotmányos forradalom” (Antall József kifejezése 1990-ben) elveiből, és az elveknek megfelelő gyakorlatból. A méltóságról leginkább akkor halunk, amikor valaki saját személyének vagy társadalmi csoportjának érdekeit és hasznait védelmezi. És talán még hangosabbak azok, akik pragmatikusnak nevezett elv nélküliséggel váltják fel a demokratikus normákat, amivel akaratlanul is az elvtelen gyakorlatokat legitimálják.

Hogy mi a méltóság, azt kétségtelenül nehéz megragadni. „Az emberi méltóság nyilvánvalóan nem olyasmi, ami látható, s könnyebb megmondani, hogy mikor sértették meg, mint hogy mi is valójában” – fogalmazott Leszek Kołakowski. A XX. század totalitárius rendszerei kérlelhetetlenül felsorakoztatták az összes elképzelhető példát. Amikor arra emlékezünk, hogy egykor lovakkal töltötték meg a templomokat és hívekkel az istállókat, akkor vajon nem az emberi méltóság legelvetemültebb semmibe vételét idézzük-e fel? A modernkori cigányüldözések pokoli állomásai (*Endlösung der Zigeunerfrage*) vajon nem arra figyelmeztetnek-e bennünket, hogy hova vezethet, ha a faji kérdés váltja fel az emberi méltóság elveit? A szabad vallási közösségek ellehetetlenítése, a kis gazdasági autonómiák felszámolása nem a múlt intó példái a méltóság megsértésére? Persze a méltóság csorbításában vannak fokozati különbségek, de ez is csak azt jelzi, hogy létezik mérce, ami megmutatja a politikai cselekedetek morális súlyát.

Sokféle ok magyarázza, hogy az idősebb és az ifjabb generációkhoz tartozók sokasága ma nem érzékeli, milyen nagy távolságra vannak az egyenlő méltóságú személyek közösségének elveitől az alkotmányos demokráciával szemben álló politikai rendszerek. (Például a letűnt kommunizmus vagy az ígért „új rendszerváltás”.) Igaz, vannak kivételes pillanatok, amikor minden kérdés és kétely ellillan. Leszek Kołakowskit a múlt héten temették el Varsóban. Szemernyi időre lengyel- és magyarföldön is felviláglott, hogy olyan elvek elsőrangú elemzője és közvetítője távozott az élők sorából, amelyek minden értő és érző lény számára iránymutatást adnak.

(2009)

A világ szeme

Az itt a kérdés, hogy szabadságszerető hazafiak küzdenek-e az elnyomó rezsimmel, vagy politikai banditák ostromolják a demokratikus jogállamot. Most az állami oldalt vizsgálom meg. Igaz-e, hogy az állam demokratikus, és nem – miként a gárdaszellem követői állítják – rémuralom?

Elsőrendű, hogy megfelelő eljárási szabályok rendezzék az időszakos hatalomváltást. Figyeljük meg, hogy a mai diktatúrák és tekintélyuralmi rendszerek is azt bizonygatják, megfelelnek a demokrácia és a jogállam elveinek. Ezért ilyen-olyan választásokkal próbálják legitimálni magukat a nagyvilág előtt. A lebonyolítás és az eredmény nagyon is vitatható, csakhogy ez a pedigres demokráciákra is igaz. Ha azt mondom, hogy botrányos elnökválasztás tiltakozásokkal, újrászámolással, főbírószági felülvizsgálattal, akkor legfrissebb példaként Irán juthat eszünkbe, csakhogy Bush is így nyert 2000-ben Al Gore ellen. A két rendszer közötti alapvető különbséget az eljárások eltérései világítják meg. Iránban egyházi figurák beleszólnak, hogy ki indulhat a választáson, a hatalom emberei felügyelik a szavazás tisztaságát, az eredmény véglegesítésénél pedig ismét a vallási vezetők jutnak szerephez. Ezzel szemben a demokráciákban egyenlő részvételi jogokat és fair eljárást írnak elő. Persze nincs tökéletes procedúra, és az eredmény is lehet hibás. A demokratikus eljárások sem képesek garantálni, hogy mindig kifogástalan döntések szülessenek. Emlékeztünk, hogy az amerikai legfelső bíróság is téves döntést hozott, amikor leállította a floridai szavazatok újrászámolását, és Bush-t hirdette ki győztesnek. Mégsem tört ki felkelés, mert a felek elfogadták a bírák ítéletét.

Az első következtetés, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás tisztességes eljárást feltételez, és a fair eljárási szabályok alapján létrejött intézmény döntését akkor is tiszteletben kell tartani, ha téves. Egyszerűen azért, mert az a döntésre illetékes fórum álláspontja. Ebből a perspektívából látható, hogy Magyarországon 1990 óta a parlament demokratikus szabályok alapján jön létre. A képviselők olykor megsértik saját eljárási rendjüket (például a köztársasági elnök megválasztásánál), és időnként alkotmányértő törvényeket hoznak. Azonban döntéseiket mindaddig tiszteletben kell tartani, amíg a felülvizsgálatra feljogosított bírói intézmények nem mutatnak más irányt. És ez az elv érvényes minden közhatalmi

intézmény, vagyis a köztársasági elnök, a bíróságok és még a rendfenntartó hatalom döntéseire is. Tehát a demokrácia alappillére a demokratikus játékszabályok betartása.

Így eljutottunk a tiltakozás problémájához. Mit tehet az állam, ha polgárainak kisebb-nagyobb csoportja kétségbe vonja az eljárás demokratikus voltát vagy az eredmény helyességét? Itt is azzal szembesülünk, hogy az önkényuralmi rendszerek úgy tesznek, mintha megfelelénének a jogállami elvárásoknak. Ebből derül ki, hogy vannak érvényes elvárások. Az iráni hatalom nem ismerte be, hogy fegyveres alakulatai belelőttek a felvonuló tömegbe, és bebörtönöztek sok száz ellenzékít, helyett a „demokratikus rendszer” védelmében szükséges intézkedéseket jelentett be. A kínai pártállam nem egy elnyomott etnikai kisebbség körében felcsapó tiltakozási hullámról beszél, hanem „zavargásról”, erőszakos rendbontásról. A demokratikus játékszabályokkal szó szerint hadilábon álló Honduras jelenlegi urai zsarnoknak mondják az elüldözött elnököt, és közveszélyes bűnözőknek az elnök híveit. Vagyis ma már seholy nem vonják kétségbe, hogy a polgároknak joguk van szót emelni a sérelmes közhatalmi döntések miatt. A rosszéletű államok lángban álló gépkocsik, betört ablakok és dühöngő alakok képeivel próbálják igazolni fellépésüket, de hallgatnak arról, hogy mi történt, míg idáig fajultak az indulatok.

Mi következik mindebből Magyarországon mostani helyzetében? A bíróság nagy késsedelemmel, de tisztességes eljárásban jogerős határozatot hozott a Magyar Gárda betiltásáról. A tagok és támogatóik vitatják a döntést, utcai demonstrációkat szerveznek, és lázasan keresik a további működés kereteit. Vagyis tesztelik a demokratikus jogállamot. Szerintem a számtalan külföldi példából az első tanulság az, hogy az államnak nyílt lapokkal kell játszania. Nevezhetem letűnt idők maradványának és ügyetlenségnek is, hogy a bíróság az ítélethirdetés után hosszú ideig nem teszi közzé a leírt határozatot. Ugyanezt gondolom a gyülekezések ügyében hozott rendőrségi döntésekről. Hogy várjuk el, hogy mindenki tartsa be a demokratikus játékszabályokat, ha nem tudjuk, milyen szabályok születnek az eljárások során? Az állam akkor képviselheti hitelesen, hogy jogellenes mozgalmat leplezett le, ha neki nincs takargatnivalója.

A második tanulság, hogy az állam képtelen igazolni, ha fellépésével csorbítja a szabadságjogokat. Seholy nem találtak meggyőző magyarázatot arra, hogy miért tiltják meg a békés, spontán tüntetéseket, a bírósági ítéletek bírálatát, a szenvedélyes szónoklatokat

vagy a kirívó öltözéket. Demokratikus jogrendű országban mindenki kifejezheti a véleményét mindenről.

A harmadik tanulság az lehet, hogy a törvényeknek és a bírósági határozatoknak maradéktalanul érvényt kell szerezni. Ha egyszer tilos paramilitáris alakulatot szervezni, romatelepeken megfélemlítési céllal masírozásokat tartani, vagy uszító röpiratokat terjeszteni, akkor másodszor és harmadszor is tilos.

A magyar jogállam sokáig tehetetlenkedésével és rossz válaszaival erősítette a szélsőjobbot. Most végre felismerte, hogy a gárdázásnak nincs köze a békés egyesületi élet szabadságához. A kötéltánc azonban folytatódik. A jogállam nemcsak úgy bukhat el, hogy nem tesz semmit az erősödő szélsőségek ellen, hanem úgy is, hogy ő maga válik hasonlatossá a szélsőségekhez.

(2009)

Napsütötte sáv

A keresztre feszített júdeaiak azt dúdolják a klasszikus filmfináléban, hogy *always look on the bright side of life*. Irónia ide vagy oda, azt hiszem, akkor kell csak igazán keresni a derengő világosságot, amikor korszakos sötétséget jövendölnek. Most arról fogok írni, hogy sokféle vannak jótékony változások az alkotmányos gondolkodásban, és ebből valami felsejlik belföldön is.

Úgy kezdődött, hogy a demokráciát a többség uralmának tartották. Az volt a megfellebbezhetetlen törvény, amit a nép képviselőinek többsége akart. Később a kisebbségben maradt polgárok védelmében megfogalmazták az alkotmányosság elveit. Katalógusokba gyűjtötték azokat az egyéni jogokat, amelyeket semmiféle szavazással nem lehet csorbítani. Ezt alapul véve néhány kiemelkedő bíróság vette a bátorságot, és figyelmen kívül hagyta a törvényeket, ha csorbították az alapjogi listán szereplő jogosultságokat. Ekkor váltak az alkotmányok politikai deklarációból jogi dokumentummá. A tankönyvek kompromisszumként írták le ezt a jelenséget: a többségi demokrácia és a jogvédő alkotmányosság rivalizál egymással, és egyik sem érvényesülhet maradéktalanul.

Ahogy telt-múlt az idő, úgy sokasodtak az alkotmányt és az alapjogokat védő testületek. A XXI. század elején a Velencei Bizottság mintegy hetven országot tart nyilván, ahol ilyen intézmény működik a rendes bírósági rendszeren belül, vagy azon kívül (az utóbbiakat hívják alkotmánybíróságnak). Ez összefügg azzal, hogy a demokrácia ma mást jelent, mint korábban. Már nem azon van a hangsúly, hogy érvényesül-e a többségi akarat, inkább az a meghatározó, hogy mindenki egyenlően vehessen részt a közügyek alakításában, és a döntéseknél méltányosan vegyék figyelembe mindenki szempontjait. Így az alkotmány bírói védelme nem korlátozza, hanem megerősíti a demokráciát. Sok új tankönyv ennek megfelelően már inkább azt hangsúlyozza, hogy az alkotmányosság és a demokrácia egymást feltételezi.

Ott van például Anglia, a jogi hagyományaihoz leginkább ragaszkodó nyugati ország. Parlamentje egy évtizede törvényben mondta ki, hogy a belföldi bíróságoknak alkalmazniuk kell az európai emberi jogi kódexet. Az újdonság hamar felpezsdítette a jogéletet, és hatása egyértelműen kedvező, annak ellenére, hogy a *Human Rights Act* jogorvoslatot nyújtott pénz- és címlapsóvár celebeknek és a züllött Max Mosley F-1-főnöknek is. A legújabb változás

pedig az, hogy hamarosan megszűnik a Lordok Háza ítélkezési szerepe, és megkezdí működését az elkülönült legfelső bíróság. A mindenható parlamentről szóló sajátos téveszmét így váltja fel a hatalommegosztás. Tehát Európában utolsóként Anglia szakít a többségelvű szemlélettel, mégsem mondhatjuk, hogy kevésbé lesz demokratikus, mint régebben. (Igaz, a konzervatív ellenzék vezetője, Cameron gyalázza a változtatásokat, de kormányfőként nem tudja majd teljesen visszafordítani.)

Mire jó ez az intézményrendszer? A többségi felfogáshoz kötődő parlament, és az annak kevésbé kiszolgáltatott bíróságok egymás lépéseire reagálva, apránként formálhatják a jogéletet. Olyan közhatalmi autoritásként működhetnek, amelyek nem tartanak igényt a végső igazság deklarálására, viszont a szakadatlan nyilvános diskurzus meghatározó jogi intézményei lehetnek. Ha a törvényhozók ásatag és káros konvenciókat kérnek számon az embereken, akkor a bírák lendíthetik tovább az idő kerekét. Ha meg a bírák makacsul félreértik az alkotmányt, akkor a parlament tudja ésszerűbbé tenni a paragrafusokat. Hogy aztán az egyes országok mire mennek az intézményrendszer kínálta lehetőségekkel, az nagyrészt a cselekvőkön múlik, azaz a politikusokon, a bírácón és más jogászokon, meg persze a jogügyeiket intéző és megvitató polgárokon.

Saját országunkról hajlamosak vagyunk úgy beszélni, mintha állandóan csak a *Minden rossz variété* volna műsoron. Holott jó sorunk húsz éve úgy hozta, hogy a legmodernebb intézményi megoldásokat honosítottuk meg, így a legfőbb közhivatalokat tekintve jobban álltunk, mint mondjuk a belgák. A parlamentet ellensúlyozó Alkotmánybíróságot és az információs jogi ombudsmant követendő példának tartották több régi és új demokráciában is. Aztán kezdtek előjönni a régi beidegződések, amelyek torzítják a nyilvános intézmények működését. Olyan emberek kerültek pozícióba, akik a titkos alkukat kedvelték a nyílt játszmák helyett. Az alkotmány elvei és szabályai kimaradtak a jog hétköznapi menetéből, a tárgyalótermi vitákból. A bírósági ítéleteket két évtizeden keresztül nem lehetett megismerni. Úton-útfélen azt tapasztalhattuk, hogy emberi tényezők miatt gyengülnek a nyílt színi jogviták intézményei. A helyzet odáig romlott, hogy már semmi rendkívüli nincs abban, ha egy jogvédelemre felesküdt tisztségviselő a *Méltóságot mindenkinek* szlogennel a Méltóságot magamnak program megvalósításába kezd.

Azt ígértem, pozitív példákat is mondok. Figyeljük meg, hogy amikor szabad és szenvedélyes vita kíséretében egymást követik a

parlamenti és a bírósági állásfoglalások, akkor kijöhet a jó eredmény. Idesorolom, hogy ügyel-bajjal, de sikerült összehozni egy törvényt a meleg párok státusának elismeréséről. Most büszkén emlegetjük külföldön, holott épphogy karcolja az európai minimumszintet. A törvényhozáshoz kapcsolódó jogi és politikai diskurzus mégis sikeresnek nevezhető, mert egyértelművé vált, hogy nincsenek észérvek a jogfosztó állapot fenntartása mellett. A gyülekezési és egyesülési szabadság értelmezése is komoly tétre megy. Itt hosszú és ártalmas tehetetlenkedés után a bíróságoknak sikerült a tengernyi érv közül kihalászniuk a legmegfelelőbbet. A bírói jogfejlesztésnek köszönhetjük azt a szabályt, hogy az egyesülési jog nem terjed ki paramilitáris, megfélemlítő alakulatok szervezésére. Szintén bírói (és rendőrségi) határozatokban jelent meg, hogy a nagy szabadságot biztosító gyülekezési törvény akkor alkalmazható, ha közös véleménynyilvánításról és békés rendezvényről van szó. A szabadság határait azért kell gondosan megrajzolni, mert ott mindjárt egy másik védendő szabadság kezdődik.

Egy szó, mint száz, nem látok más lehetőséget, mint fenntartani az alkotmányos diskurzust. Amíg lehet.

(2009)

Lenni vagy nem lenni?

Az ország drámájának utolsó felvonása kezdődik. Temetői jelenet. A húszéves köztársaság sírgödre fölött *clownok* vitáznak. A sírásó szerint az ifjú erkölcstelenül élt, és úgy is halt meg, ezért nem illeti meg méltó temetés. A cimborája viszont inkább arra hajlik, hogy fékezhetetlenül pusztító erő gyúrta le. Amondó vagyok, felejsük el ezt a zavaros sorstragédiát. Elsősorban azért, mert a köztársaság nincs odaveszve. Másodsorban meg azért, mert kívülállónak látszó sírásók és cimborák idézték elő a köztársaság szörnyen leromlott állapotát. Íme, az események egy másik elbeszélése.

Két évtizeddel ezelőtt történt, hogy az ország népe helyretolta a kizökent időt. Sőt nem is egy régebbi hatalmi állapot tért vissza, hanem megújult a politika alkotmányos rendszere. Az ország nem volt többé börtön, mert legitim, választott vezetők kerültek az élére, akik a szabadság-egyenlőség-szolidaritás alkotmányának alávetve látták el közfeladataikat. Am a szabad köztársaságokat mindig ordas eszmék veszélyeztetik, és a magyar sem lehetett kivétel. Már az első években előkerültek a szabadság ellenségeinek rettenetes jelszavai és jelképei (például 1992. október 23., Kossuth tér). A dilemma végletesnek tűnt: ha az állam döntőnökei nem tesznek semmit, akkor a rendszer ellenségei előbb-utóbb börtönné változtatják az országot, ha meg a döntéshozók feláldozzák a szabadságot, akkor a rendszer önmagát alakítja börtönné.

Csak hogy még egyetlen demokratikus rendszer sem pusztult bele a szabadságba. (A weimari sem.) De abba igen, hogy az állam, jelesül az igazságszolgáltatás és a kormányzat cselekvői maguk is a szélsőséges eszmékre váltak fogékonná az alkotmányosság morális erényei helyett. Akkor jön el a jogállami vég kezdete, amikor a rend őrzői tétlenségükkel támogatják a félkatonai rohamosztagokat, a fajüldözést, a vallási villongásokat. Amikor nem az összes törvény az úr, hanem néhány nagyúr a törvény. Ezért a köztársaság nagy kérdése valójában kezdettől fogva az, hogy az állam főemberei és az alkotmányos kultúra alakítói védelmezik-e a köztársaság morális és jogi értékeit, vagy inkább siettetik a pusztulását. Nézzünk most meg két szereplőt a színpadon.

Az alkotmány intézményei közé tartozik az ügyészség. Ez a testület húsz év alatt megőrizte zártságát és túlhatalmának tekintélyes részét. A vádhatóság többet tud a polgárokról, mint a nemzetbiztonsági szolgálatok, miközben a polgárok alig sejtethetnek róla

valamit. Az alkotmány ellenére az ügyészség nem vált a rendőrség megbízható kontrolljává (lásd a rendőrök elleni vizsgálatok kudarcait), de a bírósági tárgyalótermekben alig kétségbevonható ura maradt a polgárok elleni büntetőeljárásoknak (lásd a váderedményesség mutatóit). Úgy is fogalmazhatunk, hogy rosszul van beállítva az ügyészség antennája az alkotmány hullámainak vételére. Mondok néhány közeli példát. A közvádlók nem találják a módját, hogy miként kell bizonyítani a cigányok elleni faji bűncselekményeket. Amikor meg végre előveszik a mellőzött szabályokat, akkor – micsoda nonszensz – az árpádsávosokkal szembeesegülő romákra sújtanak a kisebbségvédő paragrafusokkal. Hasonló hozzáállást tükröz az egyik főügyész minapi nyilatkozata. Állítása szerint azért kell túrni a tárgyalótermekben a rendbontást, mert a szólásszabadság itthoni elvei megengedik az ilyesmit. Eközben ugyanaz az ügyészség kitartóan küzdött azért, hogy Babus Endre újságíró bűnösnek mondja ki a bíróság az igazságszolgáltatás működését bíráló cikke miatt. Mondhatni, míg az ügyészség benne van az alkotmányban, addig az alkotmány elvei alig mutatkoznak az ügyészség működésében.

A másik kiválasztott szereplő az akadémiai, egyetemi világ, azon belül is az alkotmányos és politikai tanok tudományai. Kell-e magyarázni, milyen fontos szerepük van a szellemi élet figuráinak az alkotmányos kultúra alakításában? Ők nem törvények megszüntetésével vagy igazságszolgáltatási határozatokkal befolyásolják a köztársaságot. Szaktanácsaiknak és publikációiknak lehet döntő súlyuk. Fő hivatásuk és felelősségük pedig az, hogy hatással vannak a jövő generációk jogászainak és a politikai elit várományosainak jogszemléletére és országlátására. Vajon ezek a fiatalok hallanak-e az egyetemen arról, hogy milyen erkölcsi és jogi elveken nyugszik a legitím közhatalom? Vajon világossá válik-e számukra az autokratikus rezsimek és a demokratikus köztársaságok közötti különbség? Nyilván nehéz képet festeni egy olyan politikai berendezkedésről, amely épp a legrosszabb arcát mutatja. De lehet, hogy más az ok és az okozat: többek között azért mutat rossz formát a rendszer, mert működtetői és magyarázó elhanyagolják vagy egyenesen megvetik.

Itt is említek friss példát. Az alkotmányjogász szakma nagyszabású konferenciát tartott a húszéves köztársasági alkotmány apropóján. Sok kutató előadásában aggódó és aggasztó tanácsatlanság tükröződött. Mígnem felszólalt a két vezető budapesti jogi kar reprezentánsa. Egyikük *coming out*-al kezdte beszédét: ő a

legitimizmus híve. Másikuk kerülte a kétértelműséget: szerinte a Szent Korona-tan és a Szentírás alapján kell újjászervezni a magyar alkotmányt. Én az akadémiai szólásszabadság elkötelezett védelmezője vagyok. A szellem legjobb gyümölcsei nyílt vitában érlelődnek, és a tudományos műhelyek nélkül nagyon sivár lenne az eszmék piaca. De volna itt egy kérdés: mégis, mi várható, ha nem az alkotmányos demokrácia hívei, hanem ellenfelei sokasodnak a szellemi-tudományos horizonton?

Persze a kilátások rémesek. De szerintem maga a probléma is azt bizonyítja, hogy a köztársaság nem lehet a végzet hatalmának áldozata. A választópolgárok, a politikai és jogi döntéshozók, valamint a szellem embeinek munkamegosztásában formálódik a politikai közösség. Nincs eleve elrendelve, hogy a sírásók és cimboráik lesznek a főszereplők. És az sem, hogy kinek kell eljátszania a sírásó szerepét. A személyes döntés mindenkinek a saját akaratán és képességein múlik. Tehát mindig van lehetőség jó döntést hozni. Lenni vagy nem lenni? Ez hát nem kérdés.

(2009)

SZUVERÉN SZELLEM

A sikeres forradalom

Mélyreható jogi változások zajlanak Magyarországon. A törvényhozás és a kormány deklarációja szerint egy forradalom alapozta meg ezeket az átalakításokat. Ezt sokan stílusfordulatlak tartják, mások meg értelmetlenségnek.

Az Országgyűlés június 14-én politikai nyilatkozatot fogadott el, amely szerint a magyar nemzet 2010 tavaszán „a szavazófülkékben sikeres forradalmat vitt véghez”. A kormány július 2-án határozatban elrendelte, hogy az államigazgatási és a katonai szervek középületeikben helyezték ki a forradalmi nyilatkozatot. A közélet színterein élénk vita bontakozott ki a forradalmi deklaráció értelméről. A miniszterelnök támogatóinak többsége arról beszélt, hogy a „forradalom” szó a politikai változás nagyságára és jelentőségére utaló retorikai fordulat.

Ezzel szemben a kritikusok álláspontja úgy összegezzhető, hogy ha nem változik meg a hatalom forrása és az ország alkotmányos alapstruktúrája, akkor semmilyen forradalomról nem beszélhetünk. A forradalmak ugyanis véget vetnek egy rendszernek, és újat hoznak létre. A választás azonban nem a parlamentáris rendszerről szólt, hanem a parlamenti mandátumok megosztásáról. A dilemma tehát az, hogy melyik történeti olvasat a helytálló: a kormányfő és pártja jogi dokumentumokban megjelenített nézete a sikertelen rendszerváltás „politikai paktumairól” és a „szavazás forradalmáról”, vagy a másik felfogás az 1989-es forradalmi rendszerváltásról és az alkotmányos demokráciáról.

Sokat segíthet a közös gondolkodásban Timothy Garton Ash újabb tézise az 1989-es átmenetekről. Ash, a posztkommunista átalakulások és a közép-európai régió egyik legelismertebb megfigyelője és elemzője, közelmúltban megjelent dolgozatában azt a feltevést fogalmazta meg, hogy a húsz évvel ezelőtti közép-európai demokratikus átalakulás a forradalmak egy új modelljét alapította meg.

A klasszikus forradalom ideáltípusa az 1789-es francia fordulat. Köztudott, hogy ez erőszakos, utópikus, osztályalapú, folyamatosan radikalizálódó és terrorba torkolló folyamat volt. Ezzel szemben az 1989-es típusú forradalom erőszakmentes, antiutópikus, széles társadalmi koalíción alapul, és megegyezéssel végződik. „Míg a francia forradalom szimbóluma a guillotine, addig a közép-európaiaké a kerekasztal” – fogalmaz Ash. Az 1789-es francia, az

1917-es orosz és a 1949-es kínai forradalom azt ígérte, hogy megteremt a földi mennyországot, az 1989-es átalakulás viszont olyan jogi, politikai és gazdasági intézményeket eredményezett, amelyek máshol (a liberális demokráciákban) már régóta léteztek és beváltak.

A közismertté vált elnevezések, „bársonyos” vagy „tárgyalásos” forradalom, „koordinált” átmenet, mind arra utalnak, hogy a közép-európai egypárti uralmakat nem klasszikus forradalom döntötte romba, hanem a régi rendszer képviselői és a demokratikus ellenzéki tömörülések tárgyalásai és kompromisszumai szüntették meg. Az átalakulás erőszakos forradalom nélkül létre forradalmi politikai és jogi változást: egypárti uralom helyett szabad választásokon alapuló többpárti demokráciát, titkos pártdirektívák helyett parlamentáris intézményrendszert, központosított tervgazdálkodás helyett piacgazdaságot, a „dolgozók jogai” helyett emberi jogokat és bírói jogvédelmet. Az átalakulás elkerülhetetlen ára volt, hogy meg kellett egyezni a kommunistákkal. Ash ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy forradalmi katarzis és kommunistaüldözés nélkül is lehetséges éles határvonalat húzni a régi és az új rendszer között. Ennek legfontosabb módja a nyilvános, szimbolikus és őszinte szembenézés a bonyolult történelmi örökséggel.

Ash nem azt állítja, hogy 1989 az első ilyen típusú átalakulás, hiszen Gandhi eszméitől a portugáliai demokratikus átmenetig számos előzménye volt. Ám 1989 vált a meghatározó történeti hivatkozási ponttá, és az elmúlt két évtizedben jóval több új típusú forradalom (vagy forradalmi kísérlet) bontakozott ki a világ különböző részein a balti államoktól („éneklő forradalom”) Grúzián keresztül („rózsaforradalom”) Iránig („zöld forradalom”). Ezek között találjuk az úgynevezett „választási forradalmakat”, amelyek jellemzője, hogy önkényuralmi rezsimben választásokat rendeznek nem teljesen szabad feltételek között, ami alkalmat teremt az ellenzéki erők mobilizálására és rendszerváltás követelésére. Vagyis a „választási forradalmakban” az egyik oldalon egy autoriter vezető és a neki elkötelezett választási intézmények, erőszakszervezetek és sajtó található, a másikon a demokratikus elkötelezettségű választópolgárok és civil szervezetek sokasága.

1989 és hatása azt bizonyítja, hogy elérhető cél a diktatúrából a demokráciába való békés átmenet. Ash arra hívja fel a figyelmet, hogy bár egy-egy ország sorsa az ott élő emberek akaratán és képességein múlik, sok függ a nyugati államok hozzáállásától is. Hosszú távon eredményes lehet, ha a nagy befolyású liberális álla-

mok az erőszakmentes demokratikus kezdeményezéseket részesítik előnyben a véres megoldások helyett.

A forradalom kikiáltása lehet retorikai játék. A cipődizájnbán, a sütés-főzésben, a porszívózásban és ezernyi más területen beszélhetünk forradalmi újításokról. A politikai és jogi intézményrendszer átalakítása azonban nem stílusgyakorlat. Timothy Garton Ash fogalmai azt erősítik, hogy 1989 az önkényuralomból és a tervgazdaságból az alkotmányos demokráciába és a piacgazdaságba vezető forradalom volt. 2010-ben a választópolgárok nem cserélték le ezt a jogi-politikai-gazdasági rendszert, vagyis nem volt forradalom.

(2010)

Rasszista propaganda a közmédiában

A Jobbik választási reklámja körüli jogvita ismét reflektorfénybe állította a szólásszabadságot. Az eset úgy kezdődött, hogy a Magyar Rádió és a Magyar Televízió visszautasította a Jobbik romaellenes kampányfilmjének közlését. A párt jogorvoslatért fordult az Országos Választási Bizottsághoz, amely megállapította, hogy a két közmédia köteles leadni a reklámokat. Az ügyekben a Legfelsőbb Bíróság mondta ki a végső szót, helybenhagyva a Jobbiknak kedvező választási bizottsági határozatokat. A gát szakadt, a kampányfinanszírozásban a közrádió és a köztvé is sugározta a cigánygyűlöletet.

A jogi helyzet látszólag egyértelmű. Az OVB és a főbíróság is - némileg eltérő indoklással - úgy értelmezte a szabályokat, hogy a műsorszolgáltató nem vizsgálhatja a politikai hirdetés tartalmát. A Helsinki Bizottság, a Nyilvánosság Klub és a TASZ viszont - szintén nem teljesen azonos felfogásban - amellet érvelt, hogy a cigánygyűlölet reklám közlését meg kellett tagadni.

A jogvita és a bírósági felülvizsgálat természetes velejárója a politikai szólásszabadság körüli nézeteltéréseknek. Emlékeztünk a médiahatóság, a választási bizottságok és a bíróságok számtalan jogértelmezési vitájára a médiatörvény és a választási eljárás törvény helyes alkalmazásáról. Akkor is maradtak kételyek, amikor konszenzus alakult ki a paragrafusokról, mert az legtöbbször a szólásszabadság csorbítását jelentette: a szabad szólást engedő tévé- és rádióműsorok sokaságát regulálták meg a jogalkalmazó autoritások. Mondhatni, a szabadszájúak elvétve jártak olyan jól, mint most a rasszizmus hirdetői.

A Legfelsőbb Bíróság a Jobbik reklámügyében kimondta, hogy a rádiók és tévék semmilyen tartalmi kifogást nem támaszthatnak a közlésre megkapott politikai reklámokkal szemben. Ha ez tényleg ilyen egyszerű volna, akkor ma holnap egy párt előállhatna például egy olyan korrupcióellenes hirdetéssel, amelyben pornójelenetek vannak, egy másik meg valódi állatkínzással ilusztrálhatná közéleti mondanivalóját. Hiába állítja a jogerős ítélet, hogy a törvény kategorikusan kizárja a tartalmi mérlegelést, ez a jogi álláspont maga is bonyolult tartalmi mérlegelés eredménye. A bírácoknak el kellett dönteniük, hogy figyelembe veszik-e a médiatörvény szóláskorlátozó rendelkezéseit, vagy kizárólag a választási eljárás törvényre hagyatkoznak. Olyan absztrakt fogalmak

értelméről kellett állást foglalniuk, mint a hirdetés tartalmaért való „felelősség”, a „jóhiszemű joggyakorlás”, a pártok közötti „esélyegyenlőség”, és így tovább. Tehát az ítélet a bizonyíték arra, hogy nem egyik vagy másik paragrafus magától értetődő jelentésén múlt a döntés, hanem vitatható elvi szempontokon.

A politikai szólás szabadsága drága kincs. Demokráciában a közügyek eldöntésének elengedhetetlen feltétele a nyílt és szabad vita. Csak akkor van esély arra, hogy helyes döntések szülessenek, ha a választópolgárok megismerhetik a legkülönbözőbb információkat és véleményeket. A közbiztonság, a bevándorlás, a közvagyon felhasználása, a juttatások elosztása és megannyi más közügy heves, indulatos vitákat gerjeszt, amelyben radikális, szívtelen, galád felfogások és javaslatok is megjelenhetnek. Igen, a vélemények piacán harmadosztályú áru is kapható. A választási kampányok éppen azok az események, amelyeken a leginkább engedni kell a túlfűtött vitát és érvelést is.

Mondhatjuk persze, hogy a rasszista zajongás nem visz közelebb az igazság kiderítéséhez, viszont belegázol embertársaink lelkébe. Egyáltalán nem csökkenne a diskurzus hatékonysága, ha a jobbkios vélemények cenzúra alá esnének. Csakhogy a szólás nem pusztán hasznossági kérdés. Minden választópolgárnak egyforma a szavazati joga, és egyaránt megoszthatja környezetével elgondolárait, tapasztalatait, félelmeit, akár előítéletes következtetéseit. Vagyis a voksjog mellett mindenkinek joga van arra, hogy kísérletet tegyen szavaival befolyásolni, meggyőzni másokat. A választásokon többségbe jutott álláspont érvényesítése csak akkor legitim, ha a döntés előtt mindenki részt vehetett a vitában. A többségnek nincs joga rákényszeríteni az akarát azokra, akiket megfosztott a joguktól, hogy tiltakozzanak vagy ellenérveket fejtsenek ki. A kollektív döntések legitimitásának feltétele, hogy passzív áldozatok helyett cselekvő részesek vannak. Ez az indoka, hogy politikai diskurzusban megszólalhatnak a szélsőségesek, és a Jobbik megjeleníthet rasszista szempontokat, terjeszthet romaellenes hirdetéseket.

A demokratikus politikai közösség azonban nem maradhat tétlen az intoleranciával és a kisebbségeket fenyegető veszélyekkel szemben. Folyamatos cselekvést igényel a tisztességtelen és egyenlőtlen bánásmód például az iskoláztatásban, a munkahelyeken, a lakhatás terén, a rendvédelmi és büntető igazságszolgáltatási gyakorlatban. Egy politikai közösség addig nevezheti magát demokratikusnak, amíg polgárainak egyik vagy másik csoportját nem kényszeríti alacsonyabb rendű státusba. A demokratikus célok elérését

civil szervezetek mellett közintézmények szolgálják, amelyek az egész közösséget reprezentálják. Ez indokolja, hogy a közpénzen működtetett intézmények legyenek elkötelezettek a demokratikus értékek mellett, és ne válhassanak rasszista propaganda szócsöveivé. Ha van értelmük a közszolgálati tévé- és rádiócsatornáknak, az a politikai közösség demokratikus és kulturális értékeinek megőrzése és fejlesztése. Mindebből az következik, hogy a rasszista szólás terjesztésére nem vehető igénybe a közszolgálati infrastruktúra.

Vajon e korlátozás nem sérti-e a választási kampányban részt vevő pártok esélyegyenlőségét? A bíróság határozatából implicit módon az következik, hogy ez az elv azt jelenti: amelyik párt ki tudja fizetni a súlyos reklámdíjakat, azt propagál, amit akar. Az esélyegyenlőségnek azonban nem ez a legjobb olvasata. Ez a bonyolult elv általában a gyengébb helyzetben lévő társadalmi csoportokhoz tartozókat védi, akik nehezebben tudják érvényesíteni érdekeiket és hallatni a hangjukat. Számukra kell biztosítani az esélyegyenlőség csökkenését eredményező eszközöket. Am itt egészen másról van szó. A Jobbik mint parlamenti párt nehezen sorolható a támogatásra szoruló esettek közé. Nincs elzárva a nyilvánosságtól, programját szabadon terjesztheti a különböző fórumokon. Sőt a közszolgálati műsorok politikai műsoraiban is megjelenhetnek szószólói, és hirdetéseket is közölhet. Az esélyegyenlőség értelme ebben a kontextusban az, hogy a pártok ugyanolyan feltételekkel közölhetik mondandójukat.

A közszolgálat igénybevételének feltétele, hogy tiszteletben kell tartani a demokrácia alapjait. Ez nem általános, tartalmi alapú korlátozás, hanem egy közlési forma, a közszolgálati műsorrendben való megjelenés akadálya. A követelmény minden pártra egyformán vonatkozik, nem csak a Jobbikra. Kétségtelen, hogy a szélsőjobb pártot érinti hátrányosan, mivel az ő programja áll legtávolabb a demokrácia alapjaitól. Nem némítja el a párt hangadóit, de költségesebb teszi közléseik célba juttatását, mivel más csatornákat kell igénybe venniük. A hátrány azonban nem jogsértés: a szólásszabadságba nem tartozik bele, hogy a demokratikus értékeket tagadó nézetek ugyanolyan költségekkel terjeszthetők, mint azok, amelyek tiszteletben tartják a politikai közösséget egybefűző értékeket.

Az elvek tisztázása megkönnyíti a bírói mérlegelést, de nem szünteti meg egy további nehézséget: a konkrét esetekben el kell dönteni, hol húzódnak a közszolgálati média befogadóképességének határai. A Legfelsőbb Bíróság a Jobbik rádióügyében ezt úgy

próbálta elkerülni, hogy elvekre hivatkozva deklarált: nincs mit mérlegelni. A Bauer Jánosné, Kovács Ákos és Kovács András alkotta bírói tanács szerint a „közszolgálatosság”, a „rendeltetészerű joggyakorlás” és a „jóhiszeműség” elveibe ütközött a két közmédia elutasító magatartása. Vagyis a döntés szerint a köz szolgálatára rendelt intézmények akkor járnak el rendeltetészerűen és jóhiszeműen, ha teret biztosítanak a rasszizmusnak. (A köztvé ügyében Kaszainé Mezey Katalin, Tóth Kincső és Kalas Tibor tanácsa jutott hasonló végkövetkeztetésre.) Az Országos Választási Bizottság és a Legfelsőbb Bíróság egybehangzó álláspontja nem a szó-lásszabadságot védte meg, hanem figyelmeztető lépést tett az állami támogatott kirekesztés irányába.

(2010)

Herkules és a hidra: Orbán harca az alkotmánnyal

A kormányfő káros monstrumnak tartja az alkotmányt és szószólóját, az Alkotmánybíróságot, amelytől igyekszik megszabadulni. A küzdelem eldőlni látszik, de még alakíthatják váratlan fordulatok.

Hívei számára a miniszterelnök olyan, mint egy mitológiai hős: egy szál magában küzd a múltból itt maradt erkölcsi szörnyekkel, megszorogatja a kiváltságosokat, tabukat dönt, és kalandjai során segít a bajbajutottaknak. Ha ebből a nézőpontból Orbán Herkulesnek látszik, akkor a parlament kormánypárti többségét fékező alkotmánybíráskodás a hidra, vagyis a sokfejű szörny, amely minden levágott feje helyére két újat növeszt.

A hadakozást sértegetéssel kezdte a kormányfő: „Az alkotmány egy technokrata szabályhalmaz”, amelyben nincs semmi tiszteletreméltó – mondta, majd egy másik alkalommal az Alkotmánybíróságot a BKV-hoz hasonlította, és arról beszélt, hogy a testület élén álló embertől nem várhat jobb munkát, mert „az elmúlt években szétment a keze alatt az, amit rábíztak”.

A szavakat tettek követték. A miniszterelnök két olyan személyt juttatott az alkotmánybírák közé, akiről alappal feltételezte, hogy akaratának következetes képviselői lesznek. Mindketten a múlt rendszer káderei voltak, egy ideje azonban Orbán politikájához álltak igen közel: egyikük minisztere és bizalmas tanácsadója volt, másikuk pedig korábban alkotmánybíróként bizonyította, hogy a pártvezérnek kedves módon is tudja olvasni az alaptörvényt. Ám hiba csúszott a számításba. A választást kísérő kíméletlen szakmai és politikai támadások, személyes becsvágy és bizonyítási kényszer is magyarázhatja, hogy a két, bábfigurának tartott bíró első alkotmányjogi megnyilvánulásai nem tükrözik tisztán a kormány érdekeit. Abszurd volna olyan fordulatról beszélni, mint például a konzervatív Eisenhower elnök által jelölt Earl Warren főbíró esetében, aki alapjogvédő ítéletek sorával gyökeresen megváltoztatta az alkotmánybíráskodást az Egyesült Államokban. De azt a hazai gyakorlat is bizonyítja, hogy az érvelési kényszer, az alkotmányjogi nyelv és a precedensek alkalmazása, valamint a személyes motivációk olykor eltéríthetik a bírakat a számukra kijelölt pályáról. Vagyis a régi bírák lecserélése nem garantálja, hogy a megbízó érdekei maradéktalanul érvényesülnek a testületben.

A következő kézenfekvő csapásirány az alkotmány átírása. Orbán vezényszavára a kétharmados parlamenti többség hétről hétre módosítja az alkotmányszöveget, hogy a jog normatív akadályai nélkül valósíthassa meg politikai céljait. Vagyis nem a törvényhozást igazítják az alkotmányhoz, hanem az alkotmányt a törvényhozáshoz. Csakhogy az új paragrafusok ugyanúgy ki vannak téve az értelmezés törvényszerűségeinek és szeszélyének, mint a korábbiak. Emellett a jogállamiság és a demokrácia alkotmányos elvei hatályban maradtak, és azokat is figyelembe kell venni a döntéshozatalkor. (Ezt nevezik az alkotmány koherens értelmezésének.) Ebből következik, hogy azok a szabályok is korlátozzák a törvényhozókat, amelyeket épp a korábbiak alóli kivételként próbáltak beiktatni a szövegbe. A végkielégítések 98 százalékos különadójára utalva: az új törvénnyel szembeni alkotmányossági kifogások kivédése érdekében hiába került az alkotmányszövegbe, hogy az adóév elejétől speciális befizetési kötelezettséget lehet előírni közintézményektől kapott, jóerkölcsbe ütköző jövedelmekre. Értelmezés kérdése marad ugyanis, hogy az adószabálynak nevezett rendelkezés valójában nem büntetés-e, mi köze a jóerkölcshöz, alkalmazható-e visszamenőleges hatállyal, és így tovább. Tehát amíg vannak értelmező hatalommal rendelkező bírák, addig a kormányzat számára az értelmezésre szoruló szöveg nem lehet menlevél az alkotmányosság elvei alól. Ennek ékes bizonyítéka az Alkotmánybíróság határozata a különadóról.

Látva a kezdeti stratégia kudarcait, Orbán döntő csapásra szánta el magát: az alkotmány újabb módosításával visszametszené az Alkotmánybíróság hatásköreit, hogy a fontos pénzügyi, gazdasági és intézményi ügyekben ne lehessen felülbírálni és megsemmisíteni a törvényeket. Az alkotmányosság órét azonban ilyen módon sem lehet kiiktatni. Ahogy értelmezésre szorulnak az alkotmány tartalmi rendelkezései, úgy a hatásköri korlátok terjedelme is mérlegelés és magyarázat függvénye.

Ez elmondható az elképzelhető legdurvább megoldásról, az elkülönült alkotmányos intézmény teljes ellehetetlenítéséről vagy felszámolásáról is. Megmaradnának ugyanis a bíróságok és más döntő fórumok, amelyek képesek újra életre kelteni a megszűntnek hitt jogi megoldásokat. A jogtörténet tele van a hatásköri önértelmezéssel saját hatáskörüket átformáló bíróságok példáival. Tulajdonképpen így jött létre maga az alkotmánybíráskodás. John Marshall, az Egyesült Államok legfelső bíróságának főbírája 1803-ban egy békebíró kinevezése körüli politikai és perjogi küzdelemben kimondta: „az a törvény, amely ellentétes az alkotmánnyal,

semmis”, és a bíróságnak hatalmában áll megállapítani az alkotmányellenes törvény semmisségét. Alighanem Franciaországtól Indiáig a legtöbb alkotmányértelmező bíróság történetében fellelhető olyan alapító döntés, amely mintegy statútumként rögzítette a bíróság hatásköri önértelmezését. Sőt az izraeli legfelső bíróság az alkotmánybíráskodás alapjául szolgáló alkotmányt is maga hozta létre a minősített többséget igénylő alaptörvények alkotmányi státusának kinyilvánításával.

Tehát amíg egy ország nem válik diktatúrává, és vannak bíróságai, autonóm szellemiségű bírái, addig nem lehet kizárni, hogy a joggyakorlat a kormányzás és a törvényhozás korlátjaként alkalmas az alkotmányt. Ha pedig minden veszni látszik, akkor nemzetközi bíróságok és hasonló fórumok képében újabb fejek bukhatnak elő, és ugyanazt az alkotmányossági, alapjogi nyelvet folytatják, amelyet megpróbáltak eltüntetni.

Miért nem lehet sikeres a herkulesi Orbán az alkotmányvédelem hidrája ellen? Azért, mert a szerepek fordítottak. A modern alkotmányelméletben az alkotmányos ügyeket eldöntő ideális bírót nevezik Herkulesnek, aki demokratikus jogállami elvek és morális premisszák alapján hozza meg a többség zsarnokságát is megfékezni képes ítéleteit. Nem azt állítom, hogy a jelen és a jövő magyar bírái erkölcsi és kognitív bajnokok, hanem azt, hogy az orbáni harcmodorral nem lehet felszámolni a bírói alkotmányvédelem esélyét. A bírákat hivatástudatuk, személyes ambícióik és más indítékok is ösztönözhetik az elvileg helyes döntésre.

Orbán viszont olyan figura, akinek az alkotmányhoz való viszonyát nem stabil elvek határozzák meg, hanem az, hogy a hatalomgyakorlást élethalálharcként fogja fel, amelyben mindig az aktuális ellenséghez kell igazítania arcukat.

A harcálláspont megváltozását talán az a szöveg szemlélteti legjobban, amely 2000. január 13-án, az Alkotmánybíróság tízéves fennállásának ünnepén íródott: [Az alkotmány a] „rendszerváltás céljairól és eredményeiről, fiatal demokráciánk lényegéről, működési elveiről ad röntgenképet. Mindannyian emlékszünk rá, akik ott bábáskodtunk parlamenti demokráciánk születésénél, hogy fontos törekvésünk volt az Alkotmánybíróság létrehozása. Megalakulása az alkotmányos kultúra újjáteremtésének kezdetét jelezte. (...) A magyar polgárok tudatában az Alkotmánybíróság ma már a jogbiztonság egyik záloga, s ezáltal jelképe a megújuló Magyarországnak.”

(2010)

Az alkotmánybíráskodás modelljei

Két világszámmal mutatkozik be az Orbán-kormány a világ alkotmányjogi porondján: alkotmányba írja, hogy akkor semmisíthető meg adótörvény, ha sérti az élethez való jogot, emellett azt hirdeti, hogy az Alkotmánybíróság megszüntetése nem volna antidemokratikus.

„Az alkotmánybíráskodás nincs ínyére a diktatórikus rezsimeknek” – írta nagy sikerű tankönyvében Mauro Cappelletti és William Cohen. Természetesen Magyarország nem diktatúra, a kormánytöbbség hangadó politikusaiknak nyilatkozatai és tettei azonban kétségessé teszik, hogy demokraták kezében van az ország. Először érdemes röviden összefoglalni, mi zajlik itt, majd kitekinteni, hogy milyen külföldi folyamatokhoz hasonlíthatunk az itthoni események.

Emlékeztet, hogy egy órával az Alkotmánybíróság különadó-határozatának kihirdetése után a Fidesz frakcióvezetője sajtótájékoztatón jelentette be az alkotmányvédő testület hatáskörének megnyirbálását. Az első terv úgy szólt, hogy az Alkotmánybíróság nem dönthet azokban a kérdésekben, amelyekben nincs helye népszavazásnak sem. Idetartoznak az adótörvények, a költségvetés, az állami szervezeteket létrehozó, átalakító vagy megszüntető szabályok, a nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségek, és így tovább. A bejelentett reváns annyira durva beavatkozás volt, hogy civil szervezetek és alkotmányjogi elemzők mellett jobboldali publicisták is élesen bírálták, és az Alkotmánybíróság közleményben próbálta védeni integritásának maradványát.

Az éles visszhangokra kétféle reakció jött a kormánypárttól. Orbán megerősítette, hogy az alkotmánybíráskodás felszámolására készül, amikor arról beszélt, hogy itt a régi, igazságtalan rezsím utolsó védelmezői hadakoznak az „emberek igazságérzetét” képviselő új rendszerrel szemben. Ugyanakkor Lázár frakcióvezető és Balsai bizottsági elnök új javaslatokkal állt elő. A minden jel szerint végleges változat úgy módosítja az alkotmányt, hogy az Alkotmánybíróság csak akkor semmisíthet meg költségvetési törvényt vagy adókról, illetékekről, járulékokról, vámokról szóló törvényt, ha az sérti az élethez és emberi méltósághoz való jogot, a személyes adatok védelméhez való jogot, a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadságát vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokat. Erről a

módosításról az az értékelés terjedt el a sajtóban, hogy a Fidesz „visszavett”, mert mérsékeltebb megoldást dolgozott ki.

Nos, a kormánytöbbség nem visszakozott, hanem – sajnos, nincs rá jobb szó – még egyet bemázolt az alkotmányos intézményrendszernek. A fiskális és adópolitikai tárgyú törvények eddig alkotmányossági kontroll alatt álltak, és megsemmisíthetők voltak, de nem a felsorolt alapjogok védelme érdekében. Az ilyen tárgykörű szabályok legfőképpen azért lehetnek alkotmányellenesek, mert diszkriminatívak, sértik a tulajdonhoz való jogot, az arányos közteherviselés elvét, az úgynevezett szerzett jogok védelmét, a visszamenőleges hatály tilalmát vagy a jogszabályok alkalmazhatóságának követelményét. Nehéz azonban olyan költségvetési vagy adótörvényt elképzelni, amely ellentétes az élethez való joggal vagy a magyar állampolgárok hazatéréshez való jogával. Vagyis a Fidesz döntnökei kiválasztottak néhány alapjogot, amelyről azt feltételezik, hogy nem akadályozza majd a szabad garázdálkodást a jogrendszerben. Ez a cinikus megoldás példátlan a világon.

A másik hungarikum az alkotmánybíráskodás felszámolásának gondolata. Navracsics miniszter például arról beszélt a Gazeta Wyborczában, hogy Finnország és Anglia is jól megvan a törvények alkotmányossági kontrollja nélkül. Ezt azt álláspontot igyekeznek alátámasztani partizán think tankek is, mondván, csak egy másik demokratikus modellt követne az ország, ha a testületet kiiktatnák az intézményrendszerből. Hogy is van ez?

Köztudott, hogy a modern alkotmánybíráskodás az Egyesült Államok legfelső bíróságának kétszáz évvel ezelőtti találmánya. Az úgynevezett amerikai modellt az jellemzi, hogy minden konkrét peres ügyben minden tagállami és szövetségi bíró felülvizsgálhatja a jogszabályok alkotmányosságát. Az alkotmány az ottani jogélet szerves része, hiszen különleges procedura nélkül is alkalmazandó jogként jelenik meg a gyakorlatban. Ugye könnyű belátni, hogy Orbánékat nem az a cél vezérli, hogy a Kisvárdai Városi Bíróságtól a Szombathelyi Munkaügyi Bíróságon át a Legfelsőbb Bíróságig mindegyik ítélkező fórum alkotmányellenesnek nyilváníthassa a törvényeket?

Az alkotmányvédelem másik, úgynevezett európai modellje közel százéves. Az első világháború után először a fiatal Osztrák Köztársaságban alakult meg a bírói intézményrendszerrel elkülönült alkotmánybíróság. Ebben az időszakban Csehszlovákiában, a Spanyol Köztársaságban és a weimari Németországban is megjelentek a jogalkotás bírói felülvizsgálatának csirái. Hitler és Franco színre lépése

azonban véget vetett az alkotmányosságának. Jól szemlélteti a változásokat az osztrák modell kidolgozójának, Hans Kelsennek a sorsa: miután alkotmánybíróként arra voksolt, hogy az osztrák állami jogrendben engedni kell a katolikusok újraházasodását, 1930-ban mennie kellett az országból. Kölnben tanított, amikor Hitler hatalomra került, így ismét csomagolhatott, és néhány éves genfi tartózkodás után – a világháború kitörésekor – Amerikába költözött.

Ahogy a háború után újjászülettek a demokratikus államok, úgy terjedt el az alkotmánybíráskodás is. Először Németországban, majd Olaszországban jött létre az amerikai tapasztalatokat hasznosító, de az európai modellnek megfelelő, különálló intézmény. Szintén a demokratikus rendszerváltás eredményezte a spanyol (1979) és a portugál (1982) alkotmánybíráskodás megalakítását. A szakirodalomban az európai harmadik hullámként emlegetik a posztkommunista országok alkotmánybíráskodásainak megjelenését, köztük a hamar nemzetközi elismertséget szerző magyar testület működését. Így ma már Albániától Törökországon át Üzbegisztánig hasznosítják Hans Kelsen licencét.

Vannak persze szerencsésebb történelmű demokratikus országok is, amelyekben nem kellett intézményesíteni elkülönült alkotmánybíráskodást. A tendencia azonban egyértelműen az, hogy előbb-utóbb mindenütt kibontakozik a törvényhozás és a hatósági jogalkalmazás bírói kontrollja a magasabb rendű alkotmányos, illetve nemzetközi jogi elvek alapján. A cél a többség zsarnokságának elkerülése és mindenki jogainak egyenlő figyelembevétele. Például Belgiumban 2007-ben alakították át – az alkotmány módosításával – az egyik főbíráskodást alkotmánybíráskodássá. Az Egyesült Királyságban 2010-ben kezdte meg működését a független legfelső bíróság, amely – a többi bírósághoz hasonlóan – az Emberi jogok európai egyezményének alkalmazásával is dönthet az alkotmányjogi esetekben. Más országokban, például Finnországban, Svédországban és Svájcban a rendes bíróságok alkotmányossági és nemzetközi jogi hatásköreinek fokozatos bővítésével juttatják érvényre a felsőbbrendű jogelveket. A változások dinamikáját jól mutatja, hogy az intézményi megoldásokat összehangoló Velence Bizottságot 1990-ben 18 európai ország hozta létre, és 2002-től már négy földrésről közel 70 állam küld jelentéseket és esetösszefoglalókat az alkotmányossági ítélezési gyakorlatról.

Sokféle átalakulásra találunk tehát példát, egyre nem: sehol nem sorvasztanak el létező alkotmánybíráskodást. Illetve mégis: Kirgizisztánban néhány hónapja súlyos zavargás tört ki, melynek

során elkergették az egyeduralomra törő elnököt, és feloszlatták az államfőt kiszolgáló alkotmánybíráskodást.

Az alkotmánybíráskodás veszélyeztetett jószág. A demokratikus politikai kultúra fokmérője, hogy miként alakul a története. Lehet formálni intézményi átalakításokkal és precedensekkel, és fel is lehet számolni az intézményt. Tényleg mindenre van külföldi példa.

(2010)

A bírói hatalom

Az Országgyűlés futószalagján lévő törvényekben az a törekvés tükröződik, hogy fémtolvajokat, hajléktalanokat, migránsokat, mentális beteget, csibész gyerekeket és másokat a korábbiaknál több indokkal és egyszerűbb módon lehessen megfosztani szabadságuktól. Már hatályba lépett az a szabály, amely szerint bírósági titkárok hatvan nap (fiatalkorúak esetén harminc nap) elzárást szabhatnak ki tulajdon elleni szabálysértések miatt. A migrációs törvénytervezet arra irányul, hogy megemelkedjen az idegenrendészeti őrizet időtartama, és lehetővé váljon kiskorúak és gyermekes családok hosszú idejű fogva tartása. Egy másik tervezett törvénymódosítás felhatalmazná az önkormányzatokat, hogy pénzbírsággal és végső soron elzárással büntessék a hajléktalanokat. A parlament gondoskodik arról, hogy ez a felsorolás folytatható legyen.

Az új büntetőszemlélet a bíróságok alkotmányos jogállásának átalakítását igényli. Ennek első bizonyítéka, hogy augusztusban belekarcolták az alkotmányba: törvényben meghatározott ügyekben bírósági titkár is eljárhat a helyi bíróságok hatásköreiben. (A bírósági titkárok szakvizsgázott jogászok, akik egy idő után bírói státusba kerülhetnek.) Az ezzel párhuzamosan hatályba lépő szabálysértési törvény alkalmazása olyan mértékben összeegyeztethetetlen a lelkiismeretes bírói munkával, hogy két tekintélyes bíró is nyilvánosan kritizálta a fiatalkorúak kötelező elzárását és a bírósági titkárok szabadságelvonó hatáskörét.

Az átalakítások közös kormányzati indoka, hogy jelentősen megnövekedtek a rendvédelmi teendők, és csökkenteni kell a bíróságok leterheltségét. Az első magyarázatot nem támasztják alá empirikus adatok, a másodikat pedig a bírák beszámolóí tették kérdéssé. Kiderült, hogy a bírósági titkárok feladatainak bővítése nem csökkenti, hanem növeli a bírák igénybevételét, mivel a titkárok kevésbé tudják őket segíteni, hiszen más munkát kell végezniük. Emellett költségmegtakarítás sem várható, mert a fogva tartottak elhelyezésével együtt járó kiadások meghaladják az érdemi bíráskodás elhanyagolásától remélt megtakarításokat.

Az alkotmányos szintű átalakulás értékeléséhez a magyarok történelme nyújt segítséget. A rendszerváltás előtti évtizedekben (és évszázadokban) a szabadságelvonás nem volt bírói monopólium. Például a büntetőeljárás törvény eredetileg úgy rendelkezett, hogy az előzetes letartóztatás elrendelése rendőrségi jogkör ügyészi jóváhagyással, s a

döntéshozatal 1987-ben az ügyész hatáskörébe került. A mentális állapotuk miatt akár élethosszig tartó pszichiátriai intézeti kezelésre kötelezett személyek egy részét jóformán sosem látta bíró.

1989-ben, a kerekasztal-tárgyalások során érdemi súlya mellett szimbolikus jelentősége is volt annak, hogy a szabadságelvonás bírói hatáskörbe kerüljön. Ennek eredményeként 1990. január 1-jétől – a nemzetközi emberi jogi követelményeknek megfelelően – a bíróság feladata lett a legsúlyosabb büntetőeljárás kényszerintézkedések elrendelése. Ugyanakkor csak néhány hónappal később, és meglehetősen elnagyolt megfogalmazásban került be az alkotmányba a bíró elé állításhoz való jog. Ennek oka, hogy az igazságszolgáltatás és a kormányzat akkori vezetői próbálták megóvni a bíróságokat a „növekvő terhektől”, és ennek érdekében igyekeztek teret hagyni a bírói út kikerülésére. Mindazonáltal az 1990-es években az alkotmány és a nemzetközi jogi elvárások miatt a törvényhozás fokozatosan kiterjesztette a bírói jogvédelmet az idegenrendészeti, közegészségügyi és más célú szabadságelvonásokra is. A rendszerváltás vitái tehát azt mutatják, hogy a bírói jogvédelem az egyik oldalról „tehetetlennek” látszik, a másik oldalról meg az alkotmányosság elengedhetetlen feltétele.

Túlzás nélkül mondhatjuk, a rendszerváltással soha nem volt védelmet nyert a személyi szabadság, és a hazai jogrend két évtized alatt tiszteletben tartotta az alkotmány elvárásait: szabadságelvonásról csak bíró dönthet; a lehető legrövidebb időn belül bíró elé kell állítani, akit vélt vagy valós tettei miatt a hatóságok őrizetbe vettek; a szabadságelvonás fenntartását időszakonként bírónak kell felülvizsgálnia, és így tovább. Amikor pedig a parlament csorbítani próbálta a személyi szabadsághoz való jog eljárásbiztosítékait, az Alkotmánybíróság – több-kevesebb következetességgel – felülbírálta az alkotmányértő törvényeket.

Így az utóbbi időben nem a szabályok jelentették a legfőbb problémát, hanem a nehézkesen változó bírói mentalitás. A számok azt mutatják, hogy – legyen szó letartóztatásról, börtönbüntetésről vagy intézeti gyógykezelésről – a bírák kilencvenöt százaléka feletti arányban adnak helyt a szabadságelvonási indítványoknak. Empirikus kutatások arra figyelmeztetnek, hogy sokszor nem teljesen feltárt ügyek is szabadságelvonással zárulnak. Vagyis a gyakorlatban a bíróság nem érdemi ellensúlya a végrehajtó hatalomhoz tartozó hatóságoknak és az ügyészségnek.

Ha elismerjük, hogy a személyi szabadság alapvető jog, amelyet csak kivételesen, indokolt esetben és körültekintő módon lehet

korlátozni, és ha elfogadjuk, hogy a szabadságjogok legfőbb intézményi biztosítója a független bírászkodás, akkor a szabadságelvonásról hozott döntés nem lehet hivatalnoki rutinmunka. Más szóval: nemcsak egy pecsétet kell rányomni az előterjesztésre, hanem elfogulatlanul és alaposan ki kell vizsgálni minden ügy egyedi körülményeit, személyes meghallgatással és szakértői közreműködéssel.

A szabadságvédelem nem „leterheltség”, ahogyan azt a régi és az új idők autokratái hangoztatják, hanem olyan érték, amelynek meg kell fizetni az árát: egyebek mellett a bírósági infrastruktúra fejlesztésével, a bírák továbbképzésével, a szakértői apparátus korszerűsítésével és alternatív szankciók alkalmazásával. A jogállam a szabadságvédő bírászkodást javítja, az autoriter rezsím a börtönök és más zárt intézmények számát növeli.

(2010)

Őfelsége főügyésze

Az ügyészség az egyetlen intézmény az alkotmányban, amelynek státusa tisztázatlan maradt a rendszerváltás után. A mostani módosítás egyértelművé teszi a helyzetet: a jogelvek uralma helyett az uralom elve érvényesül.

A parlament sürgősségi eljárásrendben tárgyal az ügyészség alkotmányos átalakításáról. Valójában nem az intézményről, hanem csak a legfőbb ügyészről szóló rendelkezések módosulnak. Eddig többségi szavazással döntöttek a képviselők a főügyészről, ezentúl kétharmados támogatással választhatják meg. Eddig hat évre szólt a megbízatása, a jövőben legalább kilenc évig maradhat hivatalban (akár élethosszig is, ha nem választanak újat). Mostanáig interpellációkkal ellenőrizhették a - főleg ellenzéki - képviselők, ezentúl erre nem lesz lehetőség.

A kormány imponáló érvekkel magyarázta a módosításokat: az ügyészség legyen olyan független és pártatlan, mint a bíróságok. Ez indokolja, hogy a főügyészt ki kell vonni a parlamenti politika csatáiból, és emiatt szükséges a kétharmados támogatás, valamint a megbízatási idő meghosszabbítása. Két kérdés megválaszolásán múlik, hogy helyesen cselekszik-e a kormánytöbbség. Az első, hogy indokolt-e biztosítani az ügyészség függetlenségét. Ha igen, akkor a második kérdés, hogy elősegíti-e a kívánatos célt a mostani alkotmánymódosítás.

Az ügyészség - ahogy azt Hack Péter egy tanulmányában megvilágította - kétféleképpen illeszkedhet az alkotmányos rendszerbe. Az egyik lehetséges modellben a közvádló szerv a kormányzati büntetőpolitika megvalósítója, ezért szorosan kötődik a kormányhoz. A kormánypolitikáért felelős ügyészség - irányítóján keresztül - a parlamenti ellenzék kontrollja alatt áll. Ilyenkor a főügyész sorsa egyrészt attól függ, hogy bízik-e benne a kormánytöbbség, másrészt attól, hogy a választópolgárok bíznak-e a kormányban. A másik modellben az ügyészség a független és pártatlan igazságszolgáltatás része, és a kormánypolitikát megvalósító nyomozó hatóság ellensúlya.

A rendszerváltás után az ügyészség státusa rendezetlen maradt. Nem vonták a kormány alárendeltségébe, de a függetlenség garanciáit sem terjesztették ki rá. Ez a hiba azt eredményezte, hogy döntéseikért senki nem viselt politikai felelősséget, miközben egyre inkább a politika kiszolgálójává vált. Tehát az első kérdésre igen a felelet: indokolt felülvizsgálni az ügyészség jogállását, és legitim

választás, ha az igazságszolgáltatás pártatlan és független intézményévé teszik. A mostani alkotmányreform azonban nem erről szól.

Az alkotmány kimondja, hogy a bírák függetlenek, és csak a törvénynek vannak alárendelve. Ezzel szemben az alkotmány változatlan rendelkezése szerint az ügyészséget a legfőbb ügyész vezeti és irányítja. Mi a különbség? Az ítélkező bírót a bíróság intézményén belül és kívül senki nem befolyásolhatja. Az ügyészek viszont a legfőbb ügyész és a felettes ügyészek alárendeltjeiként, szigorú utasítási rendszerben dolgoznak. A független bíráskodás egységét és az ítélkezési hibák csökkentését jól ismert bírósági technikák segíthetik elő: széles körű jogorvoslati rendszer, esetjogi szemlélet, transzparens működés, a nyilvánosság kontrollja. Az ügyészség – most is változatlanul hagyott – világa ennek épp az ellenkezője: főügyési ukázok és zárt ajtók.

Az alkotmánymódosítás érintetlenül hagyja az ügyészség állampárti rendszerből örökölt túlhatalmát. Az ügyészek tipikus feladata, hogy a büntetőeljárásban képviselik a vádat a bíróság előtt, és felügyelik a rendőrségi nyomozást, valamint a börtönök és más büntetés-végrehajtási intézmények, eljárások törvényességét. Emellett az ügyészség maga is egy nyomozó hatóság; bizonyos fajsúlyos esetekben csak az ügyészek járhatnak el, és bármikor átvethetnek ügyeket a rendőrségtől. A nyomozati jogkör széles körű kényszeralkalmazási jogosítványokkal jár. A magyar ügyészség mindezekén túl ellenőrzést gyakorolhat a közigazgatás valamennyi ága-boga és – Európában szinte pártatlan módon – a civil szféra intézményei (például egyesületek, alapítványok) felett.

Az elmúlt évtizedben ahelyett, hogy csökkent volna, terebélyesedett az ügyészség ellenőrizetlen tevékenysége. A pártállami prosekútorok nem is álmodhattak olyan információs hatalomról, amilyen az intézmény birtokába került. A törvényi garanciákat félretéve kiépítették a Praetor Praxis nevű központi adatbázist, amely nyilvántartja a büntetőeljárások érintettjeit és az „összefüggéseket”. Következő lépésként integrálták a rendszerbe a rendőrség Robotzsaru nevű információs hálózatát. A teljes adatforgalomról keveset tudni, de azt nyilvánosságra hozták, hogy a katonai és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat az ügyészség informálja évente sok tízezer személy adatairól. Mivel az ügyészség olyan információs monopólium helyszíne, ahová az ombudsman sem teszi be a lábát, csak az ott dolgozók jóakarátán múlik, hogy nem élnek vissza a személyes adatokkal. Alkotmányos jogállamban ennél több biztosítékra van szükség.

Ebből a perspektívából látható, hogy az alkotmánymódosítás változatlanul hagyja az ügyészség helyzetét. Nem rendeli a kormány alá, mert akkor meg kellene erősíteni a parlamenti beszámolást, és a következő kormányváltáskor új vezetők jöhetnének. A változtatás nem teremti meg a függetlenség garanciáit sem, és nincs szó az annak megfelelő hatáskörszűkítésről.

A sietős módosítás egyetlen oka, hogy hamarosan megszűnik a legfőbb ügyész megbízatása. Az új szabályok szerint a leendő főügyész kormányváltásokon átívelően maradhat hivatalában, anélkül hogy számolnia kellene a közhatalommal járó demokratikus ellenőrzéssel és felelősséggel. Hatalmát nem formalizált szabályok és eljárások befolyásolják, hanem familiáris hűsége. A cél tehát nem a demokratikus közosság szolgálata, hanem a patrónusé. Éledezik a történeti alkotmány.

(2010)

A felsőház: szuterén

Az alkotmányos demokráciák közel felében kétkamarás törvényhozás működik. Az alkotmányozási ötletrohamban újra meg újra előkerülő felsőház azonban nem a nyilvános népképviselést erősítene, hanem hivatásrendi kiváltságokat biztosítana.

Az alkotmányosságot többféle intézményi megoldás szolgálhatja. Az államfő lehet király vagy köztársasági elnök, az alkotmányvédelem letéteményese lehet elkülönült alkotmánybíróság vagy a teljes bírói rendszer, az ügyészség lehet független státusú vagy a kormány alárendeltje, és a törvényhozás lehet egy- vagy kétkamarás.

Mégis azt lehet állítani, hogy nem egyenrangúak az alternatívák. Társadalmi körülményektől, a működési szabályoktól, de legfőképp a választás alapvető indokától és céljától függ, hogy jogállaminak, demokratikusnak, egyszóval elfogadhatónak tartjuk-e a szervezeti struktúráját.

Az orbáni alkotmány bábái a kétkamarás országgyűlés bevezetését, pontosabban újbóli bevezetését fontolgatják, hiszen a történeti magyar alkotmányjogban alsó- és felsőház létezett. Vajon helyes volna-e egy ilyen átalakítás? Önmagában az nem meggyőző válasz, hogy igen, mert régen is így volt. Azt kell megmondani, hogy mi indokolja a jelenlegi, egykamarás rendszer megszüntetését, és mi a célja a felsőház visszaállításának. Figyelem, a többtucatnyi parlamenti helyet igénylő második kamara bevezetéséhez most különösen erős indokra van szükség, hiszen a Fidesz a képviselői helyek csökkentésének populista ígéretével kampányolt, és már bele is írta az alkotmányba, hogy egyszer majd az „országgyűlési képviselők száma legfeljebb kettőszáz” lesz.

A demokratikus államok megoldásai a kétkamarás rendszer igazolásának széles tárházát kínálják. Az egyik ezek közül a *deliberáció* elve: alapos nyilvános vita előzze meg a politikai közösség tagjait kötelező szabályok elfogadását, és a lehetséges döntések legyenek többször átgondolva a törvényhozáson belül és kívül egyaránt. A nyílt diskurzus erősítése érdekében érvelt egykor Jeremy Bentham a törvényjavaslatok háromszori olvasata mellett. Ezt a célt a kétkamarás rendszer kiválóan tudja teljesíteni. A nyilvánosság és a vita súlya különösen azokban az ügyekben látszik, amelyekben a közvélemény alakítása is fontos, vagyis hogy a polgárok legitimnek tekintsek a döntéseket. Így például a spanyol, a német és az osztrák rendszerben a második kamara az Európai Unió témáinak vitafóruma is.

Vajon az ésszerű diskurzus bővítésére irányulna-e a magyar alkotmány átszabása? Kétkednünk kell ebben, hiszen az orbáni „parlamentarizmus” karakteres jellemzője, hogy nem években vagy hónapokban mérik a törvényjavaslatok tárgyalásának idejét, hanem órákban vagy percekben. (Lásd például az Alkotmánybíróságot érintő legutolsó indítványt, amelyet a benyújtása után pár órával fogadtak el.) Mivel a kormánytöbbség számos törvényes és törvénytelen eszközt felhasznál arra, hogy szűkítse vagy kizárja a parlamenti és a szélesebb diskurzust, nem várható, hogy az új alkotmány épp ellentétes megfontolások alapján készül.

A modern felsőház másik alapvető funkciója, hogy *fékezze, ellen-súlyozza* az alsóházi többséget. Persze már önmagában a vita is fékező hatású, de gyakran erősebb intézmények is szolgálják ezt a hatalommegosztási célt. A legtipikusabb ezek közül a vétó. Ahány ország, annyiféle megoldás, de két jellemző intézményt érdemes megemlíteni: az egyik esetben a felsőházi „nem” szavazat csupán arra kényszeríti az alsóházi képviselőket, hogy újból vitassák meg a törvényt, és megfontoltabban döntsenek róla. A másik típusú vétóval viszont megakadályozza a törvény elfogadását a második kamara. Általános megoldás, hogy nincs alkotmánymódosítás felsőházi „igen” nélkül. (A német alkotmány mindkét vétót tartalmazza, és az ügy tárgyától függ, hogy a Bundesrat nemje újratárgyalásra, vagy a másik házzal való kompromisszum keresésére kényszeríti-e a Bundestagot.)

Mi következik mindebből? A kétkamarás rendszer módosíthatja a közhatalmi ellensúlyok szerepét. Például a felsőházi vétó kiválthatja az államfőit, és indokolhatja a kétharmados törvények visszametszését. (Ez is bizonyítja, hogy nálunk – parlamenten belüli fők hiányában – indokolt volt a kétharmados törvények bevezetése.) Csakhogy az Orbán-hű alkotmányozók felfogása szerint az Alkotmánybíróság ellensúlyozó szerepét vehetné át a felsőház. Ez nonszensz: az Alkotmánybíróság attól az, ami, hogy felülbíráhatja a törvények alkotmányosságát. Bármilyen sokat vitatkoztak a törvényről, és bármilyen széles egyetértéssel fogadták el, ha az eredmény ellentétes az alkotmánnyal, akkor független ítélkező fórum mond róla ítéletet. Következésképpen nálunk az ötletelés a felsőházzal nem az ellensúlyok növelésére vagy legalább fenntartására irányul, hanem azok kiiktatására.

A második kamara léte a legtöbb esetben *integrációs* célt is szolgál. A politikai közösség kisebb földrajzi egységei jelenjenek meg a legfontosabb közösségi döntések színterén. Igen, a föderációkról

van szó, ahol egyenesen az állami összetartozás függ attól, hogy a tagállamok képviselve érzik-e magukat a szövetségi rendszerben, és autoritásnak fogadják-e el a központi döntéseket. Ez magyarázza, hogy Európa államainak mintegy felében van kétkamarás törvényhozás, de a föderációk kivétel nélkül ezt a megoldást alkalmazzák, miközben a kisebb, unitárius államokban gyakoribb az egykamarás parlament.

Magyarország nem szövetségi állam, de ettől még szerveződhetne tisztán regionális vagy megyei alapon a felsőház. Semmi jele azonban, hogy ez lesz az új alkotmányban. Az hagyján, hogy nincs kényszerítő elvi indoka, de a populista ígéretekkel és technikákkal sem volna összhangban, viszont előbb-utóbb komolyan akadályozhatná a központilag vezérelt törvényhozást.

Melyik tehát az a megoldás, amely elmozdulás a történeti alkotmány felé, nem fékez és ellensúlyoz, viszont megfelel a többpárt-ellenes populizmusnak és a „széles körű civil részvételtől” szóló ködösítésnek? Hát persze: a korporativizmus. Az előzetes nyilatkozatok és egy-két újabb törvényt azt jelzi, hogy ha esetleg lesz második kamara, az túlnyomórészt korporatív alapon szerveződhet.

Hogy mit jelent ez valójában, azt jól szemlélteti a médiatörvény új szabálya. Eszerint a Közzolgálati Testületbe egy-egy tagot delegálhat a négy történelmi egyház, és egy-egy ember képviseli a Tudományos Akadémiát, a rektori konferenciát, a kereskedelmi és iparkamarát, valamint az olimpiai bizottságot. Mellettük egy fővel képviselhetik magukat az önkormányzati szövetségek, a tizenhárom nemzeti és etnikai kisebbség, a szomszédos országokban bejegyzett magyar kulturális szervezetek, a családsegítő szervezetek, a fogyatékosok egyesületei és a belföldi kulturális intézmények.

Akik írták vagy megszavazták ezt a törvényt, két kérdésre nem tudnak igazolt választ adni: miért ilyen a részvétel súlyozása, azaz például miért van ugyanúgy egy szavazata a református egyháznak és a tizenhárom kisebbségnek? És, mondjuk, miért nincsenek a testületben más intézmények, például az olimpiai bizottság helyett vagy mellett a fogyasztói érdekek védői, az emberi jogi egyesületek vagy a munkavállalók (szak)szervezetei? A korporativizmus orvosolhatatlan jellemzője ez az önkényesség. (Olyan, mintha a meccs előtt a Videoton edzője állítaná össze az ellenfél csapatát.)

Az igazolhatatlanság magyarázza, hogy nehéz meggyőző külföldi példát találni korporatív felsőházra. A népszuverenitás és a demokrácia alapja, hogy csak választott képviselők alkothatnak

törvényt. Ezért a nemzetközi tendencia, hogy ha ügödöntő törvényhozási hatásköre van a második kamarának, akkor indokolt közvetlenül választani a tagjait. Ilyenkor az is cél, hogy a választás ideje vagy módszere valamelyest térjen el az alsóházától (ez az olasz, a lengyel és a román rendszer), nehogy parlamenti klón jöjjön létre. Nagyobb föderális államokban és véleményező felsőházak esetében – sok-sok kérdőjellel – elfogadhatónak tartják, hogy közvetlen választás helyett a tagállamok demokratikusan létrehozott autoritásai delegálják a tagokat a felsőházba (például Németország).

Az arisztokratikus privilégiumokon alapuló felsőházak kihalnak vagy átalakultak, a korporativizmus nem demokratikus alternatíva, és nagyon kevés helyen van maradványa az intézményi előjogoknak. Talán az egyetlen modern ellenpélda Szlovénia, ahol – a társadalmi partnerség szellemében – a konzultatív felsőház tagjainak valamivel kevesebb mint a felét nem a helyi érdekek képviselői teszik ki, hanem munkaadók, munkavállalók, civil szervezetek reprezentánsai és független értelmiségiek. Néhány püspököt a mintegy 800 tagú Lordok Házában találunk.

Népszuverenitás és demokratikus képviselet tehát nem fér össze a korporatív törvényhozással. A céhszerű és a vallási hivatásrendek nem reprezentálhatják, és nem is teremthetik meg a társadalmi egységet. A politikai közösség egységét az segítheti elő, ha tagjai belátják, hogy nem egységesek: világnézetük és érdekeik különbözőek. A parlament arra való, hogy nyílt vita alapján, többségi támogatással, de mindenki szempontjait figyelembe véve, választott képviselők döntsenek a közösség ügyeiben.

(2010)

Visegrádi alkotmányok

A közép-európai posztkommunista országok mindegyike új alkotmányt fogadott el a rendszerváltás után. Kivéve Magyarországot. A most készülő alkotmány nem pótolhatja a mulasztást, mivel más a célja, mint a többinek.

A visegrádi csoportot Antall József magyar kormányfő, Václav Havel csehszlovák és Lech Wałęsa lengyel államfő hozta létre 1991-ben, hogy az együttműködő államok összehangoltan vegyenek részt az európai és transzatlanti integrációban. A közép-európai posztkommunista államokat a geográfiai közelségen túl a rendszerváltás közös tapasztalata, valamint a hasonló politikai és gazdasági érdekek fűzték össze.

1989 előtt ezek az országok – az NDK-val és más, keleti országokkal együtt – szovjet elnyomás alatt álltak. Tartottak ugyan képviselő-választásokat, de valódi választási lehetőség nélkül, mivel a kommunista párt uralma érvényesült. (Magyarországon egypártrendszer volt, Csehszlovákiában és Lengyelországban a kommunista párttal szövetséges kispártok működtek.) Az alkotmányok tartalmaztak alapjogi rendelkezéseket, de a „dolgozó nép érdekeit” előrébb rangsorolták a jogoknál, és persze nem léteztek független jogvédő intézmények. Az államok „szocialista demokráciának” nevezték magukat, csakhogy a „szocialista” szó fosztóképző volt.

A politikai fordulat valamennyi országban 1989-ben következett be. Mindenhol kerekasztal-tárgyalásokon egyeztek meg a régi rendszer és a demokratikus csoportok képviselői a hatalmváltás menetéről és főbb tartalmi feltételeiről. Ez vezetett el az első szabad választások megtartásához és az új, demokratikus parlamentek felállításához. A tárgyalásos átmenet sajátossága volt, hogy a megegyezés érdekében kompromisszumokat kellett kötni, de semmit nem kellett feladni az alkotmányos demokrácia és a magántulajdonon alapuló piacgazdaság elveiből.

A politikai átalakulás radikálisan gyors ütemben ment végbe, az egyes államok alkotmányai azonban fokozatosan alakultak át. A lengyel alkotmányt a kerekasztal-tárgyalások lezárultakor kiegészítették, majd az első demokratikusan választott parlament az úgynevezett kis alkotmányban módosított az államszerkezeten, végül 1997-ben fogadták el a Lengyel Köztársaság új alkotmányát. Csehszlovákia régi alkotmánya szintén sok módosítást ért meg 1989 és 1992 között. Ezek közül a legjelentősebb az Alapvető jogok és

szabadságok chartájának elfogadása és inkorporálása volt 1991-ben. A folyamat egy évvel később fejeződött be, amikor a „báronyos szétválást” követően a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság is elfogadta saját új alkotmányát. Magyarország alkotmányos átalakulása egy ideig párhuzamosan zajlott a többi közép-európai országgal: 1989-ben az alkotmány tartalmi megújítása, a következő egy-két évben további jelentős kiegészítések történtek, majd megkezdődtek a szakmai és politikai előkészületek a rendszerváltást lezáró alkotmány elfogadásához. Erre azonban nem került sor.

A visegrádi országok új alkotmányainak közös karaktere, hogy elveiben és intézményeiben mindegyik a rendszerváltáshoz köthetik, az akkor létrehozott struktúrát szilárdítja meg. A lengyel alkotmány bevezetőjének első mondata azt rögzíti, hogy az ország 1989-ben nyerte vissza szuverenitását, demokratikus önrendelkezését. Csehországban megmaradt az alapvető jogok és szabadságok chartájának alkotmányos státusa, Szlovákiában pedig az új alkotmányba illesztették a charta főbb rendelkezéseit. Mindegyik alkotmány megőrizte a rendszerváltás parlamentáris rendszerét, és erős alkotmánybírói jogkörökkel és más jogvédő intézményekkel ellensúlyozta a többségi hatalomgyakorlást. Nyelvezetükben a visegrádi alkotmányok a modern nyugati alkotmányokat és az újabb emberi jogi egyezményeket követik.

A lengyel, a cseh és a szlovák alkotmány – az intézményrendszeren és az alapjogokon túl – abban is követi a modern alkotmányos eszméket, hogy nem élezi ki a történelmi és társadalmi megosztottságokat és nézetkülönbségeket, hanem – óhatatlan fogyatékoságai ellenére – mindenki számára ésszerűen elfogadható elveken nyugszik, és a rivális demokratikus pártok számára egyaránt elfogadható keretet kínál a közügyek megvitatásához és eldöntéséhez. Ez azért különösen fontos, mert Lengyelországban súlyos történelmi sérelmek és konfliktusok terhelték a békés együttélést, a csehszlovák állam felbomlása és a két kisebb utódállam létrejötte pedig eleve magában hordozta az alkotmányos közösség kialakításának nehézségeit. Az alkotmányok a rendszerváltás közös örökségén alapulnak, és elfogadásuk a demokratikus politikai pártok együttes teljesítménye, ezért nem teszik reménytelenné a partneri együttműködést a közügyekben.

Az alkotmányszövegek és különösen a mindennapok politikai gyakorlatai természetesen távol vannak az ideálistól. Mindegyik visegrádi állam keserves és olykor sikertelen küzdelmet folytatott a kommunista múlt politikai és gazdasági maradványaival (kárpótlás,

privatizáció, felelősségre vonás, ügynökügyek). Parlamentáris rendszerben anakronisztikus jelenség az államfő ambíciózus fellépése, amelyre legfőképp Wałęsa és Klaus a helytelen példa. Külső ellenség hiányában mindenhol találtak belső bűnbakokat: a kommunistának kikiáltott szabadgondolkodókat, a romákat, és Szlovákiában a magyarokat is. A politikai kooperáció hiánya Prágában és Pozsonyban is többször eredményezett súlyos kormányzati válságot. A konfliktusok és működési zavarok azonban többnyire nincsenek bekódolva az alkotmányokba, a politikai szereplők rendszerint maguk keverik a bajt.

A két évtizeddel ezelőtti rendszerváltás alkotmányos konstrukciói igazán a lehetséges alternatíva fényében értékelhetők. Lengyelországban a Jog és Igazságosság pártja hirdette meg a negyedik köztársaság programját, amely az 1989-es alapú harmadik köztársaság felszámolására és új politikai rendszer kialakítására irányult. A Kaczyński ikrek mozgalma a politikai riválisokat a posztkommunista múlt felszámolandó ellenségének tekintette, és a szekuláris állam helyett a közhatalom valláserkölcsei megalapozásával kísérletezett. A történelmi sérelmekre és a belső ellenségeskedés szítására épülő politika azonban kudarcba fulladt, és az 1989-es rendszerváltás eredményeit megjelenítő alkotmány sértetlen maradt.

A mostani magyar alkotmányozási folyamat tehát egyrészt abban különbözik a többi visegrádi országtól, hogy a hatalom birtokosai nem a rendszerváltás alkotmányos berendezkedését szeretnék stabilizálni, hanem gyökeresen eltérő alkotmányos alapokra akarják helyezni a politikát: az alapjogok helyett erkölcsi hiedelmek elsődlegességére, a korlátozott közhatalom eszméje helyett mítoszokra. Másrészt az eljárás menete abban tér el, hogy az egyik oldal vezére a demokratikus szellemi és politikai riválisokat semmibe véve, saját kénye-kedve szerint változtatja meg az alkotmányt.

(2010)

Preambulum: előszó vagy seregszemle?

A készülő alkotmány pártolói a lengyel mintát emlegetve igénylik az ezeréves történelem és a keresztény vallás megjelenítését. A javasolt szövegek azonban ellentétesek a preambulum rendeltetésével, és beszédes torzói a lengyel megoldásnak.

A magyar alkotmány bevezetője úgy szól, hogy „a többpárt-rendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében” alkotta meg az Országgyűlés az alkotmányt. Könnyű észrevenni, hogy a szöveg csak olyan kategóriát tartalmaz, amelyet mindenkinek jó oka van elfogadni, és a legtöbben el is fogadnak.

A tavaszi választási győzelem után jelentette be a miniszterelnök, hogy a kétharmados parlamenti többséget az új alkotmány megszavazására is felhasználja. Többször szólt arról, hogy a preambulum – a jelenlegivel ellentétben – méltón kifejezi majd a közösség valódi értékeit. Míg a mostani szöveg – úgy mond – egy technokrata szabályhalmaz, addig a leendő bevezető egyrészt utal az alkotmány magyar karakterére a Szent Korona említésével, másrészt iránymutatást ad erkölcsi kérdésekben a keresztény értékek hangsúlyozásával, harmadrészt rögzíti, hogy a nép a szavazófülke-forradalom eredményeként jutott az értékes és magyar alkotmányhoz.

Mire való az alkotmány preambuluma? Az érdemi választ meg lehet kerülni azzal, hogy tengernyi felfogás és megoldás létezik. Például az osztrák és az olasz alkotmánynak nincs formális, elkülönült bevezetője, a horvát preambulum hosszát és tartalmát viszont azzal lehet érzékeltetni, hogy négyszer szerepel benne a történeti Magyarország valamelyik formációja, és egyszer a mai magyar kisebbség. A világ alkotmányainak ünnepélyes bevezetői szólhatnak a politikai közösség tagjairól, elismert értékekről, múltbeli eseményekről és elérendő célokról.

Az alkotmányelmélet azonban különbséget tesz sikeres és sikertelen megoldások között. Hosszú távon azok a szövegek lesznek széles körben elfogadottak, amelyek a szavak szintjén képesek egyesíteni, összefogni a politikai közösség tagjait. Vagyis a preambulumnak integrációs, kohéziós funkciója van. A mai hangzatos bevezetők leggyakoribb mintája az Egyesült Államok alkotmányának

híres kezdőmondata: „Mi, az Egyesült Államok népe attól vezetve, hogy tökéletesebbé tegyük az Uniót, megvalósítsuk az igazságosságot, biztosítsuk a belső nyugalmat, gondoskodjunk a közös védelemről, előmozdítsuk a közjót, biztosítsuk a szabadság áldásait magunk és utódaink számára, meghagyjuk és bevezetjük az Amerikai Egyesült Államok jelen alkotmányát.”

Elfogadásakor a „*We the People*” fordulat a föderáció elsődlegeségét jelentette meg a széttartó tagállami érdekekkel szemben, emellett könnyű kiolvasni belőle a szakítást az angliai uralkodók chartáinak királyi többsével („*We the King of England*”). A nép egészére való hivatkozás azért lett elterjedt megoldás Albániától Japánig, mert a népszuverenitás lényegére utal: a közhatalom a politikai közösség tagjaitól származik, a hatalom birtokosai a „nép”, vagyis a kormányzottak nevében járnak el, és a hatalomgyakorlás akkor igazolt, ha ésszerűen elfogadható elveken alapul. (Ennek az elvnek csak később felelt meg az amerikai jogrendszer, amikor a nép fogalmába már beleértették a feketéket is.)

Az alkotmány összetartó erejét a leggyakrabban olyan absztrakt és univerzális fogalmak biztosítják, mint az amerikai szövegben lévő igazságosság, közjó, szabadság, vagy mint a magyar preambulumban is olvasható demokrácia és jogállam. Például India alkotmányának bevezetője a társadalmi, gazdasági és politikai igazságosságot, a gondolat, a szólás és a vallás szabadságát, a státus és az esélyek egyenlőségét, valamint az egyének méltóságát és a nemzet egységét biztosító testvériséget emeli ki.

Az egyetemes eszmények mellett partikuláris szempontok megjelenítése is összekötheti a politikai közösség tagjait, és elősegítheti, hogy minél többen érezzék otthon magukat az alkotmányos rendszerben. Hagyományosan ilyen célt szolgált a vallásilag homogén országokban, hogy a preambulum utalt szakrális szimbólumokra is (például Írországban a Szentháromságra). Újabban az etnikailag, illetve vallásilag heterogén államokban gyakori, hogy a különböző kisebbségek egyenjogúságát ismerik el az ünnepeket bevezetőben (például a már említett horvát alkotmányban). Mindezek fényében érdemes megvizsgálni a körvonalazódó magyar alkotmány specialitásait.

Az alkotmány előkészítői és pártolói azt mondják, a preambulumban kell méltatni ezeréves történelmi múltunkat, történelmi alkotmányunk értékeit, és deklarálni kell, hogy a Szent Korona fejezi ki a magyar államiságot. Nos, röviden szólva: az ezeréves, töretlen államiság és a korona mint annak megtestesítője – mítosz, és

ahogy Eckhart Ferenc kimutatta, nem is speciálisan magyar invenció. Am önmagában ez nem döntő érv, mert honfitársaink nem kis része komoly becsben tartja a koronaszimbólumot. Érdemes ezért szembesíteni magunkat a most példának kikiáltott lengyel alkotmány bevezetőjével, amely valóban csodabogárnak számít a modern Európában tradicionalizmusával. A lengyelek felidézik „az első és második köztársaság legjobb hagyományait”, kinyilvánítják „a kötelezettséget, hogy ezeréves örökségünk értékeit a jövő generációkra hagyományozzuk”, és hozzátesszik: „nem felejtve azon idők keserű tapasztalatait, amikor az alapvető jogokat és szabadságokat hazánkban megsértették”.

A lengyel történelmi szemlélet három alapvető szempontból tér el a magyartól: 1. nem mítoszra épül; 2. nem szelektál a történelmi hagyomány rivális olvasataiból, hanem ötvözni próbálja a köztársasági eszmét és a régebbi értékeket; 3. kritikai olvasatot nyújt, hiszen nem önértéknek fogja fel az ezer évet, hanem az értékeit emeli ki, és megemlékezik a jogtiprásokról. (A lengyeleknek valamivel kevesebb okuk van a történelmi önkritikára, mint a magyaroknak.) A reflexív történelemszemlélet más alkotmányokban is megfigyelhető. A dél-afrikai alkotmány bevezetője az apartheid rémtetteire, a japán a világháború borzalmaira emlékeztet. A rendszerint kisebbségi érzésből táplálkozó, öntömjező historizálás nemcsak azért helytelen, mert hamis, hanem azért is, mert megoszt, és újabb sérelmeket gerjeszt. (A történelmi alkotmány, amikor nagyon kellett volna, nem védte meg a magyar állampolgárokat.)

A történelmi identitás hangsúlyozásán túl az új magyar alkotmány állítólag úgy járul hozzá az erkölcsi megújuláshoz, hogy kiemeli a kereszténység szerepét. Várhatóan ismét előkerül az a szöveg, amely a Trianon-törvényben így jelent meg: „akik hiszünk abban, hogy Isten a történelem ura, s azok, akik a történelem menetét más forrásokból igyekszünk megérteni”. Azt mondják, nem csorbítja az állam szekuláris voltát, és nem sérti a lelkiismereti szabadságot, ha az alkotmány szól a hívők és a nem hívők közösségéről. Vegyük elő ismét a lengyel preambulumbot. A szöveg a kulturális gyökereket a „keresztény hagyományokban és az egyetemes emberi értékekben” találja meg. Az állampolgárokról így szól: azok, „akik hisznek Istenben, mint az igazság, szépség és jószág forrásában”, és „akik nem osztoznak ebben a hitben, de tiszteltben tartanak más forrásokból származó egyetemes értékeket”, „egyenlő módon osztoznak a jogokban és a kötelezettségekben”.

Elméletileg aggályos az Istenre való hivatkozás az alkotmányban, bár számos példát találunk rá, főleg a régebbi keltezésű és a keleti alkotmányokban. Most zárójelbe teszem ezt a dilemmát, csak a lengyel és a magyar szemlélet közötti különbségre hívom fel a figyelmet. Lengyelországban a katolikus vallás lényegesen eltérő politikai és kulturális tradícióhoz kötődik, és a vallásosság jóval nagyobb, mint a világnézetileg sokrétűbb és szekularizáltabb Magyarországon. Mégis a lengyel szöveg bánik majdhogynem azonos módon a hívókkal és a nem hívókkal, míg a nálunk felkapottá vált fordulat a nem hívókat lekezeli azáltal, hogy vallásos perspektívából beszél róluk. Az ateista, az agnosztikus nem „igyekszik megérteni” azt a történelmet, ami egy hívó számára világos, hanem Laplace nyomán azt mondja: „Nincs szükségem Istenre a történelmi folyamatok megértéséhez.” (És a hívók sokasága sem gondolja, hogy Isten a „történelem ura”.) Tehát a szöveg nem kezeli egyforma tisztelettel és körültekintéssel a különböző világnézeti meggyőződésű embereket.

A történelmi és a vallási referenciák mellett a harmadik újítás az lehet, hogy az alkotmány bevezetőjében utal az új rendszer születésére. A lengyel alkotmány az 1989-es demokratikus átalakulástól eredezteti a szabadságot és a szuverén önrendelkezés gyakorlását. Ezzel szemben a Nemzeti együttműködés nyilatkozatának irányadó deklarációja szerint „a magyar nemzet 2010 tavaszán újra összegyűjtötte életerejét, és a szavazófülkékben sikeres forradalmat vitt véghez”, és „az áprilisi választásokon új társadalmi szerződés született, amellyel a magyarok egy új rendszer, a Nemzeti Együttműködés Rendszerének megalapításáról döntöttek”. Azt még nem tudjuk, hogy ebből a szövegből pontosan mi kerül be az alkotmány preambulumaiba, de azt igen, hogy a tervek szerint 2011. április 25-én, a legutóbbi parlamenti választás második fordulójának napján fogadják el az alkotmányt. Vagyis elsőrangú szimbólum egy alkotmányos demokrácia szokásos eseménye, amikor a mintegy ötmillió aktív választópolgár közel fele nem a győztes pártra szavazott.

Tehát az előzményeket és a jelenleg ismert törekvéseket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy az alkotmány várható preambuluma mindhárom vizsgált elemében megosztja a politikai közönség tagjait. A történelmi narratíva, a vallási elköteleződés és a legutóbbi választások átértelmezése nem áll messze Carl Schmitt barát-ellenség felosztásától. A köztársasági hagyomány követői, az uralkodó vallástól eltérő meggyőződésűek és az ellenzéki pártok

szavazói ugyanis kívül maradnak a „társadalmi szerződésen”. Az ellenség most nem a tatár, a török vagy a muszka, hanem azok a magyarok, akik nem hajlandók támogatni a rendszerváltás alkotmányának lebontását.

A lengyel alkotmány a bal- és jobboldali elgondolások sok-sok kompromisszumának felemás, de működőképes eredménye. Ma azok a radikális jobboldaliak nem fogadják el, akik képtelenek egyenrangú polgárként tekinteni a más világnézetűekre. A jelek arra utalnak, hogy a készülő magyar alkotmány szerencsésebb helyeken már letűnt felfogást juttat érvényre kompromisszumok nélkül. Lehet, hogy valamikor kialakul a hazai közéletben az alkotmányos partnerség, de egy ilyen alkotmány hátráltatja a megvalósulását.

(2010)

Alkotmánybíróági határozatok ötven nap alatt

A magánnyugdíjat, a médiát, a közszolgálati státust és sok más területet átalakító törvények ügyében tengernyi alkotmányossági beadvány készült. A kérdés most az, hogy van-e még intézményi ellensúly a kormánytöbbségnek. Az idő lassan lejár.

Az Alkotmánybíróóság eljárásának nincs határideje. Előfordulhat, hogy hamar elbírálják az indítványt, és az is megtörténhet, hogy tíz év telik el, amíg megszületik a határozat. Az eljárás azonban nem tiszta önkény. Az Alkotmánybíróóság ügyrendje szabályozza, hogy mi történik a beadványokkal beérkezéstől a döntésig. Az ügyrend szerint először az alkotmánybíróági főtitkár hivatala vizsgálja meg a kérelmeket. Ezt hívják előkészítő eljárásnak. Az elnök szabadon dönt arról, melyik alkotmánybíró feladata legyen a döntéstervezet kidolgozása. Ez a szignálás. A kijelölt bírót, akit előadó alkotmánybíróként neveznek, terjeszti elő az első határozattervezetet, így sok múlik az ő tempóján is.

A fair eljárást elősegíti az információs szabadság. Az alkotmánybíróági indítványok beérkezésének idejét és tárgyát tartalmazó számítógépes lajstromhoz mindenki hozzáférhet a testület honlapján. Szintén folyamatosan nyilvánosságra kerül információ, hogy a soron következő héten milyen ügyeket tárgyalnak meg a bírák, és miben várható döntés. Ma már – meghatározott feltételekkel – arra is van lehetőség, hogy az érdeklődők másolatot kapjanak az indítványokról. És természetesen maguk a határozatok is egytől egyig nyilvánosak. Sokat számít az is, hogy az alkotmányossági jogvitákkal kapcsolatos információkat a beadványozók és más érintettek is közzétehetik, a sajtóban sok mindent nyomon lehet követni az ügymenetből.

Mivel az alkotmánybíráskodás sokkal zártabb eljárásban zajlik, mint a rendes bíróságok döntéshozatala (a tárgyalások nem nyilvánosak), ezért a részletesen megindokolt ítéletek és közérdekű információk nyilvánossága tehetséges elfogadhatóvá a közvélemény számára az alkotmányossági döntéseket. Mindenki megismerheti, hogy mikor, milyen körülmények között és milyen indokok alapján hozza meg határozatait az Alkotmánybíróóság. Megjegyzendő, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának nagy szerepe volt abban, hogy csökkent az eljárási önkény lehetősége. A *Társaság a Szabadságjogokért kontra Magyarország* ügyben a strasbourg-i bíróság áttételesen az Alkotmánybíróóságot is

elmarasztalta, amiért nem adta ki az adatkérőknek Hende Csaba kábítószerügyi beadványának másolatát. E – mondjuk így – baleset óta sok apró változtatás történik, amelyek növelhetik a transzparenciát.

Most minden szem az Alkotmánybíróóságra figyel. A tét nem kevesebb, mint hogy létezik-e még intézményi ellensúly a kétharmados kormánytöbbségnek a magyar alkotmányos rendszerben. Az Alkotmánybíróóság korábban hozott néhány döntése nyomán megroggyant a testület szakmai tekintélye. Tovább csökkentette az elismertséget a csak kormánypárti támogatást élvező két alkotmánybíró megválasztása. Az Alkotmánybíróóság hatáskörének megnyírbálása miatti közfelháborodás ugyanakkor azt jelezte, hogy még egy meggyengült integritású intézmény is védelmet érdemel, ha a kontroll kiiktatásáról van szó.

Vajon van-e még lehetősége az Alkotmánybíróóságnak befolyásolni a viharos tempójú törvényhozást? Vagy igaz, hogy a komótos ütemű alkotmányossági vizsgálat nem alkalmas az eszeveszett szabályhalmozás megfékezésére? Az Európai Unió és az Európa Tanács eljárási struktúrái rugalmasabbak, és jobban elősegítik a vészreakciókat? Most néhány esetet eleveníték fel, amikor az Alkotmánybíróóság rendkívül dinamikus módon cselekedett.

2003-ban a pénzügyminiszter elrendelte, hogy meghatározott limit felett minden kereskedő köteles számlát kiállítani, akkor is, ha a vevő nem kérte. Péterfalvy Attila adatvédelmi biztos április 15-én kiadott egy közleményt, amely szerint a hivatalos közlönyből értesült az új szabályról, amelyet alkotmányellenesnek tart, ezért alkotmánybíróági beadványt készít. Az ügyben június 23-án született meg a rendelet megsemmisítéséről szóló határozat.

2006 viharos októberében a Fővárosi Önkormányzat rendeletet adott ki, amely szerint a közterület tulajdonosának hozzájárulása nélkül nem használható színpad, más építmény, hangosítóberendezés stb. a köztéri gyülekezések alkalmával. A Demszky-rendeletet a TASZ támadta meg november 17-i dátummal postára adott beadványában. Az Alkotmánybíróóság egyetértett a beadvány érveivel, és február 12-én aláírt döntésével részben megsemmisítette a korlátozó szabályozást.

A fenti két eset sajátossága, hogy rendeletekről volt szó, amelyekről nem az összes alkotmánybíróból álló teljes ülés dönt, hanem az ügynevezett háromtagú tanácsok. Bár arról nincs statisztika, hogy a háromtagú tanácsok gyorsabb tempóban ítéleznek-e, mint a teljes ülés, de az ügyrend szerint ezekben az ügyekben egyszerűbb az eljárás, ezért feltehető, hogy könnyebb előrehaladniuk a bíráknak.

A teljes ülés is képes azonban rapid eljárásra. Az Országos Választási Bizottság 2007. április 11-én tette közzé azokat a határozatait, amelyek szerint a vizitdíjról és a kórházi napidíjról szóló kérdésekben nem tartható népszavazás. Akik jogszabálysértőnek tartották az OVB döntéseit, 15 napon belül nyújthatták be kifogásukat. Az iratok ezt követően kerülhettek át a jogorvoslati fórumként döntő Alkotmánybírósághoz. A testület június 5-én fogadta el azt a két határozatát, amely új eljárásra kötelezte az OVT-t annak érdekében, hogy lehetőség nyíljon a népszavazásra.

A törvények felülvizsgálata során is van példa hasonlóra. A legfrissebbek közé tartozik az új Polgári törvénykönyv ügye. Sok-sok évi előkészítés után, 2009-ben fogadta el a parlament a kódexet, amelyet Solyom László köztársasági elnök visszaküldött, mert több szabállyal nem értett egyet. Miután a képviselők ismét megszavazták, egy külön törvényt is elfogadtak, amely a Ptk. hatálybalépését szabályozta. Az elnök ezt is visszaküldte, emiatt – az újratárgyalás után – csak 2010. február 15-én vált hivatalossá, hogy a törvény (pontosabban annak egy része) május 1-jén lép hatályba. A Fidesz nevében Répássy Róbert március 5-én nyilatkozott arról, hogy beadványt terjeszt elő az Alkotmánybíróságon. A testület április 26-án hozta meg súlyos döntését a hatályba léptető törvényről: mivel az állampolgároknak nem volt kellő idejük felkészülni a társadalmi viszonyokat jelentősen átalakító jogszabály alkalmazására, az új Ptk. nem léphetett hatályba.

A legutolsó példa a gyorsított alkotmánybíróági ügymenetre a 98 százalékos különadó elbírálása. 2010. augusztus közepén jelent meg a közlönyben az úgymond jóerkölcsbe ütköző egyes jövedelmek visszamenőleges hatályú visszavételét előíró törvény. A következő hetekben indítványok áradata érkezett az Alkotmánybírósághoz. A testület végül több mint nyolcvan beadvánnyal foglalkozott, és 2010. október 26-án nyilvánosan kihirdetett határozatában megsemmisítette a szabályozást. Az eset komolyságát nemcsak a sok indítvány bizonyítja, hanem az is, hogy egy friss alkotmánymódosítás értelméről is állást kellett foglalniuk a bírácoknak.

Az említett határozatok megalapozottságáról és a gyors döntéshozatal indokoltságáról részletes elemzések adhatnak értékelést. Azt azonban ez a rövid leltár is bizonyíthatja, hogy az Alkotmánybíróság eljárásrendje és gyakorlata lehetővé teszi a nagy súlyú, halasztást nem tűrő ügyek gyors elbírálását.

(2010)

Az áprilisi alkotmány pedigréje

Legitim-e az 1989-es alkotmány? Legitim lesz-e a következő? Az alkotmányozás folyamatai azt jelzik, hogy most nem lehet a korábbinál jobb tartalmú és nagyobb társadalmi támogatottságú alkotmányt elfogadni.

Az alkotmány legitimitásának legfőbb feltétele, hogy olyan elveket és szabályokat tartalmazzon, amelyek méltányolhatók, ésszerű érvekkel igazolhatók. A másik tényező, hogy az országlakosok elfogadják, magukénak érzék az alkotmányt. Ha bármelyik elvárás nem teljesül, akkor az alkotmány legitimitása csorbul vagy hiányzik. Például Franciaországban az 1789-es forradalmat követő közel száz évben tucatnyi új alkotmányt hirdettek ki, ami azt eredményezte, hogy egy idő után a polgárok számára az alkotmány jóformán semmit nem jelentett. Hiába tartalmazott egyik-másik elfogadható intézményeket és elveket, nem tartották tiszteletben azokat. Másik példám, hogy a németek többsége támogatta a náci Németország államhatalmi berendezkedését, mégsem mondjuk, hogy a hitleraj méltányolható, megőrzésre méltó rendszer volt.

Tehát az ésszerűen védhető elveken és a társadalmi támogatottságon múlik az alkotmány legitimitása. Ez a két szempont olyan súlyos, hogy még az alkotmány elfogadásának defektusait is képes orvosolni. Arra utalok ezzel, hogy az alkotmányozás gyakran politikai válságokhoz vagy egyenesen a régi jogrend drasztikus felszámolásához kötődik, és ilyenkor az eljárás távol van az ideálistól. Mondják, hogy még az Egyesült Államok alkotmányozásának igazán békés, kezdő mozzanata sem makulátlan, mivel a Philadelphianban összegyűlt alapító atyák felhatalmazása nem új alkotmány elfogadására szólt, hanem a konföderáció megreformálására. Az elvi alapok ereje és a társadalmi támogatottság azonban idővel képes megszilárdítani a kezdetben még gyenge legitimitációt. (Amerikában a *Federalist Papers* testesítette meg az első normatív igazolást, és a tagállami ratifikációk sorozata jelenítette meg elsőként a társadalmi elfogadottságot.)

Nézzük most meg, mi jellemezte a rendszerváltás alkotmányát. (Azért használok múlt időt, mert a tavalyi változtatások karakteresen átalakították az alkotmányos rendszert.) A '89-es alkotmány elfogadásának elkerülhetetlen negatívuma volt, hogy formálisan az utolsó kommunista parlament szavazta meg, és – mivel csak módosításnak nevezték – címében megmaradt az 1949-es évszám. Pozitívum

viszont, hogy az alapstruktúra kialakítására a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon került sor, ahol a politikai spektrum minden oldala egyenlő jogokkal (köztük a vétó lehetőségével) vett részt.

Az alkotmány stabil elvi alapokon állt. Magyarország a '89-es konstrukcióval került a modern alkotmányos demokráciák családjába. A népszuverenitás, a jogállamiság, a korlátozott közhatalom és az emberi jogok eszméjét tükröző normaszöveget észérvek igazolják és teszik méltányolhatóvá.

A szilárd elvek mégsem eredményeztek – szociológiai értelemben – erős legitimitású alkotmányt, mert társadalmi elfogadottsága csekély maradt. A sokféle ok közül most azt emelem ki, hogy a politikai mező bal- és jobboldala sem érezte sajátjának az alkotmányt. A baloldal régi motorosai a hatalom elvesztésének memetőjeként tartották számon. Ráadásul a szocialisták a húsz év alatt alig ismerték meg az alkotmányosság szellemét, és emiatt időről időre nekirontottak az alaptörvénynek. Felelőtlenység volt kacérkodni korporatív és antiparlamentáris elgondolásokkal (Horn, Medgyessy), kifogásolni a szólásszabadságot, csorbítani a gyülekezés szabadságát, stb. (Gyurcsány). A jobboldal egy része pedig azért idegenkedett az alkotmánytól, mert nem bírt megszabadulni a romantikus mítoszoktól és a nemzeti, vallási felsőbbrendűségtől. A legabszurdabb mégis az, hogy a baloldalhoz sorolt véleményformálók egy része is azt állította, az ezeréves sorsközösségből sarjad a legitim alkotmány. (Ha Németországban valaki hasonlóval állna elő, alighanem kiiratkozna a szakmai diskurzusból.)

Mindebből következik, hogy a '89-es alkotmány felemás legitimitású maradt: meggyőző elveit nem támogatta széles körű társadalmi konszenzus. Ezért az új alkotmánynak akkor volna értelme, ha megőrizné – helyesebben: helyreállítaná – a modern alkotmányosságot garantáló elvi tartalmát, miközben elfogadásának módja és társadalmi támogatottsága nagyobb legitimitást eredményezne.

Ami az eljárást illeti, most épp eszeveszett kapkodás zajlik. A miniszterelnök a választási győzelem után bejelentette, hogy a választások egyéves évfordulóján az alkotmányozó nemzetgyűlésé átalakuló parlament elfogadja a szavazófülkék forradalmának új alkotmányát. A Fidesz kezdeti álláspontja szerint a választási siker felhatalmazást jelent arra, hogy olyan alkotmányt írjon, amelyet csak akar. Ezért történhetett, hogy a kormányfő néhány bizalmasának kinevezésével alkotmány-kigondoló bizottságot hozott létre, és az új alkotmány koncepcióját író parlamenti bizottság is egypárti testületként fejezte be munkáját.

Ma már másként állnak a dolgok. A médiatörvény és más okok miatt megroggyant Fidesz kénytelen volt belátni, hogy az egypárti alkotmányozás nem a legjobb út egy legitim alkotmányhoz, hiába van hozzá kétharmados többség. A hazai és külföldi demokratikus közvélemény előtt igazolhatatlan megoldás volna ez, különösen az elmúlt hónapok alkotmányrombolása után. Így a kormányoldal elkezdett kompromisszumkész arcot mutatni, elállt az alkotmányozó nemzetgyűlés ötletétől, és tudatára ébredt, hogy az alkotmány ügye nem kormányzati biznissz.

Csakhogy a kooperációnak és a tisztességes eljárásnak hiányoznak az előfeltételei. Az eljárási szabályokat nem diktálhatja az egyik fél, amely ráadásul az elmúlt időszakban jelentősen csorbította az ellenzéki jogosítványokat, az alkotmányos garanciákat és a szabadságjogokat, miközben beindította és felgyorsította a leszámolás büntetőjogi gépezeteit. Az ellenzék nem lehet egyszerre kiiktatandó ellenség és alkotmányozási partner. Az egyik fő eljárási gond az áprilisi elfogadási határidővel van. Ez csak arra jó, hogy megakadályozza az ésszerű vitát, és a nemzetközi véleményező fórum, a Velence Bizottság ilyenkor szokásos érdemi megszólalását. Gondoljunk bele, hónapok óta zajlik – úgymond – a „nemzeti konzultáció”, holott nemhogy az alkotmány tervezett szövege nincs meg, de még az sem körvonalazódik, hogyan és mikor készül el. Miről beszélünk egyáltalán?

A végletes megosztottság nemcsak eljárási zavarokat okoz. Az új alkotmány identitása és legfőbb tartalmi elvei is kétségesek. A Fidesz egyfelől a '89-es alapstruktúra megőrzéséről beszél, másfelől azt mondja, hogy gyökerestül meg kell változtatni a rendszert (és ezen dolgozik hónapok óta). Egyrészt az állam semlegességének megőrzését ígéri, másfelől a történelmi egyházak privilégiumait próbálja erősíteni. Egyszerre állítja az alkotmánybíráskodás helyreállítását és azt, hogy az előzetes normakontroll révén a parlament tanácsadójává teszi a bíróságot.

A legitim alkotmányok olyan elveket és szabályokat tartalmaznak, amelyek összekötik az országlakosokat. A mostani viták viszont abba az irányba mutatnak, hogy az alkotmányt teletűzdelhetik a legélesebben megosztó megoldásokkal. Ha választójogot kaphatnak a politikai közösséghez nem tartozó határontúliak, ha az élthez való jogot kiterjesztik az embriókra, ha – micsoda ötlet – a többgyerekesek többes szavazati joghoz jutnak, akkor az alkotmány a széthúzás szimbólumává válik. A országlakosok milliói számára nehéz lesz azonosulni egy ilyen alkotmánnyal.

Jelenleg tehát a partneri kooperáció hiánya és tisztázatlan eljárás mód jellemzi az alkotmányozási folyamatot. Az alkotmány legitimitását nem önmagában ez veszélyezteti, hanem az, hogy a folyamat eredményeként az alkotmányt ingatag elvek támasztják alá, és nem kap nagyobb társadalmi támogatást. Az ország egységének alkotmánya helyett a megosztottság szimbóluma lesz. Amíg a legfőbb hajtóerő az áprilisi határidő, addig reménytelen a '89-esnél nagyobb legitimitású alkotmány elfogadása.

(2011)

A választójog értelme

Alkotmányos rendszerünk átalakításának alapvető eleme a választójog reformja. Két lehetséges irány látszik: a határon túli magyarok és a gyermekek, illetve a gyermekes családok szavazati jogának biztosítása. Az előbbi kérdésben nem érveket hallunk, a kormánypárt vezetői pusztán deklarálták akaratukat. Ezzel szemben a gyermekszavazatok ügyében heves vita bontakozott ki. Alkotmányjogi szakértő állt ki a családi extra szavazati jog mellett, míg komoly cikk, ironikus publicisztika és külföldi blogbejegyzés mutatta ki annak tarthatatlanságát. Ez az írás azzal kíván hozzájárulni a diskurzushoz, hogy összefoglalja azokat az irányadó elveket, amelyeket nem lehet megkerülni jogászai trükkökkel. Az elvekből egészen más irányú változtatások következnek, mint amiket az új alkotmány formálói propagálnak.

A jelenlegi alkotmány a magyarországi lakóhellyel rendelkező, nagykorú magyar állampolgároknak biztosít választójogot az országgyűlési képviselő-választásokon. Ez a szabály a népszuverenitás elvén alapul, amely szerint akkor legitim az állami szervek működése, ha a kormányzásra a kormányzottak adnak felhatalmazást. Vagyis aki az országlakosoknak szabályokat vagy utasításokat ad, annak – közvetve vagy közvetlenül – tőlük kell kapnia a megbízást. Amikor országgyűlési képviselőket választunk, akkor a szuverén nép tagjaiként megbízást adunk a hatalomgyakorlásra. A „mi” ebben az esetben a politikai közösség döntésképes tagjait jelenti, vagyis azokat, akik az országban élnek, és akiket a szabályok köteleznek.

A legitim hatalomgyakorlás további feltétele, hogy a lakosok egyetlen csoportja sem fosztható meg önkényesen a választásokon való részvétel jogától. Az általános választójog elve azt követeli, hogy etnikai hovatartozásra, nemre, műveltségre, vagyoni vagy családi helyzetre tekintet nélkül mindenki választhasson. Az esetleges kizárásokhoz rendkívül erős indokok kelljenek. A magyar alkotmány szerint a kiskorúakon túl nincs választójoguk azoknak, akiket a bíróság gondnokság alá helyezett, szabadságvesztésre ítélt, intézeti kényszergyógykezeltre kötelezett, vagy eltiltott a közügyek gyakorlásától. Mindezek az általános választójog elve alóli, magyarázatra szoruló kivételek a magyar rendszerben.

A harmadik feltétel, hogy a választójog legyen egyenlő, vagyis „egy ember – egy szavazat”. Ahogy William Brennan amerikai főbíró és a magyar Alkotmánybíróság egybehangozva megfogalmazta:

„ez valósítja meg az önkormányzást, a minden polgár méltóságából fakadó egyenlő részvételt a demokratikus eljárásokban”. A magyar alkotmányos szisztémában az egyenlő részvételi elv csorbíthatatlanul érvényesül, hiszen nincsenek kevesebbet vagy többet érő szavazatok, minden választópolgár egy, és csakis egy szavazatot adhat le.

Egyetlen intézményi struktúra sem képes maradéktalanul megfelelni az absztrakt elveknek, a hazai is csak közelít az ideálshoz. A kérdés az, hogy a változtatási ötletek csökkentik vagy növelik-e ezt a képzeletbeli távolságot. A határon túli magyarok szavazati jogának megadása elvi szempontból egyszerű eset: a népszuverenitás súlyos sérelmét okozza. Olyan személyek százazrei döntenének az alkotmányos képviselőkről, akik nem tagjai a politikai és gazdasági közösségnek, vagyis akik nem címzettjei a törvényi kötelezettségeknek. Ez a „nép” alkotmányos fogalmának felülírása volna. Bár nem elhanyagolhatóak, az elvi kifogásokhoz képest mégis másodrangúak a szavazati jog kiterjesztésének gyakorlati nehézségei és a várható nemzetközi politikai konfliktusok.

Az extra gyermekszavazatok dilemmája két irányból közelíthető meg. Ha az újszülöttek, a csecsemők és a tizenhét év alatti fiatalok szavazati jogát akarják biztosítani, akkor az általános választójog elve a mértéktadó. Igaz-e, hogy ők eddig azért nem szavazhattak, mert az állam alacsonyabb rendű lénynek tekintette őket (haszonlón az állami rasszista és szexista kizárásokhoz)? Igaz-e, hogy a születéssel olyan döntési képesség is együtt jár, amely lehetővé teszi a politikai alternatívák felismerését, a választást és a választás kinyilvánítását? Állkérdések ezek, hiszen csak nemleges válasz adható rájuk, ezért a dilemma sem valódi. A változtatás támogatói nem a gyermekek jogait akarják bővíteni a szavazati jog kiterjesztésével. Ezt támasztja alá az is, hogy a kormánytöbbség az oktatásban, az egészségügyben és az élet más színterein a bővítés helyett inkább csökkenti a kiskorúak döntésképesységének megfelelő szabad választás lehetőségét.

A választójog kibővítése a szülők, a gyermekes családok preferálását szolgálná. De ha egy percre el is fogadjuk azt az abszurd hipotézist, hogy így növelhető a születésszám, marad a kérdés: szabad-e családpolitikai vagy demográfiai célból különbséget tenni a választópolgárok között? Az egyenlő választójog elvének ismeretében ez is állkérdés. A választópolgároknak kijáró egyenlő tisztelet és elismerés elvébe ütközne, ha az állam hasznosság alapján rangsorolná az embereket. Míg az anyagi források elosztásánál sok esetben indokolt

lehet családpolitikai kedvezményeket biztosítani, addig ez megengedhetetlen az alapvető politikai jogok elosztásakor. Tehát akár-hogy csúri-csavarják, a családi extra szavazati jog sehogy sem fér össze az általános és egyenlő választójoggal.

Más kérdés a tinédzserek szavazati joga, amiről viszont alig esik szó. Ahogy említettem, ma nálunk – a demokratikus államok túlnyomó többségével megegyezően – tizenhét év a korhatár. Legitim kérdés, hogy indokolt-e valamivel lejjebb vinni a limitet (a kevés példa egyike Ausztria, ahol tizenhat év a korhatár). Nehézkes évben meghatározni, hogy mikor éri el a döntésképeség érése azt a szintet, amikor már autonóm választásról beszélhetünk. (A büntetőjogi felelősség a magyar jog szerint tizennégy éves korban kezdődik.) Az elvi mérlegeléshez azonban az is hozzátartozik, hogy a képviselői demokrácia társadalmi támogatottságának megőrzéséhez elengedhetetlen az újabb generációk mielőbbi bevonása. Ezért a korhatár leszállítása melletti érv, hogy így az ifjabbak is a politikai közösség egyenlő jogú részeseinek érezhetik magukat. A mérleg másik serpenyőjében szintén súlyos érvek vagy inkább dilemmák vannak: ahogy csökken a döntési korhatár, úgy nő a szülői befolyásolás veszélye, ami a szabad döntés ellen hat. És az sem elhanyagolható szempont, hogy ha a forrófejű tinédzserek nagyobb számban hívei a szélsőséges politikai eszméknek, akkor a szavazati jog kiterjesztése nem a demokrácia megerősödéséhez vezet. Tehát a tizenhat-tizenhét évesek szavazati joga más eset, mint a csecsemők és kisgyermeké, mert nehezebb egzakt évszámokban leírható következtetéseket kiolvasni az elvekből.

Végül létezik egy esetscsoportja a választójognak, amelyben biztosan reformra szorul a magyar alkotmányos szabályozás. Ez a gondnokoltak köre, vagyis azoké a személyeké, akiket a bíróság korlátozottan vagy teljesen cselekvőképtelennek nyilvánított. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2010-ben Kiss Alajos ügyében kimondta, hogy Magyarország megsérti az általános választójog elvét, mert a kognitív képességek hiányára hivatkozva megengedhetetlenül széles körben, az egyéni mérlegelés lehetősége nélkül tagadja meg a választójogot a fogyatékosnak tekintett gondnokoltaktól. Külföldi példák és meggyőző érvek szólnak emellett, hogy ezt a kizárási okot teljesen el kell törölni, és minden felnőttnek biztosítani kell a részvétel lehetőségét a politikai képviselő-választásban. Akár a teljes, akár csak a részleges kiterjesztés melletti szempontokat fogadjuk el, egy biztos: létezik Magyarországon egy sok tízezres csoport, amelynek tagjait az alkotmány az egyenlő emberi

méltóságot sértő módon kirekeszti a választójogból. Ám ők nem a csecsemők és a kisgyerekek, ahogy Szájer József állítja, hanem a kisebb-nagyobb fogycégekkel élő, gondnokság alá helyezett felnőtt személyek.

Tehát ha az alkotmánytervezők komolyan vennék a választójog elveit, akkor nem a határontúliak, a csecsemők és a kisgyerekek szavazati jogán gondolkodnának, hanem a gondnokoltakén és esetleg a tinédzserekén.

(2011)

Egész évben alkotmányozás

Az új alkotmány mai története akkor kezdődött, amikor a kormányfő a választásokat követően deklarálta a fülkeforradalom győzelmét. Ország-világ megtudhatta, hogy a következő politikai és gazdasági berendezkedést nemzeti együttműködés rendszerének hívják, melynek alaptörvényét az „alkotmányozó nemzetgyűlés” a választások első évfordulóján fogadja el.

Az alkotmányozás első szakasza a régi alaptörvény meggyengítése volt. A folyamat az alkotmánybíró-választás szabályainak átírásával, valamint a parlament súlyának csökkentésével indult, a vélemény szabadságról szóló paragrafus összefirkálásával és a viszményes hatályú adóztatás lehetővé tételével folytatódott, majd az Alkotmánybíróság hatáskörének megcsönkítésével érte el mélypontját. A néhány hónap alatt elfogadott tíz módosítás jelentősen megváltoztatta a jogállami alkotmány karakterét.

Mindeközben megkezdték működésüket az alkotmány-előkészítő testületek. Először a kormányfő hozott létre a híveiből egy bizottságot, majd a parlamenti Salamon-bizottság dolgozott ki egy koncepciót, később megalakult a Szájer-féle nemzeti konzultációs testület és a szövegezőbizottság. Az alkotmánykészítőket senki sem vádolhatja a kormányfő iránti elfogulatlansággal.

A katonásan működő kétharmados többség, az alkotmánylebontás viharos sikerei és a bizottsági támogatások ellenére az alkotmányozás váratlan akadályokba ütközött. Egyrészt a médiatörvény körüli nemzetközi botrány és az apadó hazai népszerűség miatt hangnemváltásra volt szükség. Kiderült, hogy sem itthon, sem a mértékadó külföldi fórumokon nem élvez támogatást a húszéves demokrácia gyökeres felforgatása. Másrészt be kellett látni, hogy nincsenek vitaképes alternatív változatai az 1989-es alkotmány alapjainak, vagyis a köztársaságnak, a képviselői demokráciának, az alkotmányvédő intézményeknek és az emberi jogi katalógusnak. Az alkotmánypropaganda ezért új szöveget fűj. Az alkotmányos alapstruktúrát „konzolidáló”, modern alkotmány ígérete hallatszik, amely még a gazdaságot is képes stabilizálni. Egyik-másik fiatalabb kormánypárti politikus ma már odáig merészkedik, hogy elismeri, 1989-ben volt a rendszerváltás.

A hangnem megváltozása kétségtelenül jó jel. Azt bizonyítja, hogy az országot nem lehet kiszakítani a modernitás világából. Orbán legmerészebb álmai biztosan nem válhatnak valóra. Csakhogy ez kevés az alkotmányos demokrácia helyreállításához. A kormánypárt

vezetői továbbra sem bizonyították, hogy demokratikus céljaik vannak, legfeljebb az eszközeik finomodtak. Az ígéretek keveset érnek, amikor változatlanul a „Nemzeti együttműködés nyilatkozata” díszleg a kormányhivatalokban, és az Alkotmánybíróság ügyében sincsenek rövid távon biztató jelek: nem kapta vissza a hatáskörét, sőt úgy tűnik, erőfitogtatással és informális eszközökkel sikerült pacifikálni a testületet. Aztán itt van ez a rögtönzött alkotmányozási kérdőív, amelynek tartalma azt mutatja, hogy az alkotmány-előkészítők képtelenek felhagyni a paternalista, rendőrállami rögeszmékkal.

A kétarcú előkészítés egészen addig tarthat, amíg elfogadják az új alkotmány szövegét. Mire ez a cikk megjelenik, várhatóan közléteszik a parlament elé kerülő tervezetet. Könnyen próbát tehetünk majd, hogy az ígéreteknek megfelelően valóban megőriz-e az alkotmányosság elveit. A teszteléshez – látatlanban – négy pontot ajánlok az olvasók figyelmébe. Első kérdés, hogy ki a „nép”, vagyis fennmarad-e, hogy a magyarországi politikai és gazdasági közösség tagjai rendelkeznek választójoggal. A második, hogy megmarad-e a szövegben az alapvető jogok primátusa, vagy felhatalmazást kap a törvényhozás arra, hogy közérdekű kötelezettségekre hivatkozva félretegye azokat. A harmadik, hogy bennmarad-e az alkotmányban az állam és az egyházak elkülönítése és a felekezeti egyenjogúság. A negyedik pedig egy intézményi terület: világosan kimondja-e valamelyik paragrafus, hogy a független Alkotmánybíróság minden alkotmánysértő jogszabályt felülvizsgálhat és megsemmisíthet.

Ha a teszt azt mutatja, hogy ezekben a kérdésekben az alkotmánytervezet tartalmazza a szükséges garanciákat, és módosító indítványokkal sem rontják le a szöveget, akkor az új alaptörvény tényleg tükrözni fogja a modern alkotmányosság tartalmi követelményeit. Ha viszont nem találjuk benne ezeket a biztosítékokat, akkor jó okunk lesz feltételezni, hogy az alkotmányozás április után folytatódik. Az új alkotmány felhatalmazása alapján a kormánypártok egymás után fogadhatják el azokat a kétharmados törvényeket, amelyek kitöltik az alaptörvényben szándékosan hagyott hézagokat. Például szavazati jogot kaphatnak a határon túli magyarok, törvény rögzítheti a történelmi egyházak privilégiumait, egy másik törvény a parlament tanácsadójává fokozhatja le az alkotmánybírákat, és így tovább.

Nem sokkal az alkotmányt ért durva támadások után, és néhány nappal az alkotmánytervezet közzététele előtt azt mondom: ne féljünk, de óvakodjunk a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is.

(2011)

Egy párt rendszere

A borúlátó prognózis vált valóra: a kormányfő és követői karakteresen átformálják a magyar alkotmányos rendszert. Szimbólumaik világa infantilis akarnokságot tükröz, államszervezeti megoldásai a hatalom kíméletlen központosítására irányulnak.

Az elemzők egy része jó ideje a demokratikus jogállam végét vizionálja. A „nemzeti együttműködés rendszerének” kikiáltása és a tavalyi alkotmánymódosítások ezt az olvasatot támogatták. Az utóbbi hetekben megváltozott kormányzati retorika azonban felvillantotta a reményt, hogy némi önmérséklet és józan belátás jellemzi majd az alkotmányozást. Sokan bízni kezdtek abban, hogy a médiatörvény európai kudarca és a fogyatkozó hazai népszerűség olyan pragmatikus irányba tereli az alkotmánykészítőket, hogy az alaptörvény megőrizheti a köztársaság alkotmányos elveit és alapstruktúráját.

A derűlátó prognózisok tévesnek bizonyultak – a Fidesz-KDNP alkotmányjavaslata sajnos méltatlan az elismerésre. A szöveg azt az előfeltevést erősíti, hogy tisztességes eljárás hiányában nem várható tisztességes eredmény. Emlékeztetőül a 2011-es alkotmány eddigi eljárási menete: többpárti, demokratikus előkészítés helyett a kormányfőhöz hűséges alkotmány-előkészítő bizottságok formálták a koncepciót; érdemi társadalmi részvétel és megerősítés helyett a 12 pontos kérdőív jutott a magyaroknak; az internetes közösségi hálózatok bekapcsolása helyett Szájer József felfedezte az iPad előnyeit.

Tartalmát tekintve miért nem fogadható el az alkotmány? Sokféle helytálló megközelítés jelent meg az elmúlt napokban erről. Az alábbiakban három olyan jellemzőt emelek ki, amely a következő alkotmányos berendezkedés definitív elemei közé tartozik.

1. A demokratikus alkotmányok szekulárisak, és plurális közösséget feltételeznek. Azon a hobbesi felismerésen alapulnak, hogy az állam nem Isten teremtése, hanem emberi konvenció terméke. Manapság kétféle megoldás létezik arra, hogy az alkotmányszöveg megfeleljen a világnézeti sokszínűségnek. Elvileg az a legjobb, ha az alkotmány nem utal szakrális szimbólumokra, hanem olyan e világi politikai értékeket sorol fel, mint a szabadság, az egyenlőség, a szolidaritás, a demokrácia, a néprészvétel stb. A másik, kompromisszumos lehetőség, hogy a szöveg egyszerre és egyenértékű módon említi az istenhívók, agnosztikusok és ateisták

különféle felfogásait, amelyek közös pontja az emberi méltóság elismerése.

A Fidesz alkotmánya ezekkel ellentétben nem szekuláris. A tengőrs bevezető olyan premodern társadalomra van szabva, amely világnézetileg, vallásilag homogén. Reformáció előtti eszmékre emlékeztetően kapcsolja össze az országot mint politikai és jogi entitást a kereszténységgel. A kétségbeejtő infantilizmussal megírt „alkotmányos hiszekegy” nem is próbálja azt a látszatot kelteni, hogy az eltérő lelkiismereti meggyőződésű honpolgárok milliói valamit is számítanak. Az alkotmányozók kifejezett elvárása, hogy a bíróságok ennek szellemében értelmezzék az alkotmányt és más jogszabályokat. Üzenete ennyi: „Enyém a vár, tiéd a lekvár.”

2. Minden alkotmány esetében alapkérdés, hogy miként definiálja a „We the people” körét. A népszuverenitás és a törvény előtti egyenlőség elvei azt igénylik, hogy a nép alkotmányos fogalma essen egybe a politikai és gazdasági közösség tagjainak halmazával. Azok dönthetnek a közös ügyekben, és azok választhatnak képviselőket, akik a jogosultságok és kötelezettségek címzettjei, vagyis az országlakosok. Történelmi, migrációs és egyéb okok miatt nem lehet tökéletes megoldást találni, de minél inkább megközelíti az alkotmányos megoldás ezt az elvárást, annál jobban igazolható, miért kell engedelmeskednünk a törvényeknek, és miért várhatjuk el, hogy szempontjainkat másokéval egyenlően vegyék figyelembe a jogalkotás és jogalkalmazás során.

A 2011-es alkotmány – virtigli nacionalista szellemben – nagyon eltávolodik a népszuverenitás elvétől, mivel az „egységes magyar nemzet” fikciója alapján határozza meg önmagát. A dagályos mondatok – azon túl, hogy elvileg igazolhatatlanok – technikailag kivitelezhetetlen következményekkel járnak. Még az alkotmány szövegezői is kénytelenek voltak elismerni, hogy a választójog teljes egyenlőségét és a szociális juttatásokat képtelenség garantálni a határon kívül élőknek, és a honvédelmi, valamint a közteherviselési kötelezettségeket is bajosan lehetne számon kérni rajtuk. Mindez azt eredményezi, hogy csak igazságtalan és diszkriminatív választójogi és állampolgársági jogi szabályokat lehet majd elfogadni az alkotmány alapján.

3. Nincs modern alkotmányosság képviselői kormányzás nélkül. Elvi indokok mellett történelmi tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy nálunk – csakúgy, mint a világ sok más régiójában – az a legjobb megoldás, ha a parlament marad az államélet centrumában, mert a megnövelt államfői hatalom tekintélyelvű,

antidemokratikus kormányzást hoz magával. A parlamentarizmus és az alkotmányosság azonban nem ugyanaz, viszonyukat kifinomult játékszabályok tehetik életképessé. A képviselői döntéshozatal alapvetően többségi elven működik. A választások győztesei kapnak felhatalmazást, hogy a következő megmérettetésig legjobb meggyőződésük szerint alakítsák a gazdaság- és társadalompolitikát. A többségi elv legfőbb korlátját az alkotmányban elismert alapjogok jelentik, amelyeket független bírói intézmények védenek a többség zsarnokságával szemben. Vagyis az alkotmányosság alapjogi korlátokat állít a képviselői kormányzat politikája elé.

A legtöbbször helyeselve fogadták, hogy az orbáni alkotmány nem forgatta fel a rendszerváltáskor kialakított intézményi struktúrát, meghagyva az Országgyűlés központi szerepét. De vegyük észre, mi történt! Mondhatni, az alkotmányszövegben szerepet cserélt a parlamentarizmus és az alkotmányosság. Az alkotmány megnyitja az utat, hogy a mindenkor kormánytöbbség a pénzügyi szűkösség indokával elvonja a forrásokat az alapjogi garanciáktól. Az Alkotmánybíróság hatásköre korlátozott a költségvetési és adótörvények esetén, továbbá valamennyi ítélkező testület köteles tiszteletben tartani a költségvetési gazdálkodás szempontjait a jogviták eldöntésekor. Ez magyarul azt akarja jelenteni, hogy ha valamilyen értelemben „sokba kerülne” az alapjogok érvényesítése, akkor hátra kell sorolni azokat. Vagyis az alapjogok nem alapjogok többé.

Másfelől meg az alkotmány megtiltja a többségi döntéshozatalt olyan területeken, ahol nem forognak kockán alapjogok. Egy parlament attól parlament, hogy többségi szavazással dönt a költségvetésről. Az új rendszerben a Költségvetési Tanács előzetes hozzájárulása nélkül erre nem lesz lehetősége, sőt az államfő fel is oszthatja az Országgyűlést, ha a hozzájárulás elmaradása miatt nincs elfogadott költségvetése az országnak. A parlamentarizmus megcsúfolása, hogy az alkotmány kétharmados többséget követel a nemzeti vagyon, a közteherviselés, a nyugdíjrendszer főbb szabályainak elfogadásához, sőt a magánnyugdíjpénztári rendszer visszaállítását egyenesen kizárja. Tehát az Orbán-kormány saját gazdaságpolitikáját akarja kőbe vésni, ami az alkotmányosság és a parlamentarizmus elveinek is ellentmond.

Következésképp tévedés azt állítani, hogy a húszéves alkotmányos alapstruktúra változatlan marad. A következő alkotmány szakrális alapokra helyezi a magyar államot, ami ellentétes a mostani alkotmány szellemiségével, és ellentmond a társadalmi pluralitás

valóságának is. Az új alkotmány megváltoztatja a nép fogalmát, ami megint csak szakítás a köztársasági hagyománnyal, és fájdalmas konfliktusok forrása lesz határon belül és kívül egyaránt. Véget ér az alkotmány csak látszólag őrzi meg a parlamentáris kormányzást, mivel napjaink választópolgáraitól és a jövő parlamenti többségektől is megvonja a jogot, hogy egyes társadalom- és gazdaságpolitikai kérdésekben döntsenek.

A 2011-es alkotmány formálisan a többpártrendszer keretei között egypárti hatalmat próbál intézményesíteni. A hatalom megszilárdításának metódusa világosan kirajzolódik az alkotmányjavaslat szövegéből. A kétharmad mai birtokosai még ebben az évben elfogadhatják azokat a sarkalatos törvényeket, amelyek lebontják az alapjogok védelmi rendszerét, és mintegy az alkotmány rangjára emelik az Orbán-kormány aktuális programját. Emellett a kormánypárt megválaszthatja azokat a főbírákat és más főtisztviselőket, akik rendszerük megbízható képviselői lesznek.

(2011)

Szabadság nélkül

A rendszerváltás alkotmánya elérte az európai alapjogvédelem minimumszintjét, az új alaptörvény lejjebb sülyed. Az előbbi a nehéz esetek eldöntését a bíróságokra bízta, az utóbbi akadályozza a bírói jogfejlesztést. Nézzük például a személyi szabadsághoz való jogot.

Az 1989-90-es alkotmány elismerte, hogy az embereknek vannak alapvető szabadságjogaik. A jogokat felsoroló katalógus az európai minimumszintet tartalmazta. Ennek egyik oka az, hogy az alkotmányszöveg a nemzetközi emberi jogi egyezmények felhasználásával, helyenként szó szerinti fordításával készült. Másrészt azért maradt ezen a szinten az alkotmány, mert a minimumon túli kérdésekben nem alakult ki konszenzus a politikai döntéshozók körében.

A szemléletmódot jól tükrözi a személyi szabadsághoz való jog elfogadása. A kerekasztal-tárgyalások során érdemi súlya mellett szimbolikus jelentősége is volt annak, hogy a szabadságelvonás elrendelése az ügyszeségtől a bíróság hatáskörébe kerüljön. Alapjogok ugyanis csak bírói jogvédelem mellett léteznek. Ennek megfelelően 1989-ben az alkotmány elismerte a személyi szabadsághoz való jogot, és a parlament módosította a büntetőeljárás törvényt, hogy az őrizetbe vett személyek fogva tartásáról bíróság döntsön.

Az alkotmányba egy 1990-es módosítással került be a bíró elé állításhoz való jog. Az 55. § (2) bekezdése szerint a fogvatartottakat a „lehető legrövidebb időn belül” kell szabadon bocsátani vagy bíró elé állítani, és a bíró „haladéktalanul” köteles döntést hozni. (Ilyenkor büntetőügyekben a bíró nem a bűnösségről dönt, hanem arról, hogy indokolt volt-e az őrizetbe vétel, illetve szükséges-e a gyanúsítottat fogva tartani, amíg zajlik ellene az eljárás.) A rendelkezések a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának és az Emberi jogok európai egyezményének fordításán alapulnak. Az alkotmány az egyezményekhez hasonlóan nem tartalmaz konkrét határidőt a bíró elé állításra. Számos európai alkotmány ezzel szemben pontosan meghatározza a bírói döntés nélküli szabadságelvonás maximális időtartamát. A német alaptörvény kimondja: „A rendőrség saját hatáskörében az őrizetbe vett követő nap végénél hosszabb ideig senkit nem tarthat őrizetben.” A cseh és a szlovák alkotmány szerint a fogvatartottat 24 órán belül át kell adni a bíróságnak, amely 24 órán belül köteles döntést hozni.

A magyar alkotmány azért nem tartalmazott a nemzetközi minimumnál („lehető legrövidebb időn belül”) erősebb garanciát jelentő határidőt, mert a ’89-es és a ’90-es kormányzat is – úgymond – féltette „a bíróságok és az ügyészségek teherbírását”. Tanulságos, hogy a parlamenti eljárás során három képviselői indítvány is javasolt szigorúbb, felső időhatárt előíró rendelkezést, de egyik sem kapott elegendő támogatást. Tehát a rendszerváltáskor a nemzetközi minimum elfogadásáig jutott az ország, annál erősebb jogvédelem mellett nem alakult ki elköteleződés.

Az általános jogelismerés ugyanakkor azzal a kedvező hatással járt, hogy meghagyta a bírói, elsősorban alkotmánybírói jogfejlesztés lehetőségét. Így az elmúlt két évtizedben számos határozat írta körül a fogvatartottak bíró elé állításának alkotmányos szintű garanciáit, beleértve a határidőt is. (A rendszerváltáskor még 5 napig lehetett őrizetben tartani valakit bírói döntés nélkül, 1995-ben 72 óra lett a törvényes határ, amelynek biztosításához az Alkotmánybíróság minden esetben ragaszkodott.) Hasonlót figyelhetünk meg a halálbüntetésnél is: a rendszerváltáskor még nem volt nemzetközi jogi norma a tilalom, és ez a kérdés itthon komolyan megosztotta a törvényhozókat. Az alkotmány ezért nem szólt kifejezetten a halálbüntetésről, meghagyva a lehetőséget a jogértelmezésnek. Az Alkotmánybíróság így mondhatta ki, hogy ez a büntetési mód nem fér össze az alkotmány általános elveivel.

Mindezek azt példázzák, hogy a rendszerváltás alkotmánya egyrészt elismerte a szabadságok nemzetközi minimumát, másrészt szabadságot biztosított a bírának arra, hogy indokolt döntéssel megemeljék ezt a szintet. Vajon változtat-e ezen a konstrukción az új alaptörvény?

Ami a bíró elé állításhoz való jogot illeti, az alkotmánytervezet megmarad az általánosság szintjén, és nem követeli meg napokban vagy órákban megállapított határidővel, hogy a szabadságuktól megfosztott személyek valóban a lehető legrövidebb időn belül bíró elé kerüljenek. Vagyis látszólag a nemzetközi minimum szinten maradunk. A kényszerintézkedésekről szóló hazai törvényekben szereplő 72 óra azonban ma már nem felel meg a nemzetközi normáknak. A strasbourgi gyakorlat szerint csak kivételes körülmények esetén lehet valakitől három vagy több napig megtagadni a bírói meghallgatást, egyébként két nap a maximum. Az explicit biztosítékokat nélkülöző új alkotmány így – az Alkotmánybíróság megbénításával együtt – megkönnyíti az önkényes fogva tartások elterjedését.

Emellett egyértelmű bizonyítékok is vannak arra, hogy az alkotmány készítői és elfogadói nem tartják az országra nézve kötelezőnek a nemzetközi emberi jogi elvárásokat. A két évtizeddel ezelőtti állapotokhoz képest változás, hogy ma már európai konszenzus van a halálbüntetés tilalmáról. Ezt tükrözi az emberi jogi egyezmény kiegészítése és az unió alapjogi chartája is, ám a magyar alkotmányozók ezt kihagyták a szövegből.

Hasonló szemléletet tükröz az is, ami viszont bekerül az alaptörvénybe. Az Országgyűlésnek benyújtott tervezetben már szerepelt, hogy lehetőség van embereket „véglegesen megfosztani” a szabadságuktól. A szakmai kritika egyből felismerte, hogy ez a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés alkotmányba emelését jelenti. Orbán ennek ellenére eljátszotta, mintha ez csak később, a kérdőíves válaszokban megtestesülő népakaratnak megfelelően, az ő módosító javaslata alapján kerülne be az alkotmányba.

Amit a kormányfő személyes sikerének akar láttatni, az az ország szégyene lesz. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés azt jelenti, hogy amikor a bíró a büntetőeljárás végén kihirdeti az ítéletet, akkor eldől, hogy a vádlott soha nem szabadulhat. Ez a büntetés 1993-ban került be a magyar büntetőkódexbe: azóta kizárt a feltételes szabadon bocsátás lehetősége, ha az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt személy ismét életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélik. Az első Orbán-kormány idején (1999-ben) jelentősen kibővült a tényleges életfogytig tartó büntetés alkalmazási köre: életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a bíró általános törvényi felhatalmazást kapott arra, hogy kizárja a feltételes szabadulást.

A tényleges életfogytiglan alkotmányba vésése szembemegy a nemzetközi emberi jogi elvárásokkal. Először a német szövetségi alkotmánybíróság mondta ki, hogy az egyéni autonómiát megalapozó emberi méltóság eszméjével ellentétes, „ha az állam erővel megfoszt személyeket a szabadságuktól anélkül, hogy legalább biztosítaná számukra a szabadság valamikori visszanyerésének esélyét”. Később az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélt személyekkel való bánásmódról szóló határozatában azt ajánlotta az államoknak, hogy „biztosítsák 8-14 év szabadságvesztés-büntetés letöltése után az elítéltek helyzetének áttekintését annak megállapítása céljából, hogy feltételes szabadságra bocsátásuk lehetséges-e, vagy még nem; ezeket a felülvizsgálatokat a későbbiekben rendszeresen meg kell ismétetni”.

Bár kifejezett és kogens nemzetközi jogi előírás még nincs az „örökkraság” tilalmára, a nemzetközi bírói gyakorlat és az uniós tagállamok felfogásának változása azt mutatja, hogy ennek a büntetési módnak várhatóan ugyanaz lesz a sorsa, mint a halálbüntetésnek. Figyelem: ez nem azt jelenti, hogy senki sem tartható élete végéig fogságban, hanem azt, hogy az elítéléskor meg kell határozni a fogva tartás ésszerű felső időhatárát, vagy legalább a kötelező felülvizsgálatának idejét.

A kényszerek chartájává váló alkotmány azért is elfogadhatatlan, mert jelentősen leszűkíti a bírósági jogértelmezés lehetőségét. Amíg általános jogelvek vannak a szövegben, addig az alkotmánybírák mérlegelhetik és nemzetközi összehasonlító szempontok alapján mérlegelhetik az egyes büntetési módok alkotmányosságát. Az életfogytig tartó rabság előírása megfosztja őket ettől a jogkörüktől. Arra kényszeríti az alkotmánybírákat, hogy deklarálják: bár a kötelezően életfogytig tartó szabadságvesztés ellentétes az emberi méltóság és a személyi szabadság elveivel, a magyar joghatóság alá tartozóknak mégis túrniuk kell ezt a jogsértést. (Sajnos az Alkotmánybíróság minden jel szerint elmulasztotta azt a lehetőséget, hogy a nemzetközi alapjogvédelem megbecsült tagjaként kimondja a tényleges életfogytiglan alkotmányellenességét. 2010 első felében a testület a végére járt az ügynek, de a parlamenti választások környékén elmaradt a határozat beígért kihirdetése.)

Magyarország tehát két évtizeddel ezelőtt az emberi jogokat tagadó egypártrendszerből az európai alapjogvédelmi minimumszintet elfogadó alkotmányos államá vált. Az általános jogelvek elismerésével és az alkotmányvédelmi intézményrendszer kialakításával biztosította, hogy a szabadságjogok nehéz határesetekben a bíróságok jogfejlesztő szerepet töltsenek be, és megemeljék a jogvédelmi szintet. Az új alaptörvény kihagyásai és betoldásai ezzel szemben kétségtelenné teszik, hogy az ország jelentősen eltávolodik az európai emberi jogi konszenzustól. Ráadásul a bírának beszűkül a lehetőségük a mindenkit megillető alapjogok érvényesítésére. Hiába hirdeti a kormányzat országnak-világnak, hogy a közös európai jogelveket kodifikálja az alkotmányba, nem osztogatja, hanem fosztogatja a jogokat.

(2011)

Justitia bekötött szeme

Folyamatosan romlanak a magyar romák kilátásai, és terebélyesedik a cigányellenesség. Az Országgyűlés a Büntető törvénykönyv szigorításával reagált a gyöngyöspatai romallenes eseményekre. A módosítás a társadalmi válság tünete, és nem orvossága.

A kormányfő április 25-én azt vizionálta, hogy az alaptörvény az ország újjászületését és felvirágzását hozza el. Hasonló szellemben nyilatkozott egy héttel később, amikor azt mondta, hogy a Büntető törvénykönyv gyors kiegészítésével helyreáll majd a rend a végeken, vagyis megszűnik az etnikai feszültség és az erőszak. Érvélese nyomán az ellenzéki frakciók hozzájárulásával a parlament egy nap alatt elfogadta az új büntetőparagrafusokat.

Az állam által kibocsátott jogi szabályok alapvető funkciója, hogy befolyásolják a társadalmi gyakorlatokat, de csak korlátozott mértékben képesek teljesíteni ezt a feladatukat. A jogalkotási siker mértéke nagyban függ három tényezőtől: a jogalkotó jóhiszeműen bánik-e a ténnyel, az új szabály a társadalmi valóságra reflektál-e, és helyes irányba kívánja-e megváltoztatni a társadalmi gyakorlatokat.

Vajon jóhiszeműen járt-e el a kormányzat a Btk.-szigorítás esetében? A hivatalos indoklás szerint nem használt a szép szó, a feszültség most érte el a szigorításhoz szükséges szintet. Csakhogy ebben az országban pár éve embervadászok irtották a romákat, évek óta masíroznak megfélemlítő, egyenruhás osztagok a romák településein, Sajóbátonyban korábban már erőszakba torkollott a nácik provokációja. A gyöngyöspatai esetet az különbözteti meg a többitől, hogy a világsajtó és a nyugati diplomácia azonnal felfigyelt a gyakorlatozó paramilitáris alakulatokra és a roma nők, gyerekek buszos kimenekítésére. A kormányzat egészen addig indokolatlannak tartotta a megszólalást és a cselekvést, amíg nem robbant ki a nemzetközi botrány. A miniszterelnök szóvivője, a belügyminiszter és a romaügyi államtitkár ekkor egybehangzóan azt találta mondani, hogy a cigányok kirándulni mentek. Ezt követően a kormánypárt vizsgálóbizottság felállítását határozta el, no nem az okok feltárása és a megoldás keresése érdekében, hanem a botrány „felelőseinek” megnevezése céljából, bűnbaknak kikiáltva a kimenekítésben segédkező amerikaiakat, a parlamenti ellenzéket és a jogvédő szervezeteket. Mindezek után a harmadik reakció volt a büntetőjogi szigorítás. Jóhiszeműséget vagy akár csak józan mérlegelést nehéz felfedezni ebben a folyamatban.

A jogi szabályozás működőképességének másik feltétele, hogy legyen tekintettel a létező társadalmi gyakorlatokra, mondhatni az empirikus ismeretekre. A kérdés ez esetben úgy szól, hogy a hiányzó jogi szankciók miatt került-e sor erőszakos etnikai konfliktusokra. Évtizedes távlatú visszatekintés alapján azt lehet mondani, hogy a parlament – akár a bal-, akár a jobboldal volt többségben – folyamatosan szigorította a büntető- és a szabálysértési jogot: bővült a szankciók köre, emelkedtek a büntetési tételek, miközben szűkült a bíróságok mérlegelési lehetősége.

A törvényhozási folyamat jól kivehető eredménye, hogy nő a büntetés-végrehajtási intézmények lakóinak száma, és a bíróságok egyre több cigány embert ítélnek végrehajtandó szabadságvesztésre. Figyelmeztető példa a Btk. néhány éve elfogadott, *Közösség tagja elleni erőszak* című kiegészítése. E szerint büntettet követ el, aki „mást valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoporthoz vagy a lakosság egyes csoportjaihoz tartozása vagy vélt tartozása miatt bántalmaz, illetőleg erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön”. A törvény hatálybalépése után az ügyészség első dolga az volt, hogy e paragrafus alapján emelt vádat romák ellen, akik erőszakos konfliktusba bonyolódtak a rasszistákkal. Minden bizonnyal az igazságszolgáltatás egyik mélypontja volt, amikor a Miskolci Bíróságon Répássy-né Németh Laura bíró – középkori vérvádakat idéző bizonyíték alapján – így foglalt állást a roma kódobálók perében: „Ez a magyar nemzet ellen, a magyar nemzet körébe tartozó csoportok ellen irányuló cselekmény”. Mindezeket figyelembe véve nem lehet meglepő, hogy a gyöngyöspatai viszály nyomán csak romák kerültek előzetes letartóztatásba.

A magyar cigányság hányattatásainak és a rasszista indulatok terjedésének közismert történeti, gazdasági és szociológiai okai vannak. Ebből fakad az a társadalmi valóság, amelyhez a jog valahogy viszonyulni tud. Az eddigi jogi lépések hatásai azt jelzik, hogy az igazságszolgáltatási rendszer zavarai miatt a szigorítások nem csökkentik a társadalmi problémát, hanem inkább az elmélyítéséhez járulnak hozzá. Ebből következik, hogy ha a szociális előfeltételektől az igazságszolgáltatásban dolgozók attitűdjéig minden tényező változatlan marad, akkor az újabb büntetőjogi szigorítás vagy hatástalan lesz, vagy pont azokra fog lecsapni, akiket megelőző intézkedésekkel támogatni kellene.

A harmadik szempont, hogy a Btk. egyáltalán helyes irányú változtatásként értékelhető-e. Ami a magánmilíciák tevékenységének

tilalmát illeti, a szabály rövid távon lehet elrettentő hatású, és emiatt egy időre háttérbe húzódhatnak a megfélemlítő alakulatok. Ez a hatás azonban nemcsak jogalkotással, hanem jogalkalmazással is elérhető lett volna, ugyanis a Btk. eddig is tiltotta a kényszerítést, a személyi szabadság korlátozását, a zaklatást, az uszítást és a – már említett – közösség tagja elleni erőszakot és fenyegetést. Egyrészt a végrehajtó hatalom jogpolitikája, másrészt a legrosszabb időkre emlékeztető ügyészség, harmadrészt a működési zavarokkal küzdő független bíróságok okolhatók azért, hogy az igazságszolgáltatás mind ez ideig adós maradt az egyenruhás rasszista bajkeverők elleni határozott fellépéssel.

A magukat rendvédeknek tartó rendbontók ellen irányuló büntetőjogi szankció felfogható szimbolikus üzenetként is: az Országgyűlés pártállásra tekintet nélkül elfogadhatatlannak tartja, ami történik. Az ilyen jelképes megerősítés is hozhat eredményt oly módon, hogy az eddig vonakodó vagy bizonytalan jogalkalmazókat cselekvésre sarkallhatja. A rendőrpárancsnokok és a főbírák sem hivatkozhatnak többé arra, hogy nincs tiltó paragrafus.

A kisebbik gond ezzel a technikával az, hogy a jogszabályokhoz képest a társadalmi gyakorlatok gyorsan változnak, és képtelenség minden egyedi tényállásra külön paragrafust hozni, pláne előzetesen. Ezért ha nem változik a jogalkalmazás szemlélete, akkor előbb-utóbb megint előkerül az az érv, hogy törvényi tilalom hiányában tehetetlen az igazságszolgáltatás.

A nagyobbik probléma pedig az, hogy a mostani módosítás szimbolikus üzenete helytelen. A két paragrafus közül az egyik arról rendelkezik, hogy büntetendő a „közbiztonság, közrend fenntartására irányuló tevékenység” jogszabályellenes szervezése, valamint a „közbiztonság, közrend fenntartásának látszatát keltő tevékenység” szervezése. A másik paragrafus alapján büntetendő, aki „mással szemben valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoporthoz vagy a lakosság egyes csoportjaihoz tartozása vagy vélt tartozása miatt olyan, kihívóan közösségellenes magatartást tanúsít, amely alkalmas arra, hogy riadalmat keltsen”.

Az előbb említett szabály hivatott gátat vetni a „gárdázásnak”, a magánzók katonai és rendőri gyakorlatainak. És a másik paragrafus? Azt – ha nem is kizárólag, de alapvetően – a romákra szabták. Ahogy már említettem, a közösség tagja elleni erőszak tényállását eddig is szinte kivétel nélkül a romákkal szemben alkalmazták, így a most kibővített tilalom is jelentős részben őket fenyegeti. A két módosítás az Orbán-kormány felfogását jelképezi, amely

úgy tekint a masírozó szélsőjobbra és a cigányokra, mint két, egymással szemben álló és egyaránt jogellenes tevékenységet folytató közösségre. Egyet ide kell ütni, egyet oda, és rend lesz - ezt tükrözi az új Btk.-szabályozás. (Ráadásul még így sem mér egyenlő mércével, mert míg a masírozók közül csak a szervezőket fenyegeti büntetés, addig a „kihívóan közösségellenes riadalomkeltők” közül minden résztvevőt.)

Justitiát, az igazság istennőjét rendszerint úgy ábrázolják, hogy egyik kezében a jog és a jogtalanság arányait kimutató isteni mérleget tartja, a másikban a bűnre lesújtó kardot. Jó pár évszázada terjedt el az a megjelenítés, hogy Justitiának be van kötve a szeme. Ez a pártatlanságot, az objektivitást, a befolyástól való mentességet és talán az igazság magasabbrendűségét jelképezi.

Az isteni igazságszolgáltatás működhét így, ám az e világi törvényhozás és a bíráskodás nem pártatlan, hanem vak, ha figyelmen kívül hagyja a társadalom állapotát, és az annak mélyén fekvő okokat. A jóhiszemű büntetőjogi szabályozás is kudarcra van ítélve, ha nem társul hozzá összehangolt szociális, gazdasági és igazgatási cselekvés. Ha viszont még a jóhiszeműség is hiányzik, akkor nincs az az isten, aki megakadályozza a további tragikus hanyatlást.

(2011)

A tüntetők, a bulizók és az állam

Magyaristáknak rendőrségi papírjuk van arról, hogy szabadon tüntethetnek a Sziget Fesztivál közepén. Látszólag eszement helyzet, amelyre nincs megoldás. Mivel nem a természeti állapotban élünk, hanem egy államban, a konfliktus kezelhető.

Érdeemes abból kiindulni, hogy a gyülekezési jog a szólásszabadság része. Mindenkinek joga van másokkal együtt nyilvánosan kifejezni álláspontját a közügyekben. Ez a jog nemcsak a társadalom többségének kedves nézetek nyilvános megjelenítésére vonatkozik, hanem a népszerűtlen csoportoknak és a visszataszítónak tartott véleményeknek is szabad helyük van a vélemények piacán. A politikai, világnézeti, vallási és más kisebbségek számára azért is indokolt garantálni a közös, nyilvános szólást, mert ők egy olyan jogrendben élnek, amelyet ilyen-olyan okból nem támogatnak, nem tartanak helyesnek. Az állam, amely joggal várja el tőlük is, hogy tegyenek eleget kötelezettségeiknek, és tartsák be a törvényt, egyvalamit biztosan nem tagadhat meg tőlük: hogy kifejezésre juttassák elégedetlenségüket, és így próbáljanak meggyőzni másokat az igazukról.

A gyülekezési jognak ez a pozitív körülírása két negatív elemet is maga után von. Az egyik, hogy a gyülekezésnek békésnek kell lennie, nem célozhat és nem eredményezhet véleményközlés helyett erőszakoskodást, rendbontást és más törvénytelenégeket. A másik feltétel, hogy a gyülekezők nem kényszeríthetnek rá másokat arra, hogy legyenek részesei a megmozdulásnak, és hallgassák végig az álláspontjuk kifejtését. Ahogy jogunk van más önkéntes résztvevőkkel együtt békés közéleti rendezvényeket tartani, úgy jogunk van ahhoz is, hogy távol maradjunk a rendezvényektől.

A magyar jogszabályok megteremtik a jogi kereteit annak, hogy a gyülekezni, felvonulni kívánók és mások jogai is érvényesülhessenek. A gyülekezési jogról szóló törvény szerint a rendőrség nem tilthatja meg a rendezvény megtartását a résztvevők személye vagy a közölni kívánt álláspont tartalma miatt. Egyedül a közlekedés vagy a bíróságok, illetve a képviselői szervek (parlament, önkormányzatok) működésének biztosítása érdekében várhatja el a rendőrség a szervezőktől a helyszín vagy az időpont módosítását. Ezzel együtt a törvény azt is világossá teszi, hogy a rendezvénynek békésnek kell lennie, nem sértheti mások jogait és szabadságát, és ha a résztvevők mégis túllépik a békés gyülekezés

kereteit, akkor a rendőrségnek fel kell oszlatnia a rendezvényt, és eljárást kell indítania a rendbontók ellen.

A szükszavú, de viszonylag kiegyensúlyozott törvény ellenére a kormányzati, rendőri és bírói gyakorlat – parlamenti ciklusokon átívelő folyamatossággal – csorbítja a jogosultságokat. Gyakran mondvasínált indokokkal megtiltják békés, véleménynyilvánító gyűlések megtartását. A sok-sok régebbi példa helyett hadd emlékeztessék most arra a közelmúltbeli esetre, amikor a Tibetet pártolók tüntetését lehetetlenítette el a rendőrség Orbán Viktor kormányfő buzgó helyeslése mellett. Korábban meg elő-előfordult, hogy az önkormányzat gyorsan „bérbe adta” a területet valakinek, és így időlegesen megszünt a közterületi státusz (például 2005-ben a Humanista Mozgalom tüntetésének megakadályozása a Fővárosi Önkormányzat és az SZDSZ szerződésére hivatkozva), vagy a már bejelentett tüntetést úgy lehetetlenítették el, hogy a rendőrség „művelési területté” nyilvánította az utcát (például 2006–2007 egyes időszakában a Kossuth teret). Míg tehát a békés megmozdulásokat gyakran veszélyezteti a jogsértő állami döntéshozatal, addig a roma-telepeken masírozó fajvédők rendre megkapják a rendőrségi és bírói támogatást. Holott ezek a rendezvények nem békés és jogtisztelő gyülekezések, mert a célba vett és megfélemlített közönség arra kényszerül, hogy részese legyen a rendbontó akciónak.

Mi következik mindebből a Hatvannégy Vármegye mozgalom és a Sziget Fesztivál konfliktusában?

Először is az, hogy a fajvédőknek is joguk van a közös, nyilvános szólamhoz. Önmagában a tagok világnézete vagy a mondanivalójuk tartalma nem indok a tiltásra. A mostani időkben, amikor napról napra fogy a szabadság (a sajtószabadság rogyadozik, a személyi szabadság garanciái fogyóban, a sztrájkjog nagyon beszűkült, stb.), az alkotmányos demokrácia híveinek különösen vigyázniuk kell arra, hogy ne pártolják a gyülekezési jog visszametszését.

Ha elfogadnánk, hogy a rendőrség által már jóváhagyott tüntetést utólag meg lehet tiltani a Sziget Kft. és a Fővárosi Önkormányzat között utóbb megkötött területhasználati szerződésre hivatkozva, akkor – azon túl, hogy a törvénytörő gyakorlatot helyeselnénk – adu ásztt osztanánk a szabadságellenes rendőrhatalmi gyakorlat számára.

A történet persze bonyolultabb, mert a fajvédők agyafúrt vagy inkább rosszhiszemű módon jártak el: hónapokkal ezelőtt jelentettek be egy „bezináremelés-ellenes” tüntetést a Sziget Fesztivál várható időpontjára és központi helyszínére. Mivel időközben a

Sziget Kft. is megszerezte a hatósági jóváhagyásokat a rendezvényéhez, a cég joggal birtokolhatja a területet a kérdéses időpontban. Míg tehát a tüntetés rendőrségi megtiltása törvénytörő és alapjog-korlátozó volna, addig a tétlenkedés is súlyos veszélyeket idéz elő: tüntető keménylegények százai jelenhetnek meg a sziget bejáratánál, és könnyen sor kerülhet erőszakos jelenetekre, akár sikerül bejutniuk a fesztivál területére, akár nem.

Szerintem ez egy olyan konfliktus, amelynek konkrét megoldását nem lehet előre rögzíteni a törvényben, mert végtelen sok hasonló helyzet képzelhető el. Ugyanakkor az állami jogrendet az különbözteti meg a természeti állapottól, hogy mindenki felett autoritással rendelkező intézményi hálózat működik a jogi konfliktusok békés és koordinált rendezésére. Ez az intézmény a mi esetünkben a rendőrség és a bíróság.

A rendőrség nem hiheti azt, hogy nincs kiemelt szerepe ebben az ügyben. A gyülekezési törvény alapján – a rendezvény típusától függően – folyamatosan kapcsolatban lehet a szervezőkkel. Már a bejelentési szakaszban egyeztethetnek, és később, a megmozdulás során is együttműködésre kényszerülhetnek. Emlékezzünk csak a legutóbbi Meleg Méltóság Menetre: erőszakos ellentüntetők miatt a felvonulás közben módosították az útvonalat a szervezők és az eljáró rendőrpáncsnok kommunikációja alapján.

A rendőrség nem sérti a gyülekezési szabadságot, hanem a közbéke fenntartása és a fesztivál résztvevőinek biztonsága érdekében jár el, ha egyeztetést kezdeményez a felvonulás szervezőivel. Azt hiszem, a Hatvannégy Vármegyének két választása van: vagy kitarthat amellett, hogy nem a fesztivál miatt jelentett be rendezvényt a Hajógyári-szigetre, és akkor nincs indoka elutasítani némi helyszínmódosítást, elvégre zöldterület van bőven a környéken; vagy elismeri, hogy a várható fesztivál tudatában adta meg ezt a helyszínt, így viszont viselnie kell az ezzel járó számtalan korlátozó feltételt, amelyet közrendvédelmi indokkal a rendőrség, rendezvényszervezési indokkal a Sziget Kft. határozhat meg. A fajvédő tüntetők nem tehetnek mást, mint hogy együttműködnek a rendőrséggel, ellenkező esetben azt bizonyítják, hogy rendbontás a céljuk, amit a törvény tilt és büntet.

Igaz, hogy a tüntetés szervezőit illeti a közölni kívánt álláspont és a köztéri helyszín megválasztásának joga, ám míg a vélemény „szent”, a helyszín nem az. Ez azt jelenti, hogy az állam semmilyen magyarázattal nem várhatja el, hogy a tüntetők változtassák meg véleményüket. A helyszínválasztás – szimbolikus erejénél fogva –

késégtelenül szorosan kötődhet a közölni kívánt tartalomhoz, és emiatt szintén erős védelmet élvez. Létezhetnek azonban olyan kényszerítő körülmények (tehát nem mondvascinált indokok, mint az imént említett esetekben), amelyek miatt némi változtatásra szorul a helyszín, az útvonal, vagy költségesebbé válik a helyszín megközelítése. Most erről van szó: ha félreeső zöldterületen kívánnak tüntetni a mozgalmárok, akkor azt kicsit arrébb találják meg, ha meg a fesztiválon akarnak részt venni, akkor alkalmazkodniuk kell az ottani feltételekhez. Mindezek tisztázásában segíthet a rendőrségi igazgatás.

Elvileg a bíróságnak is lehetne szerepe ebben az ügyben. Ezt az intézményt több ezer évvel ezelőtt arra találták ki, hogy a jogvitákat eldöntse. A magyar gyülekezési törvény két esetben ad kifejezetten feladatot a bíróságnak: jogorvoslati fórumként jár el a szervezők kezdeményezésére, ha a rendőrség előzetesen megtiltja vagy a helyszínen felosztatja a rendezvényt. Csakhogy itt most nem ez a helyzet, hanem két magánfél, a magyarista egyesület és a Sziget Kft. jogvitája zajlik a „Kié a terület?” kérdésben. Egy alapjogi igény áll szemben egy üzleti-kulturális-szabadidős igénykeveréssel.

Nem ismerek olyan bírói döntést, amely ilyen keresetet elbírált volna. Ennek elsősorban nem jogszabályi, hanem történeti okai vannak: nem alakult ki jogállami perlési kultúra, hanem többé-kevésbé fennmaradt a Kádár-korszak igazgatási, közhivatalnoki szemléletű bíraskodása. Ha nincs a „tényállásra” konkrét eljárási és anyagi jogi szabály, akkor nincs ügyvéd, aki pert indítana, és nincs bíró, aki befogadna egy ilyen tárgyú keresetlevelet. Pedig mi sem volna egyszerűbb, mint hogy a jogvitába keveredett két fél bíró elé vinné az érveit, majd elfogadná a bíró kötelező érvényű döntését. Többek között ez az értelme annak az emberi találmánynak, amit államnak nevezünk.

(2011)

Pragmatikusok

Az elmúlt két évtizedben gyakran előfordult, hogy egy-egy jogpolitikai elgondolás kivihetetlen doktrinerségnek tűnt, és a döntéshozók, valamint a közvélemény nemigen tudott azonosulni vele. Néhány apró példa: 1993-ban Konrád György a drogfogyasztás szabaddá tételét kezdeményezte a törvényhozókhöz intézett nyílt levelében; nem sokkal később Romsauer Lajos indítványt nyújtott be az Alkotmánybírósághoz, hogy a testület mondja ki: a meleg pároknak ugyanúgy joguk van házasságot kötni, mint a különeműeknek; Takács Albert ezzel majdnem egy időben az aktív eutanázia legalizálását kívánta elérni az Alkotmánybíróságon, mondván, az állam nem korlátozhatja a betegek döntési szabadságát; 2007-ben Sándor Klára és Magyar Bálint női kvótát próbált intézményesíteni a parlamenti választásokon annak érdekében, hogy több képviselő kerüljön a törvényhozó testületbe.

Mi volt a baj ezekkel a kezdeményezésekkel? Nem az elérni kívánt céljuk vagy az elvi igazolásuk. A drogfogyasztók megbüntetését, a melegházasság tilalmát vagy az egészségügyi önrendelkezés csorbítását nem támasztják alá meggyőző indokok, és a parlamenti női kvóta sincs feloldhatatlan ellentétben a jog- és esélyegyenlőség háttérrelveivel. Az említett indítványok azért voltak elhibázottak, mert a magyar társadalom akkori állapotában és az adott politikai klímában nem a legjobb eszközt kínálták a legitim célok megközelítésére. Konrád György javaslata a médiaháború és a kultúrkampf legkiélezettebb időszakában született, és minden jó szándéka ellenére inkább csak olaj volt a tűzre; Romsauer indítványa akkor landolt az Alkotmánybíróság asztalán, amikor a Súlyom-bíróság kezdett visszavenni kezdeti lendületéből, és a magyar társadalom többségéhez hasonlóan még nem tudott megbárátkozni azzal a szóval, hogy „meleg”; Takács Albert eutanázia-kezdeményezése nem volt tekintettel arra, hogy a magyar egészségügyi rendszer rettenetesen forráshiányos és rosszul igazgatott, ezért sokszor azokat sem képes életben tartani, akik még élhetnek, és élni is akarnak; Sándor Klaráék parlamenti javaslatát pedig többek között azért lehetett nehéz befogadni, mert az elgondolás a 2006-os rendőri brutalitás mentegetésével végérvényesen hiteltelenné vált liberális párt pótcselekvésének tűnt.

Az említett – és még hosszasan sorolható – kudarcos jogpolitikai ötletek és az úgynevezett „terméketlen ideológiai csatározások”

könnyen ahhoz a következtetéshez vezethetnek, hogy nem érdemes erőltetni a teoretikus elgondolásokat, inkább a gyakorlatban működőképes megoldásokat kell megkeresni és kivitelezni. Nem az a jó kérdésfeltevés, hogy mit követelnek az alkotmányos demokrácia morális és politikai elvei, hanem az, hogy mi működne jobban a gyakorlatban. Míg az ideológiák lövészárkaiból csak ellenségeket lehet látni, és az egyetlen kommunikációs forma a tüzeles, addig a „problémák” „szakszerű” „kezelésével” konfliktusmentes módon lehet eredményeket elérni – mondhatjuk pragmatista szemszögből.

Ahhoz, hogy ezt az opciót értékelni tudjuk, érdemes egy pillanatra visszatekinteni a választások előtti évekre. Vajon a balliberális kormányzat 2006-ban kezdődő hanyatlásában és 2010-es példátlan bukásában mennyi szerepe volt annak, hogy a kormányzat doktriner módon ragaszkodott elvi megoldásokhoz, és végletesen kielezte az ideológiai feszültségeket? Biztos lehet ilyesmire is példát találni, de nem ez látszik meghatározónak.

Mértékadó elemzések szerint a választópolgárok nagy része nem tartotta őszintének és megvesztegethetetlennek a balliberális kormányzást, és így a hiteltelenség, a súlyos bizalmi válság nagyban hozzájárult a teljes kormányzati csődhez és a lesújtó választási vereséghez. A szilárd elvek hiányát jelezte, hogy Gyurcsány nem tudott bátran szembenézni az őszödi beszéd politikai következményeivel, hogy Domszky Gábor 2006 novemberében kiténtette Gergényi Péter budapesti főkapitányt, hogy az igazságügyi tárca „alkotmánykonszolidáció” néven az amúgy is rogyadozó tekintélyű alkotmányt forgácsolta. A román ügyekben a kormányzat politikája nem azért bizonyult vészhozónak, mert eléggé ügyefogyottan fogott hozzá az integrációhoz, hanem azért, mert feladta ezt a célt, és megágyazott a mai kényszermunkaprogramoknak. Amikor a kormány együttműködött a jogvédő intézményekkel, akkor olyan eredményekkel büszkélkedhetett, mint az elektronikus információszabadságról szóló törvény. Amikor perbeli ellenfelükké vált, akkor olyan szerencsétlen dolgokra került sor, mint a Tölgyessy-bizottság körüli titkolózás vagy az üres papírlapok kiadása a 2006-os zavargások kormányzati dokumentumai helyett. Paradox módon leginkább az ország működőképességével és a kormányozhatósággal indokolták ezeket a lépéseket, miközben az ország egyre működésképtelenebbé és kormányozhatatlanabbá vált.

Tehát bajos volna amellet érvelni, hogy a balliberálisok elvhű politikát folytattak. Az előző kormányok súlyos kudarcaiban nehéz

indokokat találni a háttérrelvekkkel megtámogatott politika elutasításához. Ezzel nem azt állítom, hogy a következetes politikát biztosan díjazták volna a választópolgárok. A hosszú távon dicsőséget hozó kormányzati tettek értékét – az óhatatlan érdeksérelmek és sok más tényező miatt – nem feltétlenül igazolják vissza a szavazatok. Az előző kormányzati ciklus elemei azonban azt mutatják, hogy az üres pragmatizmus nem segít elkerülni a választási végzetet.

Nekem úgy tűnik, a Fidesz demokratikus politikai riválisai részlegesen vonták le a keserű tapasztalatokból adódó következtetéseket. Nem látni jelét annak, hogy az MSZP megszabadult volna attól a rendszerváltás előtti szocialista illúziótól, hogy az ország szakértői menedzseléssel működhet jól. Az LMP komolyan bírálja a kormányok elvtelenségét és gyakorlati baklövéseit, de nem alakított ki karakteres identitást. Az újabban létrejött Bajnai-féle formáció pedig úgy tesz, mintha nem is kívánna belefolyani a pártéletbe, a szakpolitikákra koncentrálni. A pragmatizmus egyfajta változata ez is: elég volt az ideológiai harcokból és a mekkmesterekből, jöjjenek igazi hozzáértők – mondják.

Miért gondolom, hogy ezek a legjobb esetben is csak féloldalas megoldások? Azért, mert az alkotmányos demokrácia politikai intézményrendszere egyfelől közös értékek mentén szerveződik, másfelől meg értékek, elvek és érdekek egészséges küzdelmének nyilvános fórumaként működik. Ez a struktúra az értékválasztás és a gyakorlatias politizálás valamiféle kevercsét igényli a demokratikus pártoktól.

A demokratikus alapeszmék és a politikai morál főbb pillérei olyan közkincsek, melyek védelme egy párt demokratikus voltának fokmérője. Az írott és íratlan eljárási szabályok betartása, a politikai aktorok közötti partneri együttműködés és az alkotmányosság tartalmi kritériumainak tisztelete megelőzi a gyakorlatias és hasznossági szempontok mérlegelését a fontossági sorrendben. Ha a politika résztvevői között mély konfliktus van az alkotmányos alapokat illetően, akkor még az amúgy legjobb gyakorlatias elgondolás sem működhet, mert nem lesz meg az intézmények stabilitása iránti szükséges bizalom. Így akár azt is mondhatjuk, hogy az alkotmányos alapeszmékre mint *best practice*-re érdemes tekinteni.

Tagadhatatlan, hogy az országnak szüksége van a pártok gyakorlatias politikai kínálatára. A program azonban üres marad, ha a cselekvési elgondolások nem kapcsolódnak megindokolt célokhoz. Önmagában az „ország kormányozhatósága” aligha legitim cél, hiszen bizonyos értelemben egy diktatúra is jól kormányozható.

A „lakosság jóléte” és hasonló általánosságok is elégtelenek, mert jelentős a társadalmi megosztottság abban, hogy mik az elérendő célok, és mi az egyes célok egymáshoz viszonyított súlya. Az értelmes közéleti viták jórészt arról folynak, hogy mennyire fontosak a különféle gazdasági mutatók, a környezetvédelem, a közbiztonság stb. És ha sikerül is egyetértésre jutni a legitim társadalmi célról, vitatható érvelés kezdődhet arról, hogy milyen eszköz volna a legjobb választás. Ugyanis nincsenek független standardok annak megállapítására, hogy mi működne jobban a gyakorlatban. Tehát aki a szakpolitikai célokról fogalmaz meg állításokat, a legkritikább esetben hivatkozhat széles körű egyetértésre. A konfliktus és a versengés elkerülhetetlen.

Végkövetkeztetésem egyrészt az, hogy még az elvek bajnokai is kieshetnek a selejtezőn, ha képtelenek felmérni, hogy milyen eszközökkel lehet elérni a teoretikusan igazolt társadalmi célokat. Az alkotmányos demokrácia alapjait illetően nincs helye kompromisszumnak, azon túl viszont óvatosabban lehet manőverezni – és a jó döntés nemcsak elvi tisztánlátást, hanem gyakorlatias érzéket is igényel.

Másrészt: a tisztán pragmatikus jog- és társadalompolitikai program veszélyes illúzió. Vagy azt leplezheti, hogy a pragmatistának semmiféle szubsztantív elgondolása nincs a politikai célokról és ideákról, pusztán a hatalom akarása mozgatja, vagy olyan mögöttes elveket palástolhat, amelyek nem bírják el a nyilvános megmérettetést. A harmadik lehetőség, hogy igazolható és képviselhető elvek és célok támogatják a gyakorlatias elgondolásokat. Ez esetben mi szól az ellen, hogy a pragmatikus politika őszinte és bátor is legyen?

(2011)

Teherviselés

Létezik egy fogalom az Egyesült Államok bírósági gyakorlatában az állami szabadságkorlátozás határainak megjelölésére. Ez az *undue burden* tesztje, mely szerint a szabályok és intézkedések nem okozhatnak túlzott, aránytalan, indokolatlan terhet a polgárok számára. Ha a közhatalmi beavatkozás eléri ezt a szintet, akkor a bíróság megtiltja. Az európai alapjogi bíraskodásban az arányosság követelménye jelenít meg hasonló elvárást: a zavarmentes magánzsférát és a közügyekben való részvételt biztosító jogokat sújtó korlátozás csak olyan mértékű lehet, amely egy demokratikus társadalomban feltétlenül szükséges hasonló jogok védelme vagy legitim közcélok érvényesítése érdekében.

Nálunk az alkotmánybírói és ombudsmani gyakorlat honosította meg az említett kategóriákat. Már 1990 elején, az Alkotmánybíróság második határozatában megfogalmazta Sólyom László (akkor még egyéni véleményként), hogy egy alapvető jog korlátozása csak a végső, kivételes eszköz lehet az állam számára, és ekkor sem okozhat az elérni kívánt célhoz képest aránytalan vagy egyébként elviselhetetlen terhet a személyeknek. Nem sokkal később a testület már egyhangúlag azt képviselte, hogy az alapvető jogokat és szabadságokat egyebek mellett az különbözteti meg a törvényes jogok sokaságától, hogy az előbbieket az állam nem korlátozhatja aránytalanul. Az *undue burden* olvasható például a lelkiismereti szabadságról szóló precedensben. A szülő nem kényszeríthető arra, hogy világnézeti meggyőződésével ellentétes iskolába járassa gyermekét, és a semleges iskola választása nem okozhat aránytalan terhet a család számára – deklarálták a bírák, majd hozzátették: „Bármely meggyőződéssel is semleges iskolába járni sokkal kisebb lelkiismereti terhet jelent (ha teher egyáltalán), mint eltérő, sőt ellentétes elkötelezettségűbe. Azok számára tehát, akik nem kívánnak egy adott elkötelezettségű iskolába járni, az államnak (...) ténylegesen lehetővé kell tennie semleges állami iskola igénybevitelét.”

Kell-e bizonygatni, hogy ma a túlzott teher, az aránytalan szabadságkorlátozás korszakában vagyunk? Munkanélküliek kényszerű és megalázó közmunkája, hajléktalanok rendőri begyűjtése és kiközösítése, kormányzati pártolók nélküli egyházak jogfosztása, a közoktatás etatista és vallási orientációjú átszervezése, bírói döntés nélküli szabadságelvonás kiszélesítése, politikai vélemény-

nyilvánítás tereinek szűkítése, kulturális és tudományos autonómiák felszámolása, magántulajdonba tartozó nyugdíjszámlák megkurtítása – mind olyan kormányzati intézkedés és politika, mely aránytalan mértékben csorbít alapvető jogokat.

Természetesen nem lehet azt állítani, hogy ilyesmi csak 2010-től fordul elő. Az elmúlt két évtized minden telén fagytak meg hajléktalanok, és az is megtörtént, hogy valaki éhen halt az egészségügyi ellátók gondatlansága miatt. A segélyezett megőrzése és anyagi forrásainak szűkítése jó pár éve kezdődött szélsőjobb önkormányzatokban, mire a balliberális kormányzat az ötletek átvételével próbálta kifogni a szelet a rasszizmus dagadó vitorlájából. A történelmi egyházak korábban is igényt formáltak speciális kedvezményekre, és Horn Gyula kormányfő személyében pártfogót találtak, aki a vatikáni megállapodással rögzített egyes privilégiumokat. A politikai szólásszabadság és a médiapluralizmus terén is emlékezhetünk justizmordok sokaságára, ráadásul olykor a bíróságok is partnerként viselkedtek. A demokratikus jogállam egyik szégyenfoltja volt, hogy a kereskedelmi tévék beindításakor a médiahatóság – feltehetően a parlamenti jobb- és baloldal inspirálására – törvénysértések sokaságával kigolyózta a legjobb pályázatot benyújtó Írisz tévét, a Legfelsőbb Bíróság meg csak asszisztált ehhez. A szólásszabadság sok-sok sérelme közül most hadd említsem csak az Orbán család vagyoni gyarapodásával (a bányá- és a szőlőügy) foglalkozó cikkek nyomán született ítéleteket, melyekből sugárzott az elfogultság. És arról sem feledkezhetünk meg, hogy a Tibetért tüntetni kívánóknak és sok más csoportosulásnak nemcsak a mostani rendőrséggel gyűlt meg a bajuk, hanem a korábbi hatóságokkal is. Mindezek tetejébe azt is be kell látni, hogy – az ártatlan áldozatok nagy száma, a fellépés aránytalanságának mértéke és a kormányzat utólagos ügykezelése miatt – a 2006-os rendőri brutalitássorozat volt a legsúlyosabb alapjogi sérelem a rendszerváltás óta, annak dacára, hogy illegális és erőszakos szélsőjobb megmozdulások generálták az eseményeket.

Az elmúlt korszak negatívumai ellenére úgy vélem, a korábbi és a mostani alapjogsértések összehasonlítása nem mennyiségi, hanem minőségi kérdés. Jelenleg nem csupán azt tapasztaljuk, hogy rövid idő alatt, széles tömegeket érintően és koncentráltan követik egymást a magánszféra és a közélet szabadságát korlátozó döntések. Szerintem azt is mondhatjuk, hogy minőségileg más a jelenleg karaktere: 1990 és 2010 között az alkotmányos demokrácia magyarországi intézményeinek diszfunkcionális működése miatt

következett be az alapjogi sérelmek zöme. 2010 óta viszont az elhatalmasodó politikai berendezkedés definitív jellemzője, hogy mind többek számára elviselhetetlenné válnak a terhek.

Az alkotmányos demokrácia ideáit a legszerencsésebb államokban is tökéletlenül valósítják meg a létező intézmények. A mi rendszerünk meg – szociológiai, történelmi és politikai kulturális okok miatt – hovatovább tökéletessé fejlesztette a tökéletlenséget, annyira rosszul teljesített. Mégsem lehetett megalapozottan állítani azt, hogy az aránytalan alapjogi sérelmek szükségszerű következményei voltak a kormányzati működésnek, mert a többségi politikát féken tartotta a józan ész, a mindenkor ellensúlyt jelentő parlamenti ellenzék és az alkotmányos kontroll végző intézmények. Akármilyen ítéleteket hoztak olykor a bíróságok, és akár mekkorát hibázott néha az Alkotmánybíróság, nem volt ok azt állítani, hogy nincs pártatlan és független igazságszolgáltatás.

A mostani rezsimben viszont Orbán politikai víziójából és rendszerének logikájából fakad, amit tapasztalunk. Az intézményi korlátok lebontása, a vezető tisztségviselők lecserelése, illetve megregulázása, a megfélemlítés különféle eszközeinek alkalmazása együttesen azt eredményezi, hogy az aránytalan jogkorlátozás lett a fő szabály, és az alapjogok súlyához igazodó beavatkozás a kivétel. Manapság nem az a különleges eset, ha az előkészítés során és a törvényhozási vitában elhanyagolják az eljárási szabályokat, hanem az, ha a szabályozás érintettjei, az ellenzéki pártok és a nyilvánosság más szereplői érdemi lehetőséget kapnak a koncepciók megismerésére és megvitatására. Ma nem azon lepődhetünk meg, ha az Alkotmánybíróság vagy az ombudsman télenkedik vagy melléfog, hanem azon, ha aránytalan szabadságkorlátozást állapít meg. Továbbá nincs mit csodálkozni azon, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben legutóbb olyan jogászokat is alkotmánybírává választottak, akiket az intézmény elkötelezett ellenzőiként tarthatunk számon. Az pedig komoly aggodalomra ad okot, hogy a szellemi csúszós lejtőre tévedt Pokol Béla nézeti közelebb kerülhetnek fajvédő ideológiákhoz, mint a demokratikus alapértékekhez.

A rendszer alapjogsértő természetéről szóló hipotézist támogatja, hogy az új alaptörvény tükrözi a hétköznapi jelenségeket. Tévedés azt gondolni, hogy az alaptörvény csak szimbolikus valami, amelynek nincs sok köze a mindennapi életünkhöz. A kétarcú normaszöveg ugyan elismeri a sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogokat és a modern alkotmányosság más alapértékeit, de közben megnyitja az utat az illegitim jogkorlátozások előtt.

A kényszerelvű közmunkaprogram, a szociális ellátások megvonása, a szabadságelvonás eljárási és tartalmi akadályainak csökkentése, a visszamenőleges hatályú jogalkotás, a valláserkölcsei alapú közoktatás közös jellemzője, hogy kifejezett vagy implicit módon utal rájuk az alaptörvény.

Tehát deklarációk és tettek együtt jelzik, hogy az Orbán-rezsimben a súlyos, szabadságkorlátozással járó terhek nem elkerülhetetlen kivételek, hanem a rendszer fenntartásához szükséges attribútumok. Ám könnyen lehet, hogy a mérlegelésből kimaradt egy fontos tényező. Van úgy, hogy az elviselhetetlen teher képes agyonnyomni egy embert, megnyomorítani többeket, de egy kritikus tömegnél már megváltoznak az erőviszonyok, és az emberek le tudják vetni magukról a koloncot.

(2011)

Irány Strasbourg?

A magyarországi alkotmányvédő intézmények igen tartózkodóan viszonyultak a köztársasági alkotmány lebontásához és az új alaptörvény elfogadásához. Az Alkotmánybíróságot, a bíróságokat és az ombudsmanokat idesorolva, egyik intézmény sem kifogásolta az alapjogok karakteres átalakítását, leginkább csak saját státusuk védelmében szólaltak meg. Az Alkotmánybíróság saját hatáskörének első szűkítésekor tett közzé egy nyilatkozatot, számos bírósági vezető az idősebb bírák kényszernyugdíjazásának bejelentésekor fogalmazott meg egy petíciót, az állampolgári jogok biztosa pedig kifejezetten helyeselte az intézményi átalakítást.

A korábbi években az alkotmánybírák, a bírák és az ombudsmanok erős ellensúlyt képeztek a kormányzattal szemben. Ma ennek kevés jele van, miközben a megválaszolatlan beadványoknak se vége, se hossza. A bíróságok függetlenségét mutatta, hogy néhány kiemelt politikai ügyben elutasították a letartóztatási indítványokat (például a vörösiszap-katasztrófa miatt meggyanúsított vállalatvezetők ügyében). Az Alkotmánybíróság életjelet adott, amikor fellépett a visszamenőleges hatályú, 98 százalékos adókievetés és a közsférában dolgozók indoklás nélküli elbocsátása ellen. (Igaz, csak a korábbi kormányok idején távozó személyek jártak jól, azok viszont nem kapják meg járandóságukat, akiket az Orbán-kormány távolított el. Ehhez hasonlóan az alkotmánybírósági határozat nem vetett gátat az indoklás nélküli elbocsátásoknak, inkább felgyorsította azokat, mivel több hónap haladékot adott a törvényhozásnak az alkotmányellenes helyzet megszüntetésére.)

Az alapjogok terén bekövetkezett hadiállapot miatt nemzetközi fórumok fejtettek ki komoly tevékenységet. A szólásszabadság és a médiajog átalakítását az ENSZ különmegbízottja, az EBESZ és az Európai Bizottság kifogásolta több-kevesebb eréllyel. Az alkotmánybíráskodás védelmében az Európa Tanács Velencei Bizottsága fogalmazott meg ajánlást. Az alkotmányozási folyamat tarthatatlansága miatt – mások mellett – az ENSZ főtitkára is szót emelt. A hazai és a nemzetközi intézmények eltérő reakciói tehát azt mutatják, az állampolgárok egyre kevésbé számíthatnak arra, hogy az itthoni igazságszolgáltatás megvédi őket a jobboldali kormányzattal és a parlamenti többséggel szemben. Egyre gyakrabban fogalmazódik meg a következtetés, hogy a jövőben a nemzetközi

emberi jogi bírászkodás, mindenekelőtt a strasbourgi bíróság lehet a jogvédelem hatékony eszköze.

A strasbourgi ítélkezés kétségtelenül befolyásolja a hazai jogrendszer működését. Sok esetben kedvező változást hozott, amikor az állam pert vesztett a nemzetközi bíróság előtt. A *Bukta-ügy* nyomán látta be az Alkotmánybíróság, hogy nem lehet minden esetben elvárni a rendezvények előzetes (három nappal korábbi) bejelentését. A *TÁSZ-ügy* kellett ahhoz, hogy alkotmánybírósági beadványokról megfelelő információkhoz juthassanak az érdeklődők. A *Weller-ügyet* követően ismerték el az alkotmánybírák, hogy a családi juttatásoknál az egyik szülő külföldi állampolgársága nem indok a hátrányos megkülönböztetésre. A *Kiss Alajos-ügy* készítette az alkotmányozókat arra, hogy ne lehetetlenítsék el a választójog kiterjesztését a gondnokoltakra. A *Ternovszky-ügy* előmozdította, hogy az otthon születés ne kriminális probléma legyen, hanem előbb-utóbb jogilag szabályozott egyéni választás.

A mérlegnek azonban van negatív oldala is. Hiába biztosított a strasbourgi bíróság a *Karsai-ügyben* széles körű védelmet a közéleti szólásszabadságnak, a politikai celebritások – jó hírnevükre hivatkozva – azóta is könnyen fojthatják a szót kritikusaikba a hazai bíróságok segítségével. Hiába ítélték jogsértőnek Strasbourgban az egykori titkosszolgálati akták körüli hivatali titkolózást a *Kenedi-ügyben*, az információszabadság helyzete változatlan maradt. Hiába mondta ki a nemzetközi bíróság a *Gajcsi-ügyben*, hogy a pszichiátriai betegeket csak megalapozott és megindokolt bírósági döntéssel lehet megfosztani a szabadságuktól, a hazai eljárási gyakorlat kezd visszazuilleni a rendszerváltás előtti szokások szintjére.

A nemzetközi emberi jogi döntés tehát nem eredményez automatikusan érdemi fordulatot a honi jogrendszerben. Valószínűsíthető, hogy ez a jövőben is így marad, különösen hogy olyan kormány van hatalmon, amely sikkesnek tartja az ellenszegülést az „európai diktátumoknak”. (Beszédes, hogy a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium megszüntette a honlapján a magyar vonatkozású strasbourgi esetjog ismertetését, a régebbi döntvényeket pedig elrejtették a portálon.) Tehát a strasbourgi bíróságnak fontos szerepe lehet, de nem tudja teljesen átvenni az alapjogvédelmi funkciókat. A kilátásokat az is befolyásolja, hogy a strasbourgi emberi jogi bíróságnak nincsenek eszközei az ítéletek érvényesítésére és a jogrendszer megváltoztatására.

És számolni kell egy újdonsággal is. A strasbourgi bírósághoz azok fordulhatnak, akik kimerítették a hazai jogorvoslati

lehetőségeiket, vagyis akik számára a bíróságok nem nyújtottak jogvédelmet. Eddig a strasbourgi eljárásnak nem volt feltétele, hogy a panaszos előzőleg vigye az ügyét az Alkotmánybíróság elé. A *Weller-ügyben* még egy pikírt megjegyzést is megengedett magának a nemzetközi testület, jelezvén, hogy a magyar alkotmánybírói eljárás nem alkalmas konkrét jogsérelmek orvoslására. Most viszont az új alaptörvény elvileg megnyitja az utat az úgynevezett valódi alkotmányjogi panasz előtt, vagyis a polgárok alapjogsértőnek tartott konkrét bírósági döntések felülvizsgálatát is kezdeményezhetik majd az Alkotmánybíróságon. Emiatt viszont a strasbourgi bíróságnak újra kell fogalmaznia az eljárási előfeltételeket.

Feltehetően nem tehet mást, mint hogy leginkább csak azokat a panaszokat fogadja be, amelyek – sikertelenül – megjárták az Alkotmánybíróságot is. A nemzetközi gyakorlat szemszögéből a valódi alapjogi panasz eljárás egyik funkciója, hogy megsűrje a nemzetközi fórumok elé kerülő eseteket. Következésképpen előfordulhat, hogy a strasbourgi jogvédelem körülményesebbé, hosszadalmasabbá válik. Körülményesebbé, mert sok esetben a rendes bírósági jogorvoslatokon túl az alkotmánybírói eljárásnak is meg kell előznie. És hosszadalmasabbá, mert az elhúzódozó hazai procedúra miatt az ügyek később kerülhetnek a nemzetközi jogi szintérre. Ma még nem tudjuk, mikor és miként bírálja felül a nemzetközi törvényszék a magyar Alkotmánybíróság újabb hatáskörében folytatott gyakorlatát. Nem tudjuk, milyen széles körben enged majd kivételt – az ügy természete, a jogsérelem karaktere miatt – az alkotmánybírói jogorvoslati kísérlet elvárása alól. Időbe telik, amíg kiderül, hogy van-e működő alapjogvédelem Magyarországon.

Szóval a hazai alkotmányos intézményeket nem érdemes kényintéssel elintézni. Akármilyen lesújtó állapotba is kerülnek az alaptörvény, a sarkalatos törvények és a személyi változtatások miatt, megkerülhetetlen fórumok maradnak. A nemzetközi alapjogi bírászkodás eredményeire indokolt hivatkozni, a megnyert perek tartást adhatnak az alapjogi érvelésnek, és igazodási pontként szolgálnak a hazai fórumok számára. De látni kell azt is, hogy a strasbourgi ítéletek évről évre kisszámu pernyertes számára nyújtanak jogvédelmet az állammal szemben. Ezen túl annyit érnek, amennyi átkerül belőlük a belső jogrendbe.

(2011)

Mi van, és mi legyen?

Megváltozik a magyar alkotmányos rendszer. Az átalakulás mértékéről és várható következményeiről élénk viták zajlanak. Ez az írás két kérdésre próbál válaszolni. Először arra, hogy *mi van*, azaz mondhatjuk-e, hogy az új alaptörvénnyel új állam születik? Másodsor arra, hogy *mi legyen*, vagyis milyen hozzáállást érdemel az új rendszer?

Természetesen a szó szoros értelmében nem jön létre új állam az orbáni alkotmány elfogadásával. A nemzetközi kapcsolatokban az a Magyarország azonos lesz az elmúlt két évtized Magyarországgal. Ha ezt a megközelítést alkalmazzuk, akkor sem a népköztársaságot felváltó köztársaság, de még az 1990-ben egyesített Németország sem új állam. Ám nemcsak a nemzetközi jog alapján beszélhetünk új állam létrejöttéről, hanem alkotmányos értelemben is. Egy formálisan új alkotmány nem feltétlenül hoz létre új államot. (Például az 1997-es lengyel és az 1999-es svájci alkotmányozás olyan korszerűsítés volt, amely érintetlenül hagyta az állam karakterét.) Tartalmi kritériumok alapján mondhatjuk azt, hogy alkotmányos szempontból új állam születik, tehát a fordulat nagyságrendje, a változtatások mélysége irányadó. (Például 1933-ban új alaptörvény elfogadása nélkül is megbukott a weimari köztársaság, az 1958-as francia alkotmány pedig az államszervezeti átalakítások mértéke miatt hozott létre – alkotmányos értelemben – új államot.)

Igaz, nincs olyan mértékegység és mérőműszer, amely megmutatná, hogy a változások pontosan mikor érik el az „új államiság” szintjét. A következőkben ezért az 1989-90-es rendszerváltáshoz mérem a 2010-11-es átalakítást. Elsősorban az alaptörvénnyel foglalkozom, de megjegyzem, hogy már a 2010-ben végrehajtott alkotmánymódosítási sorozattal megkezdődött a köztársasági alkotmányos struktúra karakteres átalakítása. Ha azt mondjuk, hogy alkotmányos értelemben a Magyar Köztársaság új állam a népköztársasághoz képest, akkor a kérdés az, hogy a tavaly megkezdett és az áprilisi alaptörvénnyel célba érő alkotmányozás is új államot hoz-e létre a köztársasághoz képest. A két közjogi konstrukciót három kategória – *ideológia, népszuverenitás, alkotmányvédelem* – alapján hasonlítom össze vázlatosan.

1. Az ország a rendszerváltással megszabadult a kommunista párt hivatalos ideológiájától, és a politikai, társadalmi pluralizmust elismerő alkotmányos közösséggé vált. A korábbi szöveg

szerint a „magyar nép nemzeti egységbe tömörülve, a szocializmus felépítésén munkálkodik”, és „a munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje”. Ezek helyett 1989 októberében egy kompromisszum eredményeként „a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei” szövegrész került a preambulumba, amelyet néhány hónappal később a demokratikusan választott parlament hatályon kívül helyezett. Így a köztársaság alkotmánya mindenki számára ésszerűen elfogadható absztrakt elveket (jogállamiság, demokrácia, népszuverenitás) és általánosan megfogalmazott alapjogokat tartalmazott. A versengő ideológiák közt semleges szöveg a modern magyar társadalom világnézeti pluralizmusához igazodott, és annak érvényesülését segítette elő.

Az új alaptörvény visszatér a monolit ideológia uralmához. Jogfelfogása, közösségképe, családmoddellje és szakrális szimbólumai a sokarcú kereszténység egyik irányzatához, a magyar római katolikus hagyományhoz áll a legközelebb. Az alaptörvény szerint a magyar nemzet tagjai elismerik a kereszténység „nemzetmegtartó szerepét”, és tiszteletben tartják, hogy a Szent Korona „megtestesíti” Magyarország alkotmányos állami jogfolytonosságát. A legfőképp egy premodern, vallásilag homogén társadalomra illeszthető Nemzeti hitvallás ideálképe szerint az ország ismét rátalál a „nemzeti együttműködés” rendszerére.

Ezek a szövegrészek és az alaptörvény több más rendelkezése azt jelenti, hogy a magyar állam oly módon helyesli polgárai egy részének világnézetét, vallását, gyakorlatait és kulturális javait, hogy egyúttal állást foglal abban a kérdésben, melyik világnézet és életfelfogás igaz és helyes, ezáltal alacsonyabb rendűnek tünteti fel a rivális világszemléleteket és kulturális gyakorlatokat. (Az alaptörvény megalkotói megtehették volna, hogy a szöveg csak másodlagos értelmű helyeslést tartalmazzon: úgy ismerje el a kereszténység történelmi szerepét az állam létrejöttében, hogy közben nem kötelezi el magát annak erkölcsi és politikai elvei mellett.)

Mindezzel az alaptörvény legalább olyan koherensen jeleníti meg a hivatalossá nyilvánított ideológiát, mint a '89 előtti alkotmány az állampárt nézetrendszerét. Tehát amilyen konzekvensen mozdult el a rendszerváltás alkotmánya a hivatalos ideológiától a társadalmi pluralizmus elismerése felé, olyan radikálisan szakít a pluralizmussal, és tér vissza egyfajta ideológiai homogenitáshoz a közelmúltban elfogadott alaptörvény.

2. A népszuverenitás elve az országlakosok általános és egyenlő választójogán alapuló többpárti és fair választásokat igényel.

A kommunista rendszerben létezett ismétlődő szavazás, de választási lehetőség nélkül. (Az 1985-ös választási törvény vezette be a kötelező többses jelölést, és abban az évben lehetett először „független” jelöltekre is szavazni.) Az 1989-es alkotmányos átalakulás garantálta a pártalapítás és a politikai véleménynyilvánítás szabadságát, a pártok közötti esélyegyenlőtlenségek csökkentésére törekedett, összességében megteremtette a szabad választások eljárási és tartalmi feltételeit. Azóta a nép alkotmányos fogalma a magyar politikai és gazdasági közösség tagjait jelenti: a jogosultságok és kötelezettségek címzettjei dönthetnek a közös ügyekben. A szavazás az 1989-es átalakítás óta szabad választást is jelent, s ennek megfelelően került sor a '89-es népszavazásra és a 90-es országgyűlési választásokra. (Igaz, az alkotmány e téren sem tökéletes, mert például – ahogy a *Kiss Alajos kontra Magyarország* ügyben hozott strasbourgi ítélet is megállapította – alapjogsértően zárja ki a választójogból azokat a fogyatékkal élőket, akik a jogszabályok és bírósági döntés szerint nem teljesen cselekvőképeseek, továbbá azokat, akik szabadságvesztés-büntetésüket töltik.)

Az alaptörvény nem tér vissza az egypártrendszerhez, de olyan elveket és szabályokat tartalmaz, amelyek súlyosan sértik a népszuverenitást. A „*We the people*” kategóriája többé nem az országlakosokat jelenti, hanem az „egységes magyar nemzet” tagjait, akár magyar joghatóság alá tartoznak, akár nem, akár van tényleges kapcsolatuk az állammal, akár nincs. E felfogás logikus következménye, hogy az alaptörvény megnyitja az utat a határon túli magyarok állampolgárságának és választójogának biztosítása felé. Így azok is dönthetnek az ország sorsáról, akik nem viselik a döntés következményeit. A politikai közösséget a kulturális, etnikai közösségekkel összekeverő, hozzávetőleg egy évtizede kezdődött folyamat végpontja feltehetőleg a választójog kiterjesztéséről rendelkező sarkalatos törvény lesz. (Tíz éve az úgynevezett státustörvény még az állampolgárság alternatíváját kínálta, később uralkodóvá vált az országhoz való tényleges kötődés és választójog nélküli állampolgárság koncepciója, amely aztán fokozatosan feloldódott a választójogot is magában foglaló, egységes állampolgárság víziójában.)

Szintén a népszuverenitás elvét érinti, hogy beszűkülnek a demokrácia szokásos felfogása szerint a többségi kormányzás körébe tartozó döntési kompetenciák. Ez alatt azt értem, hogy a választott parlamenti többség ezentúl nem rendelkezhet legjobb meggyőződése és a választók felhatalmazása szerint a közteherviselés, a közvagyon, a nyugdíjrendszer, a költségvetési és szociálpolitika dolgaiban,

mert az alaptörvény a jelenlegi kormány gazdaságpolitikai preferenciáinak egy részét kivonja a többségi elvű döntéshozatal köréből. (Ezzel szemben az 1990-ben kialakított, és persze korántsem tökéletes kétharmados konstrukció túlnyomórészt egyes alapjogok és alkotmányos intézmények egyszerű többséggel történő szabályozását akadályozta.) Tehát a népszuverenitás és a választási szabadság elveiben is a rendszerváltáshoz mérhető jelentőségű, de azzal ellentétes irányú változásokat ismerhetünk fel.

3. Az 1989-es átalakítás a tartalmi alkotmányossági garanciák mellett az alkotmányvédelem legfontosabb instrumentumait is létrehozta. Ekkor jött létre az Alkotmánybíróság, amely még a választások előtt megkezdte működését. A bírói alkotmányvédelem biztosította, hogy az alkotmány megfeleljen a rendeltetésének: korlátozza a törvényhozást, akadályozza meg a többség zsarnokságát, garantálja az egyének és közösségek alapjogait.

Az intézmény azonban nem a semmiből jött: 1984-től működött az Alkotmányjogi Tanács, amely „közreműködött” a jogszabályok ellenőrzésében, de nem semmisíthette meg az alkotmánysértő normákat. Tagjait a parlament választotta a Hazafias Népfront javaslatára az országgyűlési képviselők és más közéleti személyek közül. A '89-es valódi alkotmányvédelem abban tért el ettől a megoldástól, hogy független jogászai testületre bízta a felülvizsgálatot, jogköreit kiterjesztette a jogszabályok megsemmisítésére, és széles körű indítványozási lehetőséget biztosított az állampolgároknak.

Az alaptörvény és a hozzá kapcsolódó törvénymódosítás nem szünteti meg az Alkotmánybíróságot, de abba az irányba tereli, ahol az alkotmányvédelem 1984 után volt: radikálisan leszűkíti a magánszemélyek indítványozási jogát, korlátozza a testület megsemmisítési jogkörét, továbbá – az elnökválasztási szabály módosításával és az alkotmánybírák számának felemelésével – bebiztosítja, hogy a mostani kormánypártok bizalmasai kényelmes többségbe kerüljenek a testületben. Ezt a forgatókönyvet kíméletlenül valósítja meg az a képviselői módosítóindítvány, amely a még hatályos alkotmány és alkotmánybírói törvény átírásával statáriális módon viszi véghez a *court-packing* tervet. Mindehhez járul, hogy az alaptörvény a jogértelmezésben is korlátozza a bírakat. Ahogy korábban a „szocialista társadalom érdekei” és az állampolgári kötelezettségek (köztük a munkavégzés) határolták be a jogok terjedelmét, úgy szűkíti most az alapjogokat a historikus-szakrális alkotmányszemlélet, az „értékteremtő munka” elvárása és más klauzulák. Például a fogantatással kezdődő magzatvédelem (*nota bene*

a fogantatással nem magzat jön létre, hanem zigóta), a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés, a házasság diszkriminatív fogalom meghatározása abban akadályozza az Alkotmánybíróságot, hogy az emberi jogok támasztotta elvárásoknak megfelelően felülvizsgálja, és indokolt esetben korrigálja korábbi ítélezési gyakorlatát vagy mulasztását.

Következésképp az 1989-90-es rendszerváltáshoz képest a 2010-11-es alkotmányozás a politikai rendszer ellentétes irányú megváltoztatását jelenti. Az előbbi a társadalmi pluralizmusnak, a népszuverenitásnak és az alkotmányvédelem elveinek megfelelő átalakítás volt, az utóbbi más kontösben, de visszahozza a hivatalos ideológiát, átírja a szuverén nép fogalmát, és leépíti az alkotmányvédelem intézményeit.

Paradox módon a Velence Bizottság első állásfoglalásában határozottan kifogásolt alkotmányozási eljárás is tükrözi ezt az ellentétet. A rendszerváltás alkotmányát a kerekasztal-tárgyalások alapján az utolsó egypárti parlament fogadta el, mégsem tartja senki egypárti alkotmánynak. Az új alaptörvényt egy demokratikusan választott többpárti parlament fogadta el, mégis egypárti alkotmányként vonul be a történelembe: elfogadásának módja, szimbólumai és tartalmi választásai lehetetlenné teszik, hogy a rivális demokratikus nézetek hívei magukénak tartsák az új alaptörvényt.

Kézenfekvő kérdés mindezek után, hogy *mi legyen*. Miként viszonyuljanak az orbáni alkotmányhoz azok, akik jó okkal nem tartják legitimnek az alaptörvényt? A kérdés nem teoretikus csupán, hiszen a következő hónapokban az egész ország megtapasztalhatja, milyen az átállás az új alkotmányos rendszerre. A kormányzat alkalmazottainak feltehetően esküt kell tenniük az alaptörvényre, és a hivatalos ideológia az óvodáktól az egyetemekig eluralja az oktatást. A társadalompolitika és a közteherviselés átalakítása, valamint a – szintén az alaptörvénybe írt – kényszerű közmunka kiterjesztése az állampolgári egyenlőség további sérelmével jár. Az alkotmányos intézményekben a pártlojalitás lesz az elsődleges szempont, és még a bíróságokon is nagyarányú személycserére kerül sor a bírói kényszernyugdíjazások miatt. A sort hosszan lehetne folytatni. A lényeg, hogy a piacgazdaságot és a demokratikus intézményrendszert felforgató kormányzati politika főbb elemeit tükrözi az alaptörvény.

Nehezen tudom elképzelni, hogy az orbáni alkotmány legitimitása az idők során megerősödik, és olyan normatív értelmezési gyakorlat alakul ki körülötte, amelyet minden demokratikus

elköteleződésű ember jó szívvel elfogadhat. Ez nem a norvég monarchia esete, ahol a közel kétszáz évvel ezelőtt elfogadott alkotmány módosításokkal és jogértelmezéssel karbantartható, és a szekuláris állam eszményének megfelelően átalakítható. A magyar alaptörvény nemcsak azért más, mert hiányzik a kezdő konszenzus, hanem azért, mert az alapkonstrukció normatív fogyatékosai miatt később sem alakulhat ki körülötte konszenzus.

Azt hiszem, hosszú távon az egyetlen megoldást az alkotmány karakteres átalakítása jelentheti. Ha megteremtődnek a politikai feltételei, akkor a demokratikus elkötelezettségű rivális parlamenti pártoknak *tartalmi* értelemben olyan új alkotmányt kell elfogadniuk, amely nem egypárti, hanem többpárti támogatást élvez, nem ideológiai egyeduralmat testesít meg, hanem plurális politikai közösségre van szabva, nem egy kormány kiszolgálására irányul, hanem lehetővé teszi a kormányok váltógazdálkodását. Mindehhez azt szükséges végre belátni, hogy a politika versenyben formálódik, és a verseny szabályait nem alakíthatja önkényesen az egyik fél.

A kevésbé kívánatos szcenárió az, hogy előbb-utóbb alkura kényszerül a most még alkotmányozó pozícióban lévő politikai erő, mert az alaptörvény az ő kormányzati cselekvését is ellehetetleníti. (Gondoljunk arra az esetre, hogy kormánytöbbsége megmarad, de a kétharmad nem, és így az alaptörvény akadályozza a gazdasági reformokat.) Elismerem, rövid távon politikai kamarillamegállapodással is működőképesebbé és elfogadhatóbbá lehet tenni az alaptörvényt. Ugyanakkor hosszú távon azt tartanám gyümölcsözőbb megoldásnak, ha az egyébként rivális demokratikus pártok képessé válnának egymást partnerként elfogadni, és így közösen tiszteletben tartott elvek alapján alakítanák át az alkotmányos berendezkedést. Emlékezhetünk arra, hogy az 1990-es Antall-Tölgyessy megállapodás pártalku eredménye volt, melyben a kormányozhatóság érdekében csökkentették a kétharmados törvények számát, és az ellenzék Göncz Árpádot jelölhette államfőnek. Am azt is érdemes felidézni, hogy a megállapodás nyomán olyan alkotmánymódosításokat szavazott meg az Országgyűlés, amelyek kiteljesítették a parlamentáris demokráciát, vagyis az intézményi megoldások összhangban voltak legitim politikai elvekkel.

Most a megegyezés alapja lehet az is, hogy az egyik oldal kedvéért *formálisan* megmarad a 2011-ben elfogadott alaptörvény, a másik oldal legitim szempontjainak elismerését pedig a preambulum és a többi fejezet kompromisszumos, de karakteres átalakítása jeleníti meg. A mérsékelt jobb- és baloldali képviselőinek megállapodásával

elérhető, hogy az alkotmány legyen pártatlan a versengő világfelfogások közötti küzdelemben, adja vissza az alkotmányvédő intézmények elvett rangját és hatásköreit, és tegye lehetővé a kormányzati politika megváltoztatását a költségvetési és családpolitikában is. A demokratikus pártok megegyezése volna az alkotmányos jogállam rekonstrukciójának legjobb módja, ám a kivitelezés politikai előfeltételei ma nem látszanak a horizonton.

Az alkotmányosság helyreállítása tehát politikai feltételektől függ. Kérdés, hogy miként viszonyulhatnak rövid távon a hamarosan hatályba lépő új alaptörvényhez azok, akik jó okkal nem tartják normatív értelemben legitimnek az alaptörvényt, vagy legalábbis súlyos visszalépésként értékelik az előző konstrukcióhoz képest.

Vajon a joguralom elvéből az következik, hogy ellentmondás nélkül fogadjuk el az alaptörvény minden parancsát? Vagy az igazi alkotmányhűség azt követeli, hogy szegüljünk szembe az illegitim alaptörvénnyel és az azt kiteljesítő sarkalatos törvényekkel? Egyik mellett sem érvelnék. Elfogadhatatlan, hogy esetleg még egy zsarnoki törvényt is előnyben részesítsünk az erkölcs és a lelkiismeret törvényével szemben. És jelenleg nem látom reális alternatívának azt képviselni, hogy az állampolgárok módszeresen tagadják meg kötelezettségeik teljesítését, mondjuk a „nincs adózás jogállam nélkül” jelszóval.

Az alaptörvény elfogadásának és a teljes destrukciónak az elvetésével nagyon szűk mozgáster marad. Lehet, hogy eljön a passzív rezisztencia vagy a tevőleges ellenállás ideje, de most az aktív, törvényes cselekvésnek nincsenek leküzdhetetlen akadályai. Talán érdemes abból kiindulni, hogy az alapvető jogok érvényessége és súlya nem az állam hivatalos ideológiájától és intézményes hozzáállásától függ. A szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság, az egyenlő bánásmód és a többi alapvető jog akkor is megilleti az embereket, ha a közhatalom elvitatja tőlük. A demokratikus eljárásokat akkor is számon lehet kérni az államon, ha az rettentően amuzikálisnak mutatkozik ezen a téren. Aki az államot szolgálja, annak igazolnia kell döntéseit a hazai és a nemzetközi nyilvánosság előtt.

Következésképpen indokolatlan volna lemondani az alkotmányos intézmények használatáról és a jogokra való hivatkozásról. Nyitott kérdések, jogviták, jogértelmezési nehézségek semmivel sem lesznek kisebb számban, mint korábban. Nincs kőbe vésve, hogy mindig a demokratikus elvek szempontjából legelfogadhatóbb megoldásnak kell kijönnie. Abból, hogy éppen *mi van*, nem következik, hogy *mi legyen*.

(2011)

Vannak-e még emberi jogaink?

Tizennyolc évvel ezelőtt jelent meg első írásom *Vannak-e már emberi jogaink?* címmel a Magyar Hírlapban. Bevezető soraiban az 1989-es alkotmányszöveg 8. paragrafusát idéztem: „A Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsődrendű kötelessége.” A cikk próbálta röviden leltárba foglalni, mit ért el az ország a rendszerváltással, és mi az, ami még láthatóan előttünk van. Mára nagyot fordult a magyar világ. Kövér László az új alkotmány tervezetének készítésekor bejelentette, hogy a fővárosról szóló mondat kivételével semmi nem marad meg a '89-es alkotmányból. Ez nyilvánvaló túlzás volt, de egyúttal fontos üzenet is arról, hogy a kormánypárt döntnökei a végleg eltörrendő múlt részének tekintik az alapjogokat kiemelten védő eljárási és tartalmi szabályokat. Pont azt nem fogadják el az emberi jogokból, ami a lényegük, vagyis hogy ezek a telhetetlen közhatalmat korlátozó jogosultságok. Ezért történhetett meg, hogy a választások után hétről hétre pökhendien firkáltak bele az alkotmányba, hogy ne legyen jogi akadálya a kormányzásnak és a hatalmi terjeszkedésnek. Médiamonopólium, bírói döntés nélküli szabadságelvonás, visszamenőleges hatályú adóztatás, vazallus főügyészség, Fidesz-közeli, nem választott alpolgármesterek, az alkotmánybíráskodás megcsonkítása – az alkotmány egymás után módosított rendelkezései mutatják, miként viszonyul ma a kormányzati politika az alkotmányossághoz. De mindez csak az átmenet része, a nagyobb kárt az új alaptörvény okozza. Az alkotmányvédő intézmények gyengítésével felforgatja a közhatalmi egyensúlyt, káros hiedelmeket terjeszt, és arra irányul, hogy beláthatatlanul hosszú időre lefokozza az alapvető jogosultságokat. Sok hazafi szerint az új alaptörvénnyel odavesztek emberi jogaink. Szerintem nem.

Először is lássuk be, hogy nem egy régimódi diktátorral állunk szemben, aki azzal kérkedik, mennyire megveti a demokráciát. A mai vezér demokratának akarja mutatni magát, aki parlamentáris keretek között, a választók bizalmából van hatalmon. Figyeljük meg: egyszerre állítja, hogy elsöpörte az „átmeneti” korszak alkotmányát, és megőrizte a hatalomgyakorlás intézményi kereteit. Úgy is mondhatom, hogy saját hatalmát bátyázta körül, és bigott módon törzsi indulatokat emelt alkotmányos rangra, de közben a civilizált világ részese kívánt maradni. Ebből következik, hogy csak olyan alkotmányt

tudott íratni, amely nem egyszerűen a kötcsei beszédek paragrafusokba foglalt változata. A konstrukciójában és karakteres rendelkezéseiben sok szempontból igazolhatatlan alaptörvény utal az emberi jogok nemzetközileg elfogadott kategóriáira, választásokon alapuló képviseleti rendszert intézményesít, és elismeri a jog uralmát.

Az alkotmány emiatt súlyosan ellentmondásos lett. Például logikai képtelenség egyfelől elismerni az alapvető jogokat, másfelől meg lehetővé tenni a korlátozásukat konvenciók és erkölcsi érzület alapján, vagy az államadósság csökkentése érdekében. Az alapjogok lényege ugyanis, hogy nem tagadhatók meg pusztán a hagyományos erkölcsi megszokásokra vagy a kormányzat gazdaságpolitikai preferenciáira hivatkozva. Lehetetlenség egyszerre garantálni a lelkiismereti és vallásszabadságot, és uralkodóvá tenni az egyik vallást, mert az intézményesített privilégiumok megalázó alávetettséget és jogfosztást eredményeznek. Hasonlóképp zavaros gondolat, hogy minden nőnek joga van a szabadsághoz, de a zigóta életét is alapjogi védelem illeti meg, mert az utóbbi következetes érvényesítése kizárja az abortuszt és többféle fogamzásgátló eszköz használatát, ezáltal a nőt reprodukciónak masinává alakítja. A zűrös konstrukció növeli az alkotmány körüli konfliktusokat, hiszen el kell dönteni, hogy az egymással ütköző elvek és szabályok közül az adott ügyben melyik kapjon elsőbbséget. Így viszont a törvényhozás és a jogalkalmazás során addig is marad lehetőség az emberi jogok helyes olvasatára és a jogsérelmek megfékezésére, amíg ez az alaptörvény lesz hatályban.

Elismerem, ez nehéz lesz. Részben azért, mert az a kormányzati vezető, akit rabul ejt a hatalom, érzéketlenné válik az alkotmányos érvekre. És azért is, mert pár hónap alatt hét új alkotmánybíró kinevezésével, bírák kényszernyugdíjazásával és rapid bírói kinevezésekkel számottevően csökkentek a pártatlan igazságszolgáltatás kilátásai. Ezek mellett amiatt is nehéz lesz a jogvédelem újjászervezése, mert az elmúlt két évtizedben a véleményformálók többsége azt a nézetet terjesztette el, hogy a rendszerváltás alkotmánya rendkívül silány. Csak a politikai és alkotmányos válság mélypontja felé közeledve kezdte kapiskálni a közvélemény, hogy milyen morális és jogi értékeket foglalt magában a '89-es Nemecek-alkotmány. De végső soron ez a felismerés segít abban, hogy helyesen ítéljük meg az új alaptörvényt és a jövőbeli alkotmányos konfliktusokat.

Az 1989-es alkotmányhoz már nem lehet visszatérni. A demokratikus jogállamot helyreállító alkotmányhoz vezető politikai

változások még nem látszanak a horizonton. Úgy vélem, addig is keresni kell az alapjogok érvényesülésének módjait és eszközeit, amíg ez az alaptörvény van hatályban. Ebben meghatározó szerepük lesz az alkotmányos és politikai ügyek szakértőinek, a hivatalos intézmények működtetőinek és a politikai közélet formálóinak.

1. Az alkotmányozás állásfoglalásra készíti azokat, akik az alkotmány tanítói és elemzői, akik közéleti tevékenységükkel kötődnek az alkotmányhoz, akik szívükön viselik az ország sorsát. Fontos és biztató jelzés, hogy a számon tartott alkotmányjogi és politikai elemzők közül a legtöbben nem dobták el kritikus szemüvegüket az alkotmányozási eljárás során, és nem váltak elfogadhatatlan megoldások apologetáivá.

Természetesen komoly nézetkülönbségek is jellemezték a jogokról és intézményeiről zajló diskurzust, de ez így volt korábban is. A liberálisok olvasatában a '89-es alkotmány szűkebben mérte a közérdekű jogkorlátozásokat, nem gátolta a melegek családügyi egyenjogúsítását, diszkriminációtilalmat írt elő a nyilvános szférában, és a romák számára esélykiegyenlítő intézkedéseket tett lehetővé, viszont nem garantált előnyöket a régi egyházaknak. Konzervatív perspektívából sokszor eltérő értelmet kapott az alkotmány. Fájó nézeteltérés, hogy míg a liberális felfogás a szomszédos országokban élő magyarok egyéni és kollektív emberi jogait kérte számon, addig a konzervatívok a magyar állampolgárság kulturális és nyelvi alapú kiterjesztésében látták a megoldást.

Ám a különböző felfogású elemzőket több köti össze, mint ami megosztja őket. Ez a „több” nem más, mint a közhatalmat korlátozó, a polgárokat egyenlőként kezelő, az emberi jogokat garantáló alkotmány. Szinte mindenki számára világos, hogy Magyarországon írott, kartális alkotmányra van szükség, mégpedig olyanra, amely nem avatkozik be a világnézetek versenyébe, az alapjogok elsődlegességén alapul, és kiegyensúlyozza a hatalmat az állam fő intézményei között. Vitán felül áll, hogy az államnak szekulárisnak kell maradnia, és nem szerveződhet hivatásrendi korporációkból. Olyan alkotmány élvez széles körű szakmai támogatást, amely erősíti a jogbiztonságot, elismeri az Alkotmánybíróság csorbítatlan hatásköreit, és garantálja a bírói függetlenséget. Az egyetértés legszemléletesebb példája, hogy nagyon sokan emelték fel szavukat az alkotmánybíráskodás és a '89-es alkotmány szellemiségének védelmében.

Következésképpen, ha ez a meglátás helyes, akkor megvannak az alkotmányos partnerség szellemi alapjai annak ellenére, hogy

olyan alkotmány készült, amely a politikai közösség egyesítése helyett az ország egy részének győzelmét hirdeti a többi felett. Akármilyen van ugyanis egy alkotmány szövegében, a szellemi diskurzus megőrizheti az életrevaló szellemi javakat.

2. Az alkotmányosság és az alapvető emberi jogok elvei intézmények gyakorlatában érvényesülnek vagy buknak el. A normaszöveg és a tudományos diskurzus végső soron annyit ér, amennyi abból átszűrődik az intézményeken. A '89-es alkotmány – a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom mellett – létrehozta a parlamentet is féken tartó Alkotmánybíróságot és az alapjogokat nyilvánosan vigyázó ombudsmani tisztségeket, továbbá a pénzügyek és a költségvetés független ellenőrző szerveit. A jogállami alkotmány ellenére a demokratikus Magyarország állami szervezetei egyre rosszabbul teljesítettek az utóbbi időben, amit az alaptörvény előkészítői arra használtak fel, hogy magát az intézményrendszert támadták.

Vessünk egy pillantást az emberi jogok védelmezőire. Az ombudsmanok igazi alapjogi szószólóként kezdték működésüket másfél évtizede, és nyilvános megjelenéseikkel, ajánlásaikkal sok egyedi jogsérelem és rendszerszintű gond orvoslásához járultak hozzá. Azóta jelentős változásokat figyelhetünk meg a szerepfelfogásban, amit egy példával világítok meg: az általános hatáskörű ombudsman – miközben a bűnözés faji okainak kutatásával volt elfoglalva – mihasznának minősítette a három szakombudsmant, akik attól fogva nem álltak szóba vele. Az Alkotmánybíróság pályaívét sokan felrajzolták már. Íme, egy adalék: 1990-ben a halálbüntetés megszüntetése és az egyenlő méltóság elvének kibontása a hazai precedensjog olyan nyitánya volt, amelyet azóta is világszerte példaként emlegetnek. Ezzel szemben 2010-ben a testület egy parlamenti képviselő indítványára pár hét alatt múlt időbe tette a modern Polgári törvénykönyvet, majd váratlanul elmaradt a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés alkotmányellenességéről szóló, több mint fél évtizede készülő határozat nyilvánosságra hozatala, holott ebben az ügyben nem alakítani, hanem csak – majdhogynem utolsóként – követni kell az európai mércéket.

Az alkotmányos demokrácia tehát intézmények bonyolult gyakorlata, amelynek határfoka az azokat működtető emberek teljesítményétől és a politikai-jogi kultúrától függ. Ha ebben igazam van, akkor a következtetés kedvező: hamis alternatíva, hogy csak az anarchia és az autokratikus jogrend között lehet választani. Alkotmányos és más közintézmények a jövőben is lesznek, és így

magukban hordják a lehetőséget, hogy ne enyészzenek el teljesen az emberek szabadságát és egyenlőségét biztosító jogok.

3. A politikai közéleti opciók említése előtt hadd idézzek Friedrich Schillertől:

„Határa van a zsarnokságnak is.
Ha jogra nem talál az elnyomott
És terhe túrhetetlen – fölfelé nyúl,
Merészen bízva, föl, az ég felé
S a földre hozza le örök jogát –
Ott függ az fenn, s el nem rabolható
És sérthetetlen, mint a csillagok.
A természet és rendje visszatér,
Hol ember az emberrel szembeáll,
S ha nem használ már semmiféle eszköz,
Utolsó érvnek ott van még a kard.”
(Vas István fordítása)

Talán nem vonom kétségbe e sorok örökérvényűségét, ha azt állítom, hogy mára két szempontból is megváltozott az emberi jogok státusa. Az alapvető emberi jogok bizonyításához ma már nem kell az égi törvényre, a természetjogra hivatkozni, amelynek létét mások vagy elhiszik, vagy nem. Helyét egy olyan e világi normatív rend vette át, amelynek két tartóoszlopát a mi esetünkben nemzetközi jognak és az Európai Unió jogának nevezik. Nem azt mondom, hogy az európai emberi jogi egyezményt, az alapjogi chartát és más normákat érvényesítő nemzetközi intézmények rögvest rendbe teszik az ország dolgait. Az nem volna helyénvaló, ráadásul az unió nem a legjobb formáját mutatja mostanában. Azt állítom, hogy aki ma Magyarországon az emberi jogokkal veti össze a közhatalom gyakorlóinak teljesítményét, az létező, működő és igazolható gyakorlatokra utal. Jeremy Bentham egykor még fogalmazhatott úgy, hogy természetes jogokról beszélni gólyalábakon járó nonszensz, most már az univerzális emberi jogok kétségbe vonása abszurdum.

Másodszor: a forradalmi „arab tavasz” eseményei a kairói Tahrir tértől a líbiai közterekig ismét azt jelzik, hogy a tömeges és gyilkos emberi jogi sérelmek megszüntetésére a forradalom és a fegyver lehet a végső eszköz. Gyakori történelmi tapasztalat, hogy népfelkelés, forradalom hozza létre a demokratikus politikai rendszert megteremtő alkotmányt, és nem reform vagy koordinált

rendszer váltás. Kevésbé végletes helyzetekben azonban léteznek más, hatékony módszerek is, melyek közül az egyiket parlamenti választásnak nevezzük. A modern alkotmányos intézményrendszer egyik funkciója, hogy békés mederbe tereli a konfliktusokat. Mivel a világnak ebben a szegletében a demokratikus eljárási és részvételi formákat nem lehet teljesen kiiktatni, a korlátlannak tűnő hatalom birtokosainak számolniuk kell a tömeges tiltakozásokkal, a politikai erőviszonyok változékonyságával, és időszakonként a választópolgárok ítélőszéke elé kell járulniuk. Manipulálhatják a szavazókerületeket, kiterjeszthetik a választójogot olyanokra, akik nem tagjai a politikai közösségnek, eluralhatják a médianyilvánosságot, és önkényeskedhetnek sok más módon, de a csúfos bukás lehetőségét nem zárhatják ki. Mindez előrevetíti, hogy a politikai klíma megváltozásával egy mérsékelt jobb- és baloldal egészséges rivalizálása határozhatja meg a közéletet, és így előbb-utóbb újjáépülhet az alkotmányos demokrácia Magyarországon.

Tehát vannak-e még emberi jogaink? Alkotmánysértések és alkotmánymódosítások sora az empirikus bizonyíték arra, hogy vannak az önkényesen módosítható szabályokon túli jogosultságok, amelyek létét az állam épp azért ismeri el, hogy csorbítsa őket. Áldott szerencsénk, hogy oly korban élünk, amikor nemcsak Istenre hivatkozva és karddal a kézben, hanem nemzetközi intézmények és hazai demokratikus eszközök segítségével is őrizhetjük a közösségi együttélés emberi jogi alapjait.

(2010-2011)

Felhasznált szövegek

- Vannak-e már emberi jogaink?** *Magyar Hírlap*, 1993. november 15.
- Kell-e új alkotmány?** *Magyar Hírlap*, 1993. december 7. Eredeti cím: *Megszületik-e az új alkotmány?*
- Folytatja-e az Alkotmánybíróság?** *Magyar Hírlap*, 1994. június 15. Eredeti cím: *Folytassa, Alkotmánybíróság!*
- Visszaállítható-e a halálbüntetés?** *Magyar Hírlap*, 1994. február 9.
- Szabad-e büntetni a drogfogyasztókat?** *Magyar Hírlap*, 1994. augusztus 18. Eredeti cím: *Drogokról, szabadságról*
- Milyen a rendőrségi törvény szelleme?** *Magyar Hírlap*, 1994. április 21. Eredeti cím: *Az emberi jogok és a rendőrség*
- És ki véd meg a rendőröktől?** *Magyar Hírlap*, 1996. február 13. Eredeti cím: *És a rendőröktől ki véd meg?*
- Élni jog vagy kötelesség?** *Magyar Nemzet*, 1995. március 29.
- És ki dönt az életről?** *Magyar Narancs*, 1997. június 19. Eredeti cím: *Eutanázia – szómágia és elrettentés*
- Komolyan tiltható a vicc?** *Magyar Narancs*, 1997. április 7. Eredeti cím: *Tiltott tréfa*
- Járványügynökök.** *Magyar Narancs*, 1996. december 19. Szabadláb-sorozat
- Rab lelkek.** *Magyar Narancs*, 1997. január 9. Szabadláb-sorozat
- Csapda.** *Magyar Narancs*, 1997. január 30. Szabadláb-sorozat
- Betörők.** *Magyar Narancs*, 1997. február 13. Szabadláb-sorozat
- Kutatók.** *Magyar Narancs*, 1997. március 27. Szabadláb-sorozat
- Hamisítók.** *Magyar Narancs*, 1997. június 5. Szabadláb-sorozat
- Pecsétnyomók.** *Magyar Narancs*, 1997. április 17. Szabadláb-sorozat (Ezzel a címmel a *Heti Világgazdaság* 1998. január 17-i számában jelent meg írásom, amelyet ez a kötet nem tartalmaz.)
- A jog birodalma.** *Magyar Narancs*, 1997. március 6. Szabadláb-sorozat
- A jog birodalma II.** *Magyar Narancs*, 1997. május 8. Szabadláb-sorozat
- Az állam arzenálja.** *Heti Világgazdaság*, 2002. május 25.
- Ragályos ijedelem.** *Heti Világgazdaság*, 2003. szeptember 27.
- Éhhalál Pesten.** *Heti Világgazdaság*, 2004. június 4.
- Ha én bazsarózsa volnék.** *Heti Világgazdaság*, 2004. február 28.
- Kopókacsa.** *Heti Világgazdaság*, 2005. szeptember 17.
- Pormacska.** *Heti Világgazdaság*, 2004. november 13.
- A hatalom szokásai.** *Heti Világgazdaság*, 2003. május 3.
- Méltóságos urak.** *Élet és Irodalom*, 2006. augusztus 18. Eredeti cím: *A bíróság megértése*
- A rinya.** *Élet és Irodalom*, 2007. február 23. Eredeti cím: *Értekezés a rinyáról*
- Alkotmány a forgószelemben.** *Heti Világgazdaság*, 2004. szeptember 18.

Szabálysabászat. *Heti Világgazdaság*, 2006. január 21.
Dzsungelharc. *Élet és Irodalom*, 2006. szeptember 8. Eredeti cím: *Adatok dzsungele [Távol Irántól]* *Élet és Irodalom*, 2007. március 30. Eredeti cím: *Egy perzsa levele [Távol Európától]* *Élet és Irodalom*, 2007. október 5.
[Az alkotmány mumusa] *Heti Világgazdaság*, 2005. január 15.
[Adu ász] *Heti Világgazdaság*, 2005. július 9. Eredeti cím: *Kinél van az adu ász?*
[A begyulladt állam] *Élet és Irodalom*, 2006. november 3. Eredeti cím: *Receptek gyulladáásra*
[Az állam orra] *Élet és Irodalom*, 2006. október 27.
[Az alkotmány szakálla] *Élet és Irodalom*, 2007. augusztus 10.
[Az állam feje] *Élet és Irodalom*, 2007. szeptember 14.
[Az alkotmány nyelve] *Élet és Irodalom*, 2007. december 21.
[Szabadszáj] *Élet és Irodalom*, 2007. január 26.
[A fityiszszabály] *Élet és Irodalom*, 2007. május 4.
[A buszok emberi jogai] *Élet és Irodalom*, 2008. október 17.
[Brown Strasbourgban] *Szuverén.hu*, 2010. szeptember 11. Eredeti cím: *Menthetetlen szegregáció*
[Mindenki Kenedi] *Élet és Irodalom*, 2009. június 5.
[Skype] *Élet és Irodalom*, 2010. január 29. Eredeti cím: *Szó vagy párbaj*
[A fecske] *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 28.
[Az államfő napjai] *Élet és Irodalom*, 2009. november 27. Eredeti cím: *Az elnök napjai*
Isten háta. *Élet és Irodalom*, 2006. december 1.
Isten botja. *Élet és Irodalom*, 2007. május 25.
Isten nyája. *Élet és Irodalom*, 2007. június 29.
Isten szava. *Élet és Irodalom*, 2007. november 9.
Az élet értelme. *Élet és Irodalom*, 2006. szeptember 29.
A lélek törvényei. *Élet és Irodalom*, 2006. december 22.
Lóláb. *Élet és Irodalom*, 2008. január 25.
A relativitás elmélete. *Élet és Irodalom*, 2008. április 25.
A seregek ura. *Élet és Irodalom*, 2008. szeptember 26.
A végítélet messzesége. *Élet és Irodalom*, 2008. december 19.
Örökség. *Élet és Irodalom*, 2009. február 6.
Apokrif. *Élet és Irodalom*, 2009. február 20.
Isteni méltóság. *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 7.
A világ szeme. *Élet és Irodalom*, 2009. július 10.
Napsütötte sáv. *Élet és Irodalom*, 2009. szeptember 25.
Lenni vagy nem lenni? *Élet és Irodalom*, 2009. december 18.
A sikeres forradalom. *Szuverén.hu*, 2010. szeptember 11.
Rasszista propaganda a közmédiában. *Szuverén.hu*, 2010. október 3.
Herkules és a hidra: Orbán harca az alkotmánnyal. *Szuverén.hu*, 2010. október 31.

Az alkotmánybíráskodás modelljei. *Szuverén.hu*, 2010. november 11.
A bírói hatalom. *Szuverén.hu*, 2010. szeptember 19.
Ófelsége főügyésze. *Szuverén.hu*, 2010. október 18.
A felsőház: szuterén. *Szuverén.hu*, 2010. november 22.
Visegrádi alkotmányok. *Szuverén.hu*, 2010. december 10.
Preambulum: előszó vagy seregszemle? *Szuverén.hu*, 2010. december 20.
Alkotmánybírószági határozatok ötven nap alatt. *Szuverén.hu*, 2011. január 23.
Az áprilisi alkotmány pedigréje. *Szuverén.hu*, 2011. február 13.
A választójog értelme. *Szuverén.hu*, 2011. február 28.
Egész évben alkotmányozás. *Heti Világgazdaság*, 2011. március 12.
Egy párt rendszere. *Szuverén.hu*, 2011. március 14.
Szabadság nélkül. *Szuverén.hu*, 2011. április 7.
Justitia bekötött szemé. *Szuverén.hu*, 2011. május 6.
A tüntetők, a bulizók és az állam. *Szuverén.hu*, 2011. július 22.
Pragmatikusok. *Szuverén.hu*, 2011. augusztus 11.
Teherviselés. *Szuverén.hu*, 2011. október 23.
Irány Strasbourg? *Szuverén.hu*, 2011. június 7.
Mi van, és mi legyen? *Népszabadság*, 2011. április 16. Eredeti cím: *Rendszerváltások idején*
Vannak-e még emberi jogaink? *Élet és Irodalom*, 2010. december 23. Átdolgozott változata megjelent a *Közjogi Szemle* 2011. évi második számában.

Név- és tárgymutató

- abortusz 129, 149, 168, 171, 278, 282
actio popularis 21, 27, 277
Ádám Antal 24
Adams, John 23
adatvédelem 20, 60, 101, 102, 120, 133, 220
adatvédelmi biztos 20, 101, 102, 195, 235
adó 33, 210, 212, 213, 236, 248, 249, 280
Ahmadinezsád, Mahmud 105
alapjogok korlátozása 34, 38, 42, 57, 60, 81, 84, 112, 192, 267-270
alkotmány 18, 23-25, 31, 32, 88, 96, 97, 102, 110, 123, 128, 149, 209, 226, 237-240, 282
Alkotmánybíróság 21, 26-29, 31, 32, 45, 55-58, 84, 90, 98, 110, 145, 146, 167, 194, 209-215, 234-236, 254, 269, 271, 273, 277
alkotmányjogi panasz 27, 28, 273
alkotmányozás 25, 90, 108-112, 133, 226, 237-239, 245-248, 271, 274, 279
állampolgárság 133, 212, 213, 231, 241, 248, 272, 276-278, 280, 283
Amnesty International 39
Antall József 12, 18, 20, 190, 226, 279
arab tavasz 285
archimédeanus kor 14
árpádsávos zászló 131, 132, 198
Ash, Timothy Garton 189, 202-204
autonómia 45, 47, 48, 190, 253, 268
Babus Endre 198
Baer, Susanne 16
Bajnai Gordon 265
Baka András 142, 143
Balogh kontra Magyarország 142
Balsai István 212
Barabás Judit 16
Baumag-károsultak 137, 138
Benedek, XVI. 129
Bentham, Jeremy 222, 285
Berlusconi, Silvio 145
Bihari Mihály 209
bíróság 20, 21, 28, 29, 55, 57, 58, 62, 72, 73, 76, 77, 145, 149, 156, 192, 205, 208, 211, 216-218, 220, 256, 262, 271, 273
bíróság megsértése 92, 93
Bojtár B. Endre 11
Boross Péter 20, 37
Bragyova András 16
Brandeis, Louis 150
Brennan, William 241
Brown v. Board of Education 139
Bukta kontra Magyarország 142, 272
Burger, Warren Earl, 150
Bush, George W. 114, 125, 151
Bush v. Gore 191
büntetőjog 33, 55, 64, 68, 70, 74-77, 131, 173, 216, 255-257
Cameron, David 195
Capeletti, Mauro 212
Celsus, Aulus Cornelius 116, 118
cenzúra 18, 57, 94, 104, 120, 206
Chirac, Jacques 95
civil kontroll 21, 87, 116, 143, 145-148, 160
Clinton, Hillary Rodham 177
Cohen, William 212

Condorcet, Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat 32

család 30, 39, 53, 60, 67, 68, 138, 141, 148, 171, 185, 187, 188, 216, 241, 243, 267, 272, 275, 283

családtervezés 167, 168

D. H. és társai kontra Csehország 139-141

Deák Ferenc 15

demokrácia 107, 109, 123, 125, 145, 146, 149, 173, 191, 194, 197, 206, 224, 265

Demszky Gábor 235, 264

Dickey, Albert Venn 71

Dickens, Charles 82

diskurzus 53, 55, 97, 100, 126, 129, 157, 167, 182, 196, 222, 265

Dred Scott v. Sandford 133

drogfogyasztás 33-36, 60, 64, 68, 69, 235, 263

Dworkin, Ronald 14, 106, 113-115

Eckhart Ferenc 231

egészségügy 35, 42, 43, 45-53, 60, 80, 82, 114, 157, 263

egyenlőség 19, 81, 104, 125, 130, 139-141, 147, 150, 161-163, 180, 206, 241, 278, 283

egyesülési szabadság 119, 143, 144, 193, 194, 196, 220, 224

egyházak 119, 181, 182, 189, 224, 268

Eisenhower, Dwight D. 209

elektronikus útlevelel 102

élethez való jog 30, 31, 41, 45-47, 78, 82, 84, 129, 212, 239

emberi jogok 18, 21-22, 37, 38, 47, 85, 92, 113-115, 144, 176, 281, 285, 286

Emberi Jogok Európai Bírósága 28, 93, 117, 137, 138, 139-141, 142-143, 170, 173, 234, 252, 271-273

emberi méltóság 19, 31, 45, 46, 57, 83, 92, 130, 134, 146, 190, 195, 244

embertelen bánásmód 39, 43, 87, 123, 149, 176, 177

ENSZ 28, 33, 38, 128, 168, 271

Eörsi Gyula 183

Eörsi István 124

Eörsi Mátyás 29, 54

Eötvös József 15

érdekképviselő 225

erkölcs 149, 150, 159, 174, 180, 186, 280

esélyegyenlőség 104, 162, 207, 263

Esterházy Péter 94

Európai Unió 79, 102, 110, 222, 235, 271, 285

eutanázia 19, 45-53, 83, 263

Federalist Papers 15, 237

fegyverhasználat 38, 41-43, 83, 86, 89, 148, 151, 192

Fekete Sereg 178, 179

felvilágosodás 15, 58

Flynt, Larry 54, 56, 93

Forman, Miloš 54

forradalom 85, 202-204, 285, 286

Forró Tamás 94

föderáció 111, 164, 223, 224, 230

Franco, Francisco 213

Franklin, Benjamin 88

Freud, Sigmund 170

Fridli Judit 11, 16

Frigyes, II. (Nagy) 73

futball-huliganizmus 119-121

Függetlenségi Nyilatkozat 18, 22, 161

G. Nagyné Maczó Ágnes 55

Gábor Iván 11

Gajcsi kontra Magyarország 156, 157, 272

Gandhi, Mohandász Karamcsand 147, 203

Gandzsi, Akbar 128

Gáspár Zoltán 15

gazdaságpolitika 106, 113, 249, 276

Gergényi Péter 264

gondnokoltak 243, 276

Göncz Árpád 98, 153, 279

Guantánamo 176, 177

gyermek 53, 64, 80, 81, 123, 129, 139, 162, 167, 187, 216, 241-243, 267

gyöngyöspatai eset 255, 256

Gyurcsány Ferenc 117, 138, 238, 264

gyülekezési szabadság 87, 113, 116-118, 122, 131, 136-138, 142, 171, 192, 194, 259-262, 268

gyűlöletbeszéd 120, 129-131, 134, 205-207

habeas corpus 62, 156, 170, 217, 251

Hack Péter 219

hagyomány 90, 91, 99, 123

hajléktalanság 82, 83, 216, 267

halálbüntetés 30-32, 78, 252, 253

Halmai Gábor 16, 24, 29

Hamilton, Alexander 15, 112

hamis útlevelel 70, 71

hatalommegosztás 72, 88, 97, 99, 145, 170, 195

határon túli magyarok 98, 111, 240, 241, 248, 276, 283

Havel, Václav 226

házasság 122, 123, 187, 188, 278

Hende Csaba 235

hepatitis 80, 81

hídblokád 136, 137

Hitler, Adolf 45, 213, 214

HIV-fertőzés 33, 60, 80

Hobbes, Thomas 247

Holmes, Oliver Wendell 150

holokauszt-tagadás 131

Horn Gyula 238, 268

Hustler Magazine v. Falwell 54, 55

idegenrendészet 21, 38, 39, 66, 171, 216

igazságügyi szakértők 43, 44, 173, 174

igazoltatás 66, 101, 159

információszabadság 20, 94, 102, 114, 142-146, 234, 264, 272

internet 113, 114, 123, 134, 247

iskola 64, 65, 80, 81, 106, 125-127, 139-141, 162, 267

iszlám 104, 176, 181, 182

János Pál, II. 189

Jay, John 15

járvány 60, 80, 81

Jászi Oszkár 15

Jefferson, Thomas 18, 40

Jehova Tanúi 51, 52

Jennings, William Ivor 90

jogbiztonság 21, 67

joghézag 90, 91, 96

jog uralma 71, 98, 117, 119, 145, 191, 261, 280

Kaczyński, Lech 125, 228

Kádár-rendszer 88, 89, 104, 121, 142, 144, 160, 183, 203, 209, 226, 262, 275-277

kamerás megfigyelés 101, 102, 120

Karsai kontra Magyarország 272

katonaság 19, 20, 80, 101, 133, 143

Kelsen, Hans, 151, 184, 214

Kenedi kontra Magyarország 142-144, 272

kényszersterilizálás 168

kényszervallatás 43, 64, 70, 114

kétharmad 24, 31, 37, 111, 116, 132, 246, 277, 279
 Kevorkian, Jack 51, 52
 King, Martin Luther 147
 kirendelt védők 174
 Kis János 16, 109
Kiss Alajos kontra Magyarország 243, 272, 276
 Klaus, Václav 228
 Kolakowski, Leszek 190
 kóma 47, 51
 Konrád György 33, 35, 262
 kordonbontás 129
 kormány 24, 70, 96, 97, 142, 219, 257, 264
 korporativizmus 24, 97, 224, 225, 238
 korrupció 114, 145, 159, 173, 264
 Kovács Kriszta 16
 Kovács Zoltán 12
 költség-haszon elemzés 113, 114, 207, 249
 költségvetés 114, 212, 213, 249, 280
 Költségvetési Tanács 249
 környezetvédelem 84, 85, 98
 Kövér László 281
 közerkölcs 57, 58, 122
 közjó 178, 179, 266
 közszolgálat 207, 208
 köztársaság 13, 32, 75, 91, 96, 104, 109, 125, 197-199, 228, 231, 250, 274, 275
 köztársasági elnök 90, 95, 97, 98-100, 125-127, 152-154, 191, 228
 közteherviselés 212, 213, 248, 249, 276
 közügy 107
 Kuroń, Jacek 189
 Lábady Tamás 57
 Laplace, Pierre-Simon de 232
 Lázár János 212
 legitimitás 237-239, 277, 278
 lelkiismereti és vallásszabadság 19, 26, 28, 52, 53, 181, 182, 189, 230-232, 267, 282
 Lengyel László 54
 levéltitok védelme 26, 38, 68, 69, 73
 liberalizmus 33, 34, 37, 82, 119, 283
 Lomnici Zoltán 92
 Lukasenka, Alexandr 145
 Luther Márton 75
 Madison, James 15, 88, 173
 Mádl Ferenc 97-100, 153
 magánlakás sérthetelensége 66, 73
Maglódi kontra Magyarország 179
 Magyar Bálint 263
 Magyar Gárda 192, 193, 257
 Magyar Helsinki Bizottság 147, 156, 174, 205
 Majtényi László 20
Marbury v. Madison 210, 211
 Marshall, John 150, 210
 McCain, John 177
 Medgyessy Péter 96, 109, 142, 238
 média 94, 204, 206, 224, 245, 268, 271
 melegek 19, 106, 122, 123, 186-188, 196, 261, 263
 menekültek 21, 32
 mentális sérültek 19, 41-44, 62, 76, 157, 158, 168, 243
 Michnik, Adam 189
 Miklósi Zoltán 12
 Mill, John Stuart 33, 34
Molnár Éva kontra Magyarország 136, 137
 Montesquieu, Charles de Secondat, 15, 72, 170
 móri gyilkosság 78, 79
 Morrison, Jim 35
 Mosley, Max 194
 művi meddvé tétel 167-169

nacionalizmus 248
 náciizmus 45, 131, 184, 213, 214, 237, 255
Nancy B. v. Hotel-Dieu de Quebec 51
 NATO-radar 84
 Navracsics Tibor 213
 nemo tenetur 64
 Nemzeti együttműködés nyilatkozata 232, 246
 nemzeti együttműködés rendszere 232, 245, 247, 275
 nemzeti jelkép 24, 131
 nemzeti konzultáció 239, 245
 népszavazás 26, 27, 154, 164-166, 212, 236, 276
 népszuverenitás 224, 225, 230, 241, 242, 248, 275, 276
 New York Times-szabály 54-56
 nők jogai 104, 105, 150, 263
 Nyilvánosság Klub 205
 Obama, Barack Hussein 148, 150, 154, 177, 180
 Olaszliszka 131
 ombudsman 20, 41, 42, 84, 220, 269, 271, 282, 284
 Onoda, Hiroo 101
 Orbán Viktor 18, 78, 128, 202, 209-211, 213, 228, 229, 245, 253, 255, 260, 268, 269
Oršuš kontra Horvátország 140, 141
 Országgyűlés 20, 24, 30, 32, 37, 91, 98, 153, 191, 222-225, 257
 országgyűlési bizottság 39, 255
 Országos Választás Bizottság 122, 154, 205, 208, 236
 orvosi kamara 49, 122, 167
 otthon szülés 129, 272
 öngyilkosság 35, 51, 52, 74-77

önkénturalmi jelkép 20, 131, 134
 önkormányzás 107, 164, 242
 önkormányzatok 21, 92, 180, 216, 224, 235, 259, 260, 268
 önrendelkezési jog 34, 35, 46-48, 50, 51, 102, 167, 168, 170
 örkényi eset 39
 őrző-védő szolgálatok 102, 120
 Paine, Thomas 25
 Palin, Sarah 181
 parlamentarizmus 90, 106, 164, 194, 195, 223, 227, 228, 249
 pártok 12, 25, 26, 98, 99, 106, 111, 143, 144, 206, 232, 264, 276, 278, 279
Patyi és társai kontra Magyarország 137, 138
 pekingi olimpia 176
 Péterfalvy Attila 102, 235
 Pető András 12
 Petrétei József 109
 Petri György 89, 194
 Pintér Sándor 70
 Pokol Béla 25
 polgári jog 21, 55-57, 183-185, 236, 282
 politikai hirdetés 205-207
 Polt Péter 42, 219
 populizmus 222, 224
 Praetor Praxis 220
 pragmatizmus 190, 263-266
 preambulum 18, 22, 23, 229-233, 274-277
 pszichológia 76, 170-172
 Puskás Ferenc 131
 rasszizmus 39, 104, 127, 131, 161, 180, 197, 206, 255, 256, 260
 Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság 139

Rekvényi kontra Magyarország 143
relativizmus 176, 177
rendőrség 32, 37-44, 60, 64, 66, 73,
78, 86, 88, 117, 118, 134, 143,
144, 159, 160, 173, 174, 261
rendszerváltás 12, 91, 96, 104, 109,
128, 143, 189, 190, 195, 197, 202,
203, 211, 214, 216, 226, 237, 245,
251, 274
Répássy Róbert 236
Répássyné Németh Laura 256
Roberts, John 151
részvételi demokrácia 25, 26, 164-
166
romagyilkosságok 148, 180, 181, 255
romák 39, 81, 83, 104, 127, 131, 139-
141, 142, 146-148, 161-163, 168,
186-188, 198, 205, 255-257, 264
Romsauer Lajos 263
rumi ügy 41-43

Sajó András 16, 63, 142, 143
sajtótörvény 56-58, 94, 95
Salamon László 18, 245
Sándor Klára 263
Schäuble, Wolfgang 134
Schiller, Friedrich 285
Schmidt Péter 31
Schmitt, Carl 184, 232
Schmitt Pál 176
Scott, Bon 35
semlegesség 14, 26, 48, 162, 185, 239,
267, 275
Simon Tibor 131
Solt Ottília 162
Sólyom László 26, 31, 57, 84, 98-100,
102, 126, 127, 132, 152-154, 236,
267
Sólyom Péter 16
Somló Bódog 184
Somogyvári István 24

Sotomayor, Sonia 149-151
Stumpf István 209

Szabad György 94
szabadság 130
Szádi, Muszliheddin bin Abdullah,
125, 127
Szájer József 244, 245, 247
szegregáció 106, 127, 139-141, 147,
162
személyi szabadsághoz való jog 20,
21, 38, 62, 63, 72, 156, 157, 170,
176, 178, 179, 216-218, 251-254
Szent Korona 57, 58, 199, 229-231,
275
szexualitás 54, 57, 60, 106, 122, 168
Sziget Fesztivál 259-262
Szikinger István 88, 89
Szili Katalin 109, 164
Szladits Károly 184
szociális ellátások 24, 180, 248, 268,
270
szokás 90, 91, 98-100, 153, 154
szólásszabadság 19, 20, 29, 54-58, 92,
93, 95, 120, 130-132, 134, 143,
146, 150, 171, 206, 207, 259, 261,
268, 271, 272
Szolidaritás 189

tájékozott beleegyezés 19, 51
tanúk 43, 64, 68
Takács Albert 263
Társaság a Szabadságjogokért 11, 41,
42, 101, 205, 235
*Társaság a Szabadságjogokért kontra Ma-
gyarország* 143, 234, 272
Tasnádi Péter 89
tényleges életfogytig tartó szabadság-
vesztés 79, 179, 253, 254, 278,
284
természetjog 18, 189, 285

Térvovszky kontra Magyarország 272
terrorizmus 79, 87, 102, 114, 132,
133, 159, 170, 177
tisztességes eljárásról való jog 156,
157, 173, 191, 192
Tocqueville, Alexis de 29
Tölgyessy Péter 264, 279
történeti alkotmány 230, 231, 238, 277
törvényalkotás 25, 49, 99, 116, 117,
132, 135, 214, 223, 255-257, 269
Trócsányi László 20
tulajdon 73, 83, 85, 104, 119, 133,
183, 184, 213, 216, 235

ujjlenyomat 102
utasszállító repülőgép lelövése 133

ügyészség 20, 41-43, 56, 57, 62, 70,
72, 75, 76, 145, 174, 197, 198,
217, 219-221, 256
ügynök-kérdés 20, 128, 142, 144, 171,
183, 203, 228, 272
ügyvédség 67, 69, 88, 89, 147, 174, 175

Vajnai kontra Magyarország 143
választás 107, 191, 202, 205, 276, 286
választójog 107, 146, 164, 206, 238,
239-244, 248, 276
Velence Bizottság 194, 214, 239, 271,
278
vérvád 256
vétójog 98-100, 165, 223
visegrádi csoport 226-228
visszamenőleges hatály 213, 236, 271
vizeletvizsgálat 68

Wałęsa Lech 226, 228
Warren, Earl 150, 209
Weller kontra Magyarország 272, 273
Wilde, Oscar 38

zavargások 2006-ban 116-118, 119, 130,
156, 160, 260, 263, 268
Zemplényi György 70
Zétényi Zsolt 39
Zsanett-ügy 160, 173-175

ISBN 978 963 87613 6 1
Az Irodalom Kft. kiadása
Az Élet és Irodalom név a kft. kizárólagos tulajdona
Felelős kiadó: Kovács Zoltán
Borítóterv: Gacs Réka
Layout, tördelés: Kabán Eszter Anna
Nyomtatás: Mester Nyomda